

ნუზარ იენსლაძე

შაკუბთ-იმერხევის ტოპონიმია

ს. ს. „გაეროსტეფლოზა აჭარა“
ბათუმი - 2000

ნაშრომი პირველი ცდაა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქართული რეგიონის – შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმი-ის ღრმა და საფუძვლიანი შესწავლისა. პირველადაა აღნუსხული და გაანალიზებული რეგიონის ტოპონიმური ფონდი, რომელიც შეძლები-სდაგეარად ზუსტად და ამომწურავად არის აღწერილი და იგი არსებითად პირველად შემოდის მეცნიერულ მიმოქცევაში.

მეზობელ სახელმწიფოში ხანგრძლივი საველე მუშაობის შედეგ-ად მოპოვებული ტოპონიმური მასალა ისტორიულ-გეოგრაფიული მონაცემების გათვალისწინებით წარმოადგენს საიმედო ბაზას თურქეთის ფარგლებში მოქცეული სხვა ქართული რეგიონების – ტაოს, კლარჯეთის, ლივანის, სპერის, ოლთისის, ლაზეთის, ფოცხოვ-ის, არტანის, კოლას, ერუშეთის ტოპონიმიის პრობლემების შემდგ-ომი გაღრმავებული შესწავლისათვის.

ნაშრომს დართული აქვს შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმთა აღწერ-ილობა, შენიშვნები და დანართები.

წიგნი დახმარებას გაუწევს ენათმეცნიერებს, ისტორიკოსებს, აგრ-ეთვე ისტორიული გეოგრაფიით დაინტერესებულ სხვა მკითხველებს.

რედაქტორი ფილოლოგიის მაცნეირებათა

დოქტორი, პროფესორი **ქონსტანტინე ჭრელაშვილი**

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მაცნეირებათა

დოქტორი, პროფესორი **შუშანა შუტაყრაძე**

ფილოლოგიის მაცნეირებათა

დოქტორი **მიხეილ ქაგაღაძე**

ისტორიის მაცნეირებათა

კანდიდატი **სიმონ გოზიტიაძე**

© ს.ს. „ბაგოძეძელოზა აჭარა“ – 2000

ISBN 99928-44-08-6

Email adjara · pub@basri.net

შემეით-იმერხევი, ისტორიული კლარჯეთის ულამაზესი მხარე, დიდი ხანა იპყრობს მკვლევარ-მოგზაურთა ყურადღებას. ამ მიწა-წყალს ბევრი ლამაზი ფურცელი ჩაუწერია ჩვენი სამშობლოს ისტორიაში. გარდასულ დღეთა სიღიადეზე მეტყვილებენ აქ შემორჩენილი მატერიალური კულტურის ძეგლთა ნაშთები - ციხეების, უძველესი ხილებისა და ეკლესია-მონასტრების ნარჩენები. აქ დღემდე ცოცხალია ქართული ენის მარღმეგარი ფესვები, შავმურ-იმერხეული ქართული. დღეს ე.წ. „მიწის ენა“ - გეოგრაფიული სახელებიც ქართულია. რამდენი საუკუნეა ელოდება აქაური ქართული თავის მკვლევარს. ახალგაზრდა მკვლევარი ნუგზარ ცეცხლაძე სწორედ ამ საპატოო საქმის სამსახურშია ჩამდგარი. მან რამდენჯერმე იმოგზაურა ართვინის ვილაეთში ქართული ტოპონიმების მოსაძეად. ერთჯერ ჩვენ ერთადაც ვიმოგზაურეთ და მდიდარი მასალები მოვაგროვეთ. წინამდებარე წიგნი დაწერილია ქართული ენათმეცნიერების თანამედროვე მოთხოვნების გათვალისწინებით. ნაშრომში წარმოდგენილია ქართული ტოპონიმების წარმოების მრავალფეროვანი სურათი, ნაჩვენებია უცხო ენის გავლენის შედეგები, გაკეთებულა შესაბამისი დასკვნები.

მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ თითქმის ყოველი ტოპონიმი მოპოვებულა შეტად რთულ პირობებში, დიდი რისკის ფასად. თითოეულ ტოპონიმს ამიტომაც აქვს დიდი ეროვნული დატვირთვა, იგია ნიშანი ჩვენი დედაენის სიმტკიცის, გამძლეობისა და უკვდავებისა.

აქ გაანალიზებული ტოპონიმები შეკრებილია ჩვენი ისტორიული სამშობლოს ურთულეს რეგიონში, სადაც უძლიერესი სახელმწიფო მანქანა ამუშავებულა უპირველესად გეოგრაფიული სახელების - ე.წ. „მიწის ენის“ წასაძლელად. ნ.ცეცხლაძემ მოახერხა ზოგიერთ სოფელში სანახევროდ მივიწყებული გეოგრაფიული სახელების გაცოცხლება. თავისი გამოკვლევით ისინი შემოიტანა ქართულ ენათმეცნიერულ ცნობიერებაში, ჩააყენა ლინგვისტურ მიმოქცევაში.

ნუგზარ ცეცხლაძემ ეს შეძლო თავისი პოლიტიკური აღღროთი, დიპლომატიური ნიჭითა და ქართული ენის, ქართული მიწის, ქართველი ხალხის ძლიერი

სიყვარულით, თავდადებული შრომით, დაუღალავე საქმიანობით, რაც მისასაღებელია და სამაგალითო ახალბედა მკვლევართათვის. ნ.ცეცხლაძეს საანალიზო მასალის ერთი ნაწილის ლინგვისტურ ჩარჩოებში მოსაქცევად დიდად ეხმარება თურქული ენის ცოდნა. ქართული ტოპონიმების სიტყვაძიებებში გამოვლენილია თურქული ენის ლექსიკური მასალა, თურქული საწარმოქმნო აფიქსები. ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად ოთხსაუკუნუნახევრის მანძილზე ასიმილაციური ენის ზეწოლისა, თურქულის გავლენა ტოპონიმებში საკმაოდ ხუსტია. ესეც ქართული ენის გამძლეობის უტყუარი ნიშანია.

შ. ფუტყარაძე

ფილოლოგიის მდინიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

ქ. ბათუმი, 31 სექტემბერი, 1999 წელი.

ქართული ანბანი

Gürcl Alfabeti

ა	A	ბ	T
ბ	B	გ	U
გ	G	დ	P
დ	D	ე	K
ე	E	ვ	Ā
ვ	V	ზ	K
ზ	Z	წ	Ŷ
წ	T	ჩ	Ĉ
ჩ	I	ც	Ts
ც	K	ძ	Dz
ძ	L	წ	Ts
წ	M	ჭ	Ĉ
ჭ	N	ხ	H
ხ	O	ჯ	C
ჯ	P	ქ	H
ქ	J	ღ	Y
ღ	R	ყ	H
ყ	S		

თურქული ანბანი

Türkçe Alfabeti

Aa	ა	Mm	მ
Bb	ბ	Nn	ნ
Cc	ჯ	Oo	ო
Çç	ჩ	Öö	ო
Dd	დ	Pp	პ
Ee	ე	Rr	რ
Ff	ფ	Ss	ს
Gg	გ	Şş	შ
Ğğ	ღ	Tt	ტ
Hh	ჰ	Uu	უ
İi	ი	Üü	უ
Jj	ი	Vv	ვ
Kk	კ	Yy	ყ
Ll	ლ	Zz	ზ

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ მ ა ო ბ ა

შავშეთი დღევანდელი საქართველოს ფარგლებს მიღმა დარჩენილი ერთ-ერთი ძირძველი ქართული მხარის სახელწოდებაა. შავშეთ-იმერხვეი მეზობლად, გვერდიგვერდ მდებარე კუთხეების აღმნიშვნელი სახელია (მდრ. ქართლ-კახეთი, ფშავეხვესურეთი, მესხეთ-ჯავახეთი, მთიულეთ-გუდამაყარი, რაჭა-ლეჩხუმი და სხვ.). ისტორიულ შავშეთს მოიცავს დღევანდელი შავშეთის რაიონი. მასში შედის მთიანი მხარე იმერხვეი, სადაც ძირითადად ქართულენოვანი მოსახლეობა ცხოვრობს. შავშეთის ცენტრია დაბა შავშეთი, რომელიც 1921 წლის 28 თებერვალს გამოცხადდა ქალაქად და არდაგანის (არტაანის) სანჯაყს შეუერთდა. იმავე წლის 7 ივლისს კი — ართვინის ვილაეთს, სადაც შედის ისტორიული ქართული მიწა-წყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი: ტაო, კლარჯეთი, ლივანი (ნივალე), ზედა მაჭახელი, ოლთისი, შავშეთი, იმერხვეი. ვილაეთის ცენტრია ქ. ართვინი, რომელიც მდებარეობს მდინარე ჭოროხის ნაპირას. ართვინი ფეოდალური საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო. XVI საუკუნეში ართვინს თურქეთი დაეპატრონა. რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, 1878 წლიდან რუსეთის იმპერიის ფარგლებშია, ხოლო 1918-1921 წლების ავბედითი ისტორიული მოვლენების შემდეგ კვლავ თურქეთის სახელმწიფოს ფარგლებში მოექცა. იგი ამჟამად ართვინის ვილაეთის ადმინისტრაციული ცენტრია. ართვინის ვილაეთში შედის ართვინის, არტანუჯის, არხავის, ბორჩხის, ისუფელის, მურღულის, შავშეთის, ხოვის რაიონები (72, 49).

შავშეთის რაიონი ართვინის ვილაეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთში მდებარეობს. მას აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება ფოცხოვის, ჰანაკის, არტაანის რაიონები, რომლებიც არტაანის ვილაეთს მიეკუთვნებიან. შავშეთს ფოცხოვისაგან ჰყოფს არსიანის და სისხლიანი მთები (თურქ. “ყანლი ტალი”), ჰანაკისაგან — ეშმაკების მთა (თურქ. “ჯინტალი”), არტაანისაგან კი — საპარის მთები. სამხრეთით შავშეთი იალანუს ჩამის ტყიანი მთათა სისტემით კვლავ არტაანისაგან იყოფა. დასავლეთით შავშეთს ესაზღვრება არტანუჯის, ართვინისა და ბორჩხის რაიონები. არტანუჯისაგან გამოიყოფა ბარევანის მთებითა და ბილევის მდინარით, ხოლო ართვინისა და ბორჩხისაგან — კარჩხლის მთებით. ჩრდილოეთით შავშეთის ქედი გამოჰყოფს მას აჭარისაგან. დღევანდელი შავშეთის რაიონის ფართობი შეადგენს 1317 კვ.კმ. ქ. შავშეთი ზღვის დონიდან 1100 მეტრ სიმაღლეზე

მდებარეობს, რაიონის მოსახლეობა შეადგენს 33 255 კაცს, მათ შორის სოფლის მოსახლეობა – 28 388 კაცს, ქ. შავშეთის – 4 867 კაცს. მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე ერთ კვ.კმ-ზე შეადგენს 25 კაცს (72, 49). შავშეთის სოფლები განლაგებულია მდინარეების: შავშეთისწყლის, მანსურათის, სხლობანის, მერიის, ხანთუშეთისწყლის, ყვირაღას ზემო წელის და სხვა პატარა მდინარეების ხეობებში. იმერხევის სოფლები კი – მდინარე იმერხევის (იმერხევისწყლის), ყვირაღას ქვემო წელის, ბაზგარეთისწყლის, ჩიხისხევის ხეობებში.

დღევანდელი თურქეთის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის მიხედვით შავშეთის რაიონში 67 სოფელი შედის და ერთი ქალაქი – შავშეთი, რომლის დაქვემდებარებაშია სამი დასახლებული პუნქტი: სათლელი, სათლელ-რაბათი და სამჯელი. დანარჩენი სოფლები გაერთიანებულია სამ სასოფლო მხარეში (თურქ. Bucaklı “კუთხე”) (150, 163), რომელთა ცენტრებია ქ. შავშეთში, მერიასა და დიობანში. ისტორიული სამწყარიისა და ნორგიელის რეგიონები ამჟამად არტანუჯის რაიონში შედის.

შავშეთის სოფლებია: ანკლია, ახალდაბა, ბალვანა, გარყილობი, გურნათელი, დაბაკთილი, დაბაწვრილი, ვანთა, ველი, ვერხვინალი, ზენდაბა, თურმანიძე, კარავათი, კუჭენი, მამანელისი, მერია, მიქელეთი, მოკვთა, მოროხოზი, მორღელი, მუხობანი, ოქრობაგეთი, სათაფლია, სათლელი, სათლელ-რაბათი, სამჯელი, სოფორო, ზედა სულისი, ქვედა სულისი, სხლობანი, ტბეთი, ქოთეთრისი, ყვირაღა, შავშთა, შავქეთი, ჩართულეთი, ჩიფთლიგი, ციხია, ციხისძირი, წეწლაური, წითვეთი, წორწელი, ჭუარები, ხანთუშეთი, ჯარათი, ჯინალი.

იმერხევის სოფლებია: ბაზგარეთი, დაბა, დასამობი, დიობანი, ზაქიეთი, ზოისი, ივეთი, იფხრეელი, სვირევანი, სინკოთი, სირა-სინკოთი, უბე, უსტამისი, ჩაქველთა, ჩიხთა, ჩიხისხევი, ჩიხორი, წეთილეთი, წყალსიმერი, ხევეწრული, ზოხლავი.

შავშეთ-იმერხევის ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის მნიშვნელოვანი წყაროებია “ქართლის ცხოვრება”, “გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება”. “ტბეთის სულთა მატანე”, ვახუშტი ბატონიშვილის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა” და სხვ. შავშეთის ქვეყნის ტოპონიმური მასალაა თავმოყრილი გასული საუკუნის ქართველ და უცხოელ მკვლევარ-მოგზაურთა შრომებსა და ჩანაწერებში. ამ მხრივ აღსანიშნავია დიმიტრი ბაქრაძე (11), გიორგი ყაზბეგი (106), ვ. ლისოვსკი (124), პ. უვაროვა (94), ა. პავლინოვი (77), ზაქარია ჭიჭინაძე (137, 138), ნიკო მარი (54, 55), ექვთიმე თაყაიშვილი (34, 35, 36). შავშეთის საისტორიო

გეოგრაფიის საკითხებს ნაყოფიერად იკვლევდნენ დიდი მეცნიერები ივ. ჯავახიშვილი (144, 145), ნ. ბერძენიშვილი (14), შებდევ პ. ინგოროყვა (44), ი. სიხარულიძე (86, 87, 90, 91). ამ მხარის შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა პროფ. შუშანა ფუტყარაძემ (95).

შავშეთის მხარის ტოპონიმია ადრეც ყოფილა მეცნიერული შესწავლის საგანი. მაგრამ საკვლევი ეს მხარე ამ მხრივ სრულად შესწავლილი არ იყო იმ მიზეზის გამო, რომ ეს მხარე მოქცეულია სხვა სახელმწიფოს ფარგლებში და ინტენსიური საველე მუშაობა ძალიან გაძნელებულია. ამიტომ დღემდე არ გვქონდა შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმთა და ჰიდრონიმთა სრული აღწერილობა და, ბუნებრივია, არც ამ რეგიონის გეოგრაფიულ სახელთა ენათმეცნიერული ანალიზი. წინამდებარე ნაშრომი ამ ნაკლის შევსების პირველი და მოკრძალებული ცდაა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამ მხრივ გასაკეთებელი ჯერ კიდევ ბევრია.

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმის შესწავლა დაიწყო 1995 წლიდან. 1995-1998 წლებში მეზობელი თურქეთის რესპუბლიკაში სამეცნიერო მივლინებით ვიყავი ხუთჯერ. პირველად საველე სამუშაოების ჩატარების მიზნით ართვინის ვილაეთის შავშეთის რაიონში ჩავედი 1995 წლის ივნისში, შემდეგ – იმავე წლის სექტემბერში. ჩემმა ტბეთელმა მასპინძლებმა ისინ და უოგურ ქუჩუკებმა (პატარაიხებმა) დიდი დახმარება გამიწიეს შავშეთის სოფლების გეოგრაფიული სახელების შეკრების საქმეში. 1998 წლის ნოემბერში მონაწილეობა მივიღე საველე-ეთნოგრაფიულ ექსპედიციაში, რომელიც მუშაობდა ართვინის, არტანის და ყარსის ვილაეთებში. ზანგრძლივი საველე მუშაობის შედეგად სრულად მაქვს აღწერილი შავშეთისა და იმერხევის ორმოცდაათზე მეტი სოფლისა და ნასოფლარის ტოპონიმები და ჰიდრონიმები (სულ სამი ათას ერთეულზე მეტი). ამასთანავე შესწავლილია საკვლევ რეგიონში გავრცელებული გვარსახელები.

ბოლოვებულ ტოპონიმურ მასალაში დიდია სუფთა ქართული ტოპონიმების ხვედრითი წილი (71,7 %). აღსანიშნავია ისიც, რომ შავშეთის აღმოსავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ სოფლებში მოძრავლებულია თურქულენოვანი სახელები. ჩვენი მიზანი იყო სოფლების, სოფლების ცალკეული უბნების, ადგილების ძველი ქართული სახელების აღდგენა, რასაც შეძლებისდაგვარად ვახერხებდით. მოგეხსენებათ, სხვა სახელმწიფოში ინტენსიური საველე მუშაობა არ არის ადვილი.

უნდა აღინიშნოს, რომ შავშეთ-იმერხევის ყველა სოფელს ამჟამად ოფიციალურად თურქული სახელი ჰქვია. ძველი ქართული სახელი თანდათანობით დაივიწყებას ეძლევა. რაც შეეხება მიკროტოპონიმის, აქ

სხვანაირი სურათი გვაქვს. იმერხევში, შეიძლება ითქვას, ქართულ გეოგრაფიულ სახელებს საფრთხე ნაკლებად ემუქრება, რადგან რეგიონი მთლიანად ქართულენოვანია. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ტოპონიმთა გვარსახელებში გამოყენებული უნდა იყოს ძველი ქართული ასო-ბგერები უ და ო, მაგრამ ტექნიკური მიზეზების გამო ეს ვერ მოხერხდა, რის გამოც შესაბამისი დარგის სპეციალისტებს ეთხოვთ შეგვინდონ.

ფინანსური, სულიერი და მორალური მხარდაჭერისათვის უღრმეს მადლობას ვუხდით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარეს, ავტონომიური რესპუბლიკის მეთაურს ბატონ ასლან აბაშიძეს, საერთაშორისო ასოციაცია “საქართველოს ქალები მშვიდობისა და სიცოცხლისათვის” აჭარის რეგიონული ორგანიზაციის თავმჯდომარეს, ქალბატონ მაგული გოგიტიძეს. მუშაობაში ხელს მიწყობდნენ აგრეთვე აჭარის კოოპერაციული ინსტიტუტის ხელმძღვანელობა, პირადად რექტორი ბატონი შოთა ფუტყარაძე, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი ქალბატონი მუშანა ფუტყარაძე, თურქოლოგი ქალბატონი გალინა მიქელაძე, კერძო სპონსორები – სავაჭრო ცენტრის “ალამი-1”-ის თანამშრომელი ბატონი ბეჟან ცეცხლაძე, ფირმა “ბანოს” პრეზიდენტი ბატონი ბაგრატი ცეცხლაძე, აჭარის საბაჟო დეპარტამენტის უფროსი ინსპექტორი ბატონი ავთანდილ აბაშიძე, ბატონი გივი მიქელაძე და სხვები. მათი თანადგომითა და ხელშეწყობით შესაძლებლობა მომეცა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მემუშავა შავშეთის, იმერხევის, არტაანის, ფოცხოვის, ტაოს, კლარჯეთის, ერუშეთის ცალკეულ სოფლებსა და ქალაქებში.

გულთბილად მინდა მოვიხსენიო ჩვენი მასპინძლები, შავშეთისა და იმერხევის, არტაანისა და ფოცხოვის, კლარჯეთისა და ტაოს, ერუშეთის მოსახლეობა, ჩვენი ინფორმატორები, რომლებიც გულისხმიერებით ეკიდებოდნენ ჩვენს მუშაობას და სათანადო დახმარებას გვიწვევდნენ.

ისტორიულ ქართულ მხარეებში (ტაო, კლარჯეთი, შავშეთი, იმერხევი, არტაანი, ფოცხოვი, ერუშეთი, ლივანი, ჭანეთი) დარჩენილი ქართული გეოგრაფიული ნომენკლატურა ქართული ენის გადარჩენილი განძია, რომელსაც დროთა განმავლობაში გაქრობის საშიშროება ემუქრება. საჭიროა და აუცილებელი საქართველოს დღევანდელ საზღვრებს გარეთ დარჩენილი ქართული მხარეების გეოგრაფიულ სახელწოდებათა დეტალური აღწერა, სალექსიკონოდ მომზადება და გამოცემა, რასაც დიდი საშვილიშვილო და ეროვნული მნიშვნელობა ენიჭება. ვფიქრობთ, წინამდებარე ნაშრომი ამ დიდი საქმის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ამ მხრივ მუშაობას შემდგომშიც გავაგრძელებთ.

თავი I

I. შავშეთის მხარის მოკლე ისტორიული მიმოხილვა და საისტორიო გეოგრაფიის საკითხები

შავშეთ-იმერხევი სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ისტორიული მხარეა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში დიდ როლს ასრულებდა საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიკური დაწინაურების საქმეში. ტაო-კლარჯეთი, რომელშიც სხვა ქართულ მხარეებთან ერთად შედიოდა შავშეთ-იმერხევიც, განსაკუთრებით აღორძინდა IX-X საუკუნეებში. აქ დაირწა ბაგრატიონთა დინასტიის აკვანი, ფართოდ გაიშალა საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობა, დაარსდა ტბეთის საეპისკოპოსო. აქედან დაიწყო საქართველოს გაერთიანება და გაძლიერება. მაგრამ სამწუხაროდ, მე-16 საუკუნის II ნახევარში ეს მხარე თურქეთმა დაიპყრო. ერთ დროს საქართველოს აღორძინებული და დაწინაურებული რეგიონი მოექცა უცხო სახელმწიფოს უღელქვეშ. 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით რუსეთის ხელში გადავიდა ბათუმის, ყარსის ოლქები, არტაანის, ერუშეთის, შავშეთის რაიონები. საუკუნეების განმავლობაში მიტაცებული ქართული მიწა-წყალი საქართველოს დაუბრუნდა. 1918-1921 წლების ისტორიული ავბედითი მოვლენების შემდეგ ეს მხარე კვლავ თურქეთის შემადგენლობაში დარჩა.

საისტორიო წყაროებში შავშეთი (“შეშე”-ს ფორმით) პირველად მოხსენიებულია ასურეთის მეფის ტიგლათფილესერ I-ის წარწერებში. ასურეთის მბრძანებელს ძვ. წ. აღ-ით 1112 წელს ლაშქრობები მოუწყვია თავისი სამფლობელოების ჩრდილოეთით, ამიერკავკასიის სამხრეთ პერიფერიაზე. ამ მიდამოებში მოსახლე ტომებს ისინი განიხილავდნენ, როგორც “ნაირის” სამყაროში

(ქვეყანაში) მოსახლე ხალხებად. ასურელთა მიერ ნაირის 43 ქვეყნის დალაშქერის პირველი ცნობა ეკუთვნის მეფე ტუკულთინურთას (1248-1209 წ.წ.). არაა გამორიცხული, რომ მათ შორის შავშეთის ტერიტორიაც იგულისხმებოდა, რადგან იგი თავისთავს სამყაროს ოთხივე ნაწილის დამპყრობელს უწოდებს (24, 273).

როგორც აღინიშნა, შავშეთი პირველად დამოწმებულია ტიგლათფილესერ პირველთან. იგი ამბობს, რომ გადაიარა 16 უზარმაზარი მთა, მათ შორის უკანასკნელი იყო მთა შეშე: "... ნუბანაშე და შეშე-16 მაღალი მთა,—მოხერხებულ ადგილას ჩემი ეტლით მივდიოდი, ძნელად გასასვლელ ადგილებში სპილენძის წერაქვით (Кирками) მივიკლევდი გზას..." (24, 273).

ტიგლათფილესერი "16 უზარმაზარი მთის" რაიონში ასახელებს 23 ქვეყანას. ჩამოთვლილ ქვეყანათა რიგში უკანასკნელად დაიანუა დასახელებული. ამიტომ წყაროში მოხსენიებული მთა შეშე და მისი მიდამოები დაიანეს ქვეყნის მეფის სიენის სამფლობელოს შემადგენლობაშია საგულვებელი. დაახლოებით იმავე ტერიტორიაზე უნდა იყოს "სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში" მოხსენიებული შეშეს მთაც, რომელიც გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს ასურულ წყაროებში დახასიათებულ იმავე სახელის მქონე უზარმაზარ მთასთან. ბასილ ზარზმელი წერს: "მთაჲ ესე მაღალი არს თავი ყოველთა ამათ ქედთაჲ, რომელს ჰრქვიან თავი შეშეთაჲ, რამეთუ თავი არს ყოველთა ამათ მაღნართაჲ ამისთვის შეშისთავ ეწოდების და უვალ არს კაცთა და პირუტყვთაგან სიმადლისათვის მისისა" (126, 655).

გ. მელიქიშვილის მიხედვით, შავშეთის ქვეყანა ისტორიული და თანამედროვე დაბა შავშეთის რაიონშია საძიებელი. შეშეთი ატარებს ქართულ ელფერს თავისი დაბოლოებით (-ეთ), რომელიც ყველაზე გავრცელებული სუფიქსია. იგი საკმაოდ პროდუქტიულობით გამოირჩევა შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიში. შეშეთში თანამედროვე შავშეთის რაიონი უნდა იგულისხმებოდეს და ამასთანავე საქართველოს ერთ-ერთი ძველი სამხრეთ-დასავლეთი პროვინცია შავშეთი (64, 115).

აღსანიშნავია ისიც, რომ ანტიკურ წყაროებში (ბერძნული, რომაული) ქვეყანა შავშეთი ან ტომი შავში არ მოიხსენიება. ქართულ წყაროებში ერთიც და მეორეც VIII საუკუნიდან ჩანს. პ. ინგოროყვას მიხედვით შავში კლარჯთა ტომის განშტოებაა (41). ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბების შემდეგ შავშეთი ფარნავაზ მეფის მიერ შექმნილ მეშვიდე კლარჯეთის საერისთავოში უნდა შესულიყო. “მეფეთა ცხოვრების” მიხედვით ოძრხის საერისთავოს სამხრეთით მოთავსებული იყო კლარჯეთის საერისთავო. “ფარნავაზიანის” ავტორი ამ საერისთავოს ასე შემოსაზღვრავს: “არსიანიდან ზღვამდე” (99, 24). სადავო არაა, რომ შავშეთის ქვეყანა მთლიანად ფარნავაზის ახალშექმნილ მეშვიდე საერისთავოში შევიდა.

შავშეთში ქრისტიანობის გავრცელება ანდრია პირველწოდებულს დაუწყია. ლეონტი მროველისა და ვახტანგ VI-ის “სწავლულ კაცთა კომისიის” ცნობებით იგი ეგრისიდან აჭარის გავლით კლარჯეთში გადადის. მანამდე კი შავშეთს გაივლიდა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მატიანეს კლარჯეთში შავშეთიც იგულისხმება. ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თანადროულად შავშეთში ახალ რელიგიას წმინდანინო ავრცელებდა. სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის (V ს.) ცნობით ნინომ “იქადაგა (სახარება) კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე” (143). შავშეთში წმინდა ნინოს სახელზე აშენებული ეკლესიაც ყოფილა. ზ. ჭიჭინაძე მოგვითხრობს, რომ კარჩხლის მთის ქედ-ქედ არის ერთი დიდი მთა, რომელსაც ნინო წმინდა ეწოდება. ძველად აქ ეკლესია ყოფილა. მას ნინოს სახლს უწოდებენ. იგი თურქებს დაუნგრევიათ. “კარჩხლის მთის ახლოს, სოფელ ბაძგიერთთან, საიდანაც აჭარამაჭახლით შავშეთის გზა გადადის, მის მახლობლად არის ერთი ადგილი, რომელსაც სახელად ნინო წმინდა ეწოდება, ამ ადგილის მახლობლად არის ერთი მშენიერი ხეობა”... (138, 19).

შავშეთი, როგორც ჩანს, ჯუანშერის (VIII-IX ს.ს.) “ყოველ კლარჯეთში” იგულისხმება. იგივე ისტორიკოსი გორგასალის

მოღვაწეობის პერიოდში კლარჯეთის ერისთავად არტავაზს ასახვლებს. შავშეთ-კლარჯეთისათვის განსაკუთრებული ყურადღება ვახტანგ მეფეს მიუქცევია. მისი ბრძანებით არტანუჯში აუგიათ ციხე, ოპიზაში—მონასტერი და სამი ეკლესია მერეში, შინდობსა და ახიზაში. ამ უკანასკნელშივე განუახლებიათ ციხე. “ალაშენა...სამნი ეკლესიანი: დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა. და განაახლა ციხე ახიზისა და ქმნა იგი ქუაბად“ (99, 178).

ჯუანშერის ეს ცნობები რომ სიმართლეს შეეფერება, დადასტურებას პოულობს სუმბატ დავითის-ძის ქრონიკაში. ასევე გიორგი მერჩულეს “გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშიც” მიუთითებს არტანუჯისა და ოპიზის მონასტრის არსებობას გრიგოლის სამისიონერო მოღვაწეობის დაწყებამდე.

შავშეთი დამოწმებულია აგრეთვე ანანია შირაკაცის (VI-VIII ს.ს.) გეოგრაფიაში. სომეხი სწავლული თავის “სომხურ გეოგრაფიაში” (VII ს.) ქართლის პროვინციების ჩამოთვლისას ასახელებს შავშეთსაც. ამ წყაროში შავშეთი ისეთივე მნიშვნელობის პროვინციაა, როგორც სამცხე, აჭარა, კლარჯეთი, ჯავახეთი და სხვები. სომხური გეოგრაფიის ცნობები მკვლევართა აზრით IV თუ V საუკუნეების დროინდელია, ამიტომ საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ადრევეოდალური ურთიერთობის საწყის ეტაპზე ქართულ წყაროებში შავშეთი მართლაც კლარჯეთის სახელის ქვეშა ნაგულისხმევი.

შავშეთი რამდენჯერმე მოხსენიებული სუმბატ დავითის-ძის ქრონიკაში “ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა”. როგორც ცნობილია, 654 წლიდან ქართლის სამეფომ ოფიციალურად დაიღო არაბთა ბატონობის უღელი. მალე აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან აწიოკებული მოსახლეობა თავშესაფარს ეძებს დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. არაბებისაგან დევნილი თვით აშოტ ბაგრატიონი თავს აფარებს “ჯეკსა შავშეთისასა”. სუმბატის გადმოცემით მაშინ ეს მხარე გაოხრებული ყოფილა. წყაროში კკითხულობთ: “ხოლო ჴევი შავშეთისასა უშენებელი იყო მაშინ, გარეშე მცირედთა სოფელთასა. რამეთუ

უამთა სპარსთა უფლებისასა აოწრდა, ოდეს-იგი ყრუმან ბაღდადე-
ლმან შემუსრნა ყოველნი ციხენი და მოვლო შავშეთიცა და
ღადონი. და კუალად შემდგომად მისსა სრვამან სატლობისამან
მოაოწრა შავშეთი, კლარჯეთი და მცირედლა დაშთეს კაცნი ადგ-
ილ-ადგილ, ხოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისაცა შეიწ-
ყნარეს იგი სიხარულითა და სიყუარულითა, და დაემკუდრა მუნ.
და მისცა ღმერთმან გამარჯუება და აწელმწიფა იგი შავშეთ-კლა-
რჯეთსა ზედა. და მან სოფლები ზოგი იყიდა საფასოთა, და ზოგი
ოწერი აღაშენა, და განამრავლა სოფლები აშოტ კურაპალატმან
ქუეყანათა მათ შინა” (99, 376).

აშოტ კუხს (გურგენ კუროპალატის-ძეს) შავშეთის სოფელ
ტბეთში აუგია საეპისკოპოსო კათედრალი. აქვე დაუსვამს პირველი
ეპისკოპოსი სტეფანე. “აშოტ ერისთავთა-ერისთავმან, ძემან გურგენ
კურაპალატისამან, რომელსა ეწოდა კუხი, აღაშენა ტბეთი
შავშეთსა და განასრულა იგი ყოვლითა განგებითა, და დასუა
პირველად ეპისკოპოსად სანატრელი სტეფანე უწყებითა სულისა
წმიდისათა” (99, 380).

ტბეთის საეპისკოპოსო კათედრას X საუკუნის ბოლოს სათა-
ვეშივე ედგა საეკლესიო ხასიათის საგალობლის მწერალთა ჯგუ-
ფის წარმომადგენელი იოანე მტბევეარი. ჩვენამდე მოღწეული იოანეს
პიმნები უმეტესად პროზითაა დაწერილი. ტბეთშივე მოღვაწეობდა
გიორგი-პროხორე შავშეთიდან, რომელსაც განათლება წყაროსთავის
სასწავლებელში მიუღია. მან პალესტინაში ააშენა ჯვრის
ქართველთა სავანე. ოპიზაში მოღვაწეობდა საქვეყნოდ სახელგანთ-
ქმული ოქრომჭედელი ბექა ოპიზარი. ერთ საინტერესო მოღვაწეს
შავშეთიდან გვამცნობს XI-XIII ს.ს.-ის მიჯნაზე მოღვაწე თამარ
მეფის ისტორიკოსი. მისი ცნობით იოანე შავშეთელი ყოფილა ფილო-
სოფოსი, რიტორი და პოეტი. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონია თვით
თამარ დედოფალთან (99^ა; 95,99,136,138).

სუმბატ დავითის-ძის მონათხრობის დეტალებს აკონკრეტებს X
საუკუნის შუა ხანების უმნიშვნელოვანესი ძეგლი “გრიგოლ
ხანძთელის ცხოვრება”. გ. მერჩულის ცნობით, შავშეთში, ისევე
როგორც კლარჯეთსა და ტაოში, დასახლებული ადგილები ძალიან

მცირე იყო, ისინიც ტყეში მიმოფანტული. ბაგრატიონების შავშეთ-კლარჯეთში დამკვიდრების შემდეგ დაიწყო მთელი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს აღორძინება და აყვავება. იმავე პერიოდში (VIII ს-ის ბოლო) გამოჩნდა გრიგოლი და მისი თანამოაზრენი. ისინი პირველად ოპიზის მონასტერში მისულან, სადაც ორი წელი დაუყვიათ. მწერლის გადმოცემით, ამ ქვეყნებში ოპიზის გარდა არც ერთი მონასტერი არ მდგარა.

გიორგი მერჩულეს თხზულებაში მოხსენიებულია შავშეთის იერარქი მტბევარი, რომლის რეზიდენცია იყო *ტბეთი*, სავანე *გუნათლე* (ახლანდელი გურნათელი) და სოფელი *ნორგაღლი*. მთავარი ცენტრი შავშეთისა ყოფილა ტბეთი. აქ რეზიდენცია პქონათ შავშეთის მხარეთა გამგებლებს IX-X საუკუნეთა მიჯნიდან მოყოლებული. ტბეთის კათედრალი, აგებული XI საუკუნის დასაწყისში აშოტ კუხის მიერ, მოღწეულია ჩვენამდე. ეს მონუმენტური ძეგლი კლასიკური ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქმნილებაა.

ადრეუროდალური ხანის შავშეთის შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის “მატიანე ქართლისა”. მისი ცნობით, ადარნასე ბაგრატიონის (VIII ს-ის II ნახევარი) სამფლობელოს შავშეთთან ერთად შეადგენდნენ ძველი ქართული პროვინციები: კლარჯეთი, აჭარა, ნიგალი, არტაანი, ტაოს კარი, ასისფორსი (99, 251). “მატიანე ქართლისას” ერთ ჩანართში ვკითხულობთ, რომ ბერძენთა მეფემ კონსტანტინემ შეიწყნარა პატრიარქი მელქისედეკი, რომელმაც “კლარჯეთს მოიგო სოფელი ერთი სხლოანი. და შავშეთს მოიგო სოფელი დიდი სხლობანი”. ამავე წყაროს ცნობით, თურქთა სულთანს, სპარსეთის მეფის ალფარსლანის მარბიელ ლაშქარს ქართლის მსახურებთან ერთად ჭოროხის ხეობის პროვინციები – შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო და სხვ. დაურბევია (99, 317).

თურქ-სელჯუკების მიერ საქართველოს დაპყრობისა და განადგურების პირამდე მიყვანის შესახებ ცნობებს გვაწვდის უცნობი ავტორის მიერ შექმნილი “ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი”. მემატთანე 1080 წლის ამბებს ასე გადმოგვცემს: “და

დღესა ივანობისასა ასისფორნი და კლარჯეთი ზღვის პირამდის, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი აღივსო თურქითა. მოისრა და ტყუე იქმნა ამათ ქუეყანათა მკუდრი ყოველი. და მასვე ერთსა დღესა დაწუეს ქუთათისი, და არტანუჯი, და უდაბნონი კლარჯეთისანი. და დაყვეს ამათ ქუეყანათა შინა თურქთა ვიდრე მოსვლამდე თოვლისა, მოჭამეს ქუეყანა და მოსწყუდეს, თუ სადღა ვინ დარჩომილ იყო ტყეთა, კლდეთა, ქუაბთა და ჯურელთა ქუეყანისათა” (99, 320).

შავშეთის შესახებ ცნობები დაცულია თხზულებაში “ისტორიანი და აზმანი შარავანდეღთან”. აქ მოთხრობილია შავშეთსა და კლარჯეთში თურქების შემოსევისა და ქართველთა მიერ მათი განადგურების შესახებ. თამარ მეფის ორივე ისტორიკოსი (ბასილი ეზოსმოდვარი და უცნობი მწერალი) მოგვითხრობენ შავშეთისა და კლარჯეთის მფლობელი გუზანის შესახებ (99ა; 49, 55, 81, 141).

შავშეთი მრავალჯერ ფიგურირებს XIV საუკუნის უცნობი ავტორის თხზულებაში “ასწლოვანი მატიანე”.

როგორც ცნობილია, XIII საუკუნის 30-იან წლებში მონღოლები საქართველოში დამკვიდრდნენ. მონღოლ-თათრები მოედნენ საქართველოს აღმოსავლეთ და სამხრეთ ოლქებს, მათ შორის შავშეთს.

“ასწლოვან მატიანეში” გვხვდება ისტორიული გეოგრაფიისათვის საინტერესო მასალები. იქ ნათქვამია, რომ ბექას (სარგისის-ძეს) დაუპყრია ქუეყანა ტაშისკარიდან კარნუქალაქამდის, სამცხე, აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაოს დიდი ნაწილი, ვაშლოვანი, ნიგალის ხევი, არტანუჯი, კულა, კარნიფორა, არტაანი, ჯავახეთის ნაწილი. მემატიანე მსგავს ცნობას გვაწვდის მოგვიანებითაც.

შავშეთ-იმერხევის საისტორიო გეოგრაფიისათვის მნიშვნელოვანი წყაროა “ტბეთის სულთა მატიანე”, რომელიც სოფელ ტბეთშია შედგენილი XII-XVII საუკუნეებში. “მატიანეში” გვხვდება იმერხევის ორი გეოგრაფიული სახელი: ბზათა და დაბა: “ბზათელის თათასძესა გიორგის... შეუნდვენ ღმერთმან (92, 426), “დაბელისა ჩიმაგასძისა ივანეს შეუნდვენ ღმერთმან” (92, 578).

ამავე წყაროში მოხსენიებულია -ეთ დაბოლოებიანი გვარსახელები დავლათი (92; 322, 393, 393, 402) და ზარჩეთი (92, 271). ამჟამად დავლათი სოფელ დასამობის ერთ-ერთი უბანია, დავლაური კი ჰქვია სათესს იმავე სოფელში. დავლათი "დოვლათიანი", ბარაქიანი ადგილია. დავლაური დავლათისას ან დავლაძისეულისას ნიშნავს. ეს გვარსახელი აქ აღარ დასტურდება. იმავე წყაროშია უკვე -ძე სუფიქსით გაფორმებული იგივე გვარსახელი - დავლასძე (92; 385, 388). გვარსახელი დავლასძე ამჟამად აჭარაში დასტურდება.

"მატიანეში" მოხსენიებულ გვარსახელებსა და დღეს შეკრებილ მასალებს შორის შეიძლება ასეთი პარალელები გავავლოთ:

გამეშისძე (92, 36 0) - *გამეშეთი* (სოფ. ბაზგირეთის უბანი);
გორგოშისძე (92, 533) - *გორგოშისერი* სათიბი (წეთილეთი);
მიქელისძე (92, 415), *მიქლასძე* (92, 527), *მიქლაური* (92, 540 - *მიქლეთი* სოფელი (შავშეთი);

ჭოჭოლისძე (92, 583) - *ჭოჭოლიეთი* (სოფ. დიობნის უბანი);
ზარჩეთი (92, 271), *ზაჩიარაული* (92, 145) - *ზაჩეთი* სოფელი (იმერხევი) და სხვ.

აქაურ გეოგრაფიულ სახელებში ჩანს ბევრი ისეთი გვარსახელი, რომელიც დღესაც ფიქსირდება. მაგალითისათვის ავიღოთ "მატიანეში" მოხსენიებული გვარსახელი გამეშისძე. გამეშეთი არის სოფელ ბაზგირეთის ერთ-ერთი უბანი, სადაც ადრე გამეშიძეებს უცხოვრიათ და მათ სამკვიდრო ადგილად უნდა მივიჩნიოთ. ზემო აჭარაში, კერძოდ, ხულოს რაიონის სოფელ თხილვანაში ცხოვრობენ ქამაშიძეები. საინტერესოა, რომ ეს გვარსახელი სოფელ თხილვანის გარდა არსად დასტურდება (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმერეთის ქამუშაძეებს). უეჭველია, რომ თხილვანელი ქამაშიძეების წინაპარი იმერხევის სოფელ ბაზგირეთიდან არის გადასული ზემო აჭარაში. ამას ადასტურებენ ადგილობრივი მცხოვრებნიც: "ქამაშიძე იქ არიან დარჩენილი, ჩუენ სოფლიდამ" (95, 252). ქამაშიძეების ერთი შტო კი გადმოსულია მაჭახელში, კერძოდ, ქვემო მაჭახელში და იწერება გამეშიძედ.

გამეშიძე/ქამაშიძე ანთროპონიმული წარმომავლობის სახელია. გამეშა კაცის სახელია. გამეშეთი კი — მისი კუთვნილი საცხოვრებელი ადგილი. ფონეტიკური ცვლილებებით ადვილი შესაძლებელია გამეშისძისაგან ქამაშიძის მიღება: →გამეშისძე→გამაშისძე→გამაშიძე→ქამაშიძე. ე.ი. გვარსახელის არსებობის ფაქტი თვითონ გვარსახელთან ერთად ტოპონიმაც შემოგვინახა.

შავშეთ-იმერხევის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს დიდი ყურადღება მიაქცია დიდმა მეცნიერმა და გეოგრაფმა ვახუშტი ბატონიშვილმა (მე-18 საუკუნის II ნახევარი). იგი თავის ნაშრომში “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა” შავშეთის თემს ასე შემოსაზღვრავდა: აღმოსავლეთით — “მთა არსიანი”, სამხრეთით — კლდედ არტანუჯსა და შავშეთს შორისი, ჩრდილოეთით — “მთა არსიანიდამ ჩამოსული დასავლეთ ჭოროხამდე” (10, 679-680). ვახუშტი ბატონიშვილს “აღწერაში” დაფიქსირებული აქვს საკვლევი რეგიონის შემდეგი გეოგრაფიული სახელები: 1. *შავშეთის წყალი*, რომელიც “გამოდის ერუშეთსა და შავშეთს შორისს არსიანის მთას”; 2. *ჭილოვნის ჭევი*, “ისიც გამოდის არსიანის მთას”; 3. *მდინარე სათლესი და ტბეთისა*, “ესეც გამოდის არსიანსავე”; 4. *სათლე*, “ქალაქი მცირე და მოსახლენი ვაჭარნი მას შინა”; 5. *ტბეთი*, სოფელი, “რომელმაც მოიგო სახელი მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავალითა ტბათაგან. ტბეთს არს ეკლესია გუმბათიანი, მდიდრად ნაგები და დიდშუენიერი”, 6. *ციხე თუხარისი*, “რომელმაც “მოიგო სახელი სიმაგრით სიმტკიცისათვის-”თუ ხარ შენ ციხე და არა სხუა” (10, 678-679).

ვახუშტი ბატონიშვილის ზოგიერთი ცნობა დაზუსტებას მოითხოვს. კერძოდ, იგი შავშეთისწყლის ერთ-ერთ შენაკადად ასახელებს ჭილოვნის ხევს, რომლის ლოკალიზაცია გართულებულია. ი. სინარულიძე ვარაუდობს, “თუ ამ მდინარის ვახუშტისეული აღწერის ზოგიერთი მინიშნებიდან (“გამოსდის არსიანის მთით, მოდის ჩრდილოდამ სამჯრით გრეხით”), მაშინ ეს მდინარე შეიძლება სხლობნის წყალთან (შავშეთისწყლის მარჯვენა შენაკადი) გავაიგივოთ. ასეთ ვარაუდს, თუმცა, ეწინააღმდეგება ბატო-

ნიშვილის ცნობა ამ მდინარის შესართავზე (ერთვის შავშეთის-წყალს “ჭოროხის შესართავს ზეით”-იქვე), მაგრამ ეს, უდავოდ, მცდარი ჩვენებაა, რადგან შავშეთისწყალს ამ სექტორში არსიან-იდან მომდინარე არც ერთი მდინარე არ უერთდება. არ არის გამორიცხული, რომ ვახუშტის აქ ერთმანეთში არეოდა ჭოროხი და იმერხევი, რის “ზეით”-აც ჩამოედინება სწორედ სხლობნის წყალი” (91, 10-11).

მეტად საინტერესოა ვახუშტისეული განმარტება თვით სიტყვა “შავშეთის”. სიტყვა “შავშეთში” გამოიყოფა “შავშ” ფუძე და -ეთ მაწარმოებელი. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ეს ფუძე დაკავშირებულია შავთან, რადგან შავშეთი ტყეებით გამორჩეული ქვეყანაა, სახელდებაც მოხდა ამის მიხედვით. ვახუშტი თავის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”-ში წერს: “...შავშეთი-ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა-კლდოვან ტყის გამო” (10, 658). მოგვიანებით ამის შესახებ ზაქარია ჭიჭინაძე ამბობს: “იქაური მკვიდრნი ამბობენ, რომ შავშეთს ოსმალურად ნისლათას უწოდებენო, ე. ი. ნისლიან ქვეყანასო. ოსმალთ წიგნებში ასე მოიხსენება ამ ადგილების სახელიო. ვახუშტის თქმით, შავშეთს სახელი მისგან დარქმევია, რომ შავშეთში ყოველთვის, ნაძვნარის მეოხებით, სიბნელეა, შავით არის მოსილი და იმიტომ უთქვამთ, რომ “შავშიო”. ამნაირად სიტყვა შავშიდან წარმომდგარა სიტყვა შავშეთი. (137, 264).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ანუ ისტორიული ზემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი და მათ შორის შავშეთიც ოსმალეთმა დაიპყრო. მე-16, მე-17 საუკუნეებიდან იწყება ქართული მხარეების “გათათრების” პროცესი. ოსმალეთის იმპერიის ძლიერებით ქედმოხრილი ქართული პროვინციები იძულებული გახდნენ ეღიარებინათ ოსმალეთის ხელისუფლება. თურქებმა დაპყრობილი ადგილები სანჯაყებად დაპყრო. სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლეთი ნაწილის დაპყრობის შემდეგ (XVI ს-ის II ნახევარი) ოსმალებმა გააერთიანეს ძველად და ახლად დაპყრობილი ტერიტორიები და ჩილდირის საფაშო შექმნეს. დაპყრობილი ქვეყანა 1595 წელს

აღწერეს და “გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში” (156) შეიტანეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შავშეთი, როგორც პუნქტი, არ იხსენიება ამ “დავთარში”, რადგან ეს მხარე არ აღუწერიათ საერთოდ იმ დროს. გამონაკლისი არც “ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარია” (115), სადაც არაა აღწერილი ჩილდირის საფაშოს ოთხი სანჯაყი: შავშეთი, ლივანა, ნისფი ლივანა და ფერთექრეჯი, რომლებიც გადაცემული იყო კერძო მფლობელობაში.

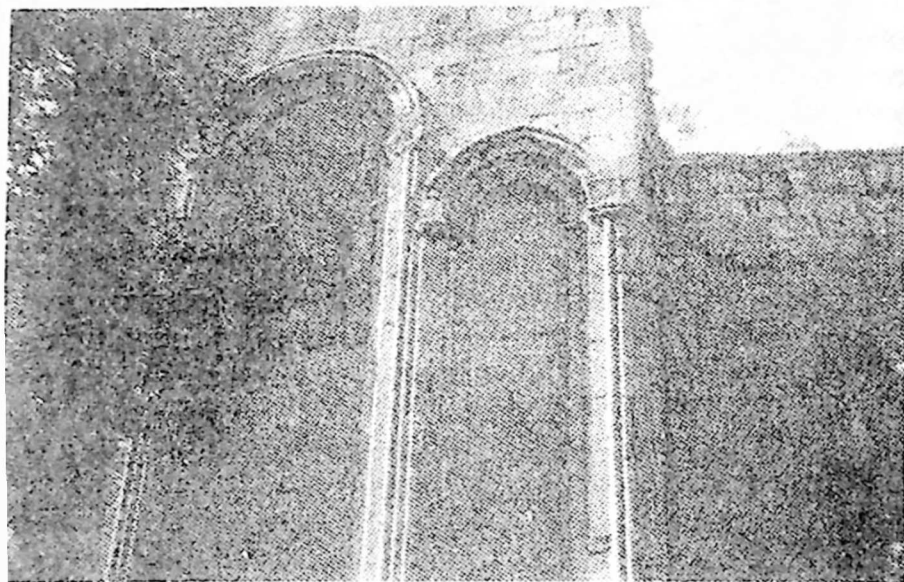
1828-1829 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის წინ, ჭოროხის აუზის ის ნაწილი, რომელიც ჩილდირის საფაშოს შემადგენლობაში შედიოდა, იყოფოდა თორმეტ სანჯაყად. მათ შორის ორი საკვლევ ტერიტორიას მოიცავდა. შავშეთის ცენტრი შავშეთში იყო, იმერხევის — ველში. ანდრიანოპოლის ზავის შემდეგ თურქეთმა ჩილდირის საფაშო გააუქმა და შავშეთი ტაო-კლარჯეთთან ერთად ერზრუმის საფაშოს შეუერთა.

1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად რუსეთის იმპერიის ფარგლებში შევიდა კლარჯეთი, აჭარა, შავშეთ-იმერხევი, კოლა-არტაანი, ოლთისი. საუკუნეების განმავლობაში დაკარგული ისტორიული ქართული მიწა-წყლის დიდი ნაწილი საქართველოს დაუბრუნდა. 1878 წლის 20 სექტემბერს შეიქმნა ბათუმის ოლქი, სადაც გამოიყოფოდა ქალაქი ბათუმი, ბათუმის, ართვინის, აჭარის ოკრუგები. ბათუმის ოკრუგში შეიქმნა სამი უბანი: ართვინის, არტანუჯისა და შავშეთ-იმერხევის. ბათუმის ოლქში შავშეთ-იმერხევისა და არტანუჯის მხარის შეყვანა სავსებით გამართლებული იყო, ვინაიდან ეს რეგიონები ჭოროხის აუზში მდებარეობენ და ჭოროხის ხეობის სხვა დანარჩენ ნაწილებთან, თვით ბათუმთან მჭიდრო ეკონომიკურ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ. ბათუმის ოლქის ასეთი დაყოფა 1878 წლიდან 1883 წლამდე არსებობდა.

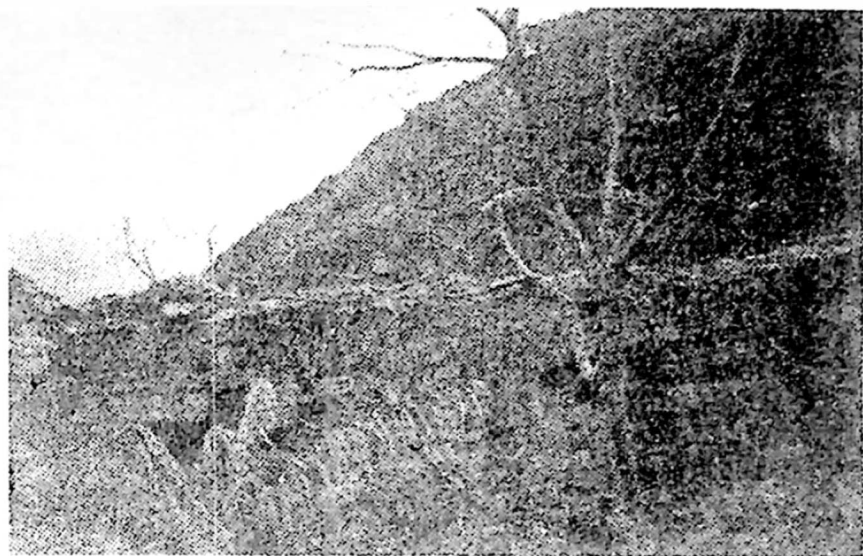
1883 წელს ბათუმის ოლქი გააუქმეს და იგი ქუთაისის გუბერნიას მიაკუთვნეს. ყოფილი ოლქის ტერიტორია კი დაიყო ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებად. ართვინის ოკრუგში შევიდა ართვინის, არტანუჯისა და შავშეთ-იმერხევის უბნები. 1903 წელს ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები გამოყვეს ქუთაისის გუბერნიიდან და კვლავ ბათუმის ოლქი შექმნეს. ბათუმის ოლქის ართვინის

ოკრუგის ართვინის უბანი იყოფოდა მურღულის, სვეტისა და წრიას საზოგადოებად, შავშეთ-იმერხევის უბანში კი გამოიყოფოდა დაბაწვრილის, იმერხევისა და სათლელ-რაბათის საზოგადოებები. დაბაწვრილის სასოფლო საზოგადოებაში შედიოდა 15 სოფელი, იმერხევის სასოფლო საზოგადოებაში – 20, სათლელ-რაბათის სასოფლო საზოგადოებაში – 21 სოფელი.

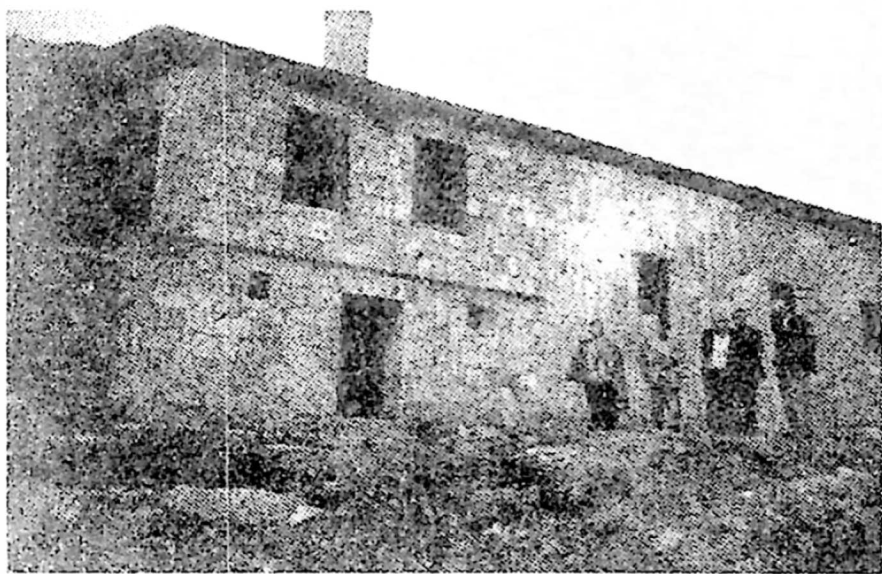
1921 წელს მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით ოსმალეთს გადაეცა ბათუმის მხარის დიდი ნაწილი, ართვინი, არტაანი, ყარსი. კვლავ დაიკარგა ქართველთ სისხლითა და ოფლით გაპოზიერებული ქართული მიწა-წყალი.

ტბეთის ტაძარი, შავშეთი, 1998 წელი

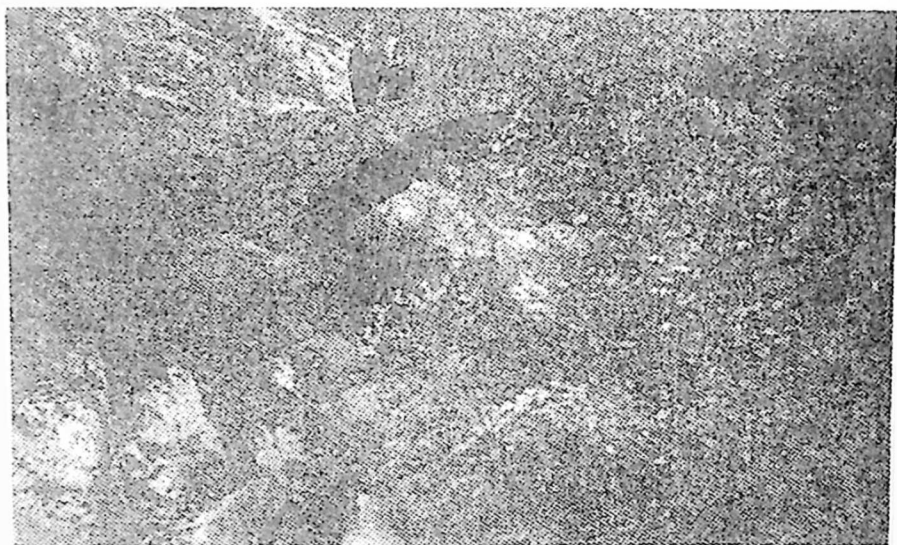
ოძიზის ტაძრის ნანგრევები, კლარჯეთი, 1998 წლის ნოემბერი

ბერთა, კლარჯეთი, 1998 წლის ნოემბერი

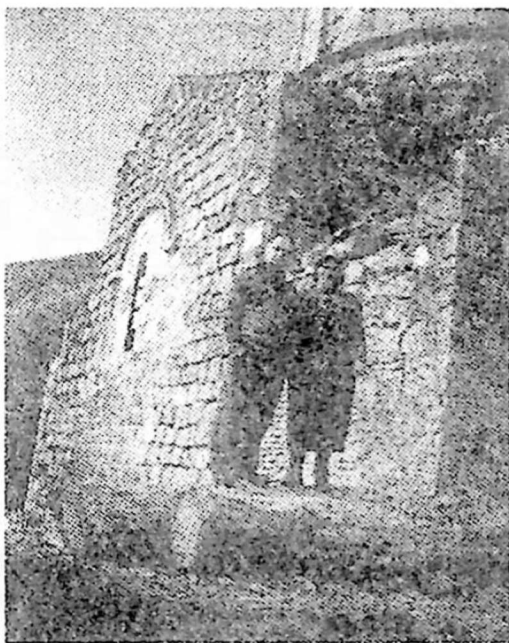
ოქრობაკეთის (რაბათის) ეკლესია, შავშეთი, 1998 წლის ივლისი

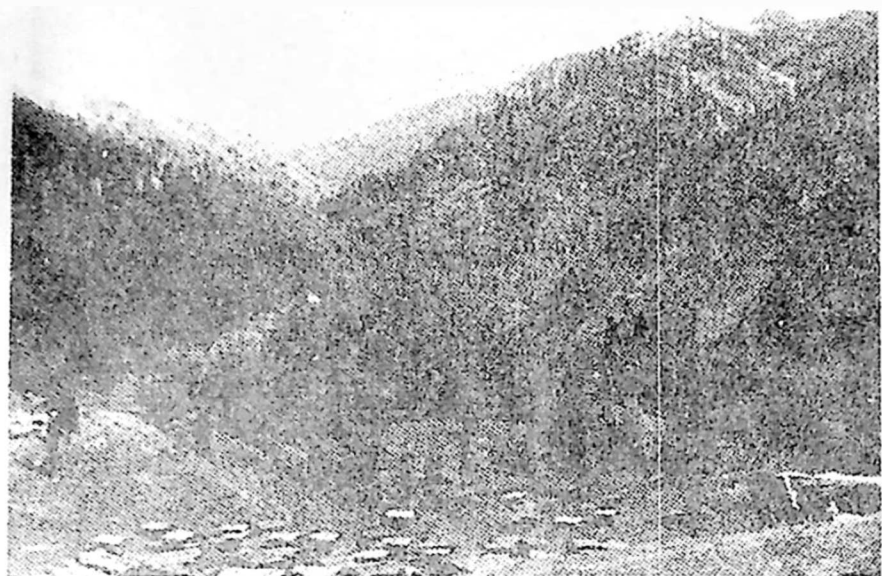
თაღოვანი ხიდა ბერთას ხეობაში, კლარჯეთი, 1998 წლის ნოემბერი

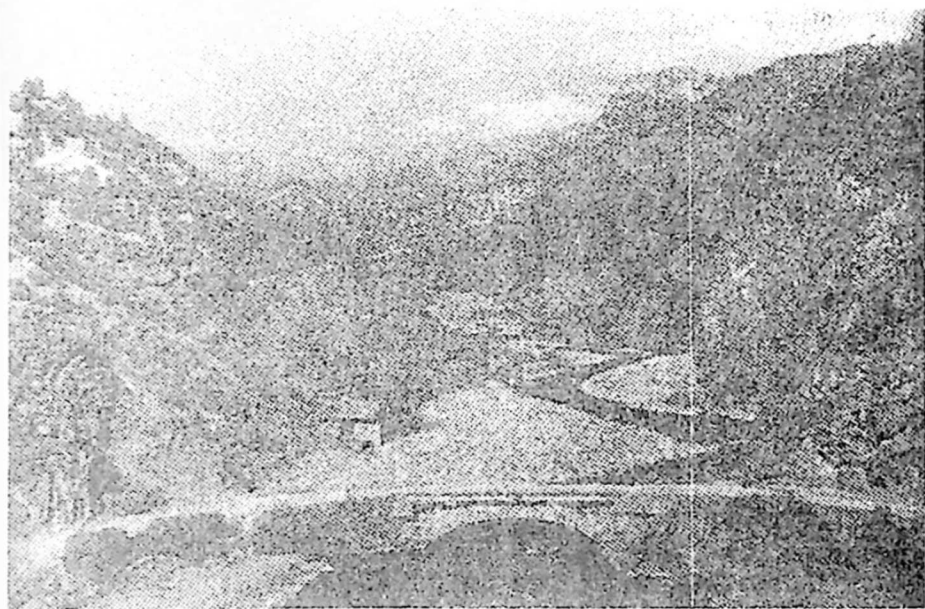
არტანის ციხე, 1998 წლის ნოემბერი

ნუგზარ ეცხლაძე და გალინა შიქელაძე,
დოლისყანა, კლარჯეთი, 1998 წლის ნოემბერი

საქარის მიუბი

ძველი თაღოვანი ხიდი მდ. შაქმეთისწყალზე

სათლელის ციხე

2. შავშაჟი-იპარხვის ტოპონიმიური მასალაჲი ქართველ და უცხოელ მკვლევარ-მოგზაურთა შრომაჲში

როგორც ცნობილია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციები ყოველთვის იყო ქართველი და უცხოელი მეცნიერებისა და მოგზაურების ყურადღების ცენტრში. გასულ საუკუნეში, ჯერ კიდევ თურქთა ბატონობის დროს ეს მხარე მონახულეს დიმიტრი ბაქრაძემ და გიორგი ყაზბეგმა, რუსული მმართველობის დროს - ვ. ლისოვსკიმ, ა. პავლინოვმა, გრაფინია უვაროვამ, ფრანგმა ჟან მურიემ, ზაქარია ჭიჭინაძემ, ნიკო მარმა, ექვთიმე თაყაიშვილმა და სხვებმა. ამ მკვლევარებისა და მოგზაურების მიზანი არ იყო მხოლოდ ამ რეგიონების შემოვლა და აღწერა, არამედ ერის მოწინავე ადამიანებს აინტერესებდათ, თუ

როგორ იყო ქართული ენა შემონახული საუკუნეების განმავლობაში მივიწყებულ ქართულ მხარეებში, რა მდგომარეობაში იყო იქ ქართული კულტურა და ყოფა, ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები.

გასული საუკუნის 70-იანი წლების მდგომარეობით “ქართული ენა მთლიანად დაცულია იმერხევის ზემო ნაწილებსა ყვირაღა-წყლის ხეობის გასწვრივ, რომელიც შავშეთის ჩრდილო ნაწილს შეადგენს, ანუ იმ ადგილებში, რომელთაც მუდმივი ურთიერთობა აქვთ აჭარასთან; შემდეგ იგი ქრება შავშეთის დასავლეთ ნაწილებში, ისევ ჩნდება, თუმცა სუსტად, არტაანის უბანში, გურჯის-ხევში... იგი ჩანს კიდევ ართვინის ქვემოთ... გაბატონებულია მთელ სივრცეზე, რომელიც ართვინის უბნის ქვემოთაა, მურღულისა და მაჭახელის რაიონებსა და ჭოროხის ნაპირის გაყოლებით, მარალდის უბანში” (11,159). როგორც ვხედავთ, ქართული ენა თავის პოზიციებს არ თმობს ტაო-კლარჯეთის მთელ ტერიტორიაზე. თუმცა იგი ძალიან შევიწროებულია და თითქმის განდევნილია შავშეთის აღმოსავლეთი ნაწილიდან. ამჟამად მთელ შავშეთში ქართულ ენაზე არავინ ლაპარაკობს. სამაგიეროდ, მის ერთ-ერთ ნაწილში – იმერხევში იგი კარგად არის შემონახული.

გიორგი ყაზბეგმა, რომელიც პროფესიით სამხედრო სპეციალისტი იყო, ქართველ მოღვაწეთაგან ერთ-ერთმა პირველმა იმოგზაურა ოსმალეთის საქართველოში ჯერ კიდევ 1874 წელს თურქთა მფლობელობის დროს და შექმნა საფუძვლიანი ნაშრომი “სამი თვე თურქეთის საქართველოში” (106), რომელიც ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

გ. ყაზბეგის მარშრუტი იყო: აბასთუმანი – სოფელი დერცელი – მდინარე ქვაბლიანი – ზემო აჭარა – შავშეთი – არტანუჯი – ართვინი – ლაზისტანი.

გ. ყაზბეგი შავშეთში სხალთის ხეობის გავლით ჩავიდა. მოგზაურობის დროს მან აღწერა მატერიალური კულტურის ძეგლები, ეკლესიები და ციხე-კოშკები, ტოპონიმები. მას, როგორც სამხედრო სპეციალისტს, აინტერესებს ყოველივე წვრილმანიც კი.

აღსანიშნავია, რომ გ. ყაზბეგი შესაშურ ცოდნას ამჟღავნებს გეოგრაფიაში, ეთნოგრაფიაში, დემოგრაფიასა და სახელმწიფო წყობის აღწერაში. მოგზაურის ცნობით, შავშეთში იმერხევის ჩათვლით 58 სოფელია, საკუთრივ შავშეთში – 36. მოსახლეობა 12-დან 14 ათასამდე იქნება. მოსახლეობა, 145 კომლი სომეხის გამოკლებით არის სუფთა ქართველური რასის. შავშეთში უფრო ფეხმოკიდებულა თურქული ენა, იმერხევი კი გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს ქართულ ენას. “შავშეთში ოსმალების გავლენა ძალზე ძლიერია... შავშელები აჭარლებზე ადრე მოიქცნენ მაჰმადიანობისაკენ” (106, 90-91) – აღნიშნავს მოგზაური. ალბათ, ეს არის მიზეზი შავშეთის მოსახლეობის ჩამორჩენილობისა და დაბერევისა, რასაც იგი ყოველი ფეხის გადადგმაზე გრძობდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებით აღნიშნავს სოფელ ყვირაღას მცხოვრებლებს: “შევედით თუ არა სოფელ ყვირაღაში, ჩვენ შეგვზარა აქაურთა განსაკუთრებულმა გამომეტყველებამ. მათ საცოდავი სახე აქვთ და გონებრივად განუვითარებელი არიან. აქ ერთ ყოჩაღსაც ვერ ნახავ – ყველა ძონძებშია, მჭმუნვარე და დაბალი ტანისანი არიან” (106,91). თუმცა იქვე ავტორი აღნიშნავს, რომ “სახელნიეროდ შავშეთის მთელი მოსახლეობა არ ჰგავს ყვირაღას მცხოვრებლებს”. ყვირაღა შავშეთის პირველი სოფელია, სადაც მოგზაური ჩირუხის მთისა და არსიანის მთის თხემის გავლით ჩავიდა შავშეთში.

გ. ყაზბეგმა მოგვცა ოიკონიუმების რაოდენობრივი მაჩვენებელი, მათი დახასიათება. გ. ყაზბეგის მიხედვით, სოფელ ყვირაღაში ცხოვრობს 18 კომლი და ჯინალის საზოგადოებას მიეკუთვნება, რომელიც მეზობელ სოფელ ჩიხთასთან ერთად 60 კომლს შეადგენს. შავშეთის ვაკე ნაწილი ტერასებად მიემართება სამხრეთ-დასავლეთით. პირველ ტერასზე მდებარეობს სოფლები – გაყრლობა, უხედი, წეთილეთი, ზემო და ქვემო ჩვარები, კარავათი, მეორე ტერასზეა სოფელი ციხისძირი 50 კომლით, მესამეზე – ტბეთი და დაბაკეთილი, მდინარის პირას – ველი და სათლელი (106,77).

სოფელი ტბეთი “პატარა მდინარის ნაპირზე მდებარეობს. საქართველოს ისტორიის საუკეთესო პერიოდში ტბეთი იმ ეპის-

კობოსის რეზიდენცია იყო, რომელიც მართავდა ქრისტიანულ სამყაროს გურიიდან და ზარზმიდან არტანუჯამდე... ტბეთის სახელთან განუყრელადაა დაკავშირებული მოგონება აქაურ ტაძარზე... *ტბეთის მონასტერს შეუძლია რომიც კი დაამშვენოს*" (106, 78-80).

ტბეთიდან სამი ვერსის მანძილზეა სოფელი ველი, სადაც 12 კომლი ცხოვრობს, სოფელ სათლელში 60 კომლია, ოქრობაგეთში – 70, მთლიანად სომეხ-გრიგორიანები, ახალდაბას – 90, სოფელ ჭალეთში – 10, სურევანში – 20, სოფელ ფხიკიურში 18 კომლს ითვლიან, სინამდვილეში 25-ზე მეტი კომლი ცხოვრობს, ყველა სომეხი კათოლიკეა.

მეტად საინტერესოა მხარის ჰიდრონომების შესახებ ავტორისეული მონაცემები და დახასიათება. მათ თავის დროზე განვიხილავთ.

ქვემოთ მოგვყავს გ. ყაზბეგის მიერ აღწერილი შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიული ნომენკლატურის სრული სია: *აძანო* მინ.წყალი (შავშეთი), *აძანოს ხევი* ხეობა (შავშეთი), *აგარა* სოფ. (შავშეთი, იმერხევი), *ანაკურტი* სოფ. (შავშეთი), *ანდრიაწმინდა* სოფ. (იმერხევი), *ანკლია* სოფ. (შავშეთი), *არსიანის ქედი*, მთა (აჭარა-შავშეთი), *აბჯღადა* სოფ. (შავშეთი), *აბჯღრეთი* სოფ. (იმერხევი), *აბჯღრეთისწყალი* მდ. (იმერხევი), *გარყლობა* სოფ. (შავშეთი), *გობიხეწია* მთა (შავშეთი), *დაბა* სოფ. (იმერხევი), *დაბაკეთილი*, *დაბაწვრილი*, *დევაბე* სოფლები (შავშეთი), *დეშირ-ყაფი* ქედი (შავშეთი), *დიობანი* სოფ. (იმერხევი), *ველი* სოფ. (შავშეთი), *ზაქეთი*, *ზიოსი* სოფლები (იმერხევი), *ილანუს ჩამი* მთა, უღელტეხილი (შავშეთი), *ივითი* სოფ. (იმერხევი), *იმერხევისწყალი* მდ. (იმერხევი), *კარავათი* სოფ. (შავშეთი), *კარჩხალი* მთა, ქედი (იმერხევი), *კურენი* სოფ. (შავშეთი), *კურენისწყალი* მდ. (შავშეთი), *მამნელისი*, *მერია*, *მიქელეთი* სოფლები (შავშეთი), *მოჭთა*, *ოქრობაგეთი* სოფლები (შავშეთი), *რამათი* სოფ. (შავშეთი, იმერხევი), *სათლელი* სოფ. (შავშეთი), *სათლელის წყალი* მდ. (შავშეთი), *სათლელ-რამათი* სოფ. (შავშეთი), *საწყალი* სოფ. (შავშეთი), *სინეთი*, *სურეკანი* სოფლები (იმერხევი), *სხლოდანი* სოფ. (შავშეთი), *სხლოდანის წყალი* მდ.

(*მავშეთი*), *ტბეთი* სოფ. (*მავშეთი*), *უბე* სოფ. (*იბერხევი*), *უბელი* სოფ. (*მავშეთი*), *ფხიკოური* სოფ. (*იბერხევი*), *ყვარაღა შავჭეთი* სოფლები (*მავშეთი*), *შავშეთის წყალი* მდ. (*მავშეთი*), *მხრდობანი ჩვარები ზუმა ჩვარები ქვემო ჩიეთლული ციხისძირი*, *ციხია* სოფლები (*მავშეთი*), *წითალეთი* სოფ. (*იბერხევი*), *ჭალეთი* სოფ. (*მავშეთი*), *ხუჩვრილი* სოფ. (*იბერხევი*).

მეტად საინტერესოა კავკასიის სამხედრო ოკრუგის გენერალური შტაბის მიერ თბილისში 1887 წელს გამოცემული პოლკოვნიკ ვი. ლისოვსკის წიგნი “ჭოროხის მხარე. სამხედრო-სტრატეგიული ნარკვევები”, სადაც ჭოროხის მხარის სხვა კუთხეებთან ერთად დასახელებულია შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიული სახელები, საკლავი რეგიონის საზღვრები, მთები, მდინარეები. წიგნში მოცემულია ჭოროხის მხარის ტოპოგრაფიული, ეთნოგრაფიული მიმოხილვა, ეკონომიკური ყოფა. წიგნს ერთვის დასახელებული პუნქტების სია. კერძოდ, ფიქსირებულია შავშეთ-იმერხევის შემდეგი გეოგრაფიული სახეები: *აბლადაბა*, *ბაბჯირეთი*, *ბაღვანა*, *ვანთა*, *ველი*, *ვერხნალი*, *გარყილობი*, *გოგლიეთი* (*ქოქლიეთი*-? – ნ.ც.), *გურნათელი*, *დაბა*, *დაბა-კეთილი*, *დაბა-წვრილი*, *აგარა*, *ანკლია*, *ბოხისი*, *დიობანი*, *ენი-რამათი* (აბლანდელი სათლელ-რამათი – ნ.ც.), *ზაქიეთი*, *ზენდაბა*, *იფხრეული*, *ქვათეთრისი*, *კუჩენი*, *მამანელისი*, *მერია*, *მოქთა*, *მურღელი*, (*მორღელი* – ნ.ც.) *მხობანი* (*მუხობანი* – ნ.ც.), *ნორგიელი*, *ოქრობაგეთი*, *ფხიკოური*, *საბუღარა*, *საბჯელი*, *სათლელი*, *სვეტი*, *სინდიეთი*, *სინკოთი*, *სირა-სინკოთი*, *სოპორო* (*სოფორო* – ნ.ც.), *სულესი*, *სურევანი*, *სხლობანი*, *ტანზოთ* (*ტანძეთი*//*თაუზეთი* – ნ.ც.), *თურმანიძე*, *უბე*, *უსტამელი* (*უსტამისი* – ნ.ც.), *ხანთუშეთი*, *ხევწვრილი*, *ცენტა*, *წითვეთი*, *ციხისძირი*, *ციხია*, *წყალსიმერი*, *ცორცელი* (*წორწელი*-ნ.ც.), *ჩვარები* (*ჭვარები* – ნ.ც.), *ჩიხის-ხევი*, *ჩიხორი*, *შავჭეთი*, *ჯინალი*. სულ აღწერილია ჭოროხის მხარის 461 ტოპონიმი (124).

სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული საკითხების გასარკვევად საინტერესო მასალებს გვაწვდის ზაქარია ჭიჭინაძე. აქ იგულისხმება მისი როგორც საგაზეთო კორესპონ-

დენციები, ასევე ცალკეული წიგნები. ამ მხრივ, მაინც, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს წიგნები: “მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში” (137); “ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში” (138).

ზ. ჭიჭინაძე წერს: “თუ ოდესმე საქართველო იდიდებოდა და სახელოვნებდა, ვიტყვით თამამად, რომ ყველა ამ დიდების და სახელოვნების მიმნიჭებელნი და მწარმოებელნი აქაური პირები იყვნენ... ეს მხარე კერა იყო იმ დიდებისა და სახელოვნებისა, რაც კი საქართველოს მიენიჭა და აღმოუბრწყინდა ოდესმე. ყველაფრის დასაწყისს აქ ეძლეოდა აღორძინება და ამის შემდეგ იგი ეფინებოდა და ვრცელდებოდა მთელს საქართველოს კუთხეებში” (137, 3-4). მაგრამ იქვე ავტორი დასძენს, რომ დღეს “აქ ყველაფერი დაქვეითებულია და ჩვენი ძველი ქართველები, ჩვენი გამოჩენილი მესხნი იმ დროისანი აღარ არიან, რაც ოდესმე ყოფილან, აქ ყველაფერი ქართველობისა ფერფლად ქცეულა. აქ მხოლოდ ერთად ერთი ქართული ენა არსებობს, ისიც ზოგი ერთ ადგილას, ყველგან არა” (იქვე, გვ. 5).

შავშეთ-იმერხევისადმი მიძღვნილ სტატიებსა და კორესპოდენციებში ზ. ჭიჭინაძე აღწერს სოფლებს, მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ ყოფას, კულტურას, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობას. მოგზაური აღნიშნავს, რომ საქართველოს მცხოვრებთა შორის მხოლოდ შავშელნი გამოირჩეოდნენ ზნით, ზასიათით, ჩვეულებით და შავშეთის სოფლების ნახვით კაცი აღტაცებაში მოვა (137, 273). შავშელები და იმერხეველები ჩაცმა-დასურვით ძალიან ჰგვანან აღმოსავლეთი საქართველოს მთის მცხოვრებლებს — თუშებს, ფშაველებს, ხევსურებს. ზ. ჭიჭინაძის მიხედვით, შავშეთი შედგება 7 სამამასახლისოსაგან, მათ შორის 4 ეკუთვნის შავშეთს, 3 — იმერხევს. შავშეთში ქართული ენა აღარ იციან, სამ სოფელში ლაპარაკობენ მხოლოდ (ახალდაბა, გარყელობი, ჭუარები), იმერხევში კი გაბატონებულია ქართული ენა. აქ არის ისეთი სოფლები, სადაც თათრული ენა სრულებით არ იციან (137, 300). შავშეთში ყველა სოფელს ქართული სახელი ჰქვია. ქართული სახელის არ მქონე

სოფლები იშვიათია. შავშეთის სოფლებია: *სათლელი*, *საბუჯარა*², *მურჯენი* (მორღელი - ნ.ც.), *მამ-ნელი*, *გურანთელი*³, *მორიხ-ოსი*⁴ (მორიხოზი - ნ.ც.), *ზენდობა* (ზენდაბა - ნ.ც.), *ცეცხლაურნი*⁵, *ცორცვალი* (წორწელი - ნ.ც.), *მოქეთა*, *მუნხობანი* (მუნხობანი - ნ.ც.), *ვერზენალი* (ვერზინალი - ნ.ც.), *ხანთუშეთი*, *ქვათეთრასი*⁶, *ოჭრო-ბაგეთი*, *სულობანი* (სხლობანი - ნ.ც.), *ციხე*⁷, *მერია*, *დაბაწერილი*, *სულესი* (სულისი - ნ.ც.), *შავქეთი*, *ბალაენა*⁸ (ბალენა - ნ.ც.), *რამათი*⁹, *კუჭენი*, *საფარა*¹⁰, *სამჯელი*¹¹, *ქვათეთრისი* (ქოთეთრისი - ნ.ც.), *ჩიხთა* (ჩიხვთა - ნ.ც.), *ციხისძირი*, *ტბეთი*, *ხოსლეური*¹² (ხოსლევი - ნ.ც.), *გარყილუფი* (გარყილობი - ნ.ც.), *ჯვარები* (ჭვარები - ნ.ც.) და *ახალდაბა*.

იმერხევის სოფლებია: *ხოსლეური* (ხოსლევი - ნ.ც.), *აგარა*, *შოლტისხევი*, *წყალსიმერი*, *წითლოეთი*¹³ (წითილეთი - ნ.ც.), *დიობანი*, *იფხრევი* (იფხრეული - ნ.ც.), *ივეთი*, *გზათა*¹⁴ (ბზათა - ნ.ც.), *სურევანი*¹⁵ (სვირევანი - ნ.ც.), *უბე*, *ძიოსი*¹⁶ (ზიოსი - ნ.ც.), *ხემწერილი*¹⁷ (ხევწრული - ნ.ც.), *დაბა*, *ბელტიეთი*, *ზაქიეთი*, *ბაძვირეთი*¹⁸, *ლეონიძე*¹⁹, *ჩიხარი* (ჩიხორი - ნ.ც.), *ციხის ხევი*²⁰, *უსტამისი*, *ბრილ-აგარა*, *პხიკიური* (ფხიკიური - ნ.ც.), *ლივანის ძირი*²¹, *შვამთა*²², *ხარსანა*²³, *გორგოტიხანა*²⁴, *ოჭროს წუა*²⁵, *გარყილუფი* (გარყილობი - ნ.ც.), *ჯვარები* (ჭვარები - ნ.ც.), *მიქელეთი*²⁶, *მანატა*, *წეფთის ბარი*, *დევაგულა*²⁷ (137, 294-297). იმერხევეში ქართული ენის შემონახვის მიზეზად ზ. ჭიჭინაძეს მიაჩნია ორი ძირითადი ფაქტორი: 1. იმერხევის მოსახლეობამ მაჰმადიანური სარწმუნოება მიიღო სულ ცოტა 100 წლით გვიან, ვიდრე შავშეთისამ²⁸; 2. გეოგრაფიული მდებარეობის გამო იმერხევი მიუვალა და იქ იშვიათად ჩნდებოდნენ ხოლმე თურქები, შავშეთი კი ართვინ-არტაანის ცენტრალურ გზაზეა და ამიტომ ძველთაგანვე მომრავლდნენ აქ ოსმალები, ქურთები²⁹ და სხვა ხალხები. ყოველივე ამან კი დააჩქარა ქართული ენის ასიმილაცია³⁰ (137, 293).

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში, კერძოდ, 1904 წლის ზაფხულში ტაო-კლარჯეთში და შავშეთ-იმერხევეში იმოგზაურა დიდმა მეც-

ნიერმა აკად. ნიკო მარმა. 1911 წელს მან პეტერბურგში გამოაქვეყნა “გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების” ქართული ტექსტი, ლექსიკონი და შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიური (54). ამ დღიურებმა “მეცნიერებას შესძინა ძვირფასი ცნობები ძველი ქართული ხელოვნების შესახებ, ტაძრების დეტალური აღწერილობანი, ქართული ენისა და პალეოგრაფიის თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო წარწერები, ისტორიული გადმოცემები, ქართული არქაული ეთნოგრაფიის დამახასიათებელი ნიშნები, გადაშენებული მესხური მეტყველების რელიკვიები და სხვა” (130,55). “მოგზაურობის დღიური” ყოველმხრივ საყურადღებო და ფასდაუდებელი ნაშრომია. არნ. ჩიქობავა წერს: “შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის მეტი რომ არ დარჩენოდა ნიკო მარს, გამოჩენილი მეცნიერ-ფილოლოგის სახელს მაინც დაიმკვიდრებდა”. ნიკო მარის ეს ნაშრომი დაწერილია იმგვარი მამულიშვილური გრძნობით, ტკივილით და სულისკვეთებით, რომ მკითხველს არა მარტო შემეცნებით სურვილს უკმაყოფილებს, არა მარტო ენციკლოპედიური ცნობებით ამდიდრებს მის მწირ ინფორმაციას ისტორიულ ტაო-კლარჯეთზე, არამედ სიამაყის გრძნობით აღავსებს მის მარად მწუხარე გულს — რანი ყოფილან ჩვენი უშუალო წინაპრები და რა ყოფილა ის ედემის ბაღით აყვავებული, უნიკალური წარწერებიანი ძეგლებით მოფენილი ჩვენი სამხრეთი, სადაც ოდესღაც დიდი ქართული კულტურის აკვანი დარწეულა (15). “მოგზაურობის დღიურების” წაკითხვის დროს კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, თუ რა ძლიერი და გაუტეხელია ქართული ენა. გულს უხარია, როცა “გათურქებული” მოსახლეობა იმ ტკბილქართულით მეტყველებს, ასე რომ გვენატრება ზოლმე და როგორ შემონახულა სოფლების, მთების, გზების, მდინარეების ქართული სახელები.

დიდმა მეცნიერმა რეგიონის აურაცხელ ტოპონიმურ მასალას მოუყარა თავი. კერძოდ, მან დააფიქსირა საკვლევო რეგიონის შემდეგი გეოგრაფიული სახელები: აგარა სოფ. (შავშეთი), აგარა ჩაი, მდ. (შავშეთი), ანდრიაწმინდა სოფ. (იმერხევი), ანკლია სოფ.

(შავშეთი), არსიანი მთა (აჭარა-შავშეთი), ახალდასა სოფ. (შავშეთი), ბაძვირეთი სოფ. (იმერხევი), ბაღვანა სოფ. (შავშეთი), ბაღვრეთი სოფ. (იმერხევი), ბარას ციხე ციხე (იმერხევი), ბარიჭალა მდ. (იმერხევი), ბელეშეთი საძ. (საბუღარა), ბერი კლდე მთა (შავშეთი), ბზათა სოფ. (იმერხევი), ბოსელთა (ბოსელთ, ბოზთა), იაღალი (იმერხევი), ბრილი სოფ. (იმერხევი), ბუხანა, ბუღანჯეთი ადგ. (ნორგიელი), ვაკეთი საზ. სადგომი (ზაქიეთი), ვანთა სოფ. (შავშეთი), ველთა, ველი სოფ. (შავშეთი), გამიშეთი სოფ. უბანი (ბაძვირეთი), გარყელოფ სოფ. (შავშეთი), გვალა ადგ. (შავშეთი), გიგაძის წყალი წყაროები (ნაფურხევი, იმერხევი), გილიეთი, გოვნიძე ადგ. (იმერხევი), გომთა//კომთა, გორაშეთი ეკლ. (შავშეთი), გრიალიწყარო წყარო (ნაფურხევი, იმერხევი), გუნათლოა//გუნათლე სოფ. (შავშეთი), დაბა სოფ. (იმერხევი), დაბაკეთილი, დაბაწერილი სოფლები (შავშეთი), დავითეთი//დავითი სოფ. უბანი (სვირევანი, იმერხევი), დავლაური ადგ. (ცხიკიური, იმერხევი), დავლათი მთა (იმერხევი), დასაბოდა სოფ. (იმერხევი) დედაძე სოფ. უბანი (დაბა), დევადებში//დევადევი სოფ. უბანი (უბე), დევადებში წყალი მდ. (უბე), ზიოსი სოფ. (იმერხევი), დიდმერე, დიობანი სოფლები (იმერხევი), დორიკ ადგ. (ნორგიელი), დუშათი კლდე (შავშეთი), ზაქიეთი სოფ. (იმერხევი), ზეფაკე სოფ. უბანი (აგარა), ზედ-უბე, ზემო მეჭლე//ზემო მაჭლე სოფ. უბანი (ბაძვირეთი), თაუზეთი სოფ. (შავშეთი), თეთრაკეთი სოფ. (იმერხევი), ივითი სოფ. (იმერხევი), იზაძე სოფ. (იმერხევი), იმერხეული//იფხრეული სოფ. (იმერხევი), ილილი მთები, კაპანთა//კაპანთითაყი ადგ. (ბაძვირეთი), კარავათი სოფ. (შავშეთი), კარჩხალი მთა, იაღალი (იმერხევი), კოჯაღზიღარ დასახელება (შავშეთი), კოჯი ადგ. (უბე), კოკიშაური ადგ. (სათლელ-რაბათი), კოლოთათ ვაკე ადგ. (ოქრობაგეთი), კოტალაძე//კუტალა-ძე//კუტალეთი სოფ. (იმერხევი), კონიბაგური ადგ., კუჩინის წყალი მდ. (შავშეთი), ლურჯა კლდე (სინკოთი), მასურათ//მასურათ ჩაი მდ. (შავშეთი), მახრობი-ცორა//მახრობა ადგ. (ოქრობაგეთი), მერია სოფ. (შავშეთი), მერე//წყალსიმერე სოფ. (იმერხევი), მიქელეთი,

მოქსა, ძორღელი სოფლები (შავშეთი), მუქნიქეთი ტყე (ნორგიალი), მუხბაძანი სოფ. (შავშეთი), ნაფურნვეი იალალი (იმერხევი), ნაკარევი ადგ. (ცხიკიური), ნიალეთი//ნიალიძე სოფ. უბანი (თეთრაკეთი), ნორგიალი//ნორგიალი, ოქრობაგეთი სოფლები (შავშეთი), საბუდარა სოფ. (შავშეთი), სადგერელი ადგ. (ბაძგირეთი), საყდარი ადგ. (დიობანი, ქოქლიეთი), სანადირო ხეობა (იმერხევი), სათავალა მთა (შავშეთი), სათლელი//სათლელრაძათი//რაძათი სოფ. (შავშეთი), სამხარი, საწილო, საწერნავე ადგილები (შავშეთი), სინდობა (წინდობა) ადგ. (შავშეთი), სინკოთი, სირა-სინკოთი სოფლები (იმერხევი), სულისი//სულესი სოფ. (შავშეთი), სურევანი სოფ., ეკლ., (იმერხევი), ტბეთი სოფ., ეკლ., (შავშეთი), უკეთი სოფ. (შავშეთი), ფაფართი მთა, მდ. (იმერხევი), ფარნუხი სოფ. უბანი (სვირევანი), ფხიკიური სოფ., ეკლ., (იმერხევი), ქლისაფინავი//ქლისაფურინავი ადგ. (იმერხევი), ქოქლიეთი სოფ. (იმერხევი), ქურდევანი მთა (შავშეთი), ყვირალა სოფ. (შავშეთი), შავქეთი სოფ. (შავშეთი), შოლტისხევი სოფ. (იმერხევი), ჩაქველთა, ჩიხისხევი, ჩიხორი სოფლები (იმერხევი), ჩიხორის წყალი მდ. (იმერხევი), ცენტა სოფ., ციხე, მთა (შავშეთი), ცენტადარი სოფ. (შავშეთი), ციხია სოფ. (შავშეთი), წეთილეთი სოფ. (იმერხევი), წითვეთი სოფ. (შავშეთი), წითელაძე//წიქრაძე//წიქრეთი სოფ. უბანი (ჩიხორი), წითელოლი, წვრილხევი სოფლები (იმერხევი), ჭუარები სოფ. (შავშეთი), ჭედრეული//ჭედრიული სოფ. უბანი (თეთრაკეთი), ხევწრილი სოფ. (იმერხევი), ჯანჯირი იალალი (ბაძგირეთი), ჯვარისხევი ადგ. (იმერხევი), ჯინალი სოფ. (შავშეთი), ჯოგისარი ადგ. (ნორგიალი), ჯორის ვეხი (ოქრობაგეთი).

რეგიონის ისტორიული გეოგრაფიის შესასწავლად მნიშვნელოვანი წყაროებია სხვადასხვა დროს შედგენილი და გამოცემული რუკები, ატლასები. კერძოდ, აღსანიშნავია ვახუშტი ბაგრატიონის შედგენილი საქართველოს ატლასი (XVIII ს.). კავკასიის დაწვრილებითი ტოპოგრაფიული რუკები (შემდგენელი-კავკასიის სამხედრო ოლქის ტოპოგრაფიული განყოფილება. XIX ს-ის ბოლო და XX ს-ის და-

საწყისი). ხუთვერსიანი რუკა; საქართველოს ისტორიული რუკა (გამოცემული 1923 წელს ივანე ჯავახიშვილის რედაქტორობით), საქართველოს რუკა (1931 წ.) და სხვა.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიერ 1923 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიულ რუკაზე, რომლის რედაქტორია ივ. ჯავახიშვილი, ტოპოგრაფი, შემდგენელ-ტოპოგრაფი ევ. ბარამიძე, აღწერილია შავშეთ-იმერხევის შემდეგი გეოგრაფიული პუნქტები: დაბა-სოფლები იმერხევისა – ანდრიაწმინდა, ბრილი, დაბა, იფხრეული, ხევწვრილი, წყუთის ანუ წერეთის ციხე; შავშეთისა – ახალდაბა, ველი, მერე, სათლელი, სამწყარი³¹, სხლობანი, ნორგიალი³², კარსანი, ქვათეთრისი, ტბეთი, ჩართულეთი, ციხე გარყლობისა; მდინარეები: შავშეთის წყალი (ზედაწელი შერთულამდე), შავშური (მონაკვეთი შერთულიდან მდინარე ანაკერტამდე), ანაკერტი.

შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიული სახელები ისტორიულ წყაროებში, სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისტორიულ რუკებზე სხვადასხვა ფორმით არიან დამოწმებული. მოგვყავს რამდენიმე ნიმუში:

გურნათელი. "გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში" იხსენიება "გუნათლეს" ფორმით: "ხოლო ნეტარმან გრიგოლ ძიება ყო გულმოდგინედ და ჰპოვა ადგილი კეთილი გუნათლეს მახლობლად" (41, 35), ზ. ჭიჭინაძეს მოაქვს "გურანთელი" ფორმით (137, 284), ადგილობრივ დასტურდება გურნათელი (127).

კუჭენი. გ. ყაზბეგს "კუჩენ" ფორმით მოაქვს. ასეა ნ. მარის (25,10) და ხუთვერსიანი რუკის მიხედვით (143^ა). ზ. ჭიჭინაძესთანაა კუჭენი (137, 284), ალ. ჯავახიშვილის რუკაზეა "ყუჩენი" (82). ამჟამად დასტურდება კუჭენი (127).

სულისი. ხუთვერსიან რუკაზეა "სულესი" (143^ა), ასეა ალ. ჯავახიშვილის რუკაზეც (82) და ზ. ჭიჭინაძესთან (137,284). ადგილზე დავადასტურეთ სულისი (127). სულისი ორია: ზედა სულისი და ქვედა სულისი.

თაუზეთი. ხუთვერსიან რუკაზე "ტანზეთი" (143^ბ). ალ. ჯავახიშვილის რუკაზე – თაუზეთი (82). ადგილობრივ მოსახლევ-

ობაშიც ეს ფორმა დასტურდება (172). უძველესი ფორმაა “ტანძეთი” (შდრ. ტანძია – სოფელი ქვემო ქართლში). თაუზეთი ამჟამად დაბაწვრილის ერთ-ერთი უბანია (127).

ჭუარები. გ. ყაზბეგს მოაქვს “ჩუარები” ფორმით (106, 77), ზ. ჭიჭინაძეს- “ჯვარები” (137, 284), ნ. მარის მიხედვით ამ ტოპონიმის უძველესი ფორმაა “ჭუარები” (154, 31), რაც “ჯვარების” ფონეტიკური ნაირსახეობაა. ე.ი. სოფლის უძველესი სახელი ჯვარებია. ადასტურებს ამას ზ. ჭიჭინაძეც. ამჟამად უფრო ჭუარები დასტურდება (127).

დასამობი. ვ. ლისოვსკის “დესამობის” ფორმით მოაქვს (124, 16), ნ. მართანაა – “დასამობა” (54, 35). ნ. მარი აქვე იძლევა ამ ტოპონიმის ხალხურ ეტიმოლოგიას (“და სამობს” - “და ცეკვავს”). ადგილობრივ ამჟამად დასამობია მიღებული (127).

გარყილობი. “ქართლის ცხოვრებაში” მოხსენიებულია “გარყილობა” ფორმით (99, 292), ხუთვერსიან რუკაზეა “გარყილოპ” (143^ა), ზ. ჭიჭინაძეს ჩაუწერია “გარყილოფი” (137, 284), გ. ყაზბეგს – “გარყილობა” (106, 76), ნ. მარს – “გარყილოფი” (54, 36). ალ. ჯავახიშვილის რუკაზეა “გარყილობა” (82). ადგილზე დასტურდება “გარყილობი” ფორმა (127).

ჯინალი³³. სოფლის სახელწოდების უძველესი ფორმაა “ჯნალი” (99, 260). თურქული ენა ვერ იტანს სიტყვის თავში თანხმოვანთა თავმოყრას, მათ შორის ჩნდება ხმოვანი ბგერა-შდრ.: ტბეთი-ტბეთი, ხმოვანი ჩნდება ფუძის შიგნითაც: გარყილობი-გარყილობი. “ჯინალი” ფორმაა დადასტურებული ხუთვერსიან (143^ა) და ალ. ჯავახიშვილის (82) რუკებზე. შდრ: დგნალი სოფელი მთიულეთში (დუშეთის რაიონი). სახელი შერქმეულია მცენარის მიხედვით: დგნალი ანუ მდგნალი წნორის ჯიშის ხეს ეწოდება მთის კილოებში (140, 441). ჯგალი სოფელია სამეგრელოში (წალენჯიხის რაიონი). ჯნალის მთა იხსენიება ჟამთა აღმწერელის 1269 წლის ამბებში (99, 260).

ისტორიული წყაროები, მეცნიერთა და მოგზაურთა ჩანაწერები და დღიურები ზოგჯერ ერთმანეთს არ ემთხვევა და საჭიროა მათი შეჯერება. ხშირია შემთხვევა ისეთი გეოგრაფიული პუნქტების

ხსენებისა, რომლებიც დღეს საკვლევ რეგიონში აღარ დასტურდება და მათი ლოკალიზება გართულებულია. აქვე აღსანიშნავია, რომ მცირეკომლიანი დასახლებული პუნქტები ხან ცალკე სოფლებად იხსენიებიან, ხან ცალკეული სოფლების შემადგენელ უბნებად, ე.წ. "შეპელებად". დღეს რეგიონში დასახლებულ პუნქტთა გამსხვილების ტენდენცია შეიმჩნევა. ადრე მეცნიერთა და მოგზაურთა მიერ მიჩნეული ცალკე სოფლის სტატუსის მქონე პუნქტები, დღეს მსხვილი სოფლის რომელიმე უბანს წარმოადგენენ. მაგალითად სოფელ დასამობში შედის "შეპელები": ბრილი, გიგიეთი, დავლათი, ნიოლეთი, რაბათი, ფხიკიური³⁴, რომლებიც ადრინდელ წყაროებში დამოუკიდებელი სოფლები იყვნენ, დღეს კი ისინი სოფელ დასამობის უბნებია. სხვადასხვა მიზეზთა გამო მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა ტოპონიმიაში. ზოგი გეოგრაფიული სახელი გაქრა ან ადგილმდებარეობა შეიცვალა, ზოგი დარჩა, მაგრამ სხვა სახელით დასტურდება. ზ. ჭიჭინაძე შავშეთის სოფლების სიაში ასახელებს ცეცხლაურს და საფარას, იმერხევის სოფელთა სიაში კი ჩამოთვლილია სოფლები: ბელტიეთი, ლივანის ძირი, ხარსანა, გორგოტიხანა, ოქროს წუა, დევაგულა. მათგან ამჟამად ბელტიეთი სოფელ ხევწრულის ერთ-ერთი უბანია, დანარჩენი პუნქტები ნა-სოფლარია ან ლოკალიზება არ ხერხდება. ჩამოთვლილ სოფელთა ერთი ნაწილი კლარჯეთშია (გორგოტიხანა, ხარსანა, ლივანის ძირი)³⁵. მიუხედავად ამისა, შეიძლება ითქვას, რომ რეგიონის ტოპონიმთა დიდი ნაწილი ძველია და ბევრი მათგანი უცვლელი სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. ცვლილებები უფრო შეეხო ოიკონიმებს. მნიშვნელოვანი ცვლილებებია შავშეთის მიკროტოპონიმიაშიც, სადაც საგრძნობლად მაღალია თურქული წარმომავლობის ტოპონიმების ხვედრითი წილი (28,3 %).

ისტორიული ქართული მხარეების შესწავლის საქმეში ახალი ხანა დაიწყო 1988 წლიდან, მას შემდეგ, რაც გაიხსნა სარფის კარი. საქართველოსა და თურქეთს შორის კეთილმეზობლური დამოკიდებულების წყალობით შესაძლებელი გახდა ათეულწლობით მივიწყებული ჩვენებურების ნახვა და მათთან სათანადო მუშაობის

ჩატარება. 1993 წლამდე იმერხეულ მეტყველებას მხოლოდ ნიკო მარის “მოგზაურობის დღიურების” საშუალებით ვიცნობდით. მეცნიერი ამ რეგიონში იყო 1904 წელს. მას შემდეგ ამ მხარეში ქართველი ენათმეცნიერი არ გამოჩენილა. შემდგომ წლებში ეს მხარე თურქეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა და მალე თურქეთ-საქართველოს შორის რკინის ფარდა ჩამოიფარა. ჩვენდა საბედნიეროდ, ეს ფარდა დღეს უკვე არ არის. ისტორიული ქართული მიწა-წყალის ნახვის ნოსტალგია აღარ არსებობს. მოგზაურობა და მეცნიერებამაც არ დააყოვნეს აქ მოგზაურობა. ხუთი წლის განმავლობაში სათუთად ნაგროვები ხალხური მეტყველების მარგალიტები, ოპიზარებისა და ოშკელების შთამომავალთა ბაგეებზე დაკრეფილი ქართული საქართველოში პირველად 1993 წელს გამოვიდა მზის სინათლეზე. მისი ავტორია პროფესორი შუშანა ფუტკარაძე. ოქროს საუნჯე – “ჩვენებურების ქართული” ქართული ენათმეცნიერების დიდ შენაძენია. შუშანა ფუტკარაძემ ნიკო მარის შემდეგ პირველმა შეძლო ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და შავშეთ-იმერხევის, მუჰაჯირი ქართველების ქართულზე ხანგრძლივი, სისტემატური დაკვირვება და თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ჩვენებურების მეტყველების ტექსტები დიდი ენათმეცნიერული სიზუსტით აღნუსხა. შ. ფუტკარაძის “ჩვენებურების ქართული” ზღვა მასალას აძლევს საქართველოს ისტორიის, ეთნოგრაფიის, ენათმეცნიერების საკითხებით დაინტერესებულ მეცნიერებს. სასაუბრო ტექსტებში ბევრი ტოპონიმური მასალა არის ჩაწერილი.

ავტორი უმეტესწილად იმერხევის სოფლების შემოვლით შემოიფარგლება – ეს სოფლებია: აგარა, ბაზგირეთი, დასამობი, დიობანი, იფხრევი, ივეთი, მანატბა, მაჩხატეთი, მიქელეთი, უბე, შოლტისხევი, წეთილეთი, წყალსიმერი, ჩიხორი, ზიოსი, ხევწრული, ხოხლევი, ჯინალი.

მოგვყავს პროფ. შ. ფუტკარაძის მიერ ჩაწერილი ზოგიერთი ტოპონიმი ცალკეული სოფლების მიხედვით.

სოფელი აგარაჰ³⁶: ქერეველა, უკანეთი, კაკაბავრი, კაკაბავრი ღელე, სათხარა, სათხარა ხეები, ბოლღვერა ხეები, თეთროზეთი, მუსაყანა, დოდოკალი ხევი. კოწარუხი, ყორითავი, ნატარაი, არყინალი, ყიშლები, თათელვანი, ქვიტავრი, მუტრუკი კლდე, კლდეშუათი წყარო, ბასილური, აბაშიეთი, შოლლიეთ ყანა, მოსიეთ ყანები, ინჯილები... სულ 56 ტოპონიმი (95, 284).

სოფელი ბაზგირეთი: საუბნო, სახელი ხევი, სინგურთი, ვაკიბოლოთი, სიღმითი, ხერთვისი, სიონზითი, ჯანჯირი (95, 249).

სოფელი დასამობი: ობნიენთი, წიქრიენთი, ყუმაშეთი, ციალეთი, ქოქლიეთი, სანებათი, ვახათი, ჭედრაულაი, მორჩენალათი, სამარილო, მელისსაკუნტარაი, დიდახო, მირის საფლავი, გენჯავრი (95, 284).

სოფელი იფხრეელი: ბოჯანური, სათრიპირი, ჯანიბალის სერი, სელავრი, ველლეთი ღელე, დეფან ზირად, წიახტი, გოგლაზირი, ზემონავგარი, ვაკე-ვაკი, კრიჭასერი, არჩილაწყარო, ცივწყარო, საჩარხია... სულ 91 ტოპონიმი (95, 279).

სოფელი მანატა: ასკილუანი, ჯავრიენთი, დოდლანური, ხეობა, ნაჭარლები, ავაზანყანა, ნასახლევი, შავტყე, რობანეთი, სანაფოტე, ნასახლები, საბუქრი წვერი... სულ 49 ტოპონიმი (95, 266).

სოფელი მარნატეთი: ზელქედ, პატარა წუერ, კაპელა ქედ, გასახვევ, დიდღელე, ქატრუანი, კარჩხალეთხევ, ფიქლუან, გუერდ, საინითავ, ზიზანავრ, ასკილუან, ჭოჭენწყალი, კოლოსერი... სულ 68 ტოპონიმი (95, 257).

სოფელი მიქელეთი: დოლაბი ყანა, ნაფუზი თავ, ციიყელ, ჭუნტა, წმინდა, ნაფუზარ, გუნდუგეთ, ველთ, ზუარეთ, ვაშლიჯელ, ლაორმან, იანნალა, ლერწმან, ჯუარ, მაკრატეულ, მაჭალა//ღრმა ჭალა, ვირიზრუგა... სულ 29 ტოპონიმი (95, 223).

სოფელი შოლტისხევი³⁷: სომეხეთი, ხვალიეთი, ქურდიკეთი, ბათიენთი, ხოჯიენთი, თათუენთი, მიქელეთი, შოლტისხევის ღელე, სარიჩაირი, ნარვალა რუ, კორტოხი, კლდეკარი... სულ 74 ტოპონიმი (95, 278).

სოფელი წეთიღეთი: იხტრიენთი, თემპუროლლები, ახალჭალა, ჭიდილა, წისქვილი გზა, ზელა ყანა, გოგაშაური, საზამთრო, წიახ-

ტი, ქომოთ ქამორეკლი, ნაფურნევი, დოდო ყანა, სივაკეთი... სულ 54 ტოპონიმი (95, 253).

სოფელი ჩიხორი: თეთრაკეთი, ლიბანი, არდიასწმინდა, პაწა ჩიხორი, აგარა, ბერიეთი, გიგიეთი, ზეგანი, სონალი, თუთილელე, გაღმა ყანა, ოჭივარა... სულ 45 ტოპონიმი (95, 227).

სოფელი ზიოსი: გოხოვრა, ვალაღევი, სექვაჭალა, ჭიდილა, ტბეთი, ჭალათი, ტაბიკოვრა, ჭერულა, კუნდრათი, მიქიეთური, უკანეთი, ელიაწმინდა... სულ 53 ტოპონიმი (95, 289).

სოფელი ხევწრული: მიქელყმაზე, გუერდაი, სხანნარი, ჩაკიდულო, ნაჭიბულო, ნაგუთნი, საელიანე, ნაოსპარი, ნატუსალა, ნაჭილისავე, სარიკალა, თეთრობი თავი, ციალეთი, ფერდათი, შარაგათი (95, 229).

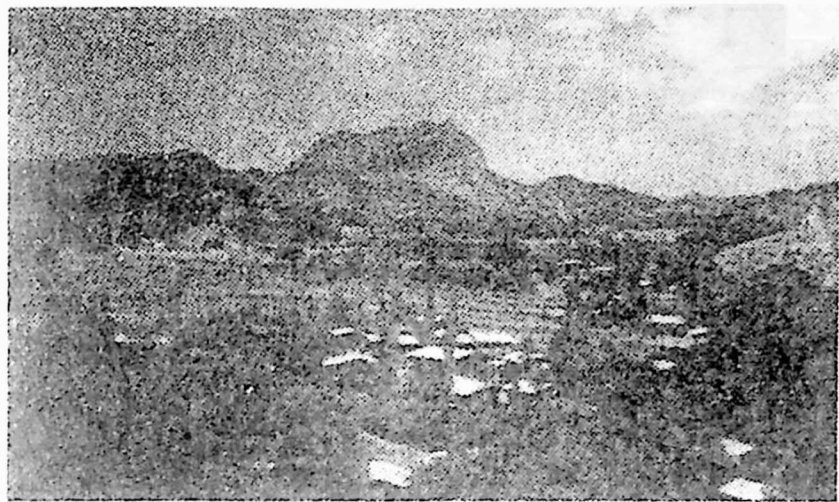
სოფელი ხოხლევი: მესხიეთი, გორგიეთი, ქომინთი, ჯენიგლიენთი, ლომინთი, ხვერიენთი, წყაროტანა, ყანა, გვიანურ, გუერდაი, ხერცუათ, ბაკათ, ეკლუანთ... სულ 38 ტოპონიმი (95, 195).

სოფელი ივეთი: საზეპელი, საბუქე ჭალა, წყაროები, გაჭრილი კლდე, ციკატისერი, გარზე ყანები, სამწყავი, კირკატისერი, წამოსახედავაი, კორხოლი... სულ 68 ტოპონიმი (95, 283).

სოფელი ჯინალი: ველათ, უზნარეთ, მელუსკუდან, მერობან, აბანო, შაქაროლლი, ბახჩიენთი, ბაკათი, ზაქარეთი, მიქელეთი, ბუჯანათი, ჭიაჭიმურეთი, ხოშათი, ბარდულეთი, დოლაბი ყანა, არსიანი, ოგეჩა, ველათის წყალი, ფეთექლუგი (95, 223)³⁸.

როგორც ვხედავთ, შავშეთის ქვეყნის გეოგრაფიული ნომენკლატურა ყურადღების გარეშე არ დარჩენილია ცნობილ მეცნიერებსა და მოგზაურ-მკვლევრებს. მათ დღიურებში, ჩანაწერებსა და ნაშრომებში რეგიონის მრავალი გეოგრაფიული ობიექტის სახელია აღწერილი და დადასტურებული.

სოფელი ტბეთი, შავშეთი, 1998 წლის ივლისი.

ტბეთელები, შავშეთი, 1998 წლის ივლისი.

სტუმრად თბილევანელი მუჰაჯირის ხუროთმოძღვრული კამპანიის შვილის-სვლათან აჯარის (კამპანიის) ოჯახში. სოფ. ფაფალი/ფაფოლა, ფოცხოვი, 1998 წლის ნოემბერი.

შავშეთის ხედი სოფ. მამანელიდან (ნოემბერი, 1998 წელი).
უკან მონას არსიანის მთაგრეხილი, მწვერვალები არსიანი და კსკიანი

სტუპრად ზაქიეთელ ექრემ ჩეთინჯაია – შუბლადის ოჯახში,
ქ. შავეშეთი, ნოემბერი, 1998 წელი.
ანბკდ ბულბული (თედორაძე), ნეკზარ ცეცხლაძე, ექრემ ჩეთინჯაია (შუბლაძე).

ჩვენ ერომანტის აღარასოდეს დავკარგავთ! პროფესორი შუშანა ფუტკარაძე, გულხანუმ
არიჯი (მიქელაძე), გალინა მიქელაძე, ქაზიმ და სელიმ არიჯები(ფუტკარაძეები),
სოფ. ჯინჭორობი, არტაანი, 1998 წლის ნოემბერი.

ენიზე და ხეთ ლაჯები (ფუტკარაძეები)
ქ. არტაანი, 1998 წელი

თხილუანელი მუსაჯირის თაღობ ცეცხლადის
შვილი ღურსუნ ესენ (ცეცხლაძე) და ზურაბ
გაბაძე, ქ. ინგოლი, 1984 წელი.

იმერხეველი ქართველები, შავშეთი, ნოემბერი, 1998 წელი.

თავი II

შავშეთ-იმერხევის ტოპონომიის სტრუქტურული ანალიზი

შავშეთ-იმერხევის ტოპონომური ფონდი წარმომავლობის მიხედვით იყოფა ხუთ ძირითად ჯგუფად:

1. ქართული ტოპონიმები (1 535 ერთეული);
2. თურქული სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმები (605 ერთეული);
3. ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებული ტოპონიმები (466 ერთეული);
4. ზანური წარმომავლობის ტოპონიმები (28 ერთეული);
5. გაურკვეველი სემანტიკის ტოპონიმები (370-ზე მეტი ერთეული)*. სულ საკვლევი რეგიონის ხუთ ათეულზე მეტი სოფლისა და ნასოფლარის გეოგრაფიული სახელების რაოდენობა აჭარბებს სამი ათას ერთეულს.

რეგიონის ქართული ტოპონომური სახელები ძირითადად ისევე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია საქართველოს სხვა კუთხეების გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის. ასევე მაღალია ქართული ტოპონიმების პროცენტობრივი მაჩვენებელი არაქართულ გეოგრაფიულ სახელებთან შეფარდებით (71,7 %). წარმოების მიხედვით შავშეთ-იმერხევის ქართულ ტოპონიმურ მასალაში გამოიყოფა სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. მარტივი, უაფიქსო სახელები;
2. აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები:

---

* ტოპონიმთა რაოდენობა ნაჩვენებია ჩვენს მიერ ადგილზე მოპოვებული მასალების მიხედვით.

- ა) პრეფიქსური წარმოების სახელები;
  - ბ) სუფიქსური წარმოების სახელები;
  - გ) პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები;
3. თხზული ტოპონიმები.

I მარტივი, უაზიშპო სახელები

მარტივი სახელების მეცნიერულ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ასეთი სახელები ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნებიან, იშვიათად იცვლიან ფორმას, ნაკლებად განიცდიან ფუძისეულ ცვლილებებს და საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდიან გეოგრაფიულ სახელთა უძველესი ისტორიის შესახებ.

ძველ წერილობით წყაროებში და ლიტერატურულ ძეგლებში ტოპონიმთა დიდი ნაწილი მარტივი ფუძითაა წარმოდგენილი. ასეთი ტოპონიმების სემანტიკური მხარე ზოგჯერ დაბნელებულია.

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ მასალებში მარტივფუძიან სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს: აბო* სათესები (ზიოსი, უბე, ჯინალი, დასამობი, წეთილეთი, ხევწრული), ბოლო სათიბი (დაბაწვრილი), ძრილი ტყე, სოფ. უბანი (სხლობანი, დასამობი), დუბე სათიბი (ზაქიეთი), ვაკე სათიბები (დაბაწვრილი, დიობანი, კუჭენი, სვირევანი), ვან სათიბი, სათესი (დაბაწვრილი, სინკოთი), ველი სოფელი (შავშეთი), ვენაჩი სათესი, სათიბები (დასამობი, ჩაქველთა, წეთილეთი), ზეგანი სოფ. უბანი (ჩიხორი), კალო ტყე (ხევწრული), კონცხი საძოვარი (დიობანი), ლარ, ლაშე სათიბები (დაბაწვრილი, კარაუათი), მერე სათესები (წყალსიმერი, დიობანი), ძითი სოფ. უბანი (ოქრობაგეთი), მურყანი ტყე (კუჭენი), ტვერი ტყე (ტბეთი), უბე სოფელი (იმერხევი), ფაცა სათიბი (წყალსიმერი), ფონ

---

*ამოკვეთილია გეოგრაფიული ობიექტი. შემდეგ ნაჩვენებია, თუ რისი სახელია ის. ფრჩხილებში კი მითითებულია სოფელი ან მხარე, რომელშიც შედის ეს ტოპონიმი.

სათიბი (ჩართულეთი), *ქარაფი* სათიბი (დაბაწვრილი), *ქელ მწვერვალი* (კუჭქნი), *ღელე* სათიბი, *ღელე*, *ტყე* (მამანელისი, *ჭუარები*, *დაბაწვრილი*), *ყანა* სათესი (ხოხლვეი), *ცალო* ტყე (უბე), *წალკოთი/წალკოტი* სათესი, სათიბი (ზაქიეთი, დაბა), წიხტი წყარო საბოვარი (წეთილეთი, იფხრეველი), *წმინდა* ეკლ. ნანგრ. (მიქელეთი), *ჭოლო* სოფ. უბანი, სათიბი (ქვ. სულისი, დაბაწვრილი), *ჭოჭე* სათიბი, საბოვარები (მაჩხატეთი, ჩაქველთა, დაბა, უბე), *ხეი* ღელე (იფხრეველი), *ჯვარი/ჯვარი* სათიბი, ეკლ. ნანგრ. (სვირევეანი, დიობანი, ზიოსი, მიქელეთი).

მარტივფუძიანი გეოგრაფიული სახელები ძირითადად წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ფორმით, არის შემთხვევები ტოპონიმის ფუძისეული სახით წარმოდგენისა (ვან, ლარ, ფონ, ქელ...), რაც თურქული ენის ზეგავლენით აიხსნება, მარტივი ტოპონიმები უმთავრესად გამოხატულია არსებითი სახელით (ახო, მერე, კონცხი, ღელე, ყანა, ჭოჭე, ჯვარი...). გვაქვს ზედსართავი სახელით გადმოცემის შემთხვევები (ბრილი, წალკოტი, წმინდა...). ისინი საზღვრულდაკარგული გაარსებითებული სახელებია.

მარტივი ტოპონიმი გამჭვირვალეა, ის თვითონ გვაძლევს ხელშესახებ ცნობას მის წარმოშობაზე, ახასიათებს გარემოს და მიგვითითებს ამ მხარისათვის ან კონკრეტულად ამ ადგილისათვის დამახასიათებელ მეურნეობაზე, ისტორიულ წარსულზე (ახო, ბრილი, ვაკე, ველი, ჭოჭე, ჯვარი...). დღესდღეობით ამ რიგის ტოპონიმების შინაარსი უპასუხებს უძველეს ფორმას. მაგალითად, განვიხილავთ რამდენიმე კონკრეტულ მაგალითს:

აზო. ამ სახელწოდებით რამდენიმე გეოგრაფიული სახელია შევშეთ-იმერხევი. აზობის ქვეშ გარკვეული სამიწათმოქმედო სისტემა იგულისხმება. იგი ითვალისწინებს როგორც მუდმივად, ასევე პერიოდულად გამოყენებული სახნავ-სათესი ფართობის შექმნას ტყის გაკაფვის ხარჯზე, ე.ი. აზო ტყეში, ბუჩქნარში გატეხილი ყანაა. თითქმის ერთი და იგივე მნიშვნელობით არის წარმოდგენილი "აზო" ქართული ენის ლექსიკონებში, რომლებშიც იგი მიჩნეულია ქართულ ლექსებად: საბას მიხედვით იგი არის "საყა-

ნური გაკაფული” (73,83), დ. ჩუბინაშვილის ცნობით - ”სახნავად გაკაფული ჭალა” (125, 146).

ვ. ჯანგიძის ცნობით სიტყვა “ახო” ახუ ფორმით, როგორც ლექსიკური სუბსტრაქტი, დასტურდება საინგილოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში (152, 126). საინტერესოა აგრეთვე აკად. აკაკი შანიძის ცნობა, რომელიც მას აკად. ს. ჯიქიასათვის მიუწოდებია, რომ აზერბაიჯანში, ნუხის რაიონში არის ტოპონიმი ახიები (158, 213).

ღუბე ჰქვია სათიბს სოფელ ზაქიეთში. ადგილის გეოგრაფიული მდებარეობა შეესაბამება ტოპონიმის შინაარსს. ღუბე საბას განმარტებით “დაბალი ადგილია” (73, 225), ჩუბინაშვილის მიხედვითაც ასეა - “დაბალი ადგილი, ჩოლი” (125). ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება ეს ტოპონიმი ზემო აჭარაში (97, 127).

ველი შავშეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოფელია, რომელიც მდებარეობს შავშეთისწყლის მარჯვენა შენაკადის შუა წელზე. სოფელი გაშენებულია ვრცელ, ამაღლებულ მინდორზე. აქი საბაც ასე განმარტავს: “ველი - მინდორი დიდი” (73, 258). გასულ საუკუნეში აქ ცხოვრობდნენ ბეგები ზიმშიაშვილის გვარიდან. უფრო ადრე კი ეს სოფელი დიდაზნაურთა რეზიდენცია იყო. ველი ყურადღების გარეშე არ დარჩენია გ. ყაზბეგს, ნიკო მარს და სხვა მოგზაურებსა და მეცნიერებს. ისტორიული ტბეთისაკენ მიმავალმა მგზავრმა აუცილებლად უნდა გაიაროს სოფელ ველში, რადგან გზა ამ სოფელზე გადის.

მერე მარტივი, საზოგადო სახელია. საბას მიხედვით “მერე მეედანი სწორი ვაკეა” (73, 207), ხოლო “მეედანი - მეედანი: სხუათა ენაა, ქართულად მერე, მინდორი და ფონი (73, 204). ივ. ჯავახიშვილი უფრო აკონკრეტებს მერეს განმარტებებს და გამოაქვს დასკვნა, რომლის მიხედვით “... მერე სწორი ვაკე ადგილის აღმნიშვნელი ყოფილა, მაგრამ ყოველ ვაკე ადგილს მერე არ ეწოდება, არამედ მხოლოდ წყლის სანაპიროზე მდებარეს, ირკვევა, რომ ტერმინი მთელ საქართველოში გავრცელებული იყო, ამიტომევა, რომ მერე საქართველოში ბევრგან გეოგრაფიულ სახელად

გვხდება” (144^ა, 127-128). მერე არის იმ სამ სოფელთაგან ერთ-ერთი, სადაც ვახტანგ მეფის ბრძანებით ეკლესია აუშენებიათ. მერე ხშირად გვხვდება რეგიონის მიკროტოპონიმიაში, თუმცა ასევე ხშირად დასტურდება შემთხვევები, როცა მერე ფუძეს გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად დართული აქვს სუფიქსები: მერე-თა საძოვარი (ივეთი), მერ-ია – სოფელი (შავშეთი). ანალოგიური მაგალითების მოტანა შეიძლება დღევანდელი საქართველოს მაკროტოპონიმოიდანაც: მერ(ე)-ევ-ი სოფელი იმერეთში (ჭიათურის რაიონი), მერ(ე)-ია გურიაში (ოზურგეთის რაიონი), მერე-თი-ქართლში (გორის რაიონი), მერ(ე)-ის-ი- აჭარაში, (ქელის რაიონი). მერე შედის კომპოზიტურ სახელებში: მერის წყარო - წყარო (ხობლევნი).

უნდა აღინიშნოს, რომ მარტივი ტოპონიმების უძრავლესობის წარმოშობა და ეტიმოლოგია ნათელია, ამასთან ბევრია ისეთი გეოგრაფიული სახელი, რომელთა სემანტიკა გაურკვეველია: წურნაფი სათესი (წყალსიმერი), ქაფარი ტყე (მიქელეთი), კეთი ვაკე ადგილი, საძოვარი (უბე), წახტი დაღმართი, წყარო (იფხრეკლი, წეთილეთი). ტოპონიმთა ერთი ნაწილის ნამდვილი შინაარსი არ შეესაბამება გეოგრაფიული პუნქტის დღევანდელ მდგომარეობას. სოფელ ჩიხორში მთას, მწვერვალს ჰქვია მინდორი, სოფელ წეთილეთში – სათიბს - ვენახი. სავარაუდებელია, რომ ადრე ამ ადგილას ვენახი იყო გაშენებული. დღეს კი ადგილი სათიბად არის ქცეული, მაგრამ “ვენახი” შემორჩა როგორც სახელი და არა როგორც ვენახიანი ადგილი. ტოპონიმი “კალო” დავადასტურეთ ტყის სახელად სოფელ ხევწრულში. აქაც შეუსაბამობაა. ინფორმატორების გადმოცემით კალონ//კალორ პიროვნული სახელია, რომელიც ახლაც დასტურდება ამ კუთხეში. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტოპონიმი კალო აღსდგება, როგორც კალონის ტყე//კალორის ტყე. მ. ჯამადაძის მიხედვით “გვარსახელებიდან მომდინარე ტოპონიმები ზემო აჭარაში აფიქსითაა გაფორმებული. იშვიათ შემთხვევაში ადგილის სახელად გამოყენებულია პიროვნული სახელი ან გვარი მაწარმოებელი აფიქსის გარეშე: როსტომი გზა, ტყე (ნენა), აბრამდ სათ. (ჩირუხნის მთა),

ჯიმშერი, ჯაყელი სათიბები (ბაკო), კახაბერი სახნ. (ოქტ.) და ა.შ. ეს სახელწოდებები რთული შედგენილობის ტოპონიმების ნაწილი უნდა იყოს. ე.ი. თავდაპირველად უნდა გვექონოდა ჯიმშერის სათიბი, ჯაყელის ყანა..., მაგრამ დროთა განმავლობაში ტოპონიმს ჩამოშორდა მეორე შემადგენელი ნაწილი და მხოლოდ პირის სახელი თუ გვარი დარჩა გეოგრაფიული ობიექტის სახელად” (97, 46).

2. ავთენტურობით ნაწარმოები სახელები

ა) ტოპონიმთა ოდენობათვის შარამოვა

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია ცნობილი, ტოპონიმთა ოდენპრეფიქსური წარმოება ქართულ ტოპონიმიაში ნაკლები სიხშირით ხასიათდება (31; 140; 97; 18). პრეფიქსებია ნა- და სა- თავსართები. ნა- პრეფიქსი დაერთვის როგორც სახელურ, ისე ზმნურ ფუძეებს და გამოხატავს წინავითარებას, რაც ჩვეულებრივ პრეფიქს-სუფიქსებით გადმოიცემა. „სა- პრეფიქსი აწარმოებს მეოფადი დროის მიმღეობას საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან, ნა- ნამყო დროის მიმღეობას აგრეთვე საშუალო და ვნებითი გვარის შინაარსით... მიმღეობის წამოებისას სუფიქსს ზმნის ფუძე არ დაირთავს (ნა-წერ-ი, ნა-გლეჯ-ი, ნა-ჭერ-ი...)” (116, 183). საერთოდ, “ასეთი ტოპონიმები გასუბსტანტივებული ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმღეობაა” (154, 109).

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ მასალაში გვხვდება ორივე პრეფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები:

ნა-: ნა-კაფ-ი ტყე, სათიბები (კუჭენი, სოფორო, ყვირაღა, ზენდაბა), ნა-ფლათ-ი საძოვარი, სათიბები (უბე, სოფორო, სხლობანი, ვერხვინალი), ნა-გუთნ-ი სათიბი, სათესი (ჩიხორი, ხევწრული), ნა-ბერწ-ი საძოვარი (ივეთი), ნა-სეიდ-ი სათესი (წეთილეთი), ნა-ნაჭრ-ი საძოვარი (წეთილეთი) და ა. შ.

სა—: სა-ბერწ-ი ტყე (დაბა), სა-სვენ-ი/სა-სუნ-ი წყარო, სათესი (წყალსიმერი, კარაყათი), სა-ქართ-ი სათესი (წყალსიმერი), სა-ვარტყ-ი საძოვარი (წყალსიმერი), სა-ჯდომ-ი საძოვარი (წეთილეთი), სა-შწყავ-ი სათიბი (ივეთი), სა-ჯად-ი/სა-ბად-ი ტყე (ჩიხორი, მაჩხატეთი), სა-თიბ-ი ტყე (სხლობანი) და სხვ.

საკვლევ რეგიონში ორივე პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა (სა— პრეფიქსიანი თოთხმეტი ტოპონიმი, სა— პრეფიქსიანი - თერთმეტი). შენიშნულია, რომ სა— პრეფიქსი უფრო მეტი პროდუქტიულობით გამოირჩევა (116, 183). საკვლევ ტერიტორიაზე არ დასტურდება ოდენპრეფიქსური წარმოების ოიკონიემები.

ოდენპრეფიქსური წარმოების სახელებში საზღვრული წვერი იგულისხმება, იგი ხშირად დაკარგულია. ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში გვხვდება რამდენიმე ისეთი შემთხვევა, სადაც ეს წვერი შენარჩუნებულია. ეს უმეტესად ეხება სა— პრეფიქსით ნაწარმოებ ტოპონიმებს: საბუქრი წვერი საძოვარი (მანატბა), სათიბი წყარო საძოვარი, წყარო (ბაზგირეთი), საატკანი ძირი გამოქვამული (ზაქიეთი), ნაგუთნი თავი საძოვარი (ხევწრული). ადგილზე დავადასტურეთ ტოპონიმი გაღმა საკაფი სათიბი (სვირევანი). ამ თხზულ ტოპონიმში სა— პრეფიქსით ნაწარმოები სიტყვის საზღვრული წვერი დაკარგული ჩანს. შეიძლება ადვადგინოთ - გაღმა საკაფი ტყე. თუმცა არ არის “გამორიცხული, რომ ნათიბი, სათიბი და მისთანა სახელები ზოგჯერ პირდაპირ შერქმეოდა ადგილს და იმთავითვე არ გექონოდა საზღვრულები, რადგან სა— და სა— პრეფიქსებიანი ფორმები საკმარისად გამოხატავენ სახელწოდების ძირითად ზოგად შინაარსს” (97, 20).

ბ) სუფიქსური წარმოების ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში განსაკუთრებული პროდუქტიულობით გამოირჩევა გეოგრაფიულ სახელთა სუფიქსური წარმოე-

ბა. ეს სუფიქსებია: -ა, -ია, -იან-, -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ-, -თ-ი-,
-თ-, ა-თ-, -ა-თ-ა, -თა-, -ებ-, -ობ-//ობ-ა, -ურ-//ურლ, -ნარ-//ნარლ-,
-ოვან- და სხვ.

—ა სუფიქსი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ტოპოფორ-
მანტია საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში. იგი დაერთვის როგორც
მარტივ, ასევე რთულ ფუძეებს. გვხვდება მეორე მაწარმოებლად,
აწარმოებს კნინობითი, დანიშნულების, წარმომავლობის, ქონების
აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ სახელებს.

—ა სუფიქსი ტოპონიმებს აწარმოებს არსებითი სახელისაგან: ბე-
ლულ-ა სათიბი (ახალდაბა), მოსტან-ა-დ სათესი (სვირევეანი), გორა-
ტყე (დაბა), გუგულ-ა სათიბი (ახალდაბა), ველ-ა-დ სათიბი, საძოვარი
(წეთილეთი, წყალსიმერი), ზურგ-ა სათესი (მამანელისი), ივრან-ა
საძოვარი (წყალსიმერი), კარტობ-ა სათიბი (დაბაწერილი), სარტყელ-
ა სათიბები (ზიოსი, წყალსიმერი, უბე), ფონ-ა-დ წყარო, დელე-
საძოვარი, სათესი (სხლობანი, ივზრეველი, დაბა, ტბეთი), ქელ-ა ტყე-
საძოვარი (ზაქეთი, ივხველი), ღარ-ა ტყე (დაბა), შუბლ-ა-დ სათესი
(ხევწრული), ჩანჩქერ-ა ჩანჩქერი (ტბეთი), ბე-ა მთა, სათიბი
(ივზრეველი, ქოთეთრისი)... —ა დაერთვის სახელებს მეორე სუფიქსად:
ქუ-ან-ა ← ქე-იან-ა) საძოვარი (მიქელეთი), ჭედრ-ა-ულ-ა საძოვარი
(დასამობი), ჭერ-ულ-ა სათესი (ზიოსი), ვირე-ნალო-ა სათესი (ზიოსი);
ზედსართავი სახელისაგან: ვრძელ-ა//ვ ზელ-ა საძოვარი, სათიბები
(ჩაქველთა, დაბა, ზიოსი); გვალ-ა სოფ. უბანი (დასამობი), ვრან-ა
სოფ. უბანი (ხანთუშეთი), ლურჯ-ა სათიბი (სინკოთი), ძატერეკ-ა
სათიბი (ტბეთი), ჩიდილ-ა ტყე (ზიოსი); საწყისისაგან: მუღან-ა
სათიბი (ახალდაბა), ღარჯალ-ა-დ საძოვარი (ივზრეველი), ყვირალ-ა
სოფელი, მდინარე (შავშეთი), შიმშილ-ა სათიბი (მამანელისი), ჭიდილ-ა
საძოვარი (წეთილეთი)... მიმღობისაგან: მადრეკილ-ა-დ საძოვარი (წყ-
ალსიმერი), სეორაე-ა-დ საძოვარი (მანატბა), ჩკიდულ-ა-დ სათესი,
საძოვრები (სინკოთი, ზაქეთი, ჩაქველთა, მანატბა)...

—ა სუფიქსი ხშირად დაერთვის რთულ სახელებს: ბერქელ-ა-დ
სათიბი (წეთილეთი), დიდელ-ა ტყე (დაბაწერილი), კართავ-ა-დ
საძოვარი (მანხატეთი), კილდიკარ-ა სათიბი (წყალსიმერი), კლდი-

თავ-ა-დ სათიბი (სვირევანი), კოდიქთ-ა-დ სათიბი (დასამობი), კოდმოზერ-ა-დ საძოვარი (წეთილეთი), ჰასასათიბლო-ა-დ სათიბი (ბაზვირეთი), სხალფილ-ა სოფ. უბანი (სვირევანი), ტყობირ-ა-დ საძოვარი (მანხატეთი), ფაფასელ-ა სათიბი (კუჭენი), ქაბიკარ-ა ტყე (ხევწრული, წყალსიმერი), ქუატაბლ-ა საძოვარი (ხობლვეი), ქუაჯამ-ა სათიბი (წყალსიმერი), ჭურაბირ-ა-დ სათესი (ივეთი), ხბოყურ-ა საძოვარი (ზიოსი). გვაქვს შემთხვევები, როცა კომპოზიტის ორივე წევრი დაირთავს —ა სუფიქსს: ველ-ა გზელ-ა საძოვარი (ჭუარები), ჩანჩ-ა ღარ-ა საძოვარი (სხლობანი)...

“—ა სუფიქსიანი ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელი საზღვრულდაკარგული ფორმა ჩანს: ონაგირ-ა, აკვან-ა ტიპის სახელებთან იგულისხმება საზღვრული წევრი: მთა, სერი, გორი... ასეთ ტოპონიმებში —ა საზღვრულის ერთგვარ ფუნქციას ასრულებს” (97, 20-21). დასტურდება საზღვრულშენარჩუნებული ფორმები: აკვან-ა სერი სათიბი (ზაქიეთი), ძოდღვერ-ა ხვეი ღელე (მანატბა), კრიჭ-ა სერი მთა (იფხრეველი), მოძწვარ-ა-ს წყარო წყარო (ბაზვირეთი). როგორც ვხედავთ, მსაზღვრელი წევრის ბრუნვის ნიშანი უმეტესწილად მოკვეცილია. ტოპონიმების ერთ ნაწილს დაერთვის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი —ი, რომელიც დასუსტებული დ-ს სახით არის წარმოდგენილი.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში —ა სუფიქსის შესახებ საინტერესო მოსაზრებები და დებულებები მოგვცეს მეცნიერებმა აკ. შანიძემ, ს. ჯანაშიამ, თ. ზურაბიშვილმა, ფ. მაკალათიამ, პ. ცხადაიამ, გ. ბელოშვილმა, ა. მანჯგალაძემ, ა. პაპიძემ, რ. ძნელაძემ, ო. კახაძემ და სხვებმა (108; 149; 31; 52; 129; 13; 53; 75; 134; 43).

აკად. აკაკი შანიძე —ა სუფიქსს —აკ კნინობითი ფორმიდან მიღებულად მიიჩნევს. ს. ჯანაშიას მიხედვით, —ა სუფიქსის მთავარი ფუნქცია არის მასუბსტანტივებელი ფუნქცია. ამ აზრს იზიარებს ფ. მაკალათია, რომელიც აზუსტებს, რომ „—ა არ არის კნინობითის ან ქონება-თვისების აღმნიშვნელი სუფიქსი, მას სხვა ფუნქცია აკისრია, კერძოდ, საზღვრულდაკარგულ მსაზღვრელს — ზედსართავ სახელს ან მიმღობას აარსებითებს” (51, 44). თ. ზურაბიშვილმა

კი ხაზი გაუსვა -ა სუფიქსის კნინობით, დანიშნულების, წარმომავლობის, ქონების აღნიშვნის ფუნქციებს (32, 224). მ. ჯამადაძე აღნიშნავს, რომ “ზემო აჭარის ტოპონიმიაში —ა საკმაოდ გავრცელებული სადერივაციო აფიქსია. მას აქვს მაკნინებელი ფუნქცია (გვერდ-ა), აღნიშნავს მსგავსებას (მანგალ-ა, ონაგირ-ა, აკვან-ა...), მიუთითებს ქონებაზე (გულდიდ-ა), ასევე თვისებაზე (ფშნილ-ა-დ)” (97, 21).

—ია სუფიქსით წარმოებული გეოგრაფიული სახელები შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში მცირე რაოდენობით დასტურდება. —ია აწარმოებს რამდენიმე ოიკონიმის სახელს: ანკლ-ია⁴², მერ-ია, ციხ-ია⁴³, გვხვდება მიკროტოპონიმებში: ბუჭ-ია სათიბი (ბაზგირეთი), გორ-ა საძოვარი (ხევწრული), გაკ-ა-დ საძოვრები (ზაქიეთი, წყალსიმერი), კობ-ა საძოვარი (იფხრეველი), ნუკრ-ია საძოვარი (სვირეუანი), ტყ-ა-დ ტყე (ზაქიეთი), ჭა-ა-დ საძოვარი (ხევწრული). —ია დაბოლოებიანი სახელები უფრო მეტად დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში (კერძოდ, იმერეთი, სამეგრელო): ანარ-ია, აკვან-ია, რომა-ია, სალ-ია, სეერგ-ია, ფოფრ-ია, ჩახალ-ია, ზიც-ია... (154, 110), ანაკლ-ია, ზღვა-ია, ფოქვა-ია, ტობა-ია, მინდორ-ია... (129, 92). ამ უკანასკნელ ტოპონიმებში ხაზგასმულია სახელდებული ობიექტების სიმცირე. —ია სუფიქსი საზოგადოდ გამოხატავს კნინობით, საალერსო ფორმებს: და-ია, ძამ-ია... (108, 120).

ასევე შეზღუდულია რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში —იან- სუფიქსით ნაწარმოები სახელები: ატ-იანი//ათ-იანი⁴⁴ ტყე, მთა (სინკოთი, იფხრეველი), ძაზ-იანი-ი ტყე (სხლობანი), დორბლ-იანი-ი სათიბი (წითვეთი), კენჭ-იანი⁴⁵ მთა არსიანის ქედზე (აჭარა-შავშეთი), ლოდ-იანი-ი სათიბი (სხლობანი), სოტ-იანი-ი სათიბი (ზაქიეთი), ქუშ-იანი-ი (←ქვიშიანი) საძოვარი (ტბეთი)... —იან- სუფიქსი გვხვდება კომპოზიტურ წარმოებაშიც: წყლ-იანი-ი ღელე ღელე (დიობანი), წარ-იანი-ი აზო სათესი (მანატბა). “—იან- სუფიქსი ქართულში თავდაპირველად იხმარებოდა მხოლოდ წარმოშობის, შთამომავლობის, მიმდევრების აღსანიშნავად... შემდგომში მისი

მნიშვნელობა გაფართოვდა და იგი იხმარება რისიმე ყოლისა და ქონების აღსანიშნავად. სწორედ ამ მნიშვნელობით არის ნახმარი გეოგრაფიულ სახელებში: ვაჩიანი, ვაზიანი, თელიანი, ლელიანი, მუხიანი” (161, 214-215). ეს სუფიქსი აწარმოებს ტოპონიმებს იმის მიხედვით, თუ რა არის ნიშანდობლივი ამ ადგილზე, ან როგორია ადგილი ფიზიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით. სახელწოდებებში კენჭიანი, ლოდიანი, —ან- სუფიქსი მიგვითითებს კენჭის, ლოდის სიმრავლეზე. —ან- წარმოშობით რთული სუფიქსია. ივარაუდება მისი მიღების ორი გზა: ა) —ივ-ან→ი-ან; ბ) —ევ-ან→ე-ან→ი-ან (-ეა კომპლექსის დისიმილაციით: →ი) (161, 214-215).

შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში განსაკუთრებით დიდია -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ- და -ეთ- სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმების ხვედრითი წილი.

-ი-ენ-თ- სუფიქსი —იანთ რთული სუფიქსის ფონეტიკურ ნაირსახეობადაა მიჩნეული და აღნიშნავს კუთვნილება-შთამომავლობას (161). რეგიონის მსხვილ დასახლებულ პუნქტებში შედის ცალკეული უბნები, ე.წ. “მეკელე”/“მაქალე”, სადაც, როგორც წესი, ერთი წარმოშობის გვაროვნული ოჯახები ცხოვრობენ. ასეთ სახელებს დართული აქვთ კუთვნილება-შთამომავლობის აღმნიშვნელი -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ- სუფიქსები: აბრამ-ი-ენ-თი სოფლის უბანი (ხევწრული), ძათ-ი-ენ-თი სოფლის უბანი (წყალსიმერი), დარბაზ-ი-ენ-თი სოფლის უბანი (მანატბა), კოსოლ-ი-ენ-თი სოფლის უბანი (მანატბა), კუკულ-ი-ენ-თი სოფლის უბანი (უბე) და სხვები მიგვანიშნებენ იმაზე, რომ აქ ცხოვრობენ აბრამიდის, ბათაძის, დარბაზიდის, კოსოლიძის, კუკულაძის შთამომავალნი. სოფელ ზოხლევის უბნებია: გორგი-ეთი, ლომ-ი-ეთი, მესხ-იეთი. ეს უბნები შესაბამისად განეკუთვნება გორგაძეების, ლომიძეების, მესხიძეების საგვარეულოებს. ქართული შტო-გვარების წარმოების საკითხებს ქვემოთ სპეციალურ თავში მიმოვიხილავთ. აქვე კი აღვნიშნავთ, რომ -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ- გვხვდება სახელებშიც: ბუჭ-ი-ენ-თ-ლ-ებ-ი, მელმ-ი-ენ-თ-ლ-ებ-ი, მოს-ი-ენ-თ-ლ-ებ-ი, ქეზ-ი-ენ-თ-ლ-ებ-ი სოფლის უბნები (წეთილეთი).

ნიკო მარის მიხედვით, - ეთ სუფიქსი “... ითვლება ქვეყნების, როგორც განსაზღვრული ეთნიკური სახელწოდებების მატარებელი მოსახლეობის შემცველი კრებითი ცნების, სახელწოდებათა მაწარმოებლად” (56, 36). -ეთ- სუფიქსი აკაკი შანიძეს ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ სუფიქსად მიაჩნია გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებაში, იგი “უშუალოდ დაერთვის სახელთა ფუქსს: ტბ-ეთ-ი, ორბ-ეთ-ი, ქორ-ეთ-ი... განსაკუთრებით აღსანიშნავია ტომობრივი და ეთნიკური სახელები, რომლებისაგან იმავე -ეთ-ის საშუალებით გეოგრაფიული სახელები კეთდება: ხევსურ-ეთ-ი, თუშ-ეთ-ი, მთიულ-ეთ-ი...” (111, 188). არნოლდ ჩიქობავას მიხედვით -ეთ- სუფიქსი “რისამე ანუ ვისამე მრავლად მყოფობის ადგილს ნიშნავს” (119, 308). შავშეთის ისტორიული სოფლის - ტბეთის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი შენიშნავს, რომ მან “მოიგო სახელი ესე მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავალთა ტბათაგან” (10, 678). ე.ი. ტბეთი დაერქვა სახელად ადგილს ტბების გამო, ტბეთი ტბებიანი ადგილია. ამჟამად ტბეთელები თავიანთი სოფლის სახელს გამოთქვამენ ფორმით - ტიბეთ.

-ეთ- აწარმოებს ოიკონიმებს: ბაზვირ-ეთ-ი, ივ-ეთ-ი, მაჩხატ-ეთ-ი, მიქელ-ეთ-ი, ტბ-ეთ-ი, წეთილ-ეთ-ი, წითვ-ეთ-ი, ოქრობაგ-ეთ-ი. იგი პროდუქტიულია რეგიონის მიკროტოპონიმიაშიც: ასალმ-ეთ-ი საძოვარი (ჭუარები), გოვოლ-ეთ-ი სოფ. უბანი (ახალდაბა), ვაკე-ეთ-ი (← ვაკე-ეთ-ი) სათიბი (ზაქიეთი), თაუზ-ეთ-ი სოფ. უბანი (დაბაწვრილი), თეთროზ-ეთ-ი სათესი (მანატბა), კარ-ეთ-ი მთა, საძოვარი, სათიბი (უბე, ზაქიეთი, ხევწრული), ნადარ-ეთ-ი ტყე (ივეთი), ორონიკ-ეთ-ი სათესი (ზაქიეთი), ჰერან-ეთ-ი სოფ. უბანი (სხლობანი), სუან-ეთ-ი სათიბი (ივეთი), უკან-ეთ-ი საძოვარი, სათესი (ზიოსი, წეთილეთი), ფიქალ-ეთ-ი სათიბი (მაჩხატეთი), ციალ-ეთ-ი სოფ. უბანი (დიობანი), ბილვ-ეთ-ი სათესი (მოქკთა). -ეთ- სუფიქსით გაფორმებულია ფლორისა და ფაუნისგან მომდინარე ტოპონიმები: ბარდ-ეთ-ი სათესი (ჯინალი), ბაზვარ-ეთ-ი სოფელი (იმერხევი), ზუარ-ეთ-ი სათესი (მიქელეთი), კუტალ-ეთ-ი⁴⁶ სოფ. უბანი (სვირევანი). ხშირ შემთხვევაში -ეთ- სუფიქსი

დაერთვის მეორე მაწარმოებლად: *თეთრ-აკეთი* სოფ. უბანი (ჩიხორი), *მაღლ-ის-ეთი* მთა (ქოთეთრისი), *ტანჯ-ულ-ეთი* მთა (კარავათი), *ჩართ-ულ-ეთი* სოფელი (შავშეთი) და სხვ.

—თ-ი მოქმედებითი ბრუნვის —ით ნიშნის ნაირსახეობაა ფუძეუკვეცელ სახელებში. შედგება ბრუნვის ნიშნისეული —თ(ით) და ემფატიკურად მიჩნეული —ი სუფიქსისაგან. ცალკედ აღებული —თ მრავლობითი რიცხვის გამომხატველია. შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ მასალაში ამ სუფიქსით გაფორმებული ბევრი ტოპონიმი დასტურდება: —თ-ი დაერთვის ფუძეხმოვნიან სახელებს: *ბიბო-თ-ი* სათესი (ზიოსი), *კვირო-თ-ი* სათიბი (იფხრეელი), *ლაშე-თ-ი* სამკურნალო წყალი, სათიბი (კუჭენი, ბაზგირეთი), *წყარო-თ-ი* წყაროები (უბე), *ჭალა-თ-ი* სათიბი, საძოვარი, სათესი (ქოთეთრისი, უბე, ვერხვინალი)... —თ-ი სუფიქსი გვხვდება თანხმოვანფუძიან სახელებთანაც: *კორკ-თ-ი* წყარო (უბე), *ვარჯი-თ-ი*⁴⁷ სოფლის უბანი (წეთილეთი), *ძრავალ-თ-ი* სათიბი (იფხეელი)...

—თ- მრავლობითი სუფიქსით ნაწარმოები სახელები გამოხატავენ სიმრავლეს ან კრებითობას: *აკვან-თ* სათიბი (სხლობანი), *გობ-თ* სათიბი, ტყე (კუჭენი, კარავათი), *ველ-თ* საძოვარი (მიქელეთი), *ზოლ-თ* საძოვარი (მამანელისი), *კატარ-თ* სათიბი (ჯინალი), *ურჩხ-თ* სათესი (წყალსიმერი), *ფიქალ-თ* სათიბი (ქოთეთრისი), *ქუაბ-თ* სათიბი (ხოხლევი)... —თ-ი და —თ სუფიქსები დაერთვის სახელის ფუძეს მეორე მაწარმოებლად: *ლეკ-ნარ-თ-ი* სათიბი (ზაქიეთი), *ნატურ-ალ-თ* საძოვარი (ციხია), *კუჭ-ან-თ* ტყე (წითვეთი), *ფიცარ-ა-ულ-თ* სათიბი (ხანთუშეთი)...

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში პროდუქტიულია —ა-თ- სუფიქსი, რომელიც ტოპონიმებს აწარმოებს ძირითადად საზოგადო სახელთა ფუძეებისაგან, იშვიათად ეთნონიმებისაგან და ანთროპონიმებისაგან: *აძაზ-ა-თ-ი* სათიბი (სინკოთი), *აძრამ-ა-თ-ი* სათესი (მოქეთა), *აეაზან-ა-თ-ი* სათიბი, სათესი (წყალსიმერი, ვანთა), *ბაკ-ა-თ-ი* სათიბები (ხოხლევი, ჯინალი), *ბსილ-ა-თ* ტყე (სინკოთი), *ბორძალ-ა-თ-ი* ტყე (წეთილეთი), *ბუჭ-ა-თ-ი* სოფ. უბანი, სათიბი (ვანთა, ხოხლევი), *გაბლ-ა-თ* საძოვარი (მამანელისი), *გობ-ათ*

სათიბი (სათლელ-რაბათი), *გოჯორ-ათ* ტყე (დაბაწვრილი), *გორ-ათ-ი* მთა (ჩაქველთა), *ღავლ-ათ-ი* სოფ. უბანი (დასამობი), *დუშ-ათ-ი* კლდე, სათიბი (მორღელი, მამანელისი), *ვან-ათ-ი* საძოვარი (მანატბა), *ველ-ათ-ი* სათიბი (ჯინალი), *თეთრ-ათ* სათიბი (ვერხვინალი), *კასან-ათ-ი* საძოვარი (უბე), *კუჭ-ათ*⁴⁸ სათესი (წითვეთი), *კულ-ათ* ტყე (ტბეთი), *მაჯალ-ათ* სათიბი (ჭუარები), *მესხ-ათ* სათესი (ჭუარები), *სანებ-ათ-ი* სათიბი (დიობანი), *სენ-ათ-ი* სათესი (ზიოსი), *ფერდ-ათ-ი* სათიბი (ბაზვირეთი), *ქარაფ-ათ-ი* ტყე, სათესი (ჩიხორი, სვირევანი), *ქედ-ათ* სოფ. უბანი, საძოვარი, სათიბი (სხლობანი, მამანელისი, ჭუარები), *ქოთან-ათ-ი/ქეთან-ათ-ი* სათიბები (მოქეთა, ზაქიეთი), *წყარო-ათ-ი* წყარო (წეთილეთი), *ჭურ-ათ*⁴⁹ სათიბი (ტბეთი), *ჯარ-ათ-ი* სოფელი (შავშეთი)... -ათ- დაერთვის მეორე მაწარმოებლად: *გვერდ-ნალ-ათ-ი* სათიბი (ზაქიეთი), *კარ-ის-ათ-ი* მთა (მიქელეთი), *მორჩენალ-ათ-ი* სათიბი (უბე), *ნარ-ის-ათ-ი* საძოვარი (კუჭენი), *ქედ-ის-ათ* ტყე (ტბეთი), *ჭერ-ულ-ათ* ტყე (წითვეთი). ძალზე იშვიათაა -ათ-ა წარმოების სახელები: *მახვილ-ათ-ა* გზა (ზიოსი), *ნისლ-ათ-ა* მთა, საძოვარი, ტყე (კარავათი, წითვეთი, ციხისძირი).

-თა სუფიქსი სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია საზღვრულდაკარგული გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებლად. -თა- ზე გათავებული სახელები აკაკი შანიძის მიხედვით ნაგენეტივარი სახელებია, რომელთაც "... მრავლობითის გაგება აღარ აქვთ და ისე იბრუნვიან, როგორც -ა- ზე გათავებული მხოლობითი რიცხვის სახელები... ეს ის სახელებია, რომელთაც რაღაც საზღვრული (დაბა, სოფელი, ციხე, ქალაქი და სხვა) უნდა ჰქონოდათ ერთ დროს, მაგრამ საზღვრულის ჩავარდნის გამო მსაზღვრელს დაჰკარგვია პირვანდელი მნიშვნელობა და ახალი მიუღია..." (108, 115). -თა სუფიქსის ფუნქციები ქართველური ენების ტოპონიმებში ვრცლად მიმოიხილა ვ. თოფურიაშვილმა ნაშრომში "გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში" (37), სადაც აღნიშნულია, რომ -თა სუფიქსიან სახელებს "დროთა ვითარებაში უნდა დაჰკარგოდათ მეორე შემადგენელი ნაწილი და

ჰქონოდათ ემფატიკური ა, რის შედეგსაც უნდა წარმოადგენდნენ ასეთი სახელები: ანგელოსთა (მდინ.), ბალთა, ბერთა, ბზათა, ბოსელთა” (37, 288).

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიში დასტურდება მხოლოდ საზღვრულდაკარგული —თა სუფიქსით ნაწარმოები სახელები: *ძართა* ტყე (ველი), *ძორ-თა* საძოვარი (იფხრეველი), *ბზა-თა* სოფ. უბანი (წყალსიმიერი), *ბოსელ-თა* ტყე (დაბა), *ვან-თა* სოფელი (შავშეთი), *მოჭე-თა* სოფელი (შავშეთი), *ფიქალ-თა* საძოვარი (ხობლევი), *ჩიხვ-თა/ჩიხვ-ტა* სოფელი (იმერხევი), *მერე-თა* საძოვარი (ივეთი), *ხანძ-თა* საძოვარი (უბე). —თა სუფიქსი მეორე მანქარმობლად ერთვის სახელს: *ძარ-ელ-თა* სათიბი (ზაქიეთი), *ვობ-იან-თა* სათიბი (ჩართულეთი), *ლოლ-იან-თა* სათიბი (ხან-თუშეთი), *მაჭარ-ელ-თა* სათიბი (სათლელ-რაბათი), *ჩაქე-ელ-თა*⁵⁰ სოფელი (იმერხევი) და ა.შ.

—ებ-: შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ სახელებში —ებ-სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ამ ფორმანტიტ მიკროტოპონიმები იწარმოება. არ დასტურდება ოიკონიმებში მისი ხმარების არც ერთი შემთხვევა. ეს ფაქტი გასაგები ვახდება, თუ ვავითვალისწინებთ იმას, რომ მიკროტოპონიმები ახლოს დგას საზოგადო სახელებთან და ბუნებრივია, მხოლოდ მათ სჭირდებათ საზოგადო სახელთაგან გამიჯვნა.

—ებ- ფორმანტის ძირითადი ფუნქცია მრავლობითობის აღნიშვნაა, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში იგი მიგვანიშნებს სახელდებული ტოპონიმის არა სიმრავლეზე, არამედ სიდიდეზე. აკაკი შანიძე წერს, რომ “ზოგიერთი სახელი მრავლობითი ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითის ფუნქცია აღარ აქვს; განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრაფიულ სახელებში: რკონი, მსხლები, კოშკები, ქვები... მოწამეთა, ჩხიკთა, ცაბურთა და სხვა” (108, 80). ფ. მაკალათიას აზრით “სემანტიკური თვალსაზრისით მრავლობითის სუფიქსებით (-ებ, -ნ, -თ) გაფორმებულ ტოპონიმთა ანალიზისას გასათვალისწინებელია შემდეგი: ა) ტოპონიმში წარმოდგენილია აღსანიშნ გეოგრაფიულ ობიექტთა

სიმრავლე (ეწერები, წყაროები...), აღსანიშნ გეოგრაფიულ ობიექტზე ადამიანთა, ცხოველთა, მცენარეთა და სხვათა სიმრავლე (ვაშლები, ზარნაპეები...), ან აღსანიშნ გეოგრაფიული ობიექტის მფლობელთა სიმრავლე (მოწამეთა, ცაბურთა...). ეს უკანასკნელი სახელები... წარმოშობით საზღვრულჩავარდნილი მსაზღვრელი სახელებია; —თა აღნიშნავს მსაზღვრელის და არა საზღვრულის — აღსანიშნი გეოგრაფიული ობიექტის - მრავლობითობას. ბ) ტოპონიმში არ არის წარმოდგენილი აღსანიშნი გეოგრაფიული ობიექტის სიმრავლე. ნომინაციის პერიოდში ტოპონიმი აღსანიშნ ობიექტთა რეალურ სიმრავლეს ასახავდა, რაც მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილმა საზღვრულჩავარდნილმა ატრიბუტულმა მსაზღვრელმა იტვირთა (სასვილები — სასვილე მამულები); რიგ შემთხვევაში გაარსებითებული ზედსართავი სახელი თუ მიმღობა იმთავითვე საზღვრულის გარეშეა აღებული (მაღალაები, ნამპალნი...)” (50, 115).

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში —ებ- სუფიქსი ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს: *მარგაშ-ებ-ი* სოფ. უბანი (წეთილეთი), *მეგრელ-ებ-ი*⁵¹ სოფ. უბანი (ხეწვრული), *მეჭაძე-ებ-ი* სოფ. უბანი (ზაქიეთი), *უნაღ-ებ-ი*⁵² სოფ. უბანი (ზაქიეთი), *ჩაქურიძე-ებ-ი* სოფ. უბანი (ზაქიეთი)... ტოპონიმის ფუძედ აღებულია საზოგადო სახელი: *აზო-ებ-ი* სათესი (ჩიხორი), *აღო-ებ-ი* სათესი (სვირევანი), *ბუჭ-ებ-ი* ტყე (მაჩხატეთი), *გვერდ-ებ-ი* სათიბი (წყალსიმერი), *გომ-ებ-ი* სათესი (უბე), *ვენაშ-ებ-ი* სათესი (სვირევანი), *კორდ-ებ-ი* ტყე (მაჩხატეთი), *სორო-ებ-ი* გვირაბი (იფხრევი), *ყან-ებ-ი* სათესი (წეთილეთი), *ყლარჭე-ებ-ი*⁵³ სათიბი (წეთილეთი), *ხეე-ებ-ი* სათიბი (წეთილეთი).

—ებ- სუფიქსი გვხვდება მეორე მაწარმოებლად: *ქომო-ურ-ებ-ი*//*ქომო-ურ-ებ-ი* სოფ. უბანი (წეთილეთი), *ქომ-ა-ურ-ებ-ი*//*ქომ-ო-ურ-ებ-ი* სათიბი (სვირევანი)... აღსანიშნავია, რომ —ებ- სუფიქსი განსაკუთრებული პროდუქტიულობით გამოირჩევა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის (ერწო-თიანეთი, ხევი...) და დასავლეთ

საქართველოს ზოგიერთი რეგიონის (იმერეთი, ლეჩხუმი, გურია, აჭარა) ტოპონიმიაში (13; 39; 154; 6; 79; 97).

—ობ//ობ-ა დაერთვის სახელის ფუძეს და აწარმოებს რაიმე დამახასიათებელი ნიშნის მქონე სახელწოდებას (161, 338). როგორც ა. შანიძე წერს: “—ობა... სუფიქსი საწყისური (მასდარული) წარმოშობისაა და რთულია: **ობ-ა**. დღეს მას სახელთან მეტი კავშირი აქვს, ვიდრე ზმნასთან... დამოუკიდებლად —ობ სუფიქსი რამდენიმე სიტყვაში იხმარება, ესენია: მალლ-ობ-ი, /მ/ დაბლ-ობ-ი, ფერდ-ობ-ი, გვერდ-ობ-ი, ბექ-ობ-ი ანუ ბეგ-ობ-ი” (108, 131-132). თ. ზურაბიშვილი აღნიშნავს: “გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად გამოყენებულია —ობ//ობ-ა ბოლოსართიც, რომელიც საერთოდ აბსტრაქტულ სახელებს აწარმოებს; ტოპონიმურ სახელებში კი მას კრებითი, ქონების მნიშვნელობა აქვს. ესენია: კურცხობი, ორჭობი, იფნობი, ვაშლობი...” (31, 151).

საკვლევ რეგიონში —ობ//ობ-ა სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები მცირე რაოდენობით დასტურდება: *გარყილ-ობ-ი*/*გარყლ-ობ-ა*⁴ სოფელი (შავშეთი), *დასამ-ობ-ი*⁵ სოფელი (იმერხევი), *წითლ-ობ-ი* საძოვარი, სათესი (წეთილეთი, მანხატეთი), *წიწლ-ობ-ი* საძოვარი (კარავათი), *ხე-ობ-ა* ხევი (მანატა, მანხატეთი), —ობ-ფორმანტში ბ სმოვანს ცვლის ფშვინვიერი ფ, ვლებულობთ —ოფ-სუფიქსს; *თეთრ-ოფ* ტყე, საძოვარი (სხლობანი, დაბაწვრილი), *წისლ-ოფ* მთა (ტბეთი).

—ურ-(-//ულ-), —ურ-ა(-//ულ-ა): შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში საკმაოდ ხშირია —ურ-(-//ულ-), —ურ-ა(-//ულ-ა) სუფიქსებით გაფორმებული სახელები: *ბითა-ურ-ი* სათიბი (დაბაწვრილი), *ბორჯ-ურ* სათიბი (სხლობანი), *თერძ-ულ-ი* სათესი (ხევწრული), *კიკიე-ურ-ი* სათიბი (ტბეთი), *კობ-ურ-ი* საძოვარი (ტბეთი), *ფანჩატ-ურ-ი* სათიბი (ხანთუშეთი), *წიქარ-ულ-ი* საძოვარი (ხევწრული), *ბერაგა-ულ-ა* საძოვარი (სინკოთი), *თელგე-ურ-ა*⁶ სათიბი (დაბაწვრილი), *ბოჭო-ურ-ა* სათიბი (ქოთეთორისი).

გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც ნაწარმოებია —ოურ-(-//ოულ-), —ოურ-ა (-//ოულ-ა) სუფიქსებით: *კოტრ-ო-ულ-ი* სათიბი

(კარავათი), *კოჭბო-ურ-ი* საძოვარი (სათლელ-რაბათი), *კოჭო-ურ-ი* (←*კოჭო-ურ-ი*) სათიბი (ხევწრული), *გორგო-ვლო-ი* (გორგო-ლო-ი←*გორგო-ურ-ი*) სათიბი (დაბა), *კორძო-ვლა* (კორძო-ულ-ა←*კორძო-ურ-ა*) სათიბი (მანატბა), *გორამო-ვლა* (←*გორამო-ულა*←*გორამო-ურ-ა*) სათესი (დაბა).

-ი-ურ-: ეს რთული სუფიქსია: *-ივ+ურ* (*-ივ+ულ*), რომელიც აწარმოებს კუთვნილება-წარმომავლობის სახელებს და ჩვეულებრივ დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს. საკვლევ რეგიონში ასეთი წარმოების სახელები იშვიათია; *აფთ-ი-ურ* სათესი (ველი), *ბოსტნ-ი-ურ-ი* სათესი (მაჩხატეთი), *ფხიკ-ი-ურ-ი* სოფ. უბანი (დასამობი), *ყანდ-ი-ურ* სოფ. უბანი (მორღელი)...

-ეურ- (// *-ეულ-*), *-ეურ-ა* (// *-ეულ- ა*):

“*-ეულ* აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ერთვის: პატარძლის-*ეულ-ი*, ერის-თვის-*ეული*... ეს სუფიქსი შეიძლება პირდაპირ ფუძესაც დაერთოს: მამა-პაპ-*ეული*, მთ-*ეული* (→*მთ-იული*)“ (111, 129). შედგენილობით *-ეულ-* რთული სუფიქსია (*ევ+ულ*), რომელიც კუთვნილებას, განკუთვნებას და წარმომავლობას გამოხატავს: *მაკრატ-ეული* ტყე (მიქელეთი), *მაღარ-ეული* ტყე (ახალდაბა).

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ მასალაში ამ რთული სუფიქსის მეორე შემადგენელი ნაწილის (*-ულ*) ხმოვანი უ მოკვეცილია და ხშირად დართული აქვს *-ა* სუფიქსი: *-ევ(უ)ლ+ევლ+ა* სუფიქსი დაერთვის სახელის ფუძეს: *გვ-გვრ-ა* სათიბი (კარავათი), *მესხ-გვრ-ა-ღ* სათესი (წეთილეთი), *კვ-გვრ-ი* სათესი (დასამობი), *ბერ-ველ-ა* სათიბი (მამანელიისი), *ლურჯ-ველ-ა* სათესი (ახალდაბა), *მაზარ-ველ-ა* სათიბი (სხლობანი), *მორბედ-ველ-ა* სათიბი (დაბაწვრილი), *მუნჯ-ველ-ა* სათესი (ახალდაბა), *ქერ-ველ-ა* სათიბი (წეთილეთი), *ყარჭ-ველ-ა* სათიბი (ციხია), *ჭერ-ველ-ა* საძოვარი (ჭუარები), ანალოგიური წარმოებისაა *იფხრ-ველ-ი*⁷ სოფელი (იმერხევი).

-ნარ- (//*-ნალ-*), *-ნარ-ა* (//*-ნალ-ა*): შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმ-მაში პროდუქტიულია *-ნარ-*(//*-ნალ-*) ტოპოფორმანტი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში გართულებულია ა ხმოვნით. იგი დაერთვის უმეტეს

შემთხვევაში მცენარეთა სახელების ფუძეს, აღნიშნავს კრებითობას, აწარმოებს ძირითადად მიკროტოპონიმებს. —ნარ- რთული სუფიქსია: —ნარ←-ნ-არ, სადაც —ნ მრავლობითობის გამომხატველი სუფიქსია, —არ- — კრებითობისა (161, 318). *არყი-ნალ-ი//არყ-ნალ-ი* ტყე (წეთილეთი, ხანთუშეთი), *ვერხვი-ნალ-ი* სოფელი (შავშეთი), *ვერხვუ-ნალ-ა* ტყე (კარავათი), *თლ-ნარ⁵⁸* სათესი (ტბეთი), *იან-ნარ-ა-დ* საძოვარი (წყალსიმერი), *კარწ-ნალ-ი* სათიბი (ივეთი), *მუხ-ნერ⁵⁹* ტყე (ქვედა სულისი), *მორჩე-ნალ-ა-დ⁶⁰* საძოვარი (იფხრეველი), *მოშწე-ნარ-ა-დ* სათიბი (ბაზგირეთი), *სხალ-ნარ-ი* სათიბი (ხევწრული), *სხან-ნარ-ი* სოფ. უბანი, სათიბი (ზიოსი, ციხ-ია), *სოჭ-ნარ* ტყე (ახალდაბა), *ფუკ-ნარ-ა* მთა (ჩიხვთა), *ჭოჭ-ნარ* საძოვარი (კუჭენი), *ჭოლ-ნარ-ი* ტყე (ივეთი).

—ოვან-//ოვან-ა: —ოვან- სუფიქსი უფრო ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში, ვიდრე ახალში. ქართული ენის ზოგ დიალექტში ეს სუფიქსი ახალ ფუნქციას იძენს: “ოვ-ან სუფიქსი არა მარტო აწარმოებს არსებით სახელთა ფუძეს, არამედ გვხვდება ვითარებით ზედსართავ სახელებთანაც. გვაქვს ეკალი — ეკლ-ოვ-ან-ი და მეორე მხრივ, პატარა - პატერანი←პატარ-ოვ-ან-ი” (155, 358).

—ოვან- სუფიქსის დაშლა პირველად ნიკო მარმა მოგვცა. მისი აზრით, —ან არის —ოვან სუფიქსის მეორე ნაწილი, რომელიც მრავლობითის არის (სევანურში რომ გვაქვს) არქაულ სახეს წარმოადგენს (57, 938). —ან ელემენტი გამოყო ს. ჯანაშიამ —იან-, —ოან-, —ოვან-, —ევან- აფიქსებში. —ოვან- სუფიქსს —ოვ- და —ან- ელემენტებად შლის არ. მარტიროსოვი. მისი აზრით, —ან იგივე ელემენტია, რაც გვაქვს —ე-ან//—ი-ან, ოს-ან-ში, —ოვ-ს კი მოეპოვება —ევ და —ივ ვარიანტები რთულ —ევ-ან და —ივ-ერ (ი-ერ) სუფიქსებში (59, 107).

—ოვან- რთული სუფიქსის პირველი ელემენტის (—ოვ-) ფუნქცია ასახსნელია, მეორე ელემენტს (—ან-) კრებითობის გამომხატველად მიიჩნევენ (31; 135; 49; 46.). საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში —ოვან- სუფიქსი უმეტესად თავკიდური (ო) ხმოვნის გარეშეა წარმოდგენილი: *ბალ-ოვან-ა* (←ბალ-ოვანა) სოფელი

(შავშეთი), ლელ-ვან-ა//ლელ-ო-ვან-ა სათიბი (ახალდაბა), ნარ-ვან-ი (←ნარ-ოვან-ი) საძოვარი (ხევწრული), ფატ-ვან-ა⁶¹ სათიბი (ციხია)... გვხვდება შემთხვევა, როცა სუფიქსის თაკიდური (ო) ხმოვანი შენარჩუნებულია: კატრ-ოვან-ი ტყე (სვირევანი). პარალელურად დასტურდება გეოგრაფიული სახელი კატრ-უან-ი ტყე (წყალსიმერი). “—უან არის —ოვან სუფიქსის ფონეტიკური ნაირსახეობა. დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში (იმერულში, გურულში, აჭარულში...): ძატრ-უან-ი “პატარა, პატარები”, აშიფართ-უან-ი “ ამ სიფართე” (161, 348).

შავშეთ-იმერხევში —უან სუფიქსით ნაწარმოები არაერთი ტოპონიმი დასტურდება. ასეთი გაფორმების სახელებს ხშირად ერთვის —თ სუფიქსი: ასკილ-უან-ი სათიბი (მანატბა), ასკილ-უან-თ-ი სათიბი (მაჩხატეთი), ეკლ-უან-თ საძოვარი (ხოხლევცი), ფიქლ-უან სათიბი (მაჩხატეთი), კატრ-უან-ი სათიბი (მაჩხატეთი), ზერც-უა(ნ)-თ სათიბი (ხოხლევცი)...

—ელ-: საკვლევ ტერიტორიაზე ტოპონიმებს აწარმოებს წარმომავლობის —ელ- სუფიქსი. ბოწნ-ელ-ი სათესი (მიქელეთი), მორღ-ელ-ი სოფელი (შავშეთი), ღიჭვ-ელ-ი სათესი (სხლობანი), წორწ-ელ-ი სოფელი (შავშეთი), ჭერტ-ელ-ი სათიბი (ზენდაბა), გვხვდება ფორმები: გორ-ი-ელ-ი, კორხ-ი-ელ-ი საძოვრები (ივეთი)...

—ო: სპეციალურ ლიტერატურაში —ო სუფიქსი დამოუკიდებელ ტოპონიმწარმოებლად არის მიჩნეული (დობირო, ტაო) (31, 152). ფ. მაკალათია ფშავის ტოპონიმურ მასალაზე დაყრდნობით ვარაუდობს, რომ —ო არის —ობ- სუფიქსის გაცვეთილი ფორმა და ასაბუთებს სათანადო მაგალითებით: ფერდო←ფერდობი, გვერდო←გვერდობი, ყანო←ყანობი. ნიშანდობლივია, რომ “ფშავ-ხევსურულ ზოგ ტოპონიმს, რომელიც —ო მაწარმოებელს არ გვაკარაუდებინებს, აჭარაში —ო ხმოვნით ნაწარმოები ადგილის სახელები შეესატყვისება, მაგ.: ფშ.-ხევს. ჩირდილ-ი, ჩხრიალ-ა, ჩაჩხრიალ-ა, შდრ. აჭარ.: ჩირდილ-ო, ჩხრიალ-ო, ჩაჩხრიალ-ო (51, 48-49-50).

საკვლევ რეგიონშიც დასტურდება —ო სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები: *დაბ-ო* სათიბი (ჭუარები), *გრაღლ-ო* საძოვარი (ზიოსი), *სოფორ-ო* სოფელი (შავშეთი), *ჩაკიდულ-ო* საძოვარი (ხევწრული), *წუმბ-ო* ტყე (სოფორო), *ჭუტ-ო* სათიბი (ზენდაბა) და სხვა.

—*ვე-*: აკად. აკაკი შანიძეს *ვე-* სუფიქსი *ებ-* ის ფარდ სუფიქსად მიაჩნია. მისი აზრით, იგი უნდა ყოფილიყო გავრცელებული მდინარე არაგვის ხეობიდან რიონის შუა წელამდე. იგი წერს: "გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში დაცული გვაქვს თერთმეტი სიტყვა, რომელთაც მრავლობითის საწარმოებლად შემოუნახავს ევ — სუფიქსი; ესენია: ვაშლ-ვეი, ძველ-ვე-ი, ბოსლ-ვე-ი, (მ)ღვიმ-ვე-ი (ღვიმ-ვე-ი), ველ-ვე-ი, ველ-ტყ-ვე-ი (ველ-ტყე-ვე-ი), ვაკ-ვე-ი (ვაკე-ვე-ი), ქვ-ვე-ი, იფნ-ვე-ი, ტბ-ვე-ი, ევ-ის ფუნქცია ამ სიტყვებში უდავოა" (110, 766). შავშეთ-იმერხევის ტერიტორიაზე გვხვდება ანალოგიური წარმოების გეოგრაფიული სახელები: *ღვეაძ-ვე-ი* // *ღვეაძ(ე)-ვე-ი* სოფლის უბანი (უბე), *ვაღალ-ვე-ი* სათესი (ზიოსი), *კოთხ-ვე-ი*⁶² სოფ.უბანი (ახლდაბა, *ხოხლ-ვე-ი* სოფელი (იმერხევი), დასტურდება სამი სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები, ერთ-ერთია —*ვე* — სუფიქსი: *კოძალ-ვე-ურ-თ* სათიბი (ახლდაბა)...

—*ვეან-*: ტოპონიმთა გარკვეულ ნაწილში —*ვეან-* სუფიქსი აწარმოებს ქონების სახელებს. იგი იშლება —*ვე* და —*ან* სუფიქსებად (ევან→ეან→იან=ქურდ-ვე-ან-ი→ქურდ-ეან-ი→ქურდ-იან-ი). შავშეთ-იმერხევის ტერიტორიაზე დასტურდება —*ვეან-* სუფიქსით ნაწარმოები რამოდენიმე ტოპონიმი: *იფზრ-ვეან-ი* საძოვარი (სინკოთი), *სვირ-ვეან-ი* სოფელი (იმერხევი), *ქურდ-ვეან-ი* მთა (მამანელისი).

—*ობან-*: ძველ ქართულში ფართოდ გამოიყენებოდა —*ობან-* სუფიქსი, რომელიც —*ოვან-* სუფიქსის ფარდია. საკვლევ რეგიონში შემორჩენილა —*ობან-* სუფიქსით გაფორმებული რამდენიმე ტოპონიმი: *ღი-ობან-ი* სოფელი (იმერხევი), *სტლ-ობან-ი*, *მუხ-ობან-ი* სოფლები (შავშეთი): *ღი-ობან-ი*←*ღიღი-ობან-ი*, *ღიობანი* დიდ ადგილს ნიშნავს, სხლობანი არის ადგილი, სადაც ბევრი მსხალია, *მუხობანი* ანუ *მუხოვანი* — მუხიანი ადგილი, იგივე *მუხნარი*.

რეგიონის ტოპონიმიაში საკმაოდ შეზღუდულია -ის-, -ენ-, -ოთ-, -ოხ-, სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები: *მამარელ-ის-ი*, *ჭართეთარ-ის-ი*⁶³ სოფლები (შავშეთი), *უსტამ-ის-ი* სოფელი (იმერხევი); *კუჭენ-ი*⁶⁴ სოფელი (შავშეთი); *სინკ-ოთ-ი* სოფელი (შავშეთი), *ჭონჭ-ოხ-ი* სათიბი (სვირევანი)...

3) პრაქტიკულ-სუფიქსით ნაწარმოები სახელები

შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიული სახელების წარმოება პრეფიქს-სუფიქსებით საკმაოდ პროდუქტიულია. პრეფიქსებია სა- და ნა- თავსართები, რომლებიც სხვადასხვა სუფიქსების დართვით თითქმის თანაბარი რაოდენობის ტოპონიმებს აწარმოებენ. სა- თავსართიან სახელებში სიხშირით გამოირჩევა სა - - - ე პრეფიქს - სუფიქსი, ხოლო ნა- თავსართიან ტოპონიმებში ნა - - - ევ- და ნა - - - არ- (//ნა- - -ალ-) პრეფიქს-სუფიქსი.

საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ასევე ხშირია დანიშნულების სახელების მაწარმოებელი ელემენტები: სა - - - ო, სა - - - ეთ-, სა - - - ურ (//სა - - - ულ-), სა - - - ელ-, სა - - - ა გაფორმებული ადგილის სახელები.

სა - - - ე: *სა-მაცხოვრ-ე* ნაეკლ. (მანატბა), *სა-შეშ-ე* საძ., ტყე (ხევწრული), *სა-კრავ-ე* ტყე (მაჩხატეთი), *სა-სილ-ენ*⁶⁵ ტყე (კუჭენი), *სა-თავ-ე* ტყე (სვირევანი), *სა-კეც-ე* სათესი (ზიოსი), *სა-მერცხლ-ე* მთა, ტყე (სვირევანი, ივეთი), *სა-ბუზანკლ-ე* სათიბი (წეთილეთი), *სა-მაჩვ-ე* ტყე (წეთილეთი), *სა-ყინულ-ე* სათიბი (წეთილეთი), *სა-ნაფოტ-ე* სათიბი (მანატბა), *სა-წილ-ე* ტყე (მამანელისი), *სა-კანჯ-ე* საძ., (მანატბა) და ა. შ. (სულ 23 ტოპონიმი).

“სა - - - ო აწარმოებს დანიშნულების სახელებს სახელადი ფუძეებისაგან, იშვიათად ზმნური ფუძეებისაგან, იგი იმავე დანიშნულებისაა, რაც სა - - - ე. სა - - - ო, ხშირია გვარსახელებისაგან ნაწარმოებ ტოპონიმებში: *სა-გურამ-ო* (გურამი-

შვილებისათვის განკუთვნილი), “გურამიშვილების მამული”, “სა-ბარათიან-ო”... ამგვარი წარმოება ხდება მხოლოდ ეთნონიმებისა და გვარ-სახელებისაგან: *სა-ქართველ-ო*, *სა-მეგრელ-ო*, *სა-ინგილ-ო*... *სა-ციციან-ო*, *სა-მაჩაბლ-ო*” (161, 333, 375). შავშეთ-იმერხევეში ამგვარი სახელები თითქმის არ დასტურდება. ტოპონიმის ფუძედ აღებულია ჩვეულებრივ საზოგადო სახელი: *სა-სატილ-ო* სამ., (დასამობი), *სა-უბნ-ო* სათიბი (ბაზვირეთი), *სა-კეირა ზღ-ო* სათესი (ხოსლევი), *სა-მარხილ-ო* სათიბი (დიობანი), *სა-ზამორ-ო* სამ., (წითელეთი), *სა-მარილ-ო* სამ., სათიბი (კარავათი, დიობანი), *სა-ნადირ-ო* ტყე, სათიბი (დასამობი, მანატბა, წეთილეთი). იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როცა ფუძე რთული სახელია: *სა-ავიდრ-ო* სამ., (მაჩხატეთი)...

დანიშნულებას გამოხატავს აგრეთვე სამელებენტიანი მაწარ-მობელი: *სა - - - ე - ა* (დისიმილირებული ფორმა *სა - - - ია*), რომელიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიში: ზემოაჭარულში, (სა-ჯინჭრ-ია, სა-მაჩე-ია, სა-გველ-ია-დ და ა.შ.) (97, 30), ლეჩხუმში (სა-ბაწრ-ია, სა-დათვ-ია, სა-კატ-ია...) (6), რაჭაში (სა-კიბ-ია, სა-ნისლ-ია, სა-ქორ-ია...) (123, 83). ამგვარი წარმოება დამახასიათებელია ფშავის (51, 58), ერწო-თიანეთის (13, 33), მთიულეთ-გუდამაყარის (142, 49) გეოგრაფიული სახელებისათვის. შავშეთ-იმერხევეში ეს პრეფიქს-სუფიქსი აწარმოებს მიკროტოპონ-იმებს. ამგვარი წარმოების მხოლოდ ერთი სოფელია შავშეთში: *სა-თაფლ-ია*. ფუძედ აქაც ჩვეულებრივ საზოგადო სახელია აღებული: *სა-ბროლ-ია* სათიბი (ზაქიეთი), *სა-თარვშ-ია* სამ., (დიობანი), *სა-ქორ-ია* სათიბი, იაილა (წითვეთი, ზიოსი), *სა-ბურთ-ია* სამ., (ჩიხორი) *სა-სე-ია* სათიბი (უბე), *სა-თიბ-ია* სამ., (სინკოთი), *სა-ჩარჩხ-ია* სამ., (იფხრევლი) და ა.შ. არის შემთხვევები, როცა *სა - - - ია* პრეფიქს-სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმი დაირთავს -თ-ი სუფიქსს და ოთხ მაწარმოებლიან სახელს ვლდებულობთ: *სა - - - ე-ა-თ-ი* → *სა - - ია-თ-ი*: *სა-მერცხლ-ია-თ-ი* (←*სა-მერცხლ-ე-ა-თ-ი*) სათიბი (ზაქიეთი), *სა-ბურთ-ია-თ-ი* (←*სა-ბურთ-ე-ა-თ-ი*) სამ.,

(ხვეწრული). *სა-ნეგე-ა-თი*⁶⁶ (←*სა-ნეგე-ე-ა-თი*←*სა-ნეგე-უ-ე-ა-თი*←*სა-ნეგო-ე-ა-თი*) ტყე (მიქელეთი) და სხვა.

სა - - - ეთ: *სა-ყურ-ეთ-ი* სათიბი (ზაქიეთი), *სა-ფის-ეთ-ი*⁶⁷ სათიბი (ყვირაღა), *სა-ლებ-ეთ-ი* სათიბი (ივეთი), *სა-ბბუ-ეთ-ი* (სა-ბბო-ეთ-ი) საძოვრები. (მიქელეთი, მანატბა), *სა-ჯურ-ეთ-ი*⁶⁸ სათესი (დაბაწვრილი), *სა-კარაკ-ეთ-ი* სათიბი (←*მარხატეთი*), *სა-მელექ-ეთ-ი* სათიბი (ბაზგიეთი), *სა-ტყე-ეთ-ი* (←*სა-ტყე-ეთ-ი*) სათიბი (მორღელი). *სა-მარ-ოთ-ი* სოფელ ტბეთში ჰქვია სათიბს და ყიშლას, რომელიც სოფლიდან მოშორებულია 2-3 კმ-ით. უდავოა, რომ გეოგრაფიული ადგილის სახელი მომდინარეობს მარვისგან. ამას ადასტურებენ ადგილობრივი ინფორმატორებიც. ტოპონიმის ფუძიდან ამოვარდნილია ვ თანხმოვანი, -ეთ სუფიქსის ნაცვლად ვლებულობთ -ოთ სუფიქსს. ე. ი. სამაროთი იგივე სამარკეთია, ადგილი, სადაც ბინადრობს და ბინადრობდა მარვი.

სა - - - ურ - (//*სა - - - ულ -*): *სა-ბად-ურ-ი* ტყე (მამანელისი), *სა-ჯან-ურ-ი* სათესი (მანატბა), *სა-შეზ-ურ* ტყე (კარავათი), *სა-გუნდ-ულ-ი* ტყე (ივეთი), *სა-კისე-ურ-ი* სათიბი (ზენდაბა), *სა-ბად-ურ-ი* სათიბი (ზაქიეთი), *სა-ქინა-ურ-ი* სათესი (სვირევანი). დასტურდება ფორმები *სა-ბად-ურ-თ* ტყე (მიქელეთი), *სა-კანჯ-ულ-ა*. საძ., (ზიოსი) და ა.შ.

სა - - - ა: *სა-ზელ-ა* (←*სა-გძელ-ა*←*სა-გრძელ-ა*) ტყე (მორღელი), *სა-ჩილ-ა*⁶⁹ (←*სა-ჩრდილ-ა*) სათიბი (დაბაწვრილი), *სა-ქოთ-ა* (←*სა-ქოთან-ა*) ტყე (დაბაწვრილი), *სა-ქოლ-თა* საძ., (მამანელისი), *სა-ვაწით-ა* საძ., (წყალსიმერი).

სა - - - ელ-, სა - - - ელ-ა: *სა-მღერ-ელ-ი* სათესი (უბე), *სა-ზეა-ელ-ი* მთა (ივეთი), *სა-ხეუნ-ელ-ი*←*სა -ხეწ-ელ-ი*) გამოქვაბული (ივეთი), *სა-ზვირ-ელ-ი* მთა, საძ., (ბაზგირეთი), *სა-ზნ-ელ-ა* (←*სა-ზვნ-ელ-ა*) სათიბი (წითვეთი), *სა-რანწკუნებ-ელ-ა* საძ., (ბაზგირეთი) და სხვა. სა - - - ელ პრეფიქს-სუფიქსი უმეტესად ტოპონიმებს აწარმოებს ზმნური ფუძეებიდან.

სა - - - არ, სა - - - არა: *სა-ბუზ-არ-ი* სათესი (მარხატეთი), *სა-ბუზ-არ-ა* საძ., (ზიოსი), *სა-ბუდ-არ-ა* სოფ. უბანი, საძ., მთა (მორღელი,

ჩიხორი, ჩაქველთა), *სა-ყურდ-არ* მთა (დაბაწვრილი), *სა-ტყე-ვე-არ* საძ., (წითვეთი), *სა-ყვე-არ-ა* (←*სა-(ტ)ყე-(ე)ვ-არ-ა*) საძ., (ზაქიეთი). ბოლო ორ მაგალითში მარტივი პრეფიქსი რთული სუფიქსებით აწარმოებს ტოპონიმებს: *სა - - - ვე-არ-*, *სა - - - ვე-არ-ა*. თ. ზურაბიშვილი წერს, რომ “ზოგ შემთხვევაში ერთ ფუძესთან ერთდროულად ორი სუფიქსიც ყოფილა გამოყენებული, როგორც *-ვე*, ისევე *-არ*, ან *-ურ*, სადაც ზოგან *-ვე*-ის *-ე* ხმოვანი ამოვარდნილია: ნადიკვარი, ნაციხვარი, ნატბე(ვ)ური და სხვა” (31, 154).

სა - - - ავ: *სა-ქსელ-ავი* სათესი (ზოხლვეი), *სა-ღებ-ავ-ი* სათიბი (ზაქიეთი), *სა-ყერ-ავ* წყარო (წითვეთი)...

სა - - - ი-ენ-თ-, *სა - - - ი-ეთ-*: *სა-ღესე-ი-ენ-თ-ი*, *სა-მელ-ი-ენ-თ-ი* სათიბები (ბაზვირეთი), *სა-ყორ-ი-ეთ* სათიბი (ციხია), *სა-მხვალ-ი-ეთ* სათიბი (ბაზვირეთი), *სა-ნერე-ი-ეთ-ი* სათესი (უბე)...

ა. შანიძე აღნიშნავს; “ქართულ ენას საშუალება აქვს, საგანი დაასახელოს იმის მიხედვით, თუ რას წარმოადგენდა ის წინათ ან როგორი ვითარება ახასიათებს მას წინანდელთან შედარებით. საამისოდ მას მოეპოვება წყვილ-წყვილი მაწარმოებლები; *ნა-არ* და *ნა-ვე*, რომლებიც ერთია ფუნქციით, მაგრამ ერთ ფუძესთან შეიძლება ერთი წარმოება იყოს დამკვიდრებული, მეორესთან კი მეორე... “*მთ*”-ისგან *ნა-მთ-ვე-ი* გვაქვს, მაგრამ “*ილაღ*”-ისგან *-ნა-ილაღ-არ-ი*; “*ხმლ*”-ისგან *ნა-ხმლ-ვე-ი*, მაგრამ “*ტყე*”-ისგან *ნატყე-ი-არ-ი*...” (111, 133).

შევშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში წინავითარების სახელთა თავსართი *ნა-* უფრო პროდუქტიულია *-ვე* სუფიქსთან, ვიდრე *-არ-* სუფიქსთან.

ნა - - - ვე -: *ნა-ფურნ-ვე-ი* მთა, ტყე, იაილა (დასამობი, წეთილეთი, სინკოთი, ზიოსი), *ნა-საზლ-ვე-ი* სათესები (იფხრველი, წეთილეთი, ზაქიეთი, მანატბა), *ნა-ჯვარ-ვე-ი* (→*ნა-ჯვარ-ვე-ი*), ნაეკლ., სათესი (ზაქიეთი, მანატბა), *ნა-გაბ-ვე* სათიბი (დაბაწვრილი), *ნა-სესხ-ვე* ტყე (ველი), *ნა-ღარბაზ-ვე-ი* ნანგრ., (ხანთუშეთი), *ნა-სარ-ვე-ი* სათიბი (დასამობი), *ნა-ქურთ-ვე-ი* სათიბი

(ზიოსი), *ნა-საყდრ-ვე-ი* სათესი (ხევწრული), *ნა-მარმ-ვე-ი* (←*ნა-მარ(ია)მ-ვე-ი*) სათიბი (ზაქიეთი), *ნა-ბოსლ-ვე* სათიბი (ტბეთი), *ნა-წუსტლ-ვე* (←*ნა-წისქვილ-ვე*), *ნა-ასლ-ვე-ი* სათიბი (ლიობანი), *ნა-ურმ-ვე-ი* საძ., (წეთილეთი), *ნა-ტბ-ვე-ი* ტბა, წყარო (წითვეთი, კარავათი), *ნა-ილ-ვე-ი* (←*ნა-(და)ილ-ვე-ი*) სათიბი (ზაქიეთი, დასამობი), *ნა-ღარ-ვე-ი* სათიბი, ტყე (კუჭენი, დაბაწვრილი).

ნა - - - არ- (//*ნა - - - აღ-*), *ნა - - - არ-ა* (//*ნა - - - აღ-ა*): *ნა-ფუშ-არ-ი*⁷⁰←*ნა-ფუშ-არ-ი* სათესი, სათიბი (მიქელეთი, მამანელისი), *ნა-ოსპ-არ-ი* სათესი (ხევწრული), *ნა-სელე-არ-ი* (←*ნა-სელ-(ე)ვ-არ-ი*) სათესი (ბაზვირეთი), *ნა-ყანე-არ-ი* (←*ნა-ყან-(ე)ვ-არ-ი*) სათიბი (ივეთი), *ნა-შუ-არ-ი*⁷¹ ტყე (ივეთი), *ნა-ახ-უარ-ი*//*ნა-ახო-არ-ი* სათესი (ივეთი), *ნა-კორდ-ალო-ი* სათესი (წყალსიმერი), *ნა-ცუხ-არ-ა-დ*←*ნა-ციხ-არ-ა-დ* სათიბი (ივეთი), *ნა-ტუს-ალო-ა-დ* საძოვრები (ბაზვირეთი, ხევწრული).

ნა - - - ებ-: *ნა-კალო-ებ-ი* (←*ნა-კალო-ებ-ი*) სათიბი (მანატბა), *ნა-ჭარლ-ებ-ი* (*ნა-ჭალ(ა)-(ა)რ-ებ-ი*←*ნა-ჭალ-არ-ებ-ი*) სათესი (მანატბა). ამ უკანასკნელი ტოპონიმის ფუძეა არა ჭარ, არამედ ჭალა, მომხდარია ბევრათა გადასმა, რომელიც ჩვეულებრივ ნარნარა ნ რ ლ ბგერებს ახასიათებს.

ნა - - - ავ-: *ნა-კორ-ავ-ი* (←*ნა-კორ(დ)-ავ-ი*) სათიბი (ბალვანა) *ნა-ყორ-ავ*//*ნა-ყორ-ოვ* სათიბი (ჩართულეთი, შაკექთი), *ნა-ქობ-ავ-ი*//*ნა-ქობ-ავ-ი* სოფ. უბანი (უბე) და სხვა.

ნა- პრეფიქსი სხვადასხვა სუფიქსებით აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს.

ნა - - - ავ-ათ-ი: *ნა-წისქვილ-ავ-ათ-ი* საძ., (სვირევანი), *ნა-სვილ-ავ-ათ-ი* სათიბი (წეთილეთი),...

*ნა-ბუკე-არ-ათ-ი*⁷² საძ., (ხევწრული)...

ნა - - - ევ-ა: *ნა-კალო-ევ-ა* (←*ნა-კალო-(ე)ვ-ა*←*ნა-კალო-ევ-ა*) სათიბი (ზაქიეთი)...

ნა - - - ულ-ო; *ნა-ჭობ-ულ-ო* საძ., (ხევწრული), *ნა-წიბ-ულ-ო* სათიბი (ხევწრული) და ა. შ.

ნა - - - ა-თ-; ნა-ჯიბ-ა-თ-ი სათესი (სინკოთი); ნა-ცქვილ-ა-თ-ი სამი, (წყალსიმერი) და სხვა.

ნა - - - არ-ებ-: ნა-ფუზ-(ა)რ-ებ-ი ← ნა-ფუძ-არ-ებ-ი სათესი (წყალსიმიერი, ხევწრული), ნა-შერ-ალ-ებ-ი სათიბი (უბე)...

როგორც ვხედავთ, მოპოვებული ტოპონიმური მასალის მიხედვით ხშირად გვაქვს შემთხვევა, როცა ტოპონიმის სახელდებაში ერთ პრეფიქსთან ორი და არაიშვიათად სამი, ოთხი სუფიქსი ღებულობს მონაწილეობას, რაც საერთოდ დამახასიათებელია საქართველოს სხვადასხვა კუთხის გეოგრაფიული სახელებისათვის (51; 58-59; 97; 33-34; 13; 31).

პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება დამახასიათებელია საკვლევი რეგიონის მიკროტოპონიმისათვის. ძალზედ იშვიათია ასეთი გაფორმება ოიკონიმებში. გამონაკლისია სა-თაფლ-თა სოფელი (შავშეთი).

3. რომელი ბპოზრაფიული სახელები

შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში რთულ სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. საანალიზოდ აღებული 1 535 ქართული ტოპონიმიდან სიტყვათშეერთებით ნაწარმოებია 625 ადგილის სახელი, ანუ საერთო რაოდენობის 40,71 %. რიული სახელი ჩვეულებრივ მსაზღვრელ-საზღვრულია. გაბატონებულია პრეპოზიციური წყობა. შედარებით ნაკლები სიხშირით დასტურდება პოსტპოზიციური წყობის მიხედვით გაფორმებული სახელები. საკვლევ რეგიონში საკმაო რაოდენობით გვხვდება სამფუძიანი სახელები, იშვიათად – ოთხფუძიანი გეოგრაფიული სახელებიც.

შავშეთ-იმერხევის რთულ ტოპონიმებში რამდენიმე ვგვუფი გამოიყოფა:

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითა, მსაზღვრელის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია:

ბერის აზო სათესი (ველი), *ლოდოფლის წყარო* წყარო (დასამობი, ზაქიეთი), *ვირის საფლავი* საძ., (უბე), *კვიციის ფეხი* სათიბი (სვირევანი), *კოჯის წყარო* სოფ. უბანი (სინკოთი), *მესრის წყარო* წყარო (წეთილეთი), *სვირევის ღელე* ღელე (სვირევანი), *ჭაბის კარი* სათიბი (დაბა), *წისქვილის ღელე* ღელე (წეთილეთი), *ჭიოთის წყალი* ღელე (მარხატეთი), *ჯინაღის ხიდი* ხიდი (სვირევანი) და სხვ.

გენეტიური მსაზღვრელი -ებ-იან და ან ნართან-იან მრავლობითშია, საზღვრული წევრი – მხოლოდითში. ნათესაობითი ბრუნვის თანხმონითი ნაწილი ზოგჯერ მოკვეცილია:

ბაგათსერი საძ., (ზაქიეთი), *ბაგათხევი* ღელე (ზაქიეთი), *დევაძეების წყალი* ღელე (უბე), *ვაშლთა ყანა* სათესი (ახალდაბა), *კაკლებისერი* საძ., (დასამობი), *კეფნიწვერი* საძ., (ზაქიეთი), *ლეკების სერი* საძ., (დასამობი), *ტყუბლათწყარო* წყარო, საძ., (ზაქიეთი) და ა. შ.

რთული სახელის ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდითა, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი ნაწილი (ს) მოკვეცილია. ასეთი გაფორმების კომპოზიტები საკვლევ ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით დასტურდება:

აძროხე სათიბი (ვანთა), *ავაზანყანა* სათესი (მანატბა), *ბარიღელე* ღელე (ხევწრული), *ბერიაზო* სათიბი (სვირევანი, დაბაწვრილი), *ბეჭიკლდე* საძ., კლდე (ბაზვირეთი), *ბარითა* სათიბი (ხევწრული), *ვარდიყანა* სათიბი (ჩიხორი, ზაქიეთი), *თაფლიწყარო* წყარო (უბე), *თელაწყარო* წყარო (უბე), *თუთიღელე* ღელე (ჩიხორი), *კაბითავ ტყე* (ჭუარები), *კალოსერი* სათესი (მარხატეთი), *კაფანთავი*, *კინიჯვარი*, *კლდეკარი* სათიბები (ბაზვირეთი, ხოხლევი, წყალსიმერი), *ლოდივაკე*, *რუთავ* სათიბები (ივეთი, ტბეთი), *მბანთავი* ტყე (წეთილეთი), *საყდარისერი* სათესი

(ივეთი), *სერიყანა* სათესი (შავბთა), *ფურდიყანა* სათესი (მანატბა), *ქალიწყარო* წყარო (წეთილეთი), *ქაბიყარი* ტყე (ჩაქველთა), *ქურთიტყე* ტყე (ივეთი), *ჩიტყანა* სათესი (ჭუარები), *ძაღლიაზო* ტყე (ხევწრული), *წისჭვილიყარი*, *ხევიჭაღა* სათიბები (სვირევეანი, ბაღვანა)...

გენეტიური მსაზღვრელი მხოლობითშია, საზღვრული —ებ-იან მრავლობითში: *კლდითაყები* სათიბი (დასამობი), *გარბაზიყანები* სათესი (დასამობი), *რულელეები* ლელე (დასამობი)... დასტურდება შემთხვევა, როდესაც მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მრავლობითია: *მოსიენტყანები* სათესი (წეთილეთი) და ა. შ.

ბ) **თსუული სახელის აირაჰლი ნაწილი არსაბითი სახელია,**
მორა - ზელსართაჰი სახელი

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, საზღვრული — ზელსართაჰი სახელი. ორივე წევრის რიცხვი მხოლობითია. ხშირ შემთხვევაში მსაზღვრელის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია. უნდა აღინიშნოს ისიც, ასეთი გაფორმების გეოგრაფიული სახელები საკვლევ რეგიონში შეზღუდული რაოდენობით გვხვდება:

არღიასწმინდა (←ანდრიასწმინდა) სოფლ. უბანი, საძ., (ჩიხორი), *გვერდწმინდა* იაილა (ხევწრული), *დაბაკეთილი*, *დაბაწერილი* სოფლები (შავშეთი), *ელაწმინდა* ნაეკლ., (იფხრეელი, ზაჩეთი), *ქაწითელი* სათესი (მარხატეთი), *ხევწრული* (ხევწრილი←ხევწერილი←ხევი წერილი) სოფელი (იმერხევი) და სხვ.

ბ) **კომაოზიტის აირაჰლი ნაწილი ზელსართაჰი სახელია,**
მორა - არსაბითი სახელი

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლობითია, მსაზღვრელად გამოყენებულია ვითარებითი ზელსართაჰი სახელები: დიდი, პატარა,

გრძელი, ახალი, თეთრი, შავი, მაღალი და სხვა. საზღვრული საზოგადო არსებითი სახელია. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი გაფორმების ტოპონიმები საკვლევ ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით დასტურდება;

აბაღდაძა სოფელი (შავშეთი), აგჭალა სათიბი (ჩართული) დიდაზო სოფლ. უბანი, სათიბი (ჩიხორი, ზენდაბა), დიდშერე სოფლ. უბანი, (სვირევეანი), დიდდარე სათიბი (ზიოსი), დიდლოდი საძ., (ზიოსი), დიდვაკე, დიდველი⁷³ სათიბი, საძ., (წეთილეთი, ზაქიეთი), დიდღელე ღელე (ჩიხორი), ზელკალო (←ძველი კალო) სათესი (წეთილეთი), ზელქედ (←გრძელი ქედი) მთა (მაჩხატეთი), თეთრხევი სათიბი (ზაქიეთი), თეთრიწყარო წყარო (კარავათი), თეთრი ქვა მთა (ჩიხორი), მაღალწყარო წყარო (იფხრეველი), მიწრო ღელე (←ვიწრო ღელე) ღელე (ბაზგიეთი), პატარა ღელე სათიბი (ახალდაბა), პაწახიდი (←პატარა ხიდი) ხიდი (დიობანი), ფართო ღელე ღელე (ბაზგიეთი), მჭალა (←ღრმაჭალა←ღრმაჭალა) საძ., (მიქელეთი), შავმთა სოფ., (შავშეთი), შავტა ტბა (კარავათი), შავქეთი (←შავქედი) სოფ., (შავშეთი), შავიკლდე კლდე (წყალსიმერი), შავტყე ტყე (ხევწრული), ცივი წყარო წყარო (დიობანი), წითელკლდე კლდე (ზაქიეთი)...

დასტურდება შემთხვევები, როდესაც საზღვრული მრავლობით რიცხვში დგას: აბაღჭალები სათიბი (წყალსიმერი), დიდწისქვილები სოფ. უბანი, (უბე), ზუელკარები (←ძველკარები←ძველი კარები) საძ., (დასამობი), ლამაზწუერები საძოვარი (უბე), შავძორები სათიბი (წეთილეთი) და სხვ.

ღ) თხზული სახელის პირველი უკმაღავენილი ნაწილი ზმნიზიდაა,
მორა - არსებითი სახელი

მსაზღვრელი ზმნიზედაა, საზღვრული — არსებითი სახელი. ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდითია. “მსაზღვრელი ფორმა-მაცვლელი სიტყვები აზუსტებენ ამა თუ იმ პუნქტის ადგილმდებ-

ბარეობას. ეს დაზუსტება შემდეგი დროის მოვლენა უნდა იყოს, როდესაც ნიშანთა მსგავსების გამო გაჩნდა რამდენიმე ერთნაირი სახელწოდება, ან ერთი სახელწოდების პუნქტი გაიზარდა ტერიტორიულად, დაიწყო და წარმოიშვა ამ ადგილთა გარჩევის ბუნებრივი აუცილებლობა” (31, 156). მოპოვებულ ტოპონიმურ მასალებში ამგვარი წარმოებისას მსაზღვრელად გამოყენებულია უმეტესად შემდეგი ზმნიზელები: გაღმა, ზედა, ქვედა და სხვ. საზღვრულად კი საზოგადო არსებითი სახელი: ახო, ყანა, ვაკე, ჭალა, მთა და ა.შ.

ბოლოყანა სათესი (ანკლია), *გაღმა ახო* სოფ. უბ., (იეუთი), *გაღმა ყანად* სათიბი (წყალსიმერი), *გადაღმა ყანა* სათესი (სვირევანი), *ბოღმა წყარო* წყარო (მაჩხატეთი), *გაღმა ჭალა* საძ., (ბაზგიეთი), *ზედვაკე* სათესი (ბაზგიეთი), *ზედვეკა* (←ზედვაკე ←ზედა ვაკე) სათესი (ტბეთი), *ზედა სულისი* სოფ., (შეუშეთი), *ზედუბე* (←ზედა უბე) სათიბი (უბე), *ზემოძანი* (←ზემო უბანი) სოფ. უბანი (უბე), *იქითად ჭალა* სათიბი (დაბაწვრილი), *უკანჭალა* საძ., (ლიბანი), *ქვედა სულისი* სოფ., (შეუშეთი), *ქომობთა* (←ქვემო მთა), *შუა გზა* გზა (სვირევანი), *წინოძანი* (←წინა უბანი) სოფ. უბანი, სათიბი (დაბაწვრილი) და ა.შ.

ა) კომპოზიტის პირველი ნაწილი არსებითი სახელითა, მკორე - ზმნიზედა

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, საზღვრული - ზმნიზედა. არსებითი სახელის მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნები ხშირ შემთხვევაში მოკვეცილია. კომპოზიტის ორივე წევრის რიცხვი მხოლოდითია. ასეთი გაფორმების სახელებს ერთ დროს საზღვრული ჰქონდათ, რომელიც დაკარგულია:

ბაღსუკანა, *ვაკაბოლოს*, *ველიბოლოს* სათიბები (მაჩხატეთი, ციხია, ველი), *კარჩხლიზირთ* (←კარჩხალიძირთ←კარჩხლის ძირას) ტყე (წყალსიმერი), *კილდეზირთ* (←კილდეძირთ←კლდის

ძირას) სათიბი (ქოთეთრისი), *კილდეშუად* საძ., (იფხრეველი), *კუტალაზირთ* (←კუტალაძირთ←კუტალას ძირას) სათესი (მანატ-ბა), *რუსიქით* საძ., (დაბა), *სერუკან*, ტყიმლიზირთ სათიბები (მაჩხატეთი, ხევწრული), *ლობიძირას* სათესი (ტბეთი), *ჩიტბიძირას* სათიბი (ივეთი), (შავშეთი), *წყალსიმერი*⁷⁴ სოფ., (იმერხვევი), *წყალქეშად* საძ., (მაჩხატეთი) და ა. შ.

გვაქვს შემთხვევები, როცა არსებითი სახელი -თან-იან მრავლობით რიცხვშია: *კილდეთუკანა* (←კლდეთა უკანა) საძ., (წითვეთი), *ლეკთუკანად* ტყე, სათიბი (უბე), *ხალთეშუა* (←მსხალთა შუა) სათიბი (კარაეთი), არის შემთხვევა, როცა საზღვრული წვერი შენარჩუნებულია: *კლდეშუათის წყარო* წყარო (წეთილეთი)...

მ) **თხზული სახელის პირობლი შემაჯგანელი ნაწილი**
სახელშენა დანიშნულები. ან წინაწითარების სახელია.
მორა - არსებითი სახელი

შავშეთ-იმერხვევის ტოპონიმურ მასალაში დასტურდება რთული გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც გაფორმებულია სახელზმნით, დანიშნულების ან წინაწითარების სახელითა და არსებითი სახელის შერწყმით. კომპოზიტში მსაზღვრელი სახელზმნა, დანიშნულების ან წინაწითარების სახელია, საზღვრული კი - არსებითი სახელი. რთული ტოპონიმის ორივე ელემენტის რიცხვი მხოლოდითია, იშვიათად - მსაზღვრელი - თან -იან მრავლობითში:

დამპალწყარო წყარო (წყალსიმერი), *დამპალყანა* სათესი (უბე), *კირკატისერი* სათიბი (ივეთი), *ნარევი ტყე* ტყე(წეთილეთი), *ნარვალა რუ რუ* (წყალსიმერი), *საბურავა წყარო* წყარო (იფხრეველი), *საბუქე ჭალა* სათიბი (ივეთი), *სანელია ფერდი* სათიბი(ზაქიეთი). *სანიციხევი* სათიბი (ზაქიეთი), *სოგრე კლდე* კლდე (წეთილეთი), *სარჩევთა ღელე* ღელე (წყალსიმერი), *სასარცხლის ხევი* ღელე (ზაქიეთი), *საყელასერი* მთა, საძ., (კარაეთი) და ა. შ.

ზ) არსებითი სახელითა და სახელწმინთ ნაწარმოები
სახელები

ასეთი გაფორმების კომპოზიტებში არსებითი სახელი გენეტიური მსაზღვრელია, საზღვრული სახელწმინა კი - უმეტესად ნამყო დროის მიძლეობა. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ხშირად შენარჩუნებულია, რიცხვი მხოლოდითი:

ვანისათიბ სათიბი (ჩართულეთი), *ვირის* საკვარა ტყე (მიქელეთი), *კრავისაფართი* სათიბი (უბე), *მელის* საკუნტარი, *სერისათიბ* საძოვრები (დასამობი, ჭუარები), *ურისაკლავე*⁷⁵ (←ტურის საკლავე) საძოვრები (ზიოსი, დასამობი, ბაზვირეთი), *ქლის* საფრინავე⁷⁶ გზა (სვირევანი), *ცხერის* საწოლი საძ., (წეთილეთი), *ჭუავის* საგორებელა-დ საძ., (დასამობი), *ხარისაკლავე* სათიბი (უბე), *ხარისაწოლი* საძ., (წყალსიმერი)... იშვიათად მსაზღვრელ-საზღვრული მრავლობითია: *სხალთნაძეუ-ართა* სათიბი (იფხრეველი) და სხვ.

თ) რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად

საკვლევ ტერიტორიაზე დასტურდება ისეთი რთული გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც გაფორმებულია რაოდენობითი რიცხვითი სახელითა (ორი, სამი, ოთხი, ცხრა...) და არსებითი სახელით. ასეთი გაფორმების სახელებში მსაზღვრელი რიცხვითი სახელია, ხოლო საზღვრული - არსებითი სახელი. რიცხვი მხოლოდითია, იშვიათად - საზღვრული - ნარ - იან მრავლობითში.

სამზიარი სათესი (უბე), *სამი ჭალა* სათიბი (მამანელისი), *სამნიხვე* სათესი (კუჭენი), *სამყურვან* (←სამყუროვანი) სათიბი (ივეთი), *ორბოზალე*, *ორბოკა* (←ორბოკელა), *ორგზა* სათიბები (დიობანი, ჩართულეთი, წყალსიმერი), *ორხეილდე* სოფ. უბანი (სვირევანი), *ცხრაწყარო*, *ცხრაწყაროთი* საძოვრები (დიობანი,

ხევწრული). დასტურდება შემთხვევა, როცა მსაზღვრელი ორწევრიანი რთული სახელია: *ორსულა ღელე ღელე* (სვირევანი), *ორ-ატიტა წყარო წყარო* (წყალსიმერი) და სხვ.

ბ) თანდაბულები მონაწილეობით გაფორმებული ტოპონიმები

თანდებულანი ტოპონიმები დამახასიათებელია აღმოსავლეთი საქართველოს მთიანი მხარეების: თუშეთის, ფშავის, ხევსურეთის, ხევის, მთიულეთის ტოპონიმისათვის (12; 51). ასეთი გაფორმება უცხო არ არის არც სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის (97, 42).

საინტერესოა, რომ შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ ფონდშიც გვხვდება თანდებულების მონაწილეობით გაფორმებული ტოპონიმები: *ბათან* (←*ტბათანა*), *სათიბი* (დაბაწვრილი), *გარზყანები* (←*კარზე ყანები*) *სათესი* (ივეთი), *თაეშყანა* *სათესი* (დასამობი), *კალოთანყან* (← *კალოსთან ყანა*) *სათესი* (წეთილეთი)...

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ თანდებულების დართვით ტოპონიმების წარმოება საერთო მოვლენაა ქართული ტოპონიმისათვის და იგი ნიშანდობლივია არა მხოლოდ აღმოსავლეთი, არამედ სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვისაც.

პ) უძვის ბაროქსიზმით გაფორმებული სახელები

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში საკმაოდ არაიშვიათად დასტურდება ერთი წყება რთული გეოგრაფიული სახელებისა, რომლებიც იწარმოებიან ფუძის გაორმაგებით. ასეთი სახის ტოპონიმები საერთოდ იშვიათია ქართულ ტოპონიმიაში, მაგრამ, მაინც გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა მხარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში (97, 45). ჩვენს საკვლევ რეგიონში მოპოვებულ ამ

ტიპის სახელებში შეერთება ფუძეებს შორის უკავშიროა, იშვიათად - „და“ კავშირიანი. გამოიყოფა სახელურფუძიანი და ზმნურფუძიანი ფუძეგაორკეცებული სახელები:

აღმა-დაღმა სათიბები, ყიშლა (ტბეთი, ქოთეთრისი, კუჭენი), *პირდაპირი* სათიბები, საძოვრები, (იფხრეველი, ქოთეთრისი. ზაქიეთი), *ქელ-ქელი*, *ქელ-ქელა* სათიბები (წყალსიმერი, სვირევეანი). დასტურდება შემთხვევები, როცა კომპოზიტის მეორე ფუძე წარმოდგენილია სუფიქსებით -ეთ-, -თ-, -ელ-: *ღურ-ღულ-ეთი* (←ღურ-ღურ-ეთი) ტყე (მანატბა), *ჭალა* - *ჭალა-თ* სოფ. უბანი (მორღელი), *ღურ-ღუმ-ელ-ა-ღ* (←ღურ-ღურ-ელ-ა-ღ, რ და მ თანზმოვანთა შენაცვლებით) იაილა (ხანთუშეთი). ასევე გვხვდება ხმოვანთა შენაცვლებით გაორკეცების ორიოდ შემთხვევა: *ბრავი-ბრუვა* სათიბები (ყვირალა, ჯინალი), *ვაკე* - *ვაკი* სათიბი (იფხრეველი).

გვაქვს იშვიათი შემთხვევა, როდესაც კომპოზიტის პირველი ნახევრის ფუძეში ბგერათკომპლექსი (ლე) ამოვარდნილია და დარჩენილი ფუძის ნაწილი შერწყმულია რთული სახელის მეორე ფუძესთან: *ღელელა* (←ღელღელა←ღელე-ღელა) სათესი (ციხია).

ლ) საჲ და მიტყუმიანი გაორკეცებული სახელები

საკვლევ რეგიონში დასტურდება სამფუძიანი და იშვიათად ოთხფუძიანი გეოგრაფიული სახელები. სამფუძიანი სახელებია:

ახოთვაკე ტყე ტყე (ზაქიეთი), *ბალთახველელე* (←ბალთახვეის ღელე) ღელე (ჩიხორი), *ბოდღვერანტეიღელე* (←ბოდღვერანსხვეის ღელე) და *დიდბლიზირი* (←დიდი ბლის ძირი), *დიდგულიხვეი* (←დიდი გულის ხვეი) სათესები (ხევწრული, ხოხლევი), *დიდკალოხხვეი* (←დიდი კალოს ხვეი) სათიბი (ზაქიეთი), *ვაკეკლდითავი* (←კლდის თავის ვაკე), *ზემონაგვარის წყარო* (ზემო ნავომარის წყარო) წყარო (იფხრეველი, წყალსიმერი), *საკლდეხვეი წყარო* წყარო (იფხრეველი), *სანიოკლდითავი* (←სანიორე კლდის თავი), *ფერიაკლდითავი* (←ფერიას კლდის თავი), სათიბები (იფხრეველი, ივეთი), *ღელითავიწყარო* წყარო (იფხრეველი), *შუა დიდი მერი*

სათესი (სვირევანი), შოლტისხევის ღელე ღელე (წყალსიმერი), შოლტისხევის მთა მთა (წყალსიმერი), შვი კლდეზირი (← შვი კლდის ძირი) საძ., (წყალსიმერი), ციფწარო ღელე (← ცივი წყაროს ღელე) სათესი (წყალსიმერი), წითელმიწიბოლო (← წითელი მიწის ბოლო) სათესი (მანხატეთი)... ოთხფუედიანი სახელებია: ნეფედ-ოფლის წყაროსათვი საძოვარი (იფხრეველი), წითელმიწიბოლოხევი (← წითელი მიწის ბოლო ხევი) სათიბი (ივეთი)...

როგორც მოყვანილი მაგალითებით ჩანს, რთული ტოპონიმის ყველა შემადგენელი წევრი მხოლოდით რიცხვში დგას. არ დასტურდება მრავლობითი რიცხვის არც ერთი შემთხვევა. თხზული ტოპონიმის გაფორმებაში მონაწილეობს არსებითი და ზედსართავი სახელი, იშვიათად წარმოქმნილი სახელი და ზმნიზედა. წყობა ძირითადად პრეპოზიციურია. მსაზღვრელ წევრებს ხშირ შემთხვევაში მოკვეცილი აქვთ ბრუნვის ნიშანი.

აღსანიშნავია, რომ შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა სამი ჯგუფი სამ და მეტფუქიან ტოპონიმებში:

1. რთული მრავალფუქიანი სახელები, რომლებიც შედგება მხოლოდ ქართული სიტყვებისაგან;
2. ქართულ-თურქული სიტყვებისაგან შემდგარი რთული ტოპონიმები;
3. თურქული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელები.

მაგალითად, ავიღოთ გეოგრაფიული სახელი *დიდბლიზირი*, რომელშიც ყველა წევრი ქართულია, ტოპონიმში *ყარაქელიჭალა* (“შავი ქელის ჭალა”) - კომპოზიტის პირველი წევრი თურქულია, მეორე და მესამე - ქართული, *გურჯი გეჩიდ დოლ* (“ქართველის გავლილი გზა”) - რთული სახელის სამივე წევრი თურქულია.

ჰ) საზღვრული ინფიკატორით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები, რომელთა საზღვრული

წერი ინდიკატორია. ინდიკატორი მეორდება სხვადასხვა სინშირით. დამოუკიდებლად იგი წარმოადგენს რომელიმე გეოგრაფიული სახელის ამსახველ ტოპონიმს. საენათმეცნიერო ლიტერატურა თვითონ "ინდიკატორს" იცნობს ფრანგი ენათმეცნიერის პაულ ლებელის მიხედვით (Paul Lebel, Principes et methodes d'hydronymie française, Paris, 1959, გვ. 5) (51, 81). ეს ცნობა ფ. მაკალათიამ მოიყვანა ნაშრომიდან: В.В. Попова, Гидронимы Павлодарской области (Лингвистический анализ), Томск, 1966 გვ. 18. საზღვრული ინდიკატორით ნაწარმოები სახელებით დანიტერესდნენ აღიარებული ენათმეცნიერები: დ. სერებრენიკოვი, ა. ბურხარდტი, ვ. პოპოვა, ვ. ნიკონოვი და სხვები. მათ შექმნეს ფუნდამენტური ნაშრომები ამ საკითხთან დაკავშირებით (84; 16; 76; 69). ამ საინტერესო, პროდუქტიული მანარმოებლის შესახებ ა. შანიძე წერს: "დასახელებული პუნქტების კიდევ ერთი წყება წარმოადგენს კომპოზიტს, რომლის მეორე ნაწილი საზოგადო სახელია: ქალაქი, დაბა, სოფელი, უბანი, ციხე, ჯვარი, წყარო, ყანა, ხიდი და სხვ., პირველი ნაწილი კი წარმოშობით მისი მსაზღვრელია: ახალ-ქალაქი, ახალ-სოფელი, ახალ-დაბა, ურიათ-უბანი, უფლის-ციხე და სხვ..."

მდინარეთა სახელების ერთი ჯგუფიც კომპოზიტს წარმოადგენს, რომლის მეორე ნაწილია "წყალი" ("წყალა"): ცხენის-წყალი...

ხეობათა სახელებში ხშირად "ხევი" ("ჯევი") ან "ხევა" ("ჯევა") შედის. ასეთმა სახელებმა შეიძლება წყალიც აღნიშნოს, მთელი ხეობაც და სოფლის სახელადაც იქცეს: კავთის-ხევი, კისის-ხევი..." (108, 138). სიტყვათშეერთების ეს ფორმა ნიშანდობლივია ქართული ტოპონიმისათვის, ამ მხრივ, მეტად საინტერესოა აღმოსავლეთი საქართველოს მთის რეგიონების ინდიკატორით გაფორმებული ტოპონიმური ფონდი. კერძოდ, ფ. მაკალათიამ ფშავის ტოპონიმურ მასალებზე დაყრდნობით ინდიკატორთან დაკავშირებით ბევრ საკითხზე გაამახვილა ყურადღება, მოგვცა რეგიონში ფიქსირებული ასეთი გაფორმების სახ-

ელების სრული ნუსხა. მათი გავრცელების სიხშირე და სხვ. მკვლევარი აკეთებს დასკვნას: “ინდიკატორთა მიხედვით კვლევა ტოპონიმების სტრუქტურულ-სემანტიკურ ტიპოლოგიას ააშკარავებს, ავლენს მრავალ ნიმუშს არქაული და დიალექტური ლექსიკიდან. ინდიკატორების გამოყოფა-შესწავლით შესაძლებელი ხდება ლექსიკური ერთეულების გავრცელების არეალთა კვლევა და სხვა.

ინდიკატორთა მიხედვით ადგილის აღმნიშვნელ სახელთა შინაარსობრივ დეტალიზაციასთან გვაქვს საქმე, მაგალითად, ტოპონიმებში განმეორებადი სიტყვები: თავი, ძირი, ბოლო... აღნიშნავენ, თუ ტოპონიმს რა ადგილი უჭირავს სხვა გეოგრაფიულ ობიექტებთან მიმართებაში (მაგ.: წვეისბოლო, აკამათისთავი,...) ან რა ობიექტს აღნიშნავს (არყვონისმთა, შარაწვევი...). ამდენად მნიშვნელოვანია ინდიკატორთა კვლევა ტოპონიმების სემანტიკური ანალიზის თვალსაზრისით” (51, 84).

საკვლევ რეგიონში საზღვრული ინდიკატორით გაფორმებული სახელები მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს მხარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში:

ახო (ახობი/ახუები): ბერიასო^{3*}, გაღმა ახო, გაღმითა ახო, დიდახო³, ზვენი ახები, ნარიანახო, ძაღლის ახო (სულ 11 ტოპ.); *ბოლო (ბოლოთი)*: ვაკიბოლო, ვაკიბოლოთი, ველიბოლო², წითელმიწიბოლო (სულ 5 ტოპ.); *გზა (გზები)*: ორგზა, შუაგზა², წისქვილის გზები (სულ 4 ტოპ.); *დაბა*: ახალდაბა, ზენდაბა (სულ 2 ტოპ.); *დარე*; დიდდარე, ტიტადარე (სულ 2 ტოპ.); *ვაკე*: გორგიაკე, დიდვაკე³, ზედა ვაკე³, ლოდივაკე, პატარა ვაკე, ჩინილვაკე (სულ 10 ტოპ.); *ველი (ველთი)*: დიდველი⁵, დიდველთი (სულ 6 ტოპ.); *თავი (თავა, თავები)*: ალაგითავი, ბალათავი, დარითავი, დიდკალოხვევითავი, ვაკე კლდითავი, ვაკითავი, ვახათითავი, ველითავი, თეთრობითავი², კაბითავი, კაპანთავი, კართავად, კვესაური თავი, კლდითავა, კლდითავები, კოდითავ, კორკითავი,

---

შენიშვნა: ტოპონიმის თავზე აღნიშნული ციფრი მიგვანიშნებს გეოგრაფიულ ობიექტის ხმარების სიხშირეზე.

ლოდითავ, მასხანთავი, ნაგუთნითავი, ნაფუზითავი, ნეფედლოფლის წყაროსთავი, რუთავი, საინითავი, სანოკლდითავი, ფერიაკლდითავი, ფიქალთავი, ქაფითავი, ქვაბისთავი, ქობითავი, ლელითავი, ჩანჩხრითავი, ყავითავა, ყორითავი (სულ 35 ტობ.); *თუალო*: წყაროთუალი² (სულ 2 ტობ.); *კარი* (*კარა*, *კარები*): გაღმეკარი, გულოკარ, გუმის კარი, ზელკარები, კლდეკარი, კლდეკარა, კობიკარი, კოლოტიკარი, ფელოკარები, ქელიკარი, ქვაბიკარი, ქობიკარი, ქობაკარი, ქუაბიკარა², ქუაბიკარი, წისქვილკარი (სულ 17 ტობ.); *კლდე*//*კილდე*: ბეჭიკლდე, გაჭრილი კლდე², დათიკლდე, თეთრკილდე, მუტრუკი კლდე³, ოთხკილდე, საოგრე კლდე, შავი კლდე (სულ 11 ტობ.); *მთა*: ქომომთა², შავმთა, შოლტისხევის მთა (სულ 4 ტობ.); *მერე*: დიდმერე, კურტალემერე (სულ 2 ტობ.); *პირი* (*პირა*): კალოპირა, ტყიპირაჟ, ძალიპირა, ჭალაძპირი (სულ 4 ტობ.); *რუ*: ნარვალა რუ, კორტოხირუ (სულ 2 ტობ.); *საფლავი*: ვირის საფლავი, მირის საფლავი², ქურთი საფლავი (სულ 4 ტობ.); *ტყე*: ახოთვაკე ტყე, ნაშარაგევი ტყე, ნარევი ტყე, საღრიტყე, საფიატყე, საფურიფერდიტყე, ქელატყე, ქურთიტყე, შავტყე², შუბლათტყე (სულ 11 ტობ.); *ტბა*: მანატბა, ფეთაღტბა, შავტბა (სულ 3 ტობ.); *ფერდი*: სანგლიაფერდი², საფუზრიფერდი, საწოლიფერდი, საწყლიფერდი (სულ 5 ტობ.); *ქედი*//*ქეთი*: ზელქედი, ზელქეთ², კაპელაქედი, კარავათ ქედი, სათავექედ, უსტამიქედი (სულ 7 ტობ.); *ქვაბი*//*ქუაბი*: დობლაქვაბი, ბელენქუაბი (სულ 2 ტობ.); *ღელე* (*ღელეები*): აღბუღას ღელე, ბალთახვეღელე, ბარიღელე, ბლიგორთის ღელე, ბრავალთი ღელე, ბოდღევრახვევი ღელე, ბურმაღელე, დიდღელე, დიობნიღელე, ზეგნიღელე, თუთიღელე, თხინაღელე, კაკაბავრიღელე, კარისათღელე, მიწრო ღელე, ნარღევი ღელე, ორსულა ღელე, პატარა ღელე, პაწაღელე, რუთქიღელეები, ქურაღელე, რუსმანაღელე, საინღელე, სამთივრი ღელე, სარჩევთი ღელე, საქონინხევი ღელე, სვირეგნის ღელე, სხალნარი ღელე, ფაშიღელე, ფართო ღელე, ყვერელიენტ ღელე, შოლტისხევის ღელე, ჩიხორული ღელე, ცივწყარო ღელე, ცხვარაღის ღელე, წაირთღელე, წისქვილიღელე, წყაროღელე², წყლიანი

დელე, ჭეჭეელას დელე, ხევწრულიდელე, ხერცუათდელე, ხოხლევდიდელე, (სულ 44 ტოპ.); *ყანა (ყანები)*: ავაზანყანა, აზ-ალყანა, ბოლოყანა, გადაღმა ყანა, გარზეყანები, გაღმა ყანა², გაღმითა ყანა, გეგერთყანა, დამპალყანა, დოდოყანა², ენდროყანა, ვარდიყანა², ვაშთაყანა, ზელა ყანა, ზემო ყანა, ზმობილყანა, თავშიყანა, კლოთანყანა, კოტრიყანა, ლოდიყანა, მანისყანა, მაჩოყანა, მოსიენტ ყანები, მურეშყანა, პატარა ყანა, პეტრიყანა, რუსყანად, სატყანა, სერიყანა⁴, სულიყანა, ფერდიყანა, ქერიყანა, ქერდიყანა, ქერთიყანა, ლელეყანა, ლელიყანა, შიგნიყანა, შოლლიეთ ყანა, ჩიტიყანა, წაროყანა, ჭალიეს ყანა, ჯარბაზიყანები, (სულ 48 ტოპ.); *ციხე*: იფხრეველის ციხე, ჩაქველთას ციხე (სულ 2 ტოპ.); *სერი (სერები)*: ავაზნისერი, აკვანასერი, ახალგზისერი, ბაგათსერი², გორგოშისერი, თოკისერი, კაკლების სერი, კალოსერი, კაცსერი, კირკათსერი, კრიჭასერი, ლეკების სერი, პანტის სერი, საყდარის-ერი, საყველასერი, ფიქლისერები, ქვაკაცასერი, ციკატისერი, ხელთახოსერი, ჯანბალისერი (სულ 21 ტოპ.); *ძირი//ზირი, ძირა//ზირა*: აღვილაზირი, აღმადიზირი, აღმათიზირი², ბალიზირა, ბუჯღურაზირი, გოგლაზირი, დიდბლიზირი, კარჩხლიზირი, კუტა-ლაზირი, ლოლაზირი, საპატკნიზირი, ტყიძლიზირი, ქუაბთაზირი, ლობიძირა, შავიკლდეზირი, ჩიტიძირად, ციხიზირი, ციხისძირი, წითელაზირი, ჭოლოზირი (სულ 21 ტოპ.); *წმინდა*: არდიასწმინდა², გვერდწმინდა, ელიაწმინდა³, ინაწმინდა, მარიამწმინდა (სულ 8 ტოპ.); *წვერი//წუერი (წუერები)*: დიობნიწუერი, ერდუათწვერი, ზნელი წუერი, კეფნი წვერი, კოდის წუერი, ლამაზწვერები, პატარა წვერი, ქეთმიწვერი, ხიდიწვერთ (სულ 9 ტოპ.); *წყარო (წყალი, წყართი)*: არჩილაწყარო, ბებერასწყარო, ბილიხევიწყარო, გაღმა წყარო, გოგრიეთ წყალი, გრიალო წყარო², დავითიან წყარო, დამპალწყარო, დევაძეების წყალი, დოდოფლის წყარო², ზემონაგ-ვარიწყარო², თაფლიწყარო, თეთრიწყარო, თელაწყარო, იანწ-ყაროთი, კვირაღწყარო, კლარჭას წყარო, კლდეშუათის წყარო, კოდის წყარო, მაღალწყარო, მესრის წყარო//მესრიწყარო³, მიქელკარიწყარო, მიღმა წყარო, მოძწვარას წყარო, მოსიენტ

წყარო, მუნთოწყარო, ორთუალაწყარო, ორომაველის წყარო, ორ-
 პატიტა წყარო, საბურავა წყარო, სათიბიწყარო, საკლდეხევიწყარო,
 სალაქორიწყარო, სიაწყარო//სიას წყარო, სინქოთური წყარო,
 სუნანეთი წყარო, ტყლაპიწყარო, ტყუბლათწყარო, ურჩხთიწყარო,
 უღელტეხილის წყარო, ქალიწყარო³, ღელითავიწყარო, შამბალე-
 თის წყალი, ცივი წყარო⁴, ცხრაწყარო, ცხრაწყაროთი, წყარო-
 წყალი, წასადეგიწყარო, წონთიწყარო, ჭიოთის წყალი, ჭოჭე-
 წყალი, ხაფხაფის წყარო (სულ 62 ტოპ.); **ჭალა (ჭალუბი,
 ჭალათი):** ავეჯალა//ავეჭალა², ახალჭალა, ახალჭალეხი, გაღმა
 ჭალა², ვარდაჭალა, ზემო ჭალა, თიფიჭალა, ირმიჭალა, კიჭალა,
 მაჭალა//ღრმაჭალა, პაპუნაჭალა, საბუქე ჭალა, სამი ჭალა, უკან
 ჭალა², ჭალა-ჭალათი, ჭეთევიჭალა, ხევიჭალა (სულ 20 ტოპ.); **ბე-
 ვი//ტევი:** აბანოხევი, ბაგათხევი, ბოდღევერახევი², ბორცხევი,
 ბოსტანახევი, გლიხევი, დიდგულიხევი², დიდკალოხევი, დიდვერხ-
 ევი, დოლაკალოხევი, ერგახევი, თეთრხევი, იმერხევი, კარჩხა-
 ლეთხევი, ნეფიტევი, საბარახევი, სათხარახევი, საკლდეხევი, სამ-
 ნიხევი, სანიგიხევი, სასარცხლის ხევი, საქოთნიხევი, სახელიხევი²,
 ტბიტევი, უჯაჩხევი, ქვაბიხევი, შნახევი//შანახევი, შოლტისხევი,
 ჩიხისხევი, წითელთმიწიბოლო ხევი, წიპლიხევი, ჭოროხევი,
 ჭურხევი, ჯვარისხევი (სულ 37 ტოპ.); **ხიდი:** დაბურული ხიდი,
 მოსიეხიდი, პაწახიდი, ჯინალის ხიდი, (სულ 4 ტოპ.);
ჯვარი//ჯუარი: კინიჯვარ², კინიჯუარი (სულ 3 ტოპ.).

საკვლევ რეგიონში საზღვრულ ინდიკატორად გამოყენებულია
 როგორც არსებითი, ასევე ზედსართავი სახელები. მხარის
 ტოპონიმიაში გავრცელების სიხშირის მიხედვით გამოირჩევა
 შემდეგი ინდიკატორები: წყარო, ყანა, ღელე, ხევი, თავი, სერი,
 ძირი... ნაკლებად გვხვდება: დაბა, დარე, მერე, რუ, ქვაბი, ციხე და
 სხვ. ინდიკატორის როლშია გეოგრაფიული ტერმინი (ხევი, სერი,
 მთა...), ჰიდრონომიული სახელი (წყარო, ღელე, ტბა, რუ...),
 მოპოვებული ტოპონიმური მასალების მიხედვით საზღვრული
 ინდიკატორით ნაწარმოებია 428 ტოპოურთეული, ინდიკატორად
 გამოყენებულია 33 სიტყვა. ინდიკატორთა გავრცელების სიხშირე

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში შეიძლება წარმოვიდგინოთ შექდევი ცხრილის მიხედვით:

ინდიკატორთა ბაჰრცაჰებს სხეშირის ცხრილი

№№	ინდიკატორი-ტერმინის დასახელება	რაოდენობრივი მაჩვენებელი	%
1	წყარო (წყალი, წყაროთი)	62	14,50
2	ყანა	48	11,22
3	ღელე (ღელეები)	44	10,28
4	ხევი/გევი	37	8,64
5	თავი (თავა, თავები)	35	8,18
6	სერი (სერები)	21	4,90
7	ძირი/ზირი, ძირა/ზირა	21	4,90
8	ჭალა (ჭალათი, ჭალები)	20	4,67
9	კარი (კარა, კარები)	17	3,97
10	წვერი/წვერი/(წვერები)	9	2,10
11	ახო (ახოები//ახუები)	11	2,57
12	კლდე/კილდე	11	2,57
13	ტყე	11	2,57
14	ვაკე	10	2,34
15	ქედი/(ქეიი)	7	1,64

16	წმინდა	8	1,87
17	ველი (ველთა)	6	1,40
18	ბოლო (ბოლოთი)	5	1,17
19	ფერდი	5	1,17
20	გზა (გზები)	4	0,93
21	პირი/(პირა)	4	0,93
22	საფლავი	4	0,93
23	მთა	4	0,93
24	ხიდი	4	0,93
25	ტბა	3	0,70
26	ჯვარი//ჯუარი	3	0,70
27	ღაბა	2	0,47
28	ღარე	2	0,47
29	ოჟალი	2	0,47
30	მერე	2	0,47
31	რუ	2	0,47
32	ქვაბი	2	0,47
33	ციხე	2	0,47
	სულ	428	100

გეოგრაფიული ობიექტის სახელი ერთ შემთხვევაში დამოუკიდებელი ტოპონიმია, იგივე სახელი სხვა შემთხვევაში შეიძლება შეგვხდეს მსაზღვრელ-საზღვრულ სახელებში მსაზღვრელად ან საზღვრულ ინდიკატორად. პირველ შემთხვევაში ტოპონიმი მარტივია, სხვა დანარჩენში - რთული, მეორეული წარმოების. მაგალითისათვის ავიღოთ *ჯვარი* სათიბი (სვირევანი), *ჯვარისხევი* სოფ. უბანი (სვირევანი) და *კინიჯვარი* სათიბი (მაჩხატეთი) ე. ი. *ჯვარი* - *ჯვარისხევი*, - *კინიჯვარი* (←*რკინის* *ჯვარი*). პირველ შემთხვევაში *ჯვარი* დამოუკიდებელი, მარტივი ტოპონიმია, მეორე შემთხვევაში - მსაზღვრელი, მესამეში - საზღვრული ინდიკატორია. ანალოგიური მაგალითების მოტანა მრავლად შეიძლება შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიდან:

- ახო - ახოთვაკე - დიდახო
- ბოლო - ბოლოყანა - ვაკიბოლო
- დაბა - დაბის დაილა - ახალდაბა
- ვაკე - ვაკითავ - დიდვაკე
- ველი - ველიბოლო - დიდველი
- მერე - მერის წყარო - კუტალემერი
- ქედი - ქელიკარი - კაპელაქედი
- ღელე - ღელითავი - ბარიღელე
- ხევი - ხევიჭალა - ბოსტანახევი

ხშირია შემთხვევა, როცა მარტივი ტოპონიმი წარმოდგენილია მხოლოდ როგორც რომელიმე ტოპონიმის მსაზღვრელი ან საზღვრული ინდიკატორი. ეს ქვემოთ მოყვანილი ცხრილიდან ჩანს:

№№	სახელი	დამოუკიდებელ ტოპონიმად ხმარების რაოდენობა	მსაზღვრელად ხმარების რაოდენობა	ინდიკატორად ხმარების რაოდენობა
1	აბანო	1	1	-
2	ავარა	3	-	-
3	არსიანი	2	-	-
4	ახო	7	1	11
5	ბოლო	1	2	5

№№	სახელი	დამოუკიდებელ ტოპონიმად სმარების რაოდენობა	მხაზღერულად სმარების რაოდენობა	ინდიკატორად სმარების რაოდენობა
6	ბრილი/ბრილ	3	-	-
7	გვირგვინი	1	-	-
8	ღაბა	1	2	3
9	ღუბე	1	-	-
10	ვაკე	4	5	10
11	ენი	2	1	-
12	ეული	1	4	6
13	ვენახი	3	-	-
14	ზიოსი	1	-	-
15	ზეგანი	1	2	-
16	კალო	1	3	-
17	კაპანი	3	1	-
18	კარადაღი	1	-	-
19	კარჩხალი	1	2	-
20	კარცხალი	1	-	-
21	კონცხი	1	-	-
22	კორტოხი	1	1	-
23	კორხი	3	1	-
24	კვეთი	1	-	-
25	ლარი	1	-	-
26	ლაშე	1	1	-
27	ლერწამი	1	-	-
28	მანხანი	1	-	-

№პ	სახელი	დამოუკიდებელ ტოპონიმად სმარების რაოდენობა	მხაზღვრულად სმარების რაოდენობა	ინდიკატორად სმარების რაოდენობა
29	პითა	1	-	-
30	მინდორი	1	-	-
31	შერე	2	1	2
32	მურყანი	1	-	-
33	სარტყელი	1	-	-
34	ტვერა	1	-	-
35	უბე	1	-	-
36	ფაცხა	1	-	-
37	ფოჭალი	1	2	-
38	ფონი	1	-	-
39	ფოსტი	1	-	-
40	ქარაფი	1	-	-
41	ქაფარი	1	-	-
42	ჭელი	1	4	7
43	ღულე	3	4	44
44	ყანა	1	-	48
45	ჩანჩქერი	1	-	-
46	ჩანჩხი	1	1	-
47	ჩარდაღი	1	-	-
48	ჩიღაღ	1	-	-
49	ციალი	1	1	-
50	წაღკოტი	2	-	-

№№	სახელი	დამოუკიდებელ ტოპონიმად შმარების რაოდენობა	მხაზღვრულად შმარების რაოდენობა	ინდიკატორად შმარების რაოდენობა
51	წიაბტი	2	-	-
52	წმინდა	1	-	8
53	წურნაუი	1	-	-
54	ჭანკახი	3	-	-
55	ჭოლო	2	1	-
56	ჭოქე	4	1	-
57	ხევი	1	3	37
58	ჯვარი/ჯვარი	4	1	3

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ერთი და იგივე სახელი ინდიკატორად უფრო ხშირად გამოიყენება, ვიდრე დამოუკიდებელ ტოპონიმად.

ანალოგიური სურათია არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმიაშიც. ფ. მაკალათიას მართებული დასკვნით, ეს იმაზე მეტყველებს, რომ პირველად ტოპონიმებად ერთსიტყვიანი დამოუკიდებელი ტოპონიმები იყვნენ, რომელნიც შემდეგ ახალ, მეორეულ გეოგრაფიულ სახელში ინდიკატორად იქცნენ ობიექტის დაყოფის ან სხვა ნიშნის მიხედვით სახელდების საჭიროების წყალობით (51, 96).

4. ანთროპონიმული წარმომავლობის ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. მხარის ისტორიული წარსული თვალნათლივ აისახება საკვლევ რეგიონის ტოპონიმიაში. შავშეთ-იმერხევი საქართველოს ის ისტორიული კუთხეა, რომელსაც განგებამ მძიმე ხვედრი არგუნა. მაგრამ

შავშელი კაცი წელში არ გატეხილა, მართალია, მამაპაპური სარწმუნოება წართვეს, შეძლე ერთმა ნაწილმა ენაც დაკარგა, მაგრამ შეგნება იმისა, რომ ქართველია და ისტორიული ბედუკუდმართობის მსხვერპლი, - არ დაუკარგავს, ახსოვს თავისი წარმომავლობა. ოთხ საუკუნეზე მეტია შავშეთ-იმერხევი მოწყვეტილია დედასაქართველოს, ამ ხნის მანძილზე ბევრმა ქართულმა გვარსახელმა დღემდე მოაღწია, ზოგი გვარსახელი შეიცვალა, ზოგიც საერთოდ გაქრა და მისი სახელი მხოლოდ გეოგრაფიულმა ადგილმა შემოგვინახა.

ჯერ კიდევ ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ნიკო მარი შენიშნავდა, რომ აქ გვარები ძირითადად მთავრდება ძე-ზე, აქაური მოსახლეობა, რომელიც უკვე ქართულად არ ლაპარაკობს (იგულისხმება ძირითადად შავშეთის მოსახლეობა), დაბოლოებას წარმოთქვამს თურქული ინტონაციით - ზე. ნ. მარის მიხედვით, ტბეთში შემდეგი გვარებია: ციალიძე, ნიქებეძე, კისერეძე, აგათიძე, მასკულიძე, სოფ. ჭურაბში: ფანჩიძე და თურმანიძე; წითვეთში - ლასურიძე და ხელვიძე; სოფ. გარყილობში - ქადაგიძე; სოფ. სვირევანში: ფუტკარიძე, ბურიძე, გათამიძე/ქათამიძე; სოფ. მერიასში - ფირაბიძე, ირემეძე, სოფ. დაბაწვრილში - კობაძე და ხალაძე; ციხისძირში - კორდისძე, ყარმუსძე, აბრამისძე; სოფ. დასამობში - ჯარბიძე და სხვ (54). ამჟამად ამ გვარსახელებიდან შავშეთში უმრავლესობა აღარ დასტურდება. მაგ., სოფელ ტბეთში გვარსახელი ნიქებეძე შემორჩა სათესს - ადგილს, რომელიც ადრე ამ გვარის ხალხის საცხოვრისი იყო. თვითონ ამ გვარის მატარებელი ხალხი სხვაგან გადავიდა საცხოვრებლად, დანარჩენი სხვა გვარსახელები, რომლებიც ნ. მარმა დააფიქსირა სოფელ ტბეთში, აღარ დასტურდება. ასევეა სხვა სოფლებშიც.

სოფელ დაბაწვრილში ორ სხვადასხვა უბანს ჰქვია *კოპაშელარ* (“კობაძეები”/“კოპაძეები”) და *ხალაშელარ* (“ხალაძეები”). ამ უბნებში ნ. მარის ცნობით, ცხოვრობდნენ კობაძეები/კოპაძეები და ხალაძეები. ამჟამად ამ გვარის ხალხი აქ არ ცხოვრობს, გვარსახელი კი შემოინახა სოფლის უბნის სახელწოდებამ. მიუხედავად

ამისა, შავშეთ-იმერხევის სოფლებში ბევრი სუფთა ქართული წარმომავლობის გვარსახელია შემორჩენილი. დღეს ოფიციალურად მოსახლეობას მიღებული აქვს თურქული გვარები, მაგრამ იცან წინაპრების გვარები... ჩვენს მიერ ადგილზე მოპოვებული მასალის მიხედვით ეს გვარები სხვადასხვა დაბოლოებისაა: -ძე, -შვილი, -ინ-თ-, -ეთ-, -ებ-, -ოსან-, გვაქვს თურქულდაბოლოებიანი (-ოღლი, -ლარ...) გვარსახელებიც, რომლებიც ქართული - შვილისა და ების ფარდის გვარებია (მურემაშვილი-მურეშოღლი, მოლაშვილი-მოლოღლები...) და ა.შ.

ქვემოთ მოგვყავს საკვლევ ტერიტორიაზე ჩვენს მიერ აღწერილი ძველი გვარსახელები ცალკეული სოფლების მიხედვით:

სოფელი მამანელისი: კახაბიძე, ნიქებიძე, დულაბიძე...

სოფელი ზაქეთი: ჩაქურიძე, მიქაძე, შობელაძე, შუბლაძე, კოჭოხიძე, ჯარბიძე, ყაბჩინი/ყაბჩინთი...

სოფელი დაბა: გოჩლიენთი, ზემონთი, თათიენთი, სურათიენთი, მიქელეთი, პეტრიენთი, ჯიჯუნთი...

სოფელი დიობანი: კაკანი//კაკანიშვილები, გოგოლეთი, მოსიენთი, ჯაფარიძე...

სოფელი სვირევანი: დავითიძე, ფუტკარაძე/ფუტები, ქოსიენთი, ზაზალაძე/ზაზალები, მელიქიშვილი//მელიქოღლები, შარაძე, დულაბიძე, მურემაშვილი//მურეშოღლები, ხაჯალიძე, ლაზიშვილი//ლაზოღლები, დარჩიძე,შამათაშვილი//შამათოღლები, ბაირახტიენთი//ბაირახტაროღლი, ბუტიძე//ბუტიენთი, ჭალაძე, ყოსიენთი, ჭივიძე, კახიძე, კუკულაძე/კუკუები...

სოფელი ჩაქველთა: მოლაშვილი, ჩიმაგეთი//ჩიმაგოსანი, ზედა გაღმიენთი, ლაზიენთი//ლაზიშვილი...

სოფელი დასამობი: ჯარბიძე, ხერხაძე, ყურძენაძე, ხაჯიშვილი, ქურდო, ხაჯები...

სოფელი წეთილეთი (აგარის უბანი): ვარდიძე, მარგაძე, მოსიძე, განაყოთი, შუღლაძე, თურმანიძე...

სოფელი სხლობანი: თულაძე, გურიძე, ფუტკარიძე, შალიკაძე//შალიკოღლი, ნადირაძე...

სოფელი ბაზვირეთი: გამეშიძე/ქამაშიძე (“სარილოლები”),
თანთოშილი...

სოფელი წითვეთი: დუღაბიძე, ლასურიძე, მჭედლიძე...

სოფელი ხევწრული: . ტალახაძე/ტალახიენთი, თუთიენთი,
თედორაძე, მიქელეძაძე, ცეცხლაძე//ცეცხლიენთი, ქურდიკიძე,
ფანჩიკიძე, ფანჩიძე, დავლაძე, გამრეკელიძე, ფუქუშები (მაჭახლიდან
მოსულან ძველად), მეგრელები, რევაზაშვილი//რევაზოლი,
ქირთოები, კაწახები, ზაზაძე//ზაზაოლი, კენჭოშვილი//კენჭოლი,
გოჩოშვილი//გოჩოლი, ფალაზაშვილი//ფალაზოლი, ბელ-
თაძე//ბელტაძე//ბელტიეთი...

სოფელი ტბეთი: პატარიძე.

როგორც აღვნიშნეთ, შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში
ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს აწარ-
მოებს შემდეგი სუფიქსები: -ძე, -ძე// -ზე, -ი-ენ-თ, -ეთ-, -ებ-, -ა-თ,
-ურ-// -ულ-, -ა-ურ.

-ძე სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები გვარსახელისაგან
მომდინარე სახელებია. შავშეთ-იმერხევში სოფლების ცალკეულ
უბნებში ცხოვრობენ, როგორც წესი, ერთი გვაროვნული ოჯახები.
სოფლის უბნის სახელწოდებაც სწორედ აქ მცხოვრებთა გვარე-
ბისაგან მომდინარეობს. ხშირია შემთხვევა, როდესაც ეს მომენტი
დარღვეულია, სოფლის უბნის სახელწოდების მატარებელი ოჯახე-
ბი აღარ ცხოვრობენ, სახელი კი შემორჩენილია, რაც იმის
უტყუარი საბუთია, რომ ახლო ან შორეულ წარსულში ეს ადგ-
ილები მათი საცხოვრისი იყო. იმერხევის ერთ-ერთ დიდ სოფელში
- წყალსიმერში შედის შემდეგი “მეკელები” (სოფლის უბნები):
ბაბელიძე, ბასილიძე, ბუქიძე, ზაქარიძე, კომბაძე, კობიძე, ხილვაძე.
ამ უბნების უმრავლესობაში ამ გვარის ოჯახები აღარ დასტურდუ-
ბა. სოფელ იფხრეველის უბნებია: იმნაძე, საღრიძე, ჭურკევისიძე,
ჯაფარიძე. სოფელ კარავათშია “მეკელე” - ფანჩიძე, სადაც არც
ერთი ფანჩიძე არ დადასტურდა ამჟამად. სამაგიეროდ, ამ გვარის
ოჯახები დღეს ცხოვრობენ სოფელ ხევწრულში. იგივე მდგომარე-
ობაა წითილეთის “მეკელეში”, რომლის სახელია დუღაბიძე.

ამჟამად დულაბიძეები ცხოვრობენ მამანელისში და წითვეთში. ნიკო მარის მიერ სოფელ ტბეთში დადასტურებული გვარსახელებიდან (ციალიძე, ნიქებეძე, კისერეძე, აგათიძე, მასკულიძე) დღეს დასტურდება მხოლოდ ერთი - ნიქებეძე, ისიც სათესის სახელად. საკვლევ რეგიონში -ძე სუფიქსით გაფორმებული ყველა გეოგრაფიული ობიექტი ე.წ. "მეჭელეა", გამონაკლისია *თურმანიძე*, რომელიც შავშეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სოფელია. როგორც ვხედავთ, -ძე სუფიქსით გაფორმებული ანთროტოპონიმები წარმოდგენილია მხოლოდით რიცხვში, იშვიათად ასეთ სახელებს ერთვის -ებ- სუფიქსი; გამონაკლისია რამდენიმე ტოპონიმი: *მეტეძეები*, *ჩაქურიძეები* სოფ. უბნები (ზაქიეთი). შავშეთ-იმერხევის მეზობელი ზემო აჭარის ტოპონიმიში -ებ- სუფიქსი ხშირად დაერთვის გვარსახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმებს... გასული საუკუნის დასასრულისათვის აქ ანთროტოპონიმები მეტწილად -ებ- სუფიქსის გარეშე იხმარებოდა. მაგ., გოგაძე, გელაძე, ირემაძე... (ამჟამად გოგაძეები, გელაძეები, ირემაძეები...). ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ ზემო აჭარის ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიული სახელწოდებების ნაწილი XIX საუკუნის 90-იანი წლებისათვის ჯერ კიდევ არაა გაფორმებული -ებ- სუფიქსით, -წერს მ. ქამადაძე (97, 16). შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიში ეს პროცესი დღესაც დამთავრებული არ არის. ანთროტოპონიმები აქ უმეტესწილად წარმოდგენილია -ებ- სუფიქსის გარეშე.

-ი-ენ-თ-, -ი-ეთ-, -ეთ- სუფიქსები ანთროტოპონიმებს აწარმოებენ, როგორც საზოგადო, ასევე პიროვნული სახელებისაგან და გვარსახელებისაგან:

-ი-ენ-თ-: *აბრამიენთი* სოფ. უბანი (ხევწრული; პიროვნული სახელი აბრამი, გვარსახელი აბრამიძე), *ბათიენთი* სოფ. უბანი (წყალსიმერი; გვარსახელი ბათაძე, შესაძლოა ბათინძე), *დარბაზიენთი*, *კოსოლიენთი* სოფ. უბნები (მანატბა, გვარსახელები: დარბაზიძე, კოსოლიძე), *კუკულიენთი*, *ხვერიენთი* სოფ. უბნები (უბე, ხოხლევი; გვარსახელები: კუკულაძე, ხვერაძე) და სხვ.

-ი-ეთ-: აბაშ-ი-ეთ-ი სათესი ტყე (წეთილეთი; გვარსახელი აბაშიძე), ასამბიეთი სათესი (ზაქიეთი; გვარსახელი ასამბაძე), ბაღ-ი-ეთ-ი სოფ. უბანი (ზიოსი; გვარსახელი ბაღაძე), ბერ-ი-ეთი, გიგეთი სოფ. უბნები (ჩიხორი, დასამობი; გვარსახელები ბერიძე, გიგიძე/გიგაძე), გორგიეთი, ლომიეთი, მესხიეთი სოფ. უბნები (ხონლავი; გვარსახელები: გორგაძე, ლომაძე/ლომიძე, მესხიძე), ქოქლიეთი, ცეცხლიეთი სოფ. უბნები (დიობანი, მანატბა; გვარსახელები ქოქოლაძე, ცეცხლაძე) და ა. შ.

-ეთ- სუფიქსიანი გვარსახელები საკვლევ რეგიონში ხშირად დასტურდება: გაბილეთი სათესი (კარავათი; პიროვნული სახელი გაბილა), გამეშეთი სოფ. უბანი (ბაზგირეთი; პიროვნული სახელი გამეში/გამეშა, გვარსახელი გამეშიძე (→გამაშიძე→ქამაშიძე), მიქელეთი სოფ., სოფ. უბანი (შავშეთი, წყალსიმერი; სახელი მიქელი//მიქელა, გვარსახელი მიქელაძე), ნიოლეთი⁷⁷ სოფ. უბანი (დასამობი; გვარსახელი ნიოლიძე←ლიონიძე←ლეონიძე), სოსანეთი სათიბი (ზენდაბა; პიროვნული სახელი სოსანა, გვარსახელი სოსანაძე). როგორც ვხედავთ, ანთროპონიმული სახელები შემორჩენილია გეოგრაფიულ სახელებში, გვარსახელები კი აღარ დასტურდება.

საყურადღებოა, რომ -ეთ- სუფიქსით გაფორმებული გვარსახელები ხშირად გვხვდება “ტბეთის სულთა მატიანეში”: აბესალამიაბესლამეთი, გოგლა→გოგლაეთი, ეგნატე→ეგნატეთი და სხვ. (92). პროფ. მშექალა შანიძეს ამ სუფიქსის ასე მრავლად წარმოჩენა ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის საყურადღებო ფაქტად მიაჩნია. იგი წერს: “ტბეთის მოსახსენებლის მასალები გვიჩვენებს, რომ მსგავსი ფორმები ფართოდ იყო გავრცელებული იმ გეოგრაფიულ არეალზე, რომელიც დღევანდელ იმერხეულ კი-ლოს უკავია” (112, 53).

შავშეთ-იმერხეში საგვარეულო სახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმებს აწარმოებენ აგრეთვე სუფიქსები -ა-თ-, -ურ-(-/-ულ-), -ურ-ა(-/-ულ-ა).

-ა-თ-: აბრამ-ა-თ-ი სათესი (მოქცეა; პიროვნული სახელი აბრამი, გვარსახელი, აბრამიძე), ბასილათი ტყე (სინკოთი; ბასილი//ბასილა, ბასილაძე), გაბლათ (←გაბილათ) საძ., (მამანელისი; გაბილა, გაბილეთი), გობათ სათიბი (სათლელ-რაბათი; გობაძე), დავლათი სოფ. უბანი (დასამობი; დავლაძე), კაძანათი საძ., (უბე; კაძანაძე), მესხათ სათესი (ჭუარები; მესხაძე/მესხიძე)...

-ურ- (//ულ-) ტოპოფორმანტი საკმაოდ პროდუქტიულია საკვლევი რეგიონის ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებში: აბრაული (←აბრამაული) სათიბი (დაბაწვრილი), ბასილური სათესი (წეთილეთი), ბაჩური სათიბი (მამანელისი), ბერული ტყე (დაბაწვრილი), გოგნარი მთა (ციხისძირი), დავლაური სათესი (დასამობი), ივანური სათესი (წეთილეთი), კვესური სოფ. უბანი., (ჩაქველთა), კობალაური სათიბი (კარავათი), კოკიშაური ტყე (გურნათელი), კუჭეტაური სათიბი (დაბაწვრილი) ლემაური (←ლომაური) სათიბი (ოქრობაგეთი), მარამული (←მარიამული) სათიბი (ზაქიეთი), ნადირაული სათესი (ჭუარები), შარაბული სათიბი (წეთილეთი), წეწლაური (←წეწლაური) სოფ., (შავშეთი), წიქარაული საძ., (ხევწრული) და სხვ. დასტურდება ორმაგი წარმოების ანთროტოპონიმები: თენიეთური სათესი (ჩაქველთა), მიქელეთური სათიბი (ჯინალი), ქედლაური სათიბი (კარავათი), ჯიმჭველაური სათიბი (ზაქიეთი) და ა. შ.

ეს გეოგრაფიული სახელები მომდინარეობენ შემდეგი პიროვნული სახელებისა და გვარსახელებისაგან: აბრამი (აბრამიძე), ბასილაძე, ბაჩა, ბერიძე, გოგნა//გოგინა, დავლაძე, ივანე, კვესა, კობალაძე, კოკიშა, კუჭეტა, ლემა//ლომა, მარამი, ნადირაძე, შარაბიძე, წეწლა//წეწლა, წიქარა, თენიშვილი, მიქელაძე, ქედელიძე, ჯიმჭველა...

დასტურდება სხვა სუფიქსებით ნაწარმოები ანთროტოპონიმებიც: პეტრიელი (←პეტრიული←პეტრიური) სათესი (უბე), მესხ-გურ-ა (←მესხგურა) სათესი (წეთილეთი), შუშან-გურ-ი სათიბი (მორღელი), კუჭ-ან-თ ტყე (წითვეთი)...

გვაქვს შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ანთროპონიმის ფუძეზე სხვადასხვა სუფიქსის დართვით იწარმოება გეოგრაფიული სახელები: აბრამი-აბრამინთი-აბრამათი-აბრაული (←აბრამაული), ე.ი. ანთროტოპონიმის ფუძეზე დართულია -ი-ენტ-, -ა-თ-, -ა-ულ-სუფიქსები; ბასილი-ბასილიძე-ბასილათი-ბასილური; მესხი-მესხიეთი-მესხათი-მესხვერა; გაბილა-გაბილეთი-გაბლათი (←გაბილათი); ბერი-ბერიეთი-ბერული...

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ანთროპონიმული წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებენ: ქართულში: -ნ/-თ(ა) სუფიქსები (ტუნა→ტუნა-ან-ნ-ი, მერაბა→მერაბა-ან-ნ-ი...); (40). კახურში: -ან სუფიქსით (ოთარა-ან-ი, საბია-ან-ი...) (60), ხევსურულში და ფშაურში - ნ/-თ: (ლეკო-ნი, ლეკო-თ,... წიწო-ნი, წიწო-თ...) (136; 50) და სხვ.

საკვლევ ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ისეთ რთულ გეოგრაფიულ სახელებს, რომელთა მსაზღვრელ წევრად გამოყენებულია ანთროპონიმი: *არჩილაწყარო* წყარო (იფხრეელი), *გორგიეთწყალი* ღელე (მაჩხატეთი), *გორგივაკე* საძ., (დაბა), *გორგოშისერი* სათიბი (წეთილეთი), *დავითან წყარო* წყარო (სვირევანი), *დოდოყანა* სათესი (სვირევანი), *ენდროყანა* სათესი (უბე), *კლარჭას წყარო* წყარო (წეთილეთი), *კოტრი ყანა* სათესი (წეთილეთი), *მაჩოყანა* სათიბი (დიობანი), *მუნთოწყარო* წყარო (ზიოსი), *მოსიენხიდი* (←მოსიენტხიდი) ხიდი (დიობანი), *მოსიენტ წყარო* წყარო (იფხრეელი), *მურეშყანა*, *ჰაქუნაჭალა* სათიბები (უბე, სვირევანი), *პეტრიყანა* სათესი (ჩიხორი), *საფიატყე* ტყე (წეთილეთი), *სულიყანა* საძ., (კარავათი), *ფაშიღელე* ღელე (ბაზვირეთი), *შუბლათტყე* ტყე (ზაქიეთი), *ჭვჭველას ღელე* ღელე (დასამობი) და სხვ.

ამ რთული ტოპონიმების მსაზღვრელი წევრი გვიჩვენებს გეოგრაფიული ობიექტის მეპატრონეთა სახელებს, გვარსახელებს და მეტსახელებს. გორგიეთ წყალი იგივე გორგაძეების წყალია, რომელიც იღებს სათავეს გორგაძეების უბნიდან, ამიტომ მდინარეამაც აქედან მიიღო სახელწოდება. ზემომოყვანილ მაგალითებში

ჩანს სხვა გვარსახელებიც: *გორგოშიძე//გორგოშაძე, მოსიძე, შუბლაძე*, პიროვნული სახელები: *არჩილა, დავითი, დოდო, ენდრო, მურემა, პაპუნა, პეტრე*, მეტსახელები: *კლარჭა, კოტრი, მაჩო, მუნთო, საფია, სულაი, ჭეჭეველა* და ა.შ.

საკვლევით რეგიონის ტოპონიმიაში ანთროპონიმული წარმომავლობის სახელების მნიშვნელოვან ნაწილს აწარმოებს თურქული მანარმოებლები: *-ლარ, გილ, -ოღულ-//ოღულ-ლარ*, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ.

5. მცენარეთა სახელები ტოპონიმებში

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე ტოპონიმებს. გვხვდება როგორც ხე-მცენარეულთა, ისე კულტურული მცენარეულთა სახელებისაგან წარმოქმნილი გეოგრაფიული სახელები.

შავშეთი ტყეებითა და მცენარეული საფარით მდიდარი რეგიონია. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ბოლოს ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავდა, რომ “შავშეთში იზრდება მრავალნაირი ხე, ბალახი, ყვავილი, ხეხილი... აქ ხილი კარგი იცის, ნამეტურ ყოლი (ბჟოლი)... მოდის პური, სიმინდი, ქერი, ღომი, ლობიო, კარტოფილი, ჭარხალი, მწვანეილეულობა, ყველაფერი მოდის, გარდა ბრინჯისა” (137). უფრო ადრე, 1874 წელს, გ. ყაზბეგი წერდა: “შავშეთის ბუნება გაცილებით მდიდარია. მესაქონლეობა და მებრძობლობა აქ შეიძლება მნიშვნელოვნად განვითარდეს. შავშეთი აწარმოებს ხორბალს, რომელიც ბათუმის ბაზარზე ყარსისას სჯობნის. მიწის ზღაპრული ნაყოფიერების პირობებში შავშეთი შესაძლოა გახდეს ხორბლის წარმოების ცენტრი” (106, 97).

რეგიონის მრავალსახეობიანი მცენარეული სახელები აისახა ტოპონიმებში. გეოგრაფიული სახელის ფუძეს დაერთვის სხვადასხვა სუფიქსი, ან რთული სახელის ერთ-ერთი წევრი მცენარის სახელია. არის შემთხვევები, როდესაც ტოპონიმად წარმო-

გენილია პირდაპირ მცენარის სახელი. ე.ი. ადგილის სახელდება მოხდა მეტონიმის გზით. მაგ.: *მურყანი ტყე* (კუჭენი), *ლურჯამი* სათიბი (მიქელეთი)...

ტოპონიმის ფუძედ აღებულია ხე-მცენარეული სახელი:

არეი [Betula, არყის ხე, თეთრქერქიანი ხე საშუალო ტანისა, საქართველოში გავრცელებულია მაღალმთიან ადგილებში]⁷⁸: არყითი სოფ. უბანი (ზ. სულისი), *არჯალო* ტყე (წითილოთი).

ასკილო [Rosa canina, ეკლიანი ველური ბუჩქი, ისხამს თეთრს, მოყვითალო ან მოწითალო ყვავილს, იყენებენ ცოცხალ ღობეებად, ვარდების დასამყნობად, ასკილის ნაყოფისაგან ამზადებენ C ვიტამინს]: ასკილუანი სათიბი (მანატბა).

ძალი//*ძალაშქარა* [Cerasus Silvestris, საშუალო ან მაღალი ტანის ხეხილი (ვარდისებრთა ოჯახისა); მსხვილი დახრილი ფოთოლი აქვს, თეთრი ყვავილი და კურკიანი წვნიანი ნაყოფი]: *ძალვანა* (←ბალოვანა) სოფელი (შავშეთი), *ძალსუკანა* სათიბი (მანხატეთი), *ძალთახეველე* დეღე (ჩიხორი), *დიდბლიზირი* (←დიდი ბლის ძირი) სათესი (ხევწრული).

ბზა [Ruxus seniperirens, დაბალი ან საშუალო ზომის მარადმწვანე წვრილფოთლებიანი ხე ან ბუჩქი, გამოირჩევა მაგარი და მძიმე მერქნით, იზრდება ტყეებში]: *ბზათა* სოფ. უბანი (წყალსიმერი); შდრ.: ბზვანი - სოფელი ვანის რაიონში.

ვაშლი [Malus domestica]: *ვაშლათ* სათიბი (ჭუარები), *ვაშლთაყანა* სათესი (ახალდაბა).

ვენახი [1. მიწის ნაკვეთი, რომელზედაც გაშენებულია ვაზი, ვაზის ბაღი. 2. ძვ. და კუთხ. (გურ.) ვაზი]: *ვენახები* სათესი (სვირევანი). ამჟამად ვაზი გაშენებულია შავშეთ-იმერხევის დაბლობ ადგილებში, უმეტესად მდინარეთა გასწვრივ მდებარე სოფლებში. მუსლიმანური რელიგიის გავრცელებამდე ეს კულტურა ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო. ამას ადასტურებს სხვადასხვა სოფლებში (ტბეთი, წითვეთი, იფხრეველი...) დღესაც შემორჩენილი ქვის საწნახელები.

ვერხეი [Populus tremula, საშუალო ან მაღალი ტანის ხე ტირიფისებრთა ოჯახისა; ქერქი ნაცრისფერი აქვს, ფოთლები მომ-

რგვალო და მსხვილკბილა, გრძელყუნწიანი, მრთოლავი და შრიალა]: *ვერზეინალი* სოფელი (შავშეთი), *ვერზენალა*, *ვერზეუნალა* ტყეები (ხევწრული, კარავათი).

თელა [Ulmus Foliocea, დიდი ტანის ხე, აქვს ასიმეტრიული ფოთლები... გვხვდება უპირატესად ჭალისა და ველის ტყეებში, აგრეთვე ნარგავების სახით ქუჩებსა და ბაღებში, მერქანი მაღალი ღირსებისა აქვს]: *თელაწყარო* წყარო (უბე).

თუთა [Morus alba], იგივე ბჟოლი//ბჟოლა. შავშეთის სოფლები ცნობილია ამ კულტურით. “კულტურული მცენარეულობიდან აქ კარგად ხარობს თუთის ხე” - წერდა გ. ყაზბეგი (106, 97). *თუთიღელე* ღელე (ჩიხვთა).

კატარი: *კატართ* სათიბი (ჯინალი), ტყე (წყალსიმერი), *კატროვანი* ტყე (სვირევანი).

ლეკის ხე [Acer platanoides, ჩვენს ტყეებში ფართოდ გავრცელებული ნეკერჩხლისებრთა ოჯახისა...]: *ლეკართი* სათიბი (ზაქიეთი), *ლეკთუკანად* ტყე (უბე).

მსხალი [Poruis sp. div. cult]; *სხლობანი* სოფელი (შავშეთი), *სხალფილა*დ სოფ.უბანი (სვირევანი), *მსხალნარი* სათიბი (ხევწრული), *მსხალნარიღელე* ღელე (ხევწრული), *სხალთნაძეწართი* სათიბი (იფხრეელი). ადგილობრივი მსხლის მრავალი ჯიში ხარობს, მათგან ერთ-ერთი კუტალა მსხალია, რომელიც ფუძედ უღევს რამდენიმე გეოგრაფიულ სახელს: *კუტალეთი* სოფ. უბანი (სვირევანი), *კუტალაზირი* (კუტალაძირი←კუტალას ძირი) სათესი (მანატბა), *კუტალეზი*⁷⁹ სათესი (ხევწრული). ველურ ანუ ტყის მსხალს აქ, როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, პანტა ჰქვია. დასტურდება ტოპონიმი *პანტის სერი* მთა (ივეთი), *პანტიარაღ//პანტალარ* (//“პანტები”, -ლარ თურქ. სუფიქსით გაფორმებული) სათესი (ჩართულეთი).

მუხა [Quercus, მსხვილი, მაგარმერქნიანი ხე წიფლისებრთა ოჯახისა... იზრდება ნელა; ისხამს რკოს; მერქანს ხმარობენ ბოჭკოების, პარკეტის, ავეჯეულობის და მისთ. წარმოებაში]: *მუხნერ* (←მუხნარი) ტყე (ზ. სულისი), *მუხობანი* სოფელი (შავშეთი).

ნიგოზი (1. დარჩეული კაკლის გული. 2. კუთხ. (იმერ., გურ.), იგივე კაკალი [*Yuglans regia*, მაღალი, ფართოფოთლებიანი ხე; ისხამს მაგარნაჭუჭიან, წენგოიან ნაყოფს; აქვს მაგარი და მძიმე მერქანი]: **ნიგოზირად** (←ნიგოზიზირად←ნიგოზის ძირად←ნიგოზის ძირი) სათიბი (წყალსიმერი).

ტყემლი [*Prunus divaricata*, საშუალო ზომის ხეხილი ვარდისებრთა ოჯახისა... იზრდება ტყეებში, ზოგჯერ მოჰყავთ ბაღებში, ყვავილობს ფოთლის გაშლამდე]: **ტყიმლი ზირი** (ტყიმლიძირი←ტყიმლის ძირი←ტყემლის ძირი) სათიბი (ხევწ-რული).

გეოგრაფიული სახელის ფუძე კულტურულ მცენარეთა სახელია.

ასლი [*Triticum dicoccum*, კილიანი ხორბალი, ლეწვის დროს თავთავი ადგილად ემტვრევა, მაგრამ მარცვალი კილებში (ბოდვეში) რჩება და მოითხოვს დამატებით ცხეხვას]. “არც ერთ სხვა ენაში ხორბლეულის ამ ჯიშს ასეთი სახელი არ ეწოდება და ამის გამო ეს ტერმინი ნამდვილ ქართულ სიტყვად უნდა ვცნაოთ” - წერს ივ. ჯავახიშვილი (144, 338). **ნასლევი** სათიბი (დიობანი).

იექლი. “შავშეთის ფრიად მომცემ ბარში უხვად მოდის სიმინდი და ხორბალი (იექლი)” - წერდა გაზეთი “ივერია” 1877 წელს, № 18, გვ. 8 (ავტორი პეტრე უმიკაშვილი). შავშეთ-იმერხევში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა დანარჩენ კუთხეებში ნათეს ხორბლეულს (პურს, ქერს, ჭვავს) ძველთესლურს ეძახიან, ხოლო შემოდგომაზე ნათესს - იექლს, რომელიც ასეთივე მნიშვნელობით იხმარებოდა ძველ ქართულში და აღნიშნავდა შემოდგომის სორბლეულს, ან საერთოდ პურეულს, ივ. ჯავახიშვილი წერდა: **იექლი** “ძველისძველი ქართული სიტყვაა... რომლის ანარეკლი უნდა გვეჩინდეს სვანურს “ითქ”-ში (XICN)... ხოლო მეგრული “ირქი” იექრისაგან უნდა იყოს “ფ”-ს გაქრობით და “ქრ” ადგილმონაცვლეობით წარმომდგარი” (144, 327, 395). არნ. ჩიქობავა ყურადღებას ამახვილებს სვანური ფექისა (“ფქვილი”) და ქართული იექლის ფონეტიკურ-სემასიოლოგიურ კავშირზე. იექლში მან

გამოყო საწარმოებელი ფუძე ფქ - ფექ და ი- და ლ- აფიქსები (120, 171-172).

საკვლევ რეგიონში იფქლ-ი ძირისაგან რამდენიმე გეოგრაფიული სახელი არის ნაწარმოები, რაც მიგვანიშნებს იმას, რომ პურეულის ეს ჯიში აქ საკმაოდ გავრცელებული იყო: *იფხრანა* (იფხრიანა) სათიბი (მაჩხატეთი). ტოპონიმი ნაწარმოები -იან და -ა სუფიქსების დართვით, ფუძისეულ ქლ ბგერათკომპლექსი წარმოდგენილია ხრ ფორმით, -იან სუფიქსში ი ხმოვანი ჩაყარდნილია: იფქლი-იფქლიანი-იფქლიანა-იფქლანა-იფხრანა. ე.ი. იფხრანა ის ადგილია, სადაც ითესება იფქლი. იფხრეელი ერთ-ერთი დიდი სოფელია იმერხევეში, მდინარე იმერხევის მარცხენა სანაპიროზე. ი. სიხარულიძეს “იფხრეული” “იმერხეულის” (იქითა მხარის) სახე-ნაცვალ ფორმად მიაჩნია (91, 51). ჩვენი აზრით, ტოპონიმის ამოსავალი ფუძე არის იგივე იფქლი, რომელსაც დართული აქვს რთული სუფიქსი -ევ-ურ-, დისიმილაციით -ევ-ულ-, კერძოდ კი, მისი შემოკლებული ფორმა -ეველ-; იფქლი-იფქლეური-იფქლერი-იფხრეელი. ანალოგიური ძირისაა ტოპონიმი *იფხრეანი* სად., (სინკოთი), რომელიც ნაწარმოებია რთულ -ევ-ან- სუფიქსით.

სელი [*Linum usitatissimum*, ერთწლიანი, ცისფერყვავილებიანი და კოლოფანაყოფიანი მცენარე, აქვს პრიალა, ბრტყელი, ზეთით მდიდარი ფესვი, რომლისაგანაც ზეთს ხდიან, ხოლო ბოჭკოსაგან ამზადებენ ქსოვილს]: *სელაური* სათიბი (იფხრეელი), *ნასელუარი* სათესი (ბაზვირეთი).

სელი [იგივეა, რაც ჭვავი - *Secale*. ბოტან. 1. პურეული მცენარე მარცვლოვანთა ოჯახისა; აქვს მოგრძო, მოკლეფხიანი თავთავი...] *სეირევანი* (←სელიევანი) სოფელი (იმერხევი).

ქერი [*Hordeum sativum*, ბოტან. 1. თავთავიანი პურეული მცენარე; აქვს ერთყვავილიანი ფხიანი თავთუხები, მარცვალი კილგადაკრული, იშვიათად - შიშველი]. სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით გაზაფხულის ნათესს *ქერი* ეწოდება, ხოლო შემოდგომისასა *ქრთილი* (74, 220). საკვლევ რეგიონში გვხვდება

ქერთან დაკავშირებული ტოპონიმები: *ქერველა* სათიბი (წეთილეთი), ქერიყანა ტყე (მორღელი).

დასტურდება ბალახ-მცენარეულისაგან მომდინარე ტოპონიმებიც:

ჭილი [luncus, ბოტან. ტენიან ადგილებში გავრცელებული მრავალწლოვანი (იშვიათად - ერთწლიანი) ბალახოვანი მცენარე]: *ჭილიეთი* საზამთრო სადგომი (ტბეთი), ჭილაური სამ., (სხლობანი).

ფლორონიმებია საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიული სახელები: *ძარღეთი* სათიბი (ჯინალი), *ძრინჯვალი* სათესი (წეთილეთი), *ბაშვირეთი* (ბაძვირეთი) სოფელი (იმერხევი), *ნოსპარი* სათესი (ხევწრული) და ა.შ.

როგორც ვხედავთ, მცენარეული სახელები ფართოდ არის წარმოდგენილი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში. გვხვდება როგორც ხე-მცენარეული, ასევე კულტურული და ბალახეული მცენარეებისაგან მომდინარე ტოპონიმები.

6. სამეურნეო საქმიანობის ამსახველი ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევი მეურნეობის განვითარების მიხედვით ერთ-ერთ დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა. აქ განვითარებული იყო მეძინდვრეობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა, მევენახეობა-მელვინეობა, ხელოსნობა და სხვ. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: “და არს ესე შავშეთი ტყიანი, გორა-მთიანი, ღელე-ღრატოიანი, ვიწრო და მაგარი, ვენახ-ხილიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცკვალნი, თუნიერ ბრინჯ-ბამბისა. პირუტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იჭმარების სიეიწროვედ” (10, 679-686). მეურნეობის ეს დარგები აისახა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში.

შავშეთი ისტორიულად გამოირჩეოდა მეზინდერობით. აქ გავრცელებული იყო პურეულის ჯიშები: ასლი, სელი, იფქლი, ფეტვი, მახა და სხვა. პურეულის კულტურებთან დაკავშირებული ტოპონიმებია: *ნაპურნევი* სამ., (დაბაწვრილი), *ნასლევი* სათიბი (დიობანი), *სელავრი* სათიბი (იფხრეველი), *ნსელვარი* სათიბი (ბაზგირეთი), *მახანთავი* ტყე (წეთილეთი), სათიბი (მანატბა), *ნაწისქვილავათი* სამ., (სვირევეანი)... ის ადგილი, სადაც ადრე პური, ასლი, სელი ეთესა, *ნაპურნევი*, *ნასლევი* და *ნსელვარია*.

მეცხოველეობა შავშეთის მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო და არის დღესაც. რასაც ხელს უწყობს რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა და მდიდარი, ნოყიერი მთის ალპური საძოვრები. დასტურდება ტოპონიმები, რომლებიც უკავშირდებიან ამ დარგს. უნდა აღინიშნოს ის, რომ დღეს ამ მხარეში მეცხოველეობამ თითქმის განდევნა მიწათმოქმედება, ყველა სოფელში სახნავ-სათესი მიწები საძოვრებად და სათიბებად არის გადაქცეული. სათიბ-საძოვრები ცალკეა გათვალისწინებული როგორც მსხვილფეხა, ასევე წვრილფეხა საქონლისათვის. საძოვრების ასეთი დაყოფა ცნობილია ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში (107, 113) და ასახულია სათანადოდ საქართველოს სხვა კუთხეების ტოპონიმიაშიც (97, 57).

სახბუეთი სამ., (მანატბა), *საკრავე* ტყე (მარხატეთი), *კრავისფართი* სათიბი (უბე), *ცხვრის საწოლი* სამ., (წეთილეთი), *ხბოყურა* სამ., (ზიოსი), *ნაბერწი* სამ., (ივეთი), *საბერწი* ტყე (დაბა), ხოხობაური, წიქარაული საძოვრები (ჯინალი, ხევწრული). ხოხობა და წიქარა ხარების სახელებია და ეს საძოვრებიც მათთვის არის გამოყოფილი.

შავშეთში ხელოსნობის განვითარებამ თავისი კვალი დატოვა ტოპონიმიაშიც.

სამჯელო ქ. შავშეთის ერთ-ერთი უბანია, ე.წ. “მეპელე”, სადაც ინფორმატორების გადმოცემით მსხვილი სამჭედლო დუქნები არსებობდა ძველად. უდავოა, რომ სამჯელოს პირვანდელი სახელი იყო

ე ხმოვნის წინ იკარგება ბ თანხმოვანი: *ერათი* (←ბერათი) სოფ. უბანი (ველი), “ერათი ბერების სადგომი ადგილია” (127). ხმოვნის წინ ბაგისმიერი ბგერის დაკარგვა საერთოდ იშვიათია. ტოპონიმის ფუძიდან ამოვარდნილია რდ ბგერათკომპლექსი: *საჩილა* (←საჩრდილა) სათიბი (დაბაწვრილი), ან ბგერათკომპლექსი: *საქოთა* (←საქოთანა) ტყე (დაბაწვრილი). *სატყვევარ* (←სატყვევევარ) საძ., (წითვეთი), აქ დაკარგულია -ევ სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილი (ე), ხოლო ტოპონიმში *საყვევარა* (←სატყვევარა) საძ., (ზაქიეთი) დაკარგულია ფუძისეული თავკიდური ტყ ბგერათკომპლექსი, ფუძეში რჩება ე ხმოვანი, სუფიქსები -ევ-არ-ა შენარჩუნებულია. ასევე პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების გეოგრაფიულ სახელში ჩავარდნილია თავკიდური და ბგერათკომპლექსი: *ნაილევი* (←ნადაილევი) სათიბი (სხლობანი, ზაქიეთი). ასევე მოკვეცილია -ევ სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილი (ე): *ნასელვარი* (←ნასელვევარი) სათესი (ბაზგირეთი), *ნაყანვარი* (←ნაყანვევარი) სათიბი (ივეთი). ფუძეში დაკარგულია დისტანციურად მყოფი ხმოვნები ა და ი: *ნანდრიეთი* (←ნანადრიეთი) ტყე (დასამობი). დაკარგულია თავკიდური თანხმოვნები მს: *მსხალთა შუა* (←მსხალთა შუა) სათიბი (კარავათი), ელ ბგერათკომპლექსი: *ორბოკა* (←ორბოკელა) სათიბი (ჩართულეთი), რ თანხმოვანი: *გბელა* (←გბელა←გრბელა) სათიბი საძ., (დაბა, ზიოსი), ღრ ბგერათკომპლექსი: *მჭალა* (←ღრმა ჭალა) საძ., (მიქელეთი). მრ ბგერათკომპლექსი: *გვალა* (←მრგვალა) სოფ. უბანი (დასამობი).

იკარგება მ თანხმოვანი: *ლაშე* (←მლაშე) სამკ. წყალი (კუჭენი), ლ თანხმოვანი: *ახალშენი* (←ახალშენი) სოფ. უბანი (ველი), დაკარგულია დისტანციურად მყოფი თანხმოვნები რ და ს: *აღმართის ძირი* (←აღმართის ძირი) სათიბი (სვირევეანი).

სიტყვის თავკიდური ტ თანხმოვანი დაკარგულია: *ბათანა* (←ტბათანა) სათიბი (დაბაწვრილი), შეიმჩნევა ფორმათა გამარტივების ტენდენცია: *გადაღმა ახო* (←გადაღმა ახო) სათიბი (ველი), აქვე გვხვდება *გაღმა ახო* სოფ. უბანი (ივეთი), *გაღმათა*

აბო სათესი (მანატბა). ზემონავკარის წყარო (← ზემო ნავომარის წყარო) წყარო, საძ., (იფხრეველი, წყალსიმერი), ინგიშლისწყარო (← ეინ გიშლის წყაროს) წყარო (წყალსიმერი). ამ უკანასკნელით გამოხატულია მთელი წინადადება, რაც იშვიათი შემთხვევაა ქართულ ტოპონიმიაში.

როგორც ვხედავთ, ბგერათა დაკარგვა ხდება როგორც მარტივი, ასევე კომპოზიტური გაფორმების სახელებში და საკმაოდ გავრცელებულია შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში.

სუბსტიტუცია: ბგერათმონაცვლეობა ყველაზე გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა ქართული ენის დიალექტებში. მისი გამომწვევი მიზეზი შეიძლება იყოს ასიმილაცია, დისიმილაცია და სხვ. ერთმანეთს ენაცვლება თანხმოვნები და ბგერათკომპლექსები.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმისათვის ნიშანდობლივია ძ→ზ ბგერათმონაცვლეობა: ზიოსი (ძ←ოსი), ბაზგირეთი (← ბაძგირეთი), სოფლები (იმერხევი), ბაბელიზე (← ბაბელიძე), ბასილიზე (← ბასილიძე), კომბაზე (← კომბაძე), საღრიზე (← საღრიძე), სუბუჭიზე (← სუბუჭიძე), კობაზე (კ←ობაძე), კობაზე (← კობაძე), ქოჭნიზე (← ქოჭნიძე) სოფლის უბნები (წყალსიმერი, იფხრეველი, დაბაწვრილი, სინკოთი) და ა.შ.

კ→მ: მიწროთ (← ვიწროთ) სათიბი (ხოხლვევი), მიწრო ღელე (← ვიწრო ღელე) ღელე (ბაზგირეთი), ძირის საფლავი (← ვირის საფლავი) სათიბი, საძ., (სვირევანი, დიობანი), ხემწერული (← ხევწერული) სოფელი (იმერხევი).

კ→ე: საჯდომი (← საჯდომი) საძ., (წეთილეთი)...

კ→ხ: ახვანთ (← აკვანთ) სათიბი (სხლობანი)...

ყ→ხ: არხნალი (← არყნალი) ტყე (ხანთუშეთი)...

ბ→პ: საპატკინძირი (← საბატკინის ძირი) გამოქვ. (ზაქიეთი) და ა.შ.

ცვლილებები ბგერათკომპლექსებში: იმერხელ მეტყველებაში დასტურდება ხმოვნებისა და თანხმოვნების კომპლექსთა ცვლილებები.

კა→ო: ქოფიზერა (←ქვაბის ძირა) დიდი ქვა (დაბაწვრილი). ამ მაგალითში გვაქვს აგრეთვე ბგერათმონაცვლეობები: ფ←ბ, ზ←ძ. ქოცითელა (←ქვაწითელა) სოფ. უბანი (ყვირალა). აქაც გარდა ბგერათკომპლექსის ცვლილებისა, დასტურდება თანხმოვანთა ბგერათმონაცვლეობაც: ც←წ. ქოთეთრისი (←ქვათეთრისი) სოფელი (შავშეთი), ქობითაჟი (←ქვაბის თავი) სათესი (ჭუარები).

კე→ო: ქომინთი (←ქვემოინთი) სოფ. უბანი (ხოხლევი, წეთილეთი), ქომოვრები (←ქვემოურები) სოფ. უბანი (წეთილეთი), ქომომთა (←ქვემო მთა) მთა (მაჩხატეთი).

კა→უა: ქუაბთ (←ქვაბთ) სათიბი (ხოხლევი), ქუაბთაზირი (←ქვაბთა ძირი) სათესი (ჩიხორი), ქუაბიკარი (←ქვაბის კარი) სათესი (წეთილეთი), ქუატაბლა (←ქვატაბლა) საძ., (ხოხლევი), ქუაჯამა (←ქვაჯამა) სათესი (წყალსიმერი), ჭუარები (←ჩუარები←ჯუარები←ჯვარები) სოფელი (შავშეთი).

დასტურდება იშვიათი შემთხვევა, როდესაც ტოპონიმის ფუძეში ფიქსირდება ორივე ვა→ო და ვე→ო ბგერათცვლილება: ქოქოშა (←ქვაქვეშა) სათიბი (სხლობანი).

კა→კა: ნარვალა რუ (←ნარუალა რუ) რუ (წყალსიმერი)...

ასიმილაცია: ქართული ენის დიალექტებში გავრცელებულია სრული და რეგრესული მიმართულების ასიმილაცია (9^ა, 160). საკვლევ რეგიონში დასტურდება როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა, სრული და ნაწილობრივი ასიმილაციის შემთხვევები.

დოდოფლის წყარო (←დედოფლის წყარო) წყარო (დასამობი)...

აე→ეე: ყანეები (←ყანაები) სათესი (წეთილეთი), ჭალეები (←ჭალაები) სათიბი (წეთილეთი), შიშშილა (←სიშშილა) სათიბი (მამანელისი).

ო→ე: ნაკალეები (←ნაკალოები) სათიბი (მანატბა), ოფუები (←ოფოები) საძ., (მაჩხატეთი), სახბუეთი (←სახბოეთი) საძ., (მიქელეთი)...

დისიმილაცია: სა--ე-ა→სა--ია: სათაფლია (←სათაფ-
ლეა) სოფ., (შავშეთი), საქორია (←საქორეა) სათიბი (წითეკეთი).

საბურთია (←საბურთეა) საძ., (ჩისორი), სასკია (←სასკეა) სათიბი (უბე), საჩარხია (←საჩარხეა) საძ., (იფხრეელი)...

სა - - - ე-ა-თ→სა - - - ი-ათ: სამურცხლიათი (←სამურცხლეთი) სათიბი (ზაქიეთი), საბურთიათი (←საბურთეთი) საძ., (ხევწრული) და ა.შ.

დისიმილაცია ხშირად ქართულში რ ბგერას ეხება: რ (→ლ): არყნალი (←არყნარი) ტყე (ხანთუშეთი), მორჩენალა (←მორჩენარა) საძ., (იფხრეელი), ვერხვინალი (←ვერხვინარი) სოფ. (შავშეთი).

მეტათეზისი: ბგერათგადასმა ქართულში უმთავრესად მოსდის სონანტებს (ვ, რ, ლ, მ, ნ): საბურთია (←საბურთია) საძ., (ზენდ-აბა), ნაჭარლები (←ნაჭალრები←ნაჭალარები) სათესი (მანატბა) და სხვ. ნაჭარლები ყოფილი ჭალების სახელია.

დასტურდება ორიოდე იშვიათი შემთხვევა ხმოვანთა დისტანციური ბგერათგადასმისა: დიდგეკა (←დიდგაკე←დიდი ვაკე) სათესი (ჩართულეთი), ზედგეკა (←ზედა ვაკე) სათესი (ტბეთი).

ხმოვანთა რედუქცია: ქართულში რედუქცია ჩვეულებრივ ეხება ა, ე, ო ხმოვნებს. პირველი ორის დასუსტების შედეგად აღარაფერი გვაქვს, უკანასკნელი ო კი ტოვებს კვალს ე-ს სახით.

საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ოვან-სუფიქსს უმეტესად მოკვეცილი აქვს ო ხმოვანი: ნარვანი (←ნაროვანი) საძ., (ხევწრული), ბალვანა (←ბალოვანა) სოფ. (შავშეთი), ლელვანა (←ლელოვანა) სათიბი (შავქეთი, კუჭენი) და ა.შ. გვაქვს შემთხვევა, როცა სუფიქსის თავიღური (ო) ხმოვანი შენარჩუნებულია: კატროვანი ტყე (სვირევანი).

წყალქუემაღ (←წყლის ქვემაღ) საძ., (მაჩხატეთი), წყარო თუალი (←წყაროს თუალი) წყარო (ივეთი), ნაახუარი (←ნაახორი) სათესი (ივეთი), ჭუავის საგორებელად (←ჭუავის საგორებელად) საძ., (დასამობი), ხერცუათღელე (←ხერცოათის ღელე) ღელე (წეთილეთი), ორმუანთ (←ორმოანთ) სათიბი (ხოხლევი) და სხვ. მოყვანილ მაგალითებში უე←ვე, უა←უა, უა←ოა.

უ ხმოვანი სუსტდება ა. ე ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში, რის გამოც რეგიონის ტოპონიმები, რომლებიც გაფორმებულია -ა-ურ- (//ა-ულ-), -ეულ- სუფიქსებით, ადგილობრივ მეტყველებაში წარმოდგენილია -ა-ურ- (//ა-ულ-) //ა-ვრ- (//ა-ვლ-), ეულ-//ეულ- დაბოლოებებით: გოგნაური//გოგნავრი, დავლაური//დავლავრი, კობალაური//კობალავრი, ნადირაული//ნადირავლი, მაკრატეული//მაკრატეული, მალარეული//მალარეული და ა.შ.

უფუნქციო ბგერის გაჩენა: ხშირ შემთხვევაში ტოპონიმის ფუძეში ვითარდება უფუნქციო ბგერა. ამ მოვლენას ენთეზისს უწოდებენ (9^ა, 180).

სამბროლია (←საბროლია) სათიბი (ზაქიეთი), *სამხვალეთი* (←სახვალეთი) სათიბი (ბაზვირეთი), *სამთვალეთი* (←სათვალეთი) სათიბი (მანატბა), *ნამხოჯიენთი* (←ნახოჯიენთი) სოფ. უბანი (წეთილეთი).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ქართული ენის დიალექტებში და მათ შორის იმერხეულშიც რ, ლ ფონემებს შეესაბამება ირ, ულ, ურ კომპლექსები. ისინი ამ მარცვლოვანი ელემენტების (რ, ლ) უშუალო რეფლექსები არიან (17, 101). საილუსტრაციო მაგალითები დასტურდება საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში: *თეთრკილდე* (←თეთრი კლდე) სოფ. უბანი (ციხისძირი), *კილდეზურ* (←კლდის ძირი) სათიბი (ქოთეთრისი), *ბირილი* (←ბრილი) ტყე (ტბეთი) და ა.შ.

8. შავშეთი-იმერხევის ჰიდრონიმია

შავშეთი მდინარია მდინარეებით. ყოველი მხრიდან მომდინარე პატარა და დიდი მდინარეები ერთ მთლიან ქსელს ქმნიან. ყველა მდინარე მთებიდან და მთის კალთებიდან იღებს სათავეს, რის გამო ისინი სუფთა და მტკნარია. მათი დინების სიჩქარე სწრაფია. ზაფხულობით და ზამთრობით წყლის დონე იკლებს, სამაგიეროდ

გაზაფხულზე, მთებში თოვლის დნობასთან დაკავშირებით, მდინარეები საკმაო წყალუხვობით გამოიჩინებიან.

შავშეთის მთავარი მდინარეებია:

შავშეთისწყალი, რომელიც სათავეს იღებს არსიანის ქედიდან, კერძოდ, საჰარის მთის კალთებიდან. მარჯვნიდან მას ერთვის მდინარე მანსურათი, ჯარათისწყალი, ხოლო მარცხენა მხრიდან - მანელიისწყალი, სოფოროსწყალი, ხანთუშეთისწყალი ბალვანისწყალი, კუჭენისწყალი. შერთულის ტერიტორიაზე შავშეთისწყალი ერთვის მდინარე იმერხევს.

შავშეთისწყალი შავშეთის მთავარი მდინარეა. ეს ჰიდრონიმი მოხსენიებულია ჯერ კიდევ ადრეფეოდალურ ხანაში, კერძოდ, ბაგრატ IV (1027-1072 წ.წ.) მას იხსენიებს “პირველთა მეფეთა დაწერილი” სიგელებზე დაყრდნობით მონასტერთა საზღვრების აღწერაში (101, 9).

შავშეთისწყალს აფიქსირებს ვახუშტი ბატონიშვილიც და წერს, რომ იგი “გამოდის ერუშეთსა და შავშეთს შორის არსიანის მთას” (10, 678-679).

იმერხევი ანუ იმერხევიწყალი სათავეს იღებს ფაფართის მთებში, კერძოდ, კი დავთუბნის მთიდან. მდინარე იმერხევს მარცხნიდან ერთვის ყვირალა, მარჯვნიდან ბაზგირეთისწყალი, ჩიხისხევი. მდინარე იმერხევი ზემო წელში ფაფართად იწოდება, ქვემო წელში - ფხიკიურად. ასე იხსენიებს ნ. მარი (54, 85). გასული საუკუნის II ნახევრის ლიტერატურაში ეს მდინარე ჭოროხამდე ვრცელდებოდა (124; 16, 25, 86). უფრო ადრე კი იმერხევი შავშეთისწყლად იწოდებოდა (101; 15, 91, 42).

მხარის მნიშვნელოვანი მდინარეებია აგრეთვე სხლობანი, მანსურათი, ხანთუშეთისწყალი, ბაზგირეთისწყალი, ჩიხისხევი და სხვ.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია ცნობილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ჰიდრონიმებს - მდინარეებს, ღვლეებს, ტბებს, წყალსატევებს საკუთარი სახელი არ გააჩნიათ. გამონაკლისი არც ჩვენი საკვლევი რეგიონია. გ. ყაზბეგი წერდა, რომ “მდინარეებს... მთელ თურქეთის საქართველოში, საკუთარი სახელი

არა აქვთ: ყოველი სოფელი, ყოველი შესანიშნავი საგანი აძლევს მათ სახელწოდებას... მდინარეებს და ხეობებს ვუწოდეთ მთავარი პუნქტების სახელები” (106, 55). სოფლების სახელებით იწოდებიან მდინარე სათლელისწყლის შენაკადები: *ხლობანი*, *დაძაქეთილი*, *შაქეთი* (შავშაქი) და *კუჭერი*. ისინი სოფელ ოქრობაგეთის ქვემოთ ქმნიან მნიშვნელოვან მთის მდინარეს.

სოფლის სახელწოდებიდან მომდინარეობს მდინარე ყვირაღას სახელიც.

გ. ყაზბეგი იძლევა სახელწოდება “ყვირაღას” განმარტებას: “მდინარე ყვირაღამაც სახელწოდება მიიღო ქართული სიტყვიდან “ყვირილი”, რაც მყვირაღას ზუსტი სინონიმია. ეს სახელი მთლიანად შეესატყვისება მდინარის ხასიათს: ზემო წელში იგი ხმაურით მოექანება ქვიან ფსკერზე, თანაც რეცხავს თიხოვანი ქანების მოყვითალო ფენებს და წყალს ჭუჭყიან იერს აძლევს” (106, 75). -ილ სუფიქსი ვნებითი გვარის მიმღობას აწარმოებს და ჰიდრონიმებშიც მიმღობური წარმოშობის ტერმინებში გვხვდება. ხშირად ეს სუფიქსი გამოყენებულია მაკინებელი -ა-ს დართვითაც: *ყვირ-ილ-ა* (მდინარე ზემო იმერეთში) (103, 31).

საკვლევ რეგიონში პირობითად გამოიყოფა ძირეული, წარმოქმნილი და სიტყვათშეერთებით გაფორმებული ჰიდრონიმები.

მარტივი, ძირეული ჰიდრონიმებია: *ღელე* ღელე (ჭუარები), *ხევი* ღელე (იფხრეელი), *ფონი* წყარო, ღელე (სხლობანი), *წყარობი* წყარო (წეთილეთი). საკვლევ ტერიტორიაზე მარტივფუძიანი ჰიდრონიმები იშვიათად დასტურდება.

წარმოქმნილი ჰიდრონიმების საწარმოებლად სპეციალური სუფიქსები არ გვაქვს. ეს სუფიქსები აწარმოებენ გეოგრაფიულ სახელებს. პირობითად გამოიყოფა წარმოქმნილი ჰიდრონიმები: *ნატქევი* ტბა (წითვეთი), *ტბათი* ღელე (ზიოსი), *წყაროთი* წყარო (უბე), *წყაროთი* წყარო (წყალსიმერი).

შავშეთ-იმერხევის ჰიდრონიმების დიდი ნაწილი მიღებულია სიტყვათშეერთების გზით. მსაზღვრელად გამოყენებულია ადგ-

ილის სახელი, საზღვრულად კი - წყალი (წყარო), დღე, ხე-
ვი. საკვლევ რეგიონში გავრცელების სიხშირის მიხედვით
სწორედ ეს ინდიკატორებია (წყარო//წყალი, დღე, ხევი) პრო-
დუქტიული:

*წყარო (წყალი): ბებერას წყარო, გრილოწყარო, თელაწყარო,
მაღალწყარო, ცივი წყარო, შამბალეთისწყალი, შავშეთისწყალი,
კოთისწყალი, ხაფხაფისწყარო და ა.შ. (სულ 62 პიდრონიმი).*

*დღე: აღბუღას დღე, თუთიღელე, თხინაღელე, მიწრო დღე,
პატარა დღე, ქურადღე, წისქვილის დღე, წყლიანი დღე,
ცივწყარო დღე, ხევსრულის დღე, ხობლევიდღე (სულ 44
პიდრონიმი).*

*ხევი: მაგათხევი, ბოდღვერახევი, იმერხევი, კარჩხალეთხევი,
ჩიხისხევი (სულ 37 პიდრონიმი).*

ხშირად მდინარეთა სახელწოდებანი გადმოცემულია საზღვ-
რული წვერის გარეშე, დარჩენილთა მსაზღვრელი: ატენის მდინარე
- ატენი, სპერის მდინარე - სპერი. ასე უნდა ყოფილიყო: იმერხე-
ვის მდინარე - იმერხევი. ზ. ჭიჭინაძე ამ მდინარეს ერთ ადგილას
იმერად მოიხსენიებს (137).

ცალკე უნდა აღინიშნოს შავშეთის ტბების შესახებ. აქ დიდი
ტბები არ გვხვდება. მხოლოდ რამდენიმე პატარა ტბაა. ამთგან ყვე-
ლაზე მნიშვნელოვანია:

1. ყარაგოლი (თურქ. Karagöl “შავი ტბა”), (თურქული
მასალის ანალიზის დროს ძირითადად ვსარგებლობთ ვ. ჯანგიძისა
და ს. ჯიქიას მიერ შედგენილ ქართულ-თურქული და თურქულ-
ქართული მოკლე ლექსიკონით, თბ., 1973(150)). მდებარეობს
შავშეთ-არტანუჯის საზღვარზე, ქურდევანის მთების ჩრდილო-
დასავლეთ ნაწილში. აქედან წყალი სარწყავი არხებით გაჰყავთ
მიმდებარე სოფლებში.

2. აქგოლი (თურქ. Akgöl “თეთრი ტბა”), სოფელ ვერხვინალის
მთებშია. იგი ღრმა და გამდინარეა.

3. ქიზგოლი (თურქ. Kiz Gölü “გოგოს ტბა”) მდებარეობს არსიანის მთებში. (ხალხური გადმოცემით ამ ტბიდან ხანდახან მზეთუნახავი ქალი ამოდის და თმას ივარცხნის).

4. ბულაგოლიც (თურქ. Boğö Cölü. “ბულას ტბა”) არსიანის მთებშია. (ხალხის გადმოცემით ამ ტბიდან ყოველ დილას ბულა ამოდის და ბალახს ძოვს).

5. დაბაწვრილის ტბა (თურქ. Meşeli göl, “მეშელის ტბა”). “მეშელი” სოფ. დაბაწვრილის თურქული სახელია. ამ ტბას ადგილობრივი მცხოვრებლები “ყარაგოლს” უწოდებენ. იგი ღრმაა და გაუმდინარე. ტბის ირგვლივ მწვანე მდელოები და ხშირი ნაძვნარი კარგი დასვენების პირობას ქმნის. შავშეთის ეს ადგილი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დასვენების კერაა ზაფხულის პერიოდში.

შავშეთი ისტორიულად ცნობილი იყო სამკურნალო წყლებით. აღსანიშნავია მიქელეთის აბანოები. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში გ. ყაზბეგმა აიღო ამ სამკურნალო წყლის სინჯი და ანალიზისათვის თბილისში ჩაიტანა (106, 77). ცნობილია ველის, მამანელისის, ხანთუშეთის, ბალვანის მინერალური წყლები.

ლაშეთი სამკურნალო წყალს ჰქვია სოფელ კუჭენში. იგი მდებარეობს შავშეთ-არტაანის ცენტრალურ გზაზე, პატარა, უსახელო ღელის ნაპირას. ლაშე იგივე მლაშეა, თავკიდური მ დაკარგულია. “მლაშე” მარილიან წყალს ნიშნავს. შესაძლოა ლაშე მიღებული იყოს ნაშე სიტყვისაგან, რომელიც მდინარის რიყიან და ჯაგნარიან სანაპიროს აღნიშნავს (140, 460). მლაშე ჰქვია სოფლებს ადიგენისა და დუშეთის რაიონებში, ლაშე-ზემო იმერეთსა და ქართლში. შავშეთის სოფელ ველში დავადასტურეთ სათიბი ლაშოფლა.

შავშეთ-იმერსევის ტოპონიმიში გვხვდება თურქული ჰიდრონომიული ტერმინებით გაფორმებული რთული სახელები. ეს ტერმინებია: dere “ხევი”, “ხეობა”, göl -ტბა”, - “წყარო”, Su - “წყალი”, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

9. 'სანიშნავი' შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში

შავშეთ-იმერხევის ტერიტორია მოქცეულია იმ გეოგრაფიულ არეალში, რომელიც უძველესი პერიოდიდან ზანებით (მეგრულ-ჭანებით) იყო დასახლებული. ივარაუდება, რომ ქართული კილოების ერთი ნაწილი და მათ შორის იმერხეულიც ქართული და მეგრულ-ჭანური მეტყველების კონტაქტების შედეგად არის ჩამოყალიბებული. ბუნებრივია, რომ ამ კონტაქტებმა დანაშრევი დატოვა ქართულ დიალექტებში. ეს დანაშრევი თავს იჩენს როგორც ფონეტიკაში, ასევე მორფოლოგიაში, სინტაქსში და ლექსიკაში (163, 91).

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია მრავალფენიანია, რომელთა შორის ზანური უძველესია. ზანიშმები სუბსტრატის სახით შემორჩენილია საკვლევ ტერიტორიაზე:

ოზორთი საძ., სათესი (ზაქიეთი, ივეთი). ამ სახელწოდებაში გამოიყოფა ჭანური ფუძე *ოზორ*, რაც ქართულად "სახლს" ნიშნავს (120, 150).

ჯარგუალ სათიბი (სხლობანი). ჯარ მეგრული სიტყვაა და ნიშნავს ხეს, ძელს. *ჯარგვალი/ჯარგუალი* მრგვალი, დაუხერხავი ხეებისაგან გაკეთებული შენობაა (29, 392).

ბუჭად ღუდი სათიბი (მარხატეთი). ზანურად ღუდი ნიშნავს "თავს" (29, 142). კომპოზიტის პირველი ნაწილი ბუჭად საკვლევ რეგიონში ნიშნავს პატარა ღელეში ჩადგმულ წისქვილს.⁸¹ ე.ი. ბუჭად ღუდი ნიშნავს წისქვილის თავს ან ადგილს, რომელიც მღებარეობს წისქვილის თავზე.

საკვლევ რეგიონში გვხვდება ეთნონიმ ზან-ით. გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები: *ზანაერა* სათესი (წეთილეთი), *ზიზანარი* სათესი (მარხატეთი), *ლაზიენთი* სოფ. უბანი (ჩაქველთა), *ნალაზმევი* ტყე (მამანელისი), *საძლაზი* სათიბი (დაბაწვრილი), *ჭანური* სათესი (ჭუარები) და სხვ.

მეგრულ-ჭანური სუბსტრატით აიხსნება შავშეთ-იმერხევის შემდეგი ტოპონიმები: *ბაღაჩხურთი* სოფ. უბანი, სათიბი

(ოქრობაგეთი, ველი), *დღვაძიზელა* სოფ. უბანი (სვირევანი), *ნანაჭორე* საძ. (კარაეთი), *ოჭივარა* სათიბი (ჩიხორი), *ფუწათ* სათესი (გურნათელი), *ფურჩხუთი* სათიბი (წეთილეთი), *ჭომათი* სათესი (უბე), *ჯანჯირი* იაილა (ბაზვირეთი), *ჯანჯალთა* ნაეკლ. (სხლობანი), *ხუჭაჭინე* სათიბი (ველი) და ა.შ.

შავშეთ-იმერხევის ზოგიერთ სოფელში დღესაც ცხოვრობენ ლაზები. სოფელ ჩაქველთას ერთ-ერთ უბანს ლაზიენთი ჰქვია. აქ მცხოვრებთა უმრავლესობა ლაზია. ისინი ფლობენ როგორც ლაზურ, ასევე ქართულ და თურქულ ენებს. ინფორმატორების ცნობით ბევრი ლაზი გაითქეფა ადგილობრივ მოსახლეობაში, დაკარგა თავისი ენა და ზნე-ჩვეულება. ძველად ლაზური მოსახლეობა კომპაქტურად სახლობდა შავშეთისწყლის და მდინარე იმერხევის აუზების სხვადასხვა სოფელში. მათი რაოდენობა თანდათან კლებულობს. ზანური ენის კვალი კი შემორჩა მხარის ტოპონიმთა.

თავი III

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის ასახვა შავშეთ-იპერსების ტოპონიმიაში

შავშეთ-იპერსევი, სხვა ისტორიულ ქართულ მხარეებთან ერთად, ოთხ საუკუნეზე მეტია მოქცეულია უცხო ენობრივ (თურქულ) გარემოში. ოთხ საუკუნეზე მეტია აქ შემორჩენილი ქართული ენა განიცდის თურქული ენის ზემოქმედებას. თუმცა აქაური ქართველების ერთმა ნაწილმა (იპერსეველებმა) დღემდე შეინარჩუნა ქართული ენა, მაგრამ გაბატონებული მდგომარეობა საერთოდ რეგიონში დაიჭირა თურქულმა ენამ.

გასული საუკუნის ბოლოს შავშეთში ქართული ენა უკვე აღარ ისმის. მოკლედ თურქული ენის შესახებ:

თურქული ენა (Türk dili, Türkçe) – თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენაა. ამ ენაზე დაახლოებით 50 მილიონზე მეტი ადამიანი ლაპარაკობს. ანატოლიურ-თურქული ენა ისტორიაში XII საუკუნიდანაა ცნობილი. ქემალისტურ ბურჟუაზიულ რევოლუციამდე და მის შემდეგ განხორციელებულ ენის რეფორმამდე (1928 წ.), ლიტერატურული ენა ძალიან განსხვავდებოდა უბრალო თურქების (Kaba Türkçe) ენისაგან. იყო ისეთი პერიოდიც, როდესაც ლიტერატურული ენის ლექსიკური მარაგის 90 %-ს შეადგენდა ძირითადად არაბული და სპარსული ენებიდან ნასესხები სიტყვები. 1928 წლამდე თურქები სარგებლობდნენ ანბანით, რომელიც არაბული დამწერლობის საფუძველზე იყო შედგენილი. 1928 წლიდან გადავიდნენ ლათინურ ანბანზე.

1932 წელს რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტის ქემალ ათათურქის ინიციატივით შეიქმნა თურქეთის ლინგვისტური საზოგადოება, რომლის ძირითადი მიზანი გახდა თურქული ენის გაწ-

მენდა უცხო ენებიდან ნასესხები სიტყვებისაგან. ეს პროცესი დღემდე მიმდინარეობს. თურქული ლექსიკონის გამდიდრების შემდეგი საშუალებები არსებობს: 1. თურქული ლექსიკა, რომელიც ლიტერატურული ძეგლებიდანაა აღებული; 2. დიალექტური ლექსიკა და 3. ახალი სიტყვების შექმნა უკვე არსებული სიტყვათ-წარმოქმნის მოდელების მიხედვით.

1983 წელს თურქეთის ლინგვისტური საზოგადოება შევიდა ათათურქის სახელობის ახლად შექმნილ “ენის, კულტურისა და ისტორიის უმაღლეს საზოგადოებაში” (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu).

ტერმინი “ენობრივი კონტაქტები” პირველად ცნობილმა მეცნიერებმა ა. მარტინემ (58), უ. ვაინრაიხმა (30) და სხვა ლინგვისტებმა გამოიყენეს. “ენობრივი კონტაქტები”, აგრეთვე ტერმინი “ენათა ურთიერთგავლენა” და “სესხება”, რომლებიც იხმარება “კონტაქტებთან” დაკავშირებით მთლიანობაში, წარმოადგენს ენათა ურთიერთობის რთულ პროცესს.

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის საკითხებზე მუშაობდნენ და დღესაც მუშაობენ ქართველი და უცხოელი თურქოლოგი მეცნიერები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გამოკვლევები შექმნეს ამ სფეროში.

ქართული თურქოლოგიის მამამთავარმა, აკადემიკოსმა სერგი ჯიქიამ მნიშვნელოვანი ნაშრომი უძღვნა ქართულ-აზერბაიჯანულ ენობრივ ურთიერთობებს (158). ქართულ-თურქული ენობრივი კონტაქტების კვლევის საქმეში დიდი ამაგი მიუძღვის ცნობილ თურქოლოგს, ქალბატონ ვენერა ჯანგიძეს. კერძოდ, მან შეისწავლა ქართული სუბსტრატული ლექსიკა ართვინ-შავშეთ-არტანუჯ-არტანის მოსახლეობის თურქულ მეტყველებაში (151). თურქოლოგმა ცისანა აბულაძემ მონოგრაფიულად შეისწავლა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ქართულ-თურქული თარგმნითი ნაწილი, დაამუშავა ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის მეტად საყურადღებო საკითხები (2). ცნობილმა მეცნიერმა მარიკა ჯიქიამ შეისწავლა ქართულ ენაში დადასტურებული თურქული ანთრო-

პონიშები (160). აზერბაიჯანელმა მკვლევარმა ფატმა ალიევამ კი - თურქიზმები საშუალო საუკუნეების ქართულ ისტორიულ წყაროებში (7) და ა.შ.

ენობრივი კონტაქტების შესწავლას მსოფლიოში საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. თანამედროვე ლინგვისტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს ენათა კონტაქტების ტიპოლოგიური შესწავლა.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართული და თურქული ენები საუკუნეების განმავლობაში ურთიერთკონტაქტში იმყოფებიან, ქართული ენა თურქულ ენასთან უშუალო კონტაქტშია, რისი შედეგაცაა თურქული ელემენტების ქართულში შემოსვლა და ქართული ელემენტების თურქულში შეღწევა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ-თურქულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს მეტწილად საფუძვლად ედო თურქეთის აგრესიული პოლიტიკა საქართველოს მიმართ, ბუნებრივია, მაინც მყარდებოდა კონტაქტები ხალხებსა და ენებს შორის.

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობის შედეგები თვალნათლივ აირეკლა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიშიც. თურქული ენის გზით სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ისტორიული პროვინციების ქართულ დიალექტებში შემოვიდა არაბულ-სპარსული და საკუთრივ თურქული ლექსიკური მარაგი, რამაც შემდგომ პერიოდებში გეოგრაფიულ სახელებშიც ჰპოვა ასახვა. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში ზ. ჭიჭინაძე დიდი გულისტკივილით წერდა, რომ “აქაურ სოფლებსა და სხვა გეოგრაფიულ სახელებს შეუცვალეს ქართული სახელი და მათ ნაცვლად უწოდეს ოსმალური, თურქული და ქურთული სახელები, თითო-ორილა სოფელს კი შერჩათ აქა-იქ ქართული სახელები, მაგრამ ერთობ მცირედ...”

წყლებს და მდინარეებს უწოდეს ოსმალური სახელები და მოსაქეს მათი ძველი სახელები, რაც მათ წინეთ ერქვათ...

ადგილებს, მთებს, ხეობებს, ველებსა და კლდეებსაც გამოუცვალეს სახელები და ქართულის მაგიერ უწოდეს ოსმალური სახ-

ელები... არ დარჩა არც ერთი კუთხე, ნაშთი, მთა, ბარი, ქვა, ქალი, კაცი და სხვანი რომ ქართულის მაგიერ ოსმალური სახელები არ სწოდებოდათ” (137,236).

ქართული გეოგრაფიული სახელების ოსმალურ ყაიდაზე გარდაქმნა, რა თქმა უნდა, ერთბაშად, ერთი ხელის დაკვრით არ ხდებოდა. ეს იყო ხანგრძლივი და რთული პროცესი. “ოსმალთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კი იწყება ადგილობრივი გეოგრაფიული ნომენკლატურის შერყვნა... ეროვნული გეოგრაფიული ნომენკლატურის შერყვნას ჩვენში ხელს უწყობდა: 1. ოსმალთა დაპყრობის შემდეგ ადგილობრივი მოსახლეობის შემცირება (დარჩენილი მოსახლეობის ნაწილი შიდა საქართველოში გადასახლდა), 2. ოფიციალურ ენად თურქულის შემოღება და საერთოდ ადგილობრივი მოსახლეობის გამათურქებელი პოლიტიკის გატარება, 3. მოსახლეობის (გამაჰმადიანებული ქართველების) ფანატიკურად განწყობილი ნაწილის მასიური გადასახლება ოსმალეთში, 4. რეგიონებში არაქართული ეროვნული ელემენტების (ქურთები, ბერძნები, თურქები) ზრდა... ქართულმა გეოგრაფიულმა ნომენკლატურამ ამ ტერიტორიაზე ხმარებული სხვადასხვა სისტემის ენათა ფონზე საგრძნობი ტრანსფორმაცია განიცადა” - დაასკვნის აკად. ს. ჯიქია (159, 25-29).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი იმის შესახებ, რომ თურქები დაპყრობილ ქვეყნებში ადგილობრივ გეოგრაფიულ სახელებს, როგორც წესი, ხელუხლებლად ტოვებდნენ (159, 29). აკად. სერგი ჯიქიას ეს ცნობა მოყვანილი აქვს შრომიდან: Leon Lamouche La transformation turque des noms de lieux slaves dans les anciennes provinces ottomanes. P. Boyer - ისაღმბი მიძღვნილ კრებულში, პარიზი, 1925, გვ. 33. ოღონდ კია, რომ მოცემული არათურქული სახელი ფონეტიკურად გადათურქულდებოდა ხოლმე. მაგალითად, ბერძნულმა Brusa-მ თურქულში Bursa მოგვცა, აგრეთვე, ქართული “ახალციხე”, თურქ. Ahisha-დ იქცა და სხვ.

ამავე დროს ხშირია თურქების მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში გეოგრაფიული სახელების თარგმნის შემთხვევები. ამ ფაქტს

აღნიშნავს ნ. მარი და წერს, რომ თურქები სომხეთის ტერიტორიაზე გეოგრაფიულ სახელებს თარგმნიდნენ: “в одних случаях употребительные в речи турак термины оказываются простым переводом армянских названий” (55, 25). იგივე ნ. მარი შენიშნავს საერთოდ სომხურ ტოპონიმიში თურქული ფენის არსებობას. ცნობილია, რომ თურქები გეოგრაფიულ სახელებს თარგმნიდნენ ბალკანეთშიც.

თურქეთის მიერ დაპყრობილ ქართულ რეგიონებშიც ხშირია ადგილის სახელთა თარგმნის შემთხვევები. ვახუშტი ბატონიშვილი შენიშნავს, რომ “... დასავლით არს და შიფაქლუს მთის იქით გურჯი ძოღაზის ჴეობა ანუ საქართველოს-ყელისა, რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჟამით უწოდეს სახელი ესე” (10, 141). ქართული ოქროს ციხე მოინათლა “ალთუნ-კალა”-დ (თურქ. Altun-kal-a), *ქაჯის ციხე* – “*შეითან-კალად*” (თურქ. Seitan-Kal-a), *ოთხთაეკლესია* – “*დორთ ქილისე*”-დ (თურქ. Dort Kilise)... ჩვენ მიერ ადგილზე მოპოვებულ მასალებშიც არაერთხელ დასტურდება ტოპონიმთა პირდაპირი თარგმნის მაგალითები: *ცხრაწყარო* – *დოქუზფინარლი* წყარო (კარაეთი), აქ ცხრაწყარო აღნიშნავს არა მართლაც ცხრა წყაროს, არამედ ცხრას აქ მრავლობითობის ფუნქცია აქვს. *შავი ტბა* – (თურქ. Kara “შავი”, göl “ტბა”). *ლერწამის ტბა* – (თურქ. kamış “ლერწამი”, göl “ტბა”); *ქვედა უბანი* – *აშალი მაჰალე* (თურქ. aşağı “ქვედა”, mahalle “უბანი”); *ყვითელი ჭალა* – სარიჩაირ (თურქ. sarı “ყვითელი”, çair “ჭალა”); *დიდი ვაკე/დიღვაკე* – *ბუღუქ დუზ* (თურქ. büyük “დიდი”, düz “ვაკე”); *პატარა ვაკე* – *ქუჩუქ დუზ* (თურქ. küçük “პატარა”, düz “ვაკე”); *დამპალი ხიდი* – (თურქ. çürük “დამპალი”, Köprü “ხიდი”); *შავი მუხა* – *ყარამეშ* (თურქ. Kara “შავი”, mese “მუხა”). *დაჭრილი ქა* – ქესუქ თამ (თურქ. Kes-mek, “ჭრა”, Kesik “გაჭრილი”, “ქვა”) და ა.შ.

საკვლევ რეგიონში თურქული ენის გაბატონების გამო ქართულ გეოგრაფიულ სახელს ჯერ გაუჩნდა თურქული ვარიანტი, პირდაპირ ნათარგმნი ტერმინის სახით, შემდეგ დროთა განმავლობაში

ამ ახალწარმოქმნილმა ფორმამ შეიძინა მეტი სიცოცხლისუნარიანობა და საბოლოოდ შთანთქა კიდევ ქართული სახელი. ამ რთულ და ხანგრძლივ პროცესში შემდეგი ეტაპები (მომენტები) შეიძლება გამოიყოს:

1. ტოპონიმი სუფთა ქართული სახელია (ასე დარჩა დღემდე);
2. ტოპონიმს გამოუჩნდა თურქული ვარიანტი ნათარგმნის სახით (არსებობას განაგრძობს ორივე – ქართული სახელიც და თურქული სახელიც);
3. გაბატონდა თურქული ვარიანტი (თურქული ენის მომძლავრების გამო);

4. ქართული ტოპონიმი მივიწყებას მიეცა ან საერთოდ გაქრა. იმერხევი დღესაც ქართულენოვანი რეგიონია, უცხო ენობრივი (თურქული) გეოგრაფიული სახელების ხვედრითი წილი აქ უმნიშვნელოა. უფრო მეტიც, არის სოფლები, სადაც არც ერთი თურქული ტოპონიმი არ დაფიქსირდა. ეს სოფლებია: დაბა, დასაბობი, დიობანი, ზაქიეთი, ივეთი, ჩაქველთა, ჩიხორი, მანატბა. სხვა სურათი გვაქვს შავშეთის სოფლების შესახებ. შავშეთში გაბატონებულია თურქული ენა, აქ ქართულად აღარავინ ლაპარაკობს. შავშეთის სოფლების მიკროტოპონიმიშიც უკვე მომრავლებულია თურქულენოვანი სახელები. მაგ. სოფელ ვანთაში ფიქსირებული 45 გეოგრაფიულ სახელიდან თურქულია 22, ქართული მხოლოდ – 6. ისტორიულ სოფელ ტბეთში დავაფიქსირეთ 47 თურქულენოვანი ტოპონიმი, ქართული – 44, სოფელ შაკეთში – 44 თურქულენოვანი, 4 – ქართული, ხანთუშეთში – 36 თურქულენოვანი, 14 ქართული გეოგრაფიული სახელი და ა.შ. (იხ. დანართი VI).

1927 წელს თურქეთის ხელისუფლებამ ოფიციალურად გამოუცვალა სახელები ართვინის ვილაეთის სოფლებს, მათ შორის შავშეთ-იმერხევის ყველა სოფელს. სახელების შერჩევას საფუძვლად სხვადასხვა პრინციპი დაედო:

1. თურქული სახელი თითქმის ანარეკლია ქართულისა: სოფელ ბლვანას უწოდეს ქირაზლი, რაც ბალთან ადვილს ნიშნავს – Kiraz “ბალი”, li – ქონების აღმნიშვნელი თურქული

სუფიქსი, ქართული -იან- სუფიქსის ფარდი. სოფელი შაკეტის ეწოდა ყარაქიო ანუ შავი სოფელი. kara — “შავი”, köy “სოფელი”, ციხისძირს — ყაიადიბი, კლდის ძირი, kaya “კლდე”, dip “ძირი”, ველს —ჯირითღუზუ, რაც იგივე საჯირითო ვაკეს ნიშნავს და სხვ.

2. სოფლის სახელი მომდინარეობს მისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობიდან:

სოფელ დასამობს ეწოდა დერეიჩი, რაც ნიშნავს ხეობის შიგნით. dirc “ხეობა”, içi — შიგნით; სირა-სინკოთს-ჩაიაღზი, მდინარის პირი, çay “მდინარე”, ağız “პირი”. სოფელი მდებარეობს მდინარე შავშეთისწყლის მარცხენა ნაპირზე. ყვირაღას ეწოდა დემირყაფი, რაც რკინის კარს ნიშნავს. demir “რკინა”, Kapi “კარი”. სოფელი მდებარეობს ყვირაღას ხეობის სათავეებში, საქართველოს სახელმწიფო საზღვართან ახლოს.

3. სოფლის სახელად შერჩეულია ფლორონიმები:

სოფელ ვანთას შეარქვეს ელმალი, რაც ქართულ ვაშლოვანს ეფარდება. elma “ვაშლი”, li — ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსი. სოფელ ზენდაბას — არფალი, რაც ქერიან ადგილს ნიშნავს. arpa “ქერი”, ასევე ითქმის შემდეგი სოფლების თურქული სახელების შესახებ: სოფ. ივეთი — მისირლი, სიმინდიანი ან სიმინდოვანი, misir “სიმინდი”, სოფ. მუხობანი — უზუმლუ, ვაზიანი, üzüm “ვაზი”; სოფ. სათლელი — სოლუთლუ, ალვის ხიანი ადგილი, ალვანი. სოფ. სამჯელი (ძველი ქართული სახელია “სამჭელი”) — არმუთლუ, მსხალნარი, armut “მსხალი”; სოფ. სვირევანი — დუთლუ, ბეოლნარი ანუ თუთნარი, dut “თუთა”; სოფ. ტბეთი — ჯევიზლი, ნიგეზიანი, ceviz “კაკალი”/“ნიგოზი”; სოფ. ჩართულეთი — ჩამლიჯა, ფიჭვნარი, Çam “ფიჭვი”; სოფ. წორწელი — ჩადარლი, ჭვავიანი, zavdar “ჭვავი”, სოფ. წეთილეთი — ერიქლი, ქლიავიანი, erik “ქლიავი” და სხვ.

სოფლების როგორც ძველი, ასევე ახალი ანუ როგორც ქართული, ასევე თურქული სახელები სინონიმური ტოპონიმებია. ხმარებაშია ორივე სახელი. თუმცა არის საშიშროება იმისა, რომ გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ქართული სახელი ხალხთა

მეხსიერებიდან ამოიშალოს და საბოლოოდ საერთოდ გაქრეს. აქედან გამომდინარე დღევანდელი საქართველოს ფარგლებს გარეთ დარჩენილ ქართულ ისტორიულ მხარეებში გეოგრაფიულ სახელთა სისტემატურ აღწერას, ეტიმოლოგიურ კვლევასა და ამ მასალების ფართო საზოგადოებისათვის წარმოჩენას დიდი საშვილიშვილო და ეროვნული მნიშვნელობა ენიჭება. იქ მცხოვრები ჩვენებურები კი გვეუბნებიან: “გამოუცვალა ჰუქუმათმა (მთავრობამ – ნ.ც.) ბუელი სახელი, გურჯული სახელი. მარა ყუელამ ვიციტ გურჯული სახელი; გენჯები (ახალგაზრდები – ნ.ც.) რაგუარ მეიქცევიან, არ ვიცი. დეიმახსოვნებენ ჰერალდა (ალბათ – ნ.ც.) ისინიც. არ დეიკარქის გურჯი სახელი სოფლისა” (95, 337).

ღმერთმაც არ ინებოს იქ ქართული სახელისა და ქართული ენის ამოძირკვა.

1. თურქულენოვანი ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევის თურქულენოვან ტოპონიმებში სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა:

1. მარტივი სახელები;
2. სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები;
3. სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები.

მარტივი სახელები

დერე დელე, სამ., (ტბეთი, მორღელი). თურქ. dere “ხეობა”, “ხევი”. დერე საკვლევ რეგიონში იხმარება როგორც ზოგადად ხევის, ხეობის, ასევე მდინარის, დელის მნიშვნელობით.

თოფრაქ ტყე (სხლობანი). თურქ. toprak “მიწა”.

დათალი საძოვრები (მამანელისი, მორღელი, შავშთა, წყალსიმერი). თურქ. yatak “გომური” (23, 25). დათალი იხმარება სად-

გომის, საწოლის მნიშვნელობით. დათალი ეწოდება პირუტყვის (ხარის, ცხერის ...) ღამის გასათევ ადგილს.

მეიდან სათიბები (დაბაწვრილი, შაკეთი). თურქ. meydan “მოედანი”.

სათარ სამ., სათიბი (გურნათელი, სხლობანი). სათარი საბასთან არის შეშა მოთრეული (73, 30), შ. ნიჟარაძე ამ სიტყვას ასე განმარტავს: “თავქვე დასაცურებელი (ხეების), ღარობი” (71). სათარი მესხურ დიალექტშიც არის ცნობილი (49). იგი ხე-ტყის დამუშავებასთან დაკავშირებული ტერმინია და ზოგადად აღნიშნავს იმ ადგილს, სადაც ხეებს (მორებს) მიათრევენ ფერდობზე დასაცურებლად.

ჩაირ სათიბი (დაბაწვრილი). ჩაირი იმერხეულ დიალექტში აღნიშნავს სათიბს, საძოვარს, ზოგჯერ ზოგადად მდელოს მნიშვნელობა აქვს.

ჩერმიქ მინ. წყალი (მიქელეთი). აქაური მინერალური წყლები ცნობილია მთელ შავშეთში. სოფელ მიქელეთს დღეს ოფიციალურად ჰქვია “ჩერმიქ”. სოფლის სახელი აღებული იქნა მინ. წყლების მიხედვით.

ყიშლა სოფ. უბანი, სამ., (ჯინალი, ხანთუშეთი) ყიშლა თურქული დიალექტიზმია, ლიტერატურულა: “კიშლაკ” და ნიშნავს “საზამთრო სადგომს”. თურქ. Kış “ზამთარი” თურქულ “კიშლაკს” ქართული “ფერდა” შეესიტყვება (71, 343). ფერდა საგაზაფხულო-საშემოდგომო საძოვარია. იმერხეულ დიალექტში ყიშლას ქართული სიტყვა “მეზრე” ცვლის: “თურქულად ყიშლაა, ქართულად მეზრეს ვეტყვით” (95).

სირთ სათიბი (დაბაწვრილი) თურქ. sirt “ზურგი”, “სერი”. სირთი ჰქვია ამობურცულ, ზურგა ადგილს, პატარა მაღლობს.

სირთის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვს *ჩოტქას*, რომელიც ჩაყარდნილ, ჩაღრმავებული ადგილს ნიშნავს – *ჩოტქა* ტყე (ჩართულეთი). მარტივი ტოპონიმია *სოჯუთ* ტყე (ტბეთი) თურქ. soğüt “ტირიფი”, და ა.შ.

სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები

შეშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სუფიქსებით გაფორმებულ სახელებს.

პროლექტიულობით გამოირჩევიან შემდეგი სუფიქსები: -lar// -ler, -gil, -li, -l//ik// -luk (//-lik// -lük), -ci და სხვ.

-lar// -ler სუფიქსი მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელია თურქულ ენაში. იგი ტოპონიმებს აწარმოებს არსებითი სახელისაგან: *გოლ-ლარ* ტბები (შავეთი, დაბაწვრილი, ვანთა), თურქ. გმ “ტბა”. დასტურდება შემთხვევები, როდესაც ეს სახელი აღნიშნავს არა უშუალოდ ტბას ან ტბებს, არამედ ტბასთან მდებარე ტერიტორიას, ტყეს, ან სათესს: *გოლ-ლარ* ტყე (ოქრობაგეთი), *დოლაბ-ლარ* გამოქვ. (ველი), თურქ. dolap “კარადა”, *თუქან-ლარ* სოფ. უბანი (სხლობანი), თურქ. dükkân “ლუქანი”. სოფლის ამ უბანში ადრე ბევრი სამჭედლო სახელოსნო ყოფილა და სახელიც ამის გამო დაერქვა (127), *ჯათახ-ლარ* სათიბი (ხანთუშეთი), თურქ. yatak “გომური” (23, 25), საწოლი, სადგომი, *მეიდან-ლარ* სოფ. უბანი, სათიბი (სხლობანი, მამანელისი), თურქ. meydan “მოედანი”, *ჩოქქ-ლარ* სათიბი, ტყე (მორღელი, სოფორო), *ქილისა-ლარ* ნაეკლ. სათიბი (დაბაწვრილი, ვანთა, ველი, ციხისძირი), თურქ. Kilise “ეკლესია”. -lar სუფიქსი დაერთვის ანთროპონიმულ სახელებს: *მაიქ-ლარ* ტყე (ჩართულეთი), *მამუქ-ლარ* საძ. (ციხისძირი), *მუთო-ლარ* სოფ. უბანი (ქოთეთრისი), *ფაფუ-ლარ* სათიბი (ბალვანა), *ხაბელ-ლარ* სოფ. უბანი (სხლობანი). მაიქი, მამუქი, მუთო, ხაბელა პიროვნული სახელებია. აქ იგულისხმება არა ბევრი მაიქი ან ბევრი მუთო, არამედ მათ კუთვნილებაში მყოფი ადგილები (სადოვარი, ტყე...).

-lar// -ler სუფიქსი დაერთვის რთულ ფუძეებს: ორთაქოფრულარ საძ., (დაბაწვრილი), თურქ. orta “შუა”, Köprü “ხიდი”, *სარიჩოფ-ლარ* სათიბი (შავეთი). თურქ. sarı “ყვითელი”, çop “ნაგავი”. ინფორმატორების ცნობით, ამ მიდამოებში იზრდება ყვითელი მცენარე, რომელიც გადამწიფების შემდეგ ერთიანად ლპება და

მძფრ სუნს უშვებს. აქაურთა თქმით, ამ ბალახს არც საქონელი ძოვს და არც ითიბება, ადგილზე ღებება. ამიტომაც დაერქვა ამ ადგილს ასეთი სახელი – “ყვითელი ნაკავი” (127), *ერმენიპლოლ-ლარ* სამ., (შავქეთი) – “სომხების ფარეხები”. ჰაილი საქონლის ფარეხია, ღობე შემოვლებული აქვს და დაუსურავია (127):

დასტურდება -lar სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტი ler: *გოლ-ლერ* ტბა (კუჭენი), თურქ. göl “ტბა”, *გოლლერ* – “ტბები”, უფრო ზუსტად ტბასთან მდებარე ადგილი. *ღუზ-ღურ* სოფ. უბანი (ხანთუშეთი), თურქ. düz “სწორი, ვაკე ადგილი”.

საკვლევ რეგიონში განსაკუთრებული პროდუქტიულობით გამოირჩევა -gil სუფიქსი, რომელიც იგივე მნიშვნელობით იხმარება, როგორც ქართული სუფიქსები – ან (სოსიკოს-ან-ი, პეტრეს-ანი...), -ეულ-//-ოულ- (სოსიკოს-ეულ-ი, პეტრეს-ეულ-ი...) უფრო მიახლოებით -gil სუფიქსი ქართული – ი-ენ-თ-//-ი-ეთ-, სუფიქსის ფარდია. -ი-ენ-თ- -იანთ რთული სუფიქსის ფონეტიკური ნაირსახეობაა. აღნიშნავს კუთვნილება-შთამომავლობას. მაგ., აბდულ-გილ=აბდულ-იენთი, აბრამ-გილ=აბრამ-იენთი, ბერი-გილ=ბერ-იენთი და ა.შ. ასევეა -ანთ-სუფიქსი, “ოთარანთ” რიგის სახელების მსგავსად. -gil სუფიქსით გაფორმებული სახელები ძირითადად ერთი წარმომავლობის ოჯახებით დასახლებული ტოპონიმებია და აღნიშნავენ სოფლის უბნებს, სადაც, როგორც წესი, მხოლოდ ამ გვარის ოჯახები ცხოვრობენ. -gil სუფიქსი დაერთვის ანთროპონიმებს: *აბდულ-გილ* სოფ. უბანი (სხლობანი). ეს იგივეა, რაც აბდულ-ის-ან-ი, აბდულ-ის-ეულ-ი, აბდულ-აანთ-ი, ე.ი. სოფლის უბანი, სადაც ამ პიროვნების შთამომავლები, ან მისი ახლო ნათესაეები ცხოვრობენ. *აივაზ-გილ* სოფ. უბანი (მამანელისი), *ალი-გილ* სოფ. უბანი (ჯინალი), *ბექირ-გილ* სოფ. უბანი (წითვეთი), *ეზიზ-გილ* სოფ. უბანი (ბალვანა), *მამო-გილ* სოფ. უბანი (ტბეთი), *სუმაშ-გილ* სოფ. უბანი (წითვეთი), *ყუშო-გილ* სოფ. უბანი (შავმთა), *ჯუშო-გილ* სოფ. უბანი (ტბეთი), *ქანო-გილ* სოფ. უბანი (შავქეთი). აბდულ, აივაზ, ალი, ბექირ, ეზიზ, მამო, სუმაშ, ყუშო, ჯუშო, ჰალო პიროვნული სახელებია.

ტოპონიმის ფუძეა მაღალი ფენის ან სასულიერო წოდების სახელები: *აღა-გილ* სოფ. უბანი (მამანელისი), *ეფენდი-გილ* სოფ. უბანი (კუჭენი), *მოლლა-გილ* სოფ. უბნები (ზენდაბა, ჭყარები), *ბაჯი-გილ* სოფ. უბანი (წითვეთი), *ხოჯა-გილ* სოფ. უბნები (სხლობანი, ჭყარები). ალა და ეფენდი თურქულში თავაზიანი მიმართვის ფორმებია: აღა “ალა, ბატონი”. efendi “ბატონი”. მოლლა და ხოჯა კი – სასულიერო პირებია. ხაჯი წმინდა ადგილებში (მექა, მედინა) წასულ ადამიანს ეწოდება. “ხაჯწასული” ამ ადგილების მნახველია. ამ სახელებისაგან არის მიღებული ტოპონიმებიც.

-gil დაერთვის მეორე მაწარმოებლად პროფესია-საქმიანობის ამ სახველ ტოპონიმებს: *ბალ-ჯი-გილ* სოფ. უბანი (მამანელისი), თურქ. bal “თაფლი”, bal-ci “მეთაფლე”, -ci პროფესია-საქმიანობის აღმნიშვნელი სუფიქსია. ე.ი. ბალჯიგილ არის უბანი, სადაც მეთაფლე ცხოვრობდა ან ახლაც ცხოვრობს. ასევეა *დემირ-ჯი-გილ* სოფ. უბანი (სხლობანი), თურქ. demir “რკინა” demir-ci “მჭედელი”, *ყაჰე-ჯი-გილ* სოფ. უბანი (სხლობანი). თურქ. kahve “ყავა” და სხვ.

ქურთ-გილ სოფ. უბანია სოფ. ციხისძირში. ამ უბანში წარსულში ცხოვრობდნენ ქურთები, ამჟამად აქ მხოლოდ ადგილობრივი შავშელები სახლობენ, სახელი კი უბანს ქურთებისა შემორჩა. *ჩამურ-გილ* სოფ. უბანი (შავქეთი), თურქ. çamur “ტალახი”. ინფორმატორების ცნობით, ხშირი წვიმების შედეგად “აქაურობა ისე ატალახდება, ფეხს ვერ გადადგამ” (127). *ყაია-გილ* სოფ. უბანი (ჯინალი), თურქ. kaya “კლდე”, *სირთინ-გილ* სოფ. უბანი სათიბი (დაბაწვრილი), თურქ. sirt “ზურგი”; სერი. ყაია-გილი სოფელის კლდიანი უბანია, სირთინ-გილ – ბორცვიანი.

-li სუფიქსი ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსი. იგი თურქულ ენაში ისევე იხმარება, როგორც ქართულში -იან-, -ნარ- და სხვა სუფიქსები. ძირითადად დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს და მქონეობას აღნიშნავს: *ბოია-ლი*⁸⁰ სათიბები (სათლელ-რაბათი, სინკოთი, ზენდაბა), თურქ. boya “საღებავი”, ბოიალი-საღებავიანი,

შელებილი. “წერნავი”-“საღებავი”, შდრ.: საწერნაქე (86, 94). სინგული სათიბი (ზენდაბა), თურქ. sinek “ბუზი” სინგული-ბუზიანი, მწერიანი, ყავლა-ლი სათესი (ტბეთი), თურქ. Kavga “ჩხუბი”, Kavga-li “საჩხუბარი”, ეი. სადავო ადგილი. ქირაზ-ლი სოფელი (შავშეთი), თურქ. Kiraz “ბალი” (150, 213). ქირაზლი ნიშნავს ბალიან ადგილს, ბალვანას (←ბალ-ოვან-ა). ჩუფერ-ლი სათიბი (ზენდაბა), თურქ. çefer “ლობე”, çefer-li “ლობიანი”, “ლობეშემოვლებული ადგილი” (127), ჯევიზ-ლი ტყე (ყვირალა), თურქ. ceviz “კაკალი”, ceviz-li “კაკლიანი” იგივე “ნიგეზიანი”. ისტორიულ სოფელ ტბეთსაც დღეს ჯევიზლი ჰქვია. ეს სოფელი მართლაც გამოირჩევა საუკეთესო ჯიშის კაკლის ბაღებით. *ფინარ-ლი* სოფ. (შავშეთი) pınar “წყარო”, წყაროიანი, ასე ჰქვია სოფელ სხლობანს.

გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს სუფიქსი -lik//-lük, -/lik-luk, რომელიც დიალექტური ფორმით -luh//-luğ ფიქსირდება ტოპონიმებში. შინაარსობრივი მნიშვნელობა თითქმის იგივეა, რაც ქართულ -იან-, -ნარ- სუფიქსებს და სა - - - ე, სი - - - ე პრეფიქს-სუფიქსებს გააჩნიათ. *აშლამა-ლუზ* სათიბი (ზენდაბა), *აშლამა-“ნერგი”*, *აშლამალულ ნერგიანი* ადგილია ანუ *სანერგე* (127). *ბუზ-ლუზ* ტყე (სათლელ-რაბათი), თურქ. buz “ყინული”, buz-luk “საყინულე”, ბუნებრივი გამოქვაბული ტყეში, სადაც წლის ნებისმიერ დროს ერთი და იგივე ტემპერატურაა შენარჩუნებული. მის მიმდებარე ტყესაც ამიტომ ეწოდა ეს სახელი. *ქირაზ-ლულ-ი* სათიბი (შავშეთა), თურქ. Kiraz “ბალი”, ქირაზლული ბალიანი ადგილია. შდრ: ქირაზლი. *მეზერ-ლულ-ი* სასაფლაო (მორღელი), თურქ. mezar “საფლაო”, mezarlik “სასაფლაო”. *თუზ-ლუქ* სათიბი (შაქეთი), თურქ. tuz “მარილი”. tuz-luk “სამარილე”. ადგილობრივი მცხოვრებლები ამბობენ, რომ ამ ადგილებში მეცხვარეები ცხვარს მარილს აძლევენ. ამიტომაც დაერქვა ეს სახელი ადგილს (127).

საკვლევ რეგიონში დასტურდება -siz უქონლობის აფიქსით გაფორმებული რამდენიმე რთული გეოგრაფიული სახელი: *დიბსიზ*

გოლლარი ტბები, სათიბი (დაბაკეთილი), თურქ. dip “ძირი”, dip-siz “უძირო”, გვი “ტბა”, დიბსიზ გოლლარი – “უძირო ტბები”. სუზსუზ ყიშლა ტყე (სხლობანი), თურქ. su “წყალი”,) -suz, იგივე -siz უქონლობის სუფიქსია, სუსსუზ უწყლო ადგილია, ამ შემთხვევაში ყიშლა ანუ საზამთრო სადგომი.

სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევის თურქულენოვან ტოპონიმურ მასალაში დიდა სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელების რიცხვი. რთული სახელი, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ-საზღვრულია. წყობა - პრეპოზიციური. მკვლევარი მ. კეზულარია თურქულენოვან ტოპონიმებს, რომლებიც ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრული პრინციპით არიან დაკავშირებული, განიხილავს საში იზაფეტური წესის მიხედვით. მასალა აღებულია ქვემო ქართლის ტოპონიმებიდან.

პირველ იზაფეტში მსაზღვრელ-საზღვრული უკავშირდება ერთმანეთს ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე; დაშლულად-ქვის წყარო (დაშ. “ქვა”, კარაბულახ - შავი წყარო (კარა “შავი”), კურუ დერე-მშრალი ხევი (კურუ-მშრალი, დერე-ხევი).

მსაზღვრელი სახელი შეიძლება სუფიქსიანიც იყოს: ჯინლი-კადა-ეშმაკის კლდე (ჯინ-“ეშმაკი”), ბატახლიჯალა-ჭაობიანი ჭალა (ბათახ “ჭაობი”).

მეორე იზაფეტში მსაზღვრელი წარმოდგენილია ფუძის სახით, ხოლო საზღვრული დაირთავს მესამე პირის კუთვნილებით აფიქსს. აღმააღაჯი-ვაშლის ხე (ელმა/ალმა “ვაშლი”, აღაჯ “ხე”, -ი მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი). ინეკდალი - ძროხის მთა (ინეკ “ძროხა” დალი “მთა”), ფოშა ქალაფასი - (ფოშა “ციგანს”, ბოშას აღნიშნავს), ქალაფა - ნანგრევი, -სი მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი ხმოვანფუძიანი სახელებისათვის.

მესამე იზაფეტში მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის

კუთვნილებითი აფიქსით: პალიტინინ გუნოღუ (ფაღის “მუნა”, გუნოღ “მზიანი მხარე”, “მზვარე”, აღმანინ დუზუ (დუზ “დაბლობი, მინდორი”)... (46, 17-18).

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში დასტურდება საბივე იზაფეტის მაგალითები, მაგრამ უფრო სჭარბობს პირველი იზაფეტის შემთხვევები, როცა მსაზღვრელ-საზღვრული მორფოლოგიური კავშირის გარეშეა ერთმანეთთან დაკავშირებული.

ა) საზღვრული აიდრონომიული ტერიმინა (ტბა, წყარო, ხევი...)
მსაზღვრელი - არსაბიმი ან ზაღსართავი სახელი

საზღვრული წვერია ტბა, თურქ. göl, მსაზღვრელი არსებითი სახელი. მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე: ბალიქგოლი ტბები (ქვ. სულისი, სხლობანი) თურქ. balik “თევზი”. göl “ტბა”, თევზის ტბა ანუ თევზიანი ტბა. დევეგოლი ტბა (ტბეთი), თურქ. deve “აქლემი”, აქლემის ტბა. დურნაგოლი ტბა (ქოთეთრისი) – წეროს ტბა (durma “წერო”), ტავარგოლ ტბა (ტბეთი) – ცხერის ტბა (tavar “საქონელი”, ცხვარი), ქიზგოლ ტბა (სხლობანი) – გოგოს ტბა (Kiz “გოგო”).

მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია: ყარაგოლ ტბა (მოქეთა, სხლობანი) – შავი ტბა (Kara “შავი”), ჩურუქგოლი ტბა, სათიბი (ტბეთი, შავქეთი) – დამპალი ტბა (çürük “დამპალი”).

მსაზღვრელი სუფიქსიანი სახელია, კერძოდ კი დართული აქვს ქონების აღმნიშვნელი სუფიქსი -ლი: სოლითლი გოლ ტბა (ახ-აღდაბა) – “ტირიფიანი ტბა” (söğüt “ტირიფი”), ქულაქლი გოლ ტბა (სხლობანი) – ყურიანი ტბა (Kulak “ყური”) და სხვ. ამ უკანასკნელს გარშემოწერილობის გამო დაერქვა ეს სახელი.

მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი

აფიქსით (-ი): *მეიდან-ინ* გოლ-ი ტბა (შავქეთი) – მოედანის ტბა, *შერიფ-ინ* გოლ-ი ტბა (შავქეთი) – შერიფის ტბა (შერიფი კაცის სახელია)...

საზღვრული წევრია *ფუნღარ*, ლიტ. ფორმა – ფინარ, რაც ნიშნავს წყაროს, მსაზღვრელი – ზედსართავი სახელი: *სოუზფუნღარი* წყარო (შავქეთი) – ცივი წყარო, თურქ. Soğuk “ცივი”. *ტაშფუნღარ* სათიბი (დაბაწვრილი) – ქვიან ადგილზე მომდინარე წყარო (taş “ქვა”), *ყარაფუნღარ* წყარო (ტბეთი) – შავი წყარო (kara “შავი”). აქ იგულისხმება ამ წყაროსთან მდებარე ადგილი და არა მხოლოდ წყარო.

საზღვრულია su - წყალი, მსაზღვრელი – არსებითი სახელი. რიცხვი – მხოლოდითი: *ყიზსუდ* წყარო (ტბეთი) – გოგოს წყარო (kis “გოგო”), *დერმანსუდ* წყარო (ტბეთი) – წამლის წყარო (derman “წამალი”).

საზღვრულია dere - ხევი, დელე, მსაზღვრელი -არსებითი სახელი. *დეგირმანდერე* დელე (გურნათელი) - წისქვილის ხევი (degirmen “წისქვილი”. მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია: *ბუდუქ დერე* დელე (შავქეთი) - დიდი დელე (büyük “დიდი”), *ქორდერე* დელე (შავთა) - ბრმა დელე, ხევი (kör “ბრმა”), *ყურუდერე* სოფელი (მორღელის თურქული სახელი) - შშრალი ხევი (kuru “შშრალი”).

ბ) საზღვრული აღვილის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის

აღმნიშვნელი ტერიტორია (მთა, ვაკე, ბორცვი, კლდე...)

მსაზღვრელი - არსებითი. ან ზედსართავი სახელი

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია, იშვიათად საზღვრული - მხოლოდით რიცხვში.

ტად - თურქ. dağ “მთა”. ამ სიტყვის მნიშვნელობის ქვეშ იგულისხმება არა მხოლოდ მთა, მთიანეთი (თურქ. dağlık

“მთიანეთი”), არამედ საზაფხულო იალაღები ანუ იაილები მთაში. *ბილბილანტაღი* მთა, იაილა (ანკლია, სინკოთი) - ბილბილანის მთა. ბილბილანი მთათა სისტემაა შავშეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. *ღუზტაღი* მთა, იაილა (სოფორო, ქოთეთრისი) - ვაკე მთა (თურქ. düz “სწორი”, “ვაკე ადგილი”). იაილა, რომელიც მთის მოვაკე-ბულ, სწორ ადგილზე მდებარეობს. *აღლანუსჩამ ტაღლარი* მთები (ზენდაბა) - მარტო ფიჭვის მთები ანუ მარტოსელა ფიჭვის მთები (თურქ. yalnız “მარტო”), (çam “ფიჭვი”), ასევე მთაგრეხილი, მთათა სისტემაა იალანუს ჩამი, რომელიც შავშეთს არტანუჯისაგან მიჯნავს. *ჯინტაღი* მთა (სხლობანი) - ეშმაკის მთა (თურქ. cin “ეშმაკი, ჯადოქარი”).

ღუზ - თურქ. düz “სწორი, ვაკე ადგილი”. ბუჯუქ ღუზ საძ., ვაკე (ტბეთი, ჯინალი) - დიდი ვაკე (თურქ. büyük “დიდი”, ქურუქ ღუზ საძ., (ტბეთი) - პატარა ვაკე (თურქ. Küçük “პატარა”).

თეფე - თურქ. tepe “მწვერვალი, წვერი, ბორცვი”. *ტაეშან თეფე*² ტყე (მამანელისი) - ჟურდღლის მწვერვალი, ბორცვი, *ქალისანინ თეფესი* ნაეკლ. (მოქეთა) - ეკლესიის მწვერვალი, ბორცვი, სადაც იდგა ეკლესია. ახლა მხოლოდ მისი ნანგრევებია შემორჩენილი. *ყანლი თეფე* მთა, ტყე (კარავათი, მოქეთა) - სისხლიანი ბორცვი (თურქ. kan “სისხლი”, kanli “სისხლიანი”. ამ შემთხვევაში მსაზღვრელი წარმოდგენილია სუფიქსით: -li. დასტურდება შემთხვევები, როცა თეფეს ცვლის *სირთ-ი*, რასაც თითქმის იგივე მნიშვნელობა აქვს. *სირთ* - თურქ. sirt “ზურგი, სერი”. *დაუდიღლი სირთი* საძ., (ვანთა) - დაუდის ვაჟიშვილის სერი, თურქ. oğul “ვაჟი, შვილი”.

ქაა - თურქ. kaya “კლდე”. *ბაღქაა* ტყე (ვანთა) - თაფლის კლდე (თურქ. bal “თაფლი”), იგივე ძირის მსაზღვრელი წარმოდგენილია -li სუფიქსით: *ბაღლიქაა* სათიბი (გურნათელი) - თაფლიანი კლდე. *ყარაქაა* საძ., (ტბეთი) - შავი კლდე (თურქ. kara “შავი”).

ბ) კომპოზიტის პირველი ნაწილია არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნეობა ან სახელწოდება, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი

მეკელე/მაძლე - თურქ. Mahalle “უბანი”. მსაზღვრელია არსებითი სახელი ან ზედსართავი სახელი, საზღვრული - მეკელე/მაძლე. მეკელეს ინსტიტუტი ძალზედ განვითარებულია ისტორიული ტაო-კლარჯეთის ყველა მხარეში და მათ შორის შავშეთ-იმერხეშიც. აქაური სოფელი დასახლებულია “მეკელეების” ანუ უბნების მიხედვით. სოფელი რამდენიმე უბნისაგან შედგება და როგორც წესი, თითოეულ უბანში თითქმის ერთი წარმომავლობისა და გვარის ოჯახები ცხოვრობს. მეკელეების რაოდენობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ მოსახლეობის რა რაოდენობა ცხოვრობს სოფელში და როგორია მათი განლაგების პრინციპი. სოფელში ჩვეულებრივ არის სამი და მეტი უბანი. მაგ., სოფელ ციხიაში სამი მეკელეა, დასამობში - 5, ვერხვინალში და შავშეთში - 7, ჭუარებსა და კუჭენში - 10, მამანელისში და ზენდაბაში - 11, წითვეთში - 13, სხლობანში - 26. სოფლის უბნების აბსოლუტურ უმრავლესობას თურქულმაწარმოებლიანი და თურქული შინაარსის სახელები ჰქვია. გამონაკლისა რამდენიმე ქართული გვარსახელებისაგან მომდინარე უბნები. მაგ. დულაბიძე და ლასურიძე (სოფ. წითვეთი), ჩაქურიძეები, მიქაძეები (სოფ. ზაქეთი) და სხვ. ყველა სოფელში, ჩვეულებრივ, არის *აშჯი მაძლე* (თურქ. aşğı “ქემო, ქვედა”) - ქემო უბანი და *დობარი მაძლე* (თურქ. yukarı “ზემო, ზედა”) - ზემო უბანი, ასევე ყველა სოფელშია თითქმის *ჯამემაძლე* (თურქ. cami “მეჩეთი”). ის უბანი, სადაც ფუნქციონირებს მეჩეთი, ჯამემაძლეა. ბევრ სოფელში ჯამემაძლის ძველი ქართული სახელის დადგენა ვერ მოვახერხეთ, რადგანაც მეჩეთები საუკუნეების განმავლობაში მოქმედებენ. ძველი ქართული სახელი კი ძალე გაქრა. გვაქვს უბნები: *დუზმაძლე* სოფ. უბანი (მამანელისი) - ვაკის უბანი, *სირთმაძლესი* სოფ. უბანი (მოქეთა) - სერის უბანი და ა.შ.

საზღვრული წევრია დოლ თურქ. yol “გზა”. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია. მსაზღვრელი არსებითი ან

ზღსართავი სახელი ხშირად რთულია, იშვიათად - მარტივ-
ფუძიანი: *ღუზდოლ* გზა, საძ., (მამანელისი) - ვაკის გზა,
ესკიყიშლა დოლ გზა (სხლობანი) - ძველი ყიშლის გზა,
იენიყიშლა დოლ გზა (სხლობანი) - ახალი ყიშლის გზა. თურქ.
eski "ძველი", yeni "ახალი", *თეფექტი დოლუ* გზა (ახალდაბა), -
თეფექტის გზა. *თეფექტი* სოფელ ახალდაბას ჰქვია. სიტყვასიტყვით
ნიშნავს ბორცვზე, მაღლობზე გაშენებულ სოფელს. *მეშელიქი*
დოლუ გზა (სხლობანი) - *მეშელიქის* გზა. *მეშელიქი* სოფელ
დაბაწვრილის თურქული სახელია, რომელიც მომდინარეობს სახ-
ელიდან meşe "მუხა", meşelik "მუხნარი", "მუხიანი",
ტაშლიდაილა დოლუ გზა (სხლობანი) - ქვიანი იაილის გზა,
თურქ. taşlık "ქვიანი". *ყირმიზი დოლუ* სათესი, გზა (ტბეთი) -
წითელი გზა. თურქ. Kırmızı "წითელი", *ყურთდოლ* გზა (ზენდა-
ბა) - მგლის ბილიკი. თურქ. Kurt "მგელი" და ა.შ.

საზღვრული წვერია *თარლა*, თურქ. tarla "ყანა სათესი".
მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლოდობით რიცხვშია, იშვიათად -
საზღვრული მრავლობით რიცხვში. მსაზღვრული არსებითი ან
ზღსართავი სახელია. საზღვრულ წვერს იშვიათად დართული აქვს
მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი - სი:

არმუთ თარლასი სათესი (მორღელი) - მსხლის ყანა, ანუ ყანა,
სათესი, სადაც მსხლების ხეები დგას. თურქ. armut "მსხალი", *არ-
ფა თარლასი* სათესი (ვანთა) - ქერის ყანა, თურქ. arpa "ქერი",
ბოლოზ თარლასი სათესი (მორღელი) - ყელიანი ყანა ანუ სათესი,
რომელსაც ვიწრო, ყელის ფორმა აქვს. თურქ. biçaz "ყელი",
იგივე მნიშვნელობისაა ტოპონიმი *ღარი თარლა* სათესი
(დაბაწვრილი) - ვიწრო ყანა, თურქ. dar "ვიწრო", *სირთ თარლა*
სათესი (ტბეთი) - ბორცვიანი ყანა ანუ მაღლობზე მდებარე ყანა.
თურქ. sirt "სერი", *ტაშლი თარლა* სათესი (ჭუარები) - ქვიანი
ყანა, თურქ. taş "ქვა", "ქვიანი ადგილი", *უზუნ თარლა* სათესები
(ანკლია, ჩართულეთი, ვანთა) - გრძელი ყანა, თურქ. uzun
"გრძელი", *ქაიანქ თარლა* სათესი (დაბაკეთილი) წყაროს ყანა ანუ
ყანა, სადაც გამოდის წყაროს წყალი. თურქ. kaynak "წყარო",

ჩოქქე *თარღა* სათიბი (ჩართულეთი) - ჩავარდნილ, ჩაღრმავებულ ადგილზე მდებარე ყანა, თურქ. çökük “ჩავარდნილი ადგილი” და სხვ.

საზღვრული წვერია *ქოფრიძ/ქოფრუ*, თურქ. Köprü “ხიდი”. მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, ორივეს რიცხვი - მხოლოდითი, საზღვრული წარმოდგენილია შესამე პირის კუთვნილებითი ავიქსის (-სი) ფონეტიკური ვარიანტით: -სუ.

დეერიშოღლი ქოფრუსუ ხიდი (კუჭენი) - დეერიშის შვილის ხიდი. დეერიშოღლი თურქული გვარსახელია, რომელიც მომდინარეობს პიროვნული სახელიდან - დეერიში, დეერიშოღლი იგივე დეერიშის შვილია. ანალოგიური მნიშვნელობისაა ტოპონიმი

თეიფუროღლი ქოფრუსუ ხიდი (კუჭენი), თეიფურა კაცის სახელია. *ქემერქოფრი* ხიდი (მორღელი, სვირევანი), თურქ. kemer “ქამარი”, საკვლევ რეგონში ამ სახელწოდების ქვეშ იგულისხმება ძველი, თაღოვანი ხიდები, რომლებიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება აქ. *ჩურუქ ქოფრუსუ* ტყე, ნაეკლ., სათიბი (მამანელისი, სხლობანი, დაბაწვრილი) - დამპალი ხიდი, თურქ. çürük “დამპალი” და ა.შ.

მსაზღვრელია სახელზმნა, უმეტესწილად მიმღეობა ან იშვიათად, ზედსართავი სახელი, საზღვრული კი - არსებითი სახელი: თაშ/ტაშ, თურქ. taş “ქვა”, მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლოდით რიცხვში დგას.

დელიტი ტაშ ტყე (დაბაწვრილი) - “ნახვრეტიანი ქვა”, თურქ. delik “ნასვრეტი, ნახვრეტი, ხვრელი”. ამ ტყეში მრავლად არის ამგვარი ქვა და ადგილის სახელდებაც აქედან მომდინარეობს, *თიქლი ტაში* ქვიანი ადგილი, სამ., (წეთილეთი) - დასობილი, დარჭობილი (ვერტიკალურად) ქვები”, თურქ. dikili “დასობილი”, დარჭობილი”, *ოთლი ტაშ* სამ., (ხანთუშეთი) - “ბალახიანი ქვა”, თურქ. ot “ბალახი”, *ქესუქ ტაშ* სამ., (ვანთა) - “დაჭრილი ქვა”, თურქ. kesmek “ჭრა”, “დაჭრილი” და სხვ.

საზღვრულია არსებითი სახელი: *ჩაირ*, რაც ზოგადად ნიშნავს საძოვარს, სათიბს, მინდორს მსაზღვრელი - არსებითი ან ზედსართავი სახელი, იშვიათად - ზმნიზედა. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია:

გოლლი ჩაირ სათიბი (სოფორო) - “ტბებიანი საძოვარი, მინდორი”, თურქ. göl “ტბა”, დერე ჩაირ სათიბები (ხანთუშეთი, ტბეთი, შავექეთი) - “ხევის საძოვარი, სათიბი”. თურქ. dere “ხეობა, ხევი”, დიბ ჩაირ სათიბი (ზ. სულისი) - “ქვემო საძოვარი, სათიბი”, თურქ. dip “ძირი, ფსკერი”, დოზარი ჩაირ სათიბი (ტბეთი) - “ზემო საძოვარი”, თურქ. yukari “ზევით”, ენგი ჩაირ სათიბი (შავექეთი) - “ახალი საძოვარი”, თურქ. yeni “ახალი”, სარი ჩაირ იაილა, სათიბი, საძოვრები (წეთილეთი, წყალსიმერი, ხოხლევი, მანხატეთი) - “ყვითელი საძოვარი”, თურქ. sarı “ყვითელი”, საყათ ჩაირ სათიბი (ჯინალი) - “ხეიბარის საძოვარი”, თურქ. sakat “ხეიბარი”. ტაშლულ ჩაირ სათიბი (ტბეთი) - “ქვიანი საძოვარი”, თურქ. taş “ქვა”, taşlık “ქვიანი”, ქურქუქ ჩაირ სათიბები (მამანელისი, ველი, დაბაწვრილი) - “პატარა საძოვარი”, თურქ. Küçük “პატარა”, ყარამეშ ჩაირ სათიბი (გურნათელი) - “შავი მუხის საძოვარი”, თურქ. kara “შავი”, “მუხა”. იგულისხმება სათიბი, რომლის სიახლოვეს არის მუხნარი. ჯამი ჩაირ სათიბი (ყვირალა) - “მეჩეთის კუთვნილი სათიბი”, თურქ. cami “მეჩეთი” და ა.შ.

რთული სახელის მეორე შემადგენელი ნაწილია არსებითი სახელი: ორმან, თურქ. orman “ტყე” (150, 226), პირველი ნაწილი არსებითი სახელი ან ზედსართავი სახელია. მსაზღვრელი ხშირ შემთხვევაში არის რთული სახელი. მსაზღვრელ-საზღვრული მხოლოდით რიცხვშია:

ბაირამოღლი ორმანი ტყე (გურნათელი, ვანთა) - “ბაირამის შვილის ტყე”, ბაირამი კაცის სახელია. დემირყაფი ორმანი ტყე (ჯინალი) - “რკინის კარის ტყე”. დემირყაფი სოფელ ყვირალას თურქული სახელია. თურქ. demir “რკინა” (150. 175), kapi “კარი” (150, 208), დანუხ ორმანი ტყე (ხანთუშეთი, სათლელ-რაბათი) - “დამწვარი ტყე”, თურქ. yanmak “დაწვა, წვა” (150, 255), საყათ ორმანი ტყე (ჯინალი) - “ხეიბარი ტყე”, თურქ. sakat “ხეიბარი”. ამ შემთხვევაში იგულისხმება გაჩეხილი, განადგურებული ტყე...

მსაზღვრელია არსებითი ან ზედსართავი სახელი, საზღვრული-
არსებითი სახელი: *დაილა*, თურქ. *yaylak* “ილალი”, *დაილა*
საზაფხულო საძოვარი და სადგომებია მთაში.

ბილბილანს *დაილასი*, ილალი (ხანთუშეთი, გურნათელი) -
“ბილბილანის ილალი”, *ესკი* *დაილა* ილალი (ჯინალი, შავქეთი,
კუჭენი) - “ძველი ილალი”, თურქ. *eski* “ძველი”, *საპარა*
დაილა//საზარა *დაილა* ილალი (ბალვანა, კუჭენი) -
“საპარის/საზარის ილალი”, *ტაშლი* *დაილა* ილალი (სხლობანი)
- “ქვიანი ილალი”, თურქ. *taş* “ქვა”, *taşlık* “ქვიანი”. *ყარაგოლ*
დაილასი ილალი (მამანელისი) - “შავი ტბის ილალი”, თურქ.
kara “შავი”, *göl* “ტბა”.

საზღვრული წვერია *ყიშლა*, რომელიც ყიშლადის სახენაცვალი
ფორმაა და ნიშნავს “საზამთრო სადგომს”, თურქ. “ზამთარი”.
მსაზღვრელი – ზედსართავი სახელი.

აშაღი ყიშლა საზ. სადგომი (ზენდაბა) - “ქვედა საზ. სადგომი”,
თურქ. *aşağı* “ქვემო, ქვედა”, *ესკი ყიშლა* იაილა (სხლობანი) -
“ძველი საზამთრო სადგომი”, თურქ. *eski* “ძველი”. ეს უკანასკნელი,
ინფორმატორების ცნობით, საზამთრო სადგომი იყო, შემდეგ კი
ილალის ფუნქციები მიიღო. *დენი ყიშლა* ილალი (სხლობანი) - “ახ-
ალი ყიშლადი”, თურქ. *yeni* “ახალი”, ე.ი. სოფელ სხლობანს ორი
საზაფხულო ილალი აქვს მთაში, ერთი - ესკი ყიშლა, რომელიც
აღრე საზ. სადგომი იყო და მეორე - დენი ყიშლა, ილალი, რომელ-
მაც სახელი ესკი ყიშლის მიბაძვით მიიღო. *სუსუს ყიშლა* ტყე
(სხლობანი) “უწყლო საზამთრო სადგომი”, თურქ. *su* “წყალი”, *su-*
siz “უწყლო” და სსვ.

საზღვრული წვერია არსებითი სახელი: *დათალი*, თურქ. *yatak*
“საწოლი”, მსაზღვრელი არსებითი სახელი ან ზმნიზება. კომ-
პოზიტიის ორივე წვერი მხოლოდით რიცხვშია.

აშაღი დათალი სათიბი (ველი) - “ქვედა საწოლი”, თურქ.
“ქვემო, ქვედა”. *დობარი დათალი* სათიბი (ველი) - “ზედა
საწოლი”, თურქ. *yukarı* “ზევით”. *ოქუზ დათალი* ტყე (ვანთა) -
“ხარის საწოლი”, თურქ. *öküz* “ხარი”, *მარალ დათალი* საძ.,
(კუჭენი) - “ირმის საწოლი”, თურქ. *maral* “ირემი” და ა.შ.

შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა მრავალფუძიანი ტოპონიმები, უპირატესად - სამფუძიანი, იშვიათად - ოთხფუძიანი სახელები. თხზული სახელის ყველა შექმადგენელი სიტყვა თურქული წარმომავლობის ტოპონიმი. ისინი ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის პრინციპით არიან დაკავშირებული. გვაქვს სახელები, სადაც მსაზღვრელ-საზღვრული პირდაპირ, მორფოლოგიური კავშირის გარეშე უკავშირდებიან ერთმანეთს, სხვა შემთხვევაში მსაზღვრელ წვერს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრულს კი მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი -სი. მსაზღვრელიც და საზღვრულიც მხოლოდით რიცხვში დგას. იშვიათად საზღვრული მრავლობით რიცხვშია.

გურჯი გეჩიდ დოლ გზა (ხანთუშეთი) - “ქართველის გავლილი გზა”, თურქ. Cürcü “ქართველი”, geçmek “გავლა, გადასვლა”, yol “გზა”, *დერემაჰალესინინ დერესი დელე* (ტბეთი) - “ხევის უბნის ხევი”, თურქ. dere “ხეობა, ხევი”, mahalle “უბანი”, *მოლა ოსმანინ ჩაირინ ალთი* სათიბი (შავქეთი) - “მოლა ოსმანის მინდვრის ბოლო”, თურქ. alt “ქვეშ, ქვემოთ”, ქემერ ქოფრუ ჩაირ დელე (მორღელი) - “ქვის ხიდთან მდებარე მინდორი”, თურქ. kemer “ქამარი”, köprü “ხიდი” *ყარაქოინ დაილასინ* გოლლარი ტბეთი (შავქეთი) - “შავქეთის იალალის ტბები”. *ყარაქოი* ნიშნავს “შავ სოფელს” და იგი შავქეთის თურქული სახელია. *ყარა ფუნდარ ჩაირ* სათიბი (ჯინალი) - “შავი წყაროს მინდორი”, *ჩაქლინ სირთ მაჰალესი* სოფ. უბანი (მოქვთა) - “ტურის სერის უბანი”, თურქ. zakal “ტურა”, sirt “ზურგი, სერი”, mahalle “უბანი”, *ჯამემაჰალე ორმანი* ტყე (ციხისძირი) - “მეჩეთის უბნის ტყე”, თურქ. cami “მეჩეთი”, mahalle “უბანი”, orman “ტყე”, *იქი სუინ არასი* სოფ. უბანი, ტყე (ხანთუშეთი, მამანელისი) - “ორ წყალს შუა”, თურქ. iki “ორი”, su “წყალი”, ara, aralik “არე, შუალედი”. ამ სახელწოდების ქვეში იგულისხმება ორ წყალს შორის მდებარე ტერიტორია. კომპოზიტიც მეოთხე წვერი ჩავარდნილია. მ. ქამადაქე

წერს: “ზოგიერთი სამფუძიანი კომპოზიტი ოთხფუძიანიდან ჩანს მიღებული. ასეთი ტიპის სახელის ერთ-ერთი კომპონენტი ხშირად ზმნიზედაა. მაგ., სახელწოდებაში *ბრტყელკილდიქვეში* ჩავარდნილია ერთი წვერი “მამული”, “ტყე”, “ჭალა” და ა.შ. ასეთ სახელებშიც ზმნიზედები მიუთითებს ობიექტის მდებარეობაზე და, ამავე დროს, ასრულებს ჩავარდნილი საზღვრულის როლს” (97, 44).

2. ქარიულ-თურქული სიტყვების მონაწილეობით გაფორმებული რთული ტოპონიმები

ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებულ რთულ ტოპონიმებში გამოიყოფა სამი ჯგუფი:

- ა) მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული – თურქული;
- ბ) მსაზღვრელი თურქული სიტყვაა, საზღვრული – ქართული;
- გ) სამ და მეტფუძიანი ტოპონიმები.

ა) მსაზღვრელი ქარიული სახელია, საზღვრული – თურქული

ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული – თურქული. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია, მსაზღვრელად უმეტესად გამოყენებულია სოფლების სახელები. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მხოლოდითია: *აგარის დაილა, დაბის დაილა, უსტამისის დაილა, ხევწრულის დაილა* იალაღები (წეთილეთი, დაბა, უსტამისი, ხევწრული), *ფაფართის დერე* ღელე (სვირევანი), *ყურჯლას დერე* ღელე (სვირევანი).

მსაზღვრელს მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი: *ართვინ დოღუ* გზა (სინკოთი), *ბაღვანა ქოფრუსი* ხიდი (ბაღვანა),

ვერტიკალ დოღუ გზა (ვერტიკალი), ზენდაბა ქოფრუსუ ხიდი (ზენდაბა), მერია დოღუ გზა (სხლობანი), მოქეთა დოღუ გზა (მოქეთა), სინკოთ დოღუ გზა (სინკოთი), სინხა დოღუ გზა (სხლობანი), სოფორა დოღუ გზა (სოფორო), ხანთუშეთ დოღუ გზა (ხანთუშეთი), ხანთუშეთ ქოფრუსუ ხიდი (ხანთუშეთი) და ა.შ.

მსაზღვრელი არსებითი სახელია, რომელსაც მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (-ის) ან ამ ნიშნის თანხმონითი ნაწილი (ს). თურქული საზღვრული წევრი დაირთავს მესამე პირის კუთვნილებით აფიქსებს (-ი ერთვის თანხმონიანუფიძან სახელებს, -სი ხმონიანუფიძან სახელებს): არსიან ტაღი იალაღი (ციხია) - "არსიანის მთა", თურქ. tağ "მთა", არსიან დერე მდინარე (მიქელეთი), "არსიანის მდინარე" - გოღი დაღა იალაღი (ივეთი) - "გოღის იალაღი", გოღი პიროვნების სახელია, თელა ბოღაზი საღ, (ვანთა) - "თელის ყელი", სრუტე", თურქ. bığaz "ყელი, სრუტე", თელიანი, ვაწრო ადგილი, კარიხათ ტაღი მთა (შეღმთა) - "კარიხათის მთა", ტბეთ ქილისესი ეკელესია (ტბეთი) - "ტბეთის ეკელესია", თურქ. Kilise "ეკელესია", უყეთ მაღლესი სოფ. უბანი (ჭუარები) - "უყეთის უბანი". უყეთი/უყედი მოუსავლიან ადგილს ნიშნავს (127), ჭოღა მაღლე სოფ. უბანი (ზ. სულისი) - "ჭოღას უბანი", ჭოღა პიროვნული სახელია. ჭიღოღი ტბა (დაბაკეთილი) - "ჭიღის ტბა", ჭოჭმაღლესი სოფ. უბანი (ხანთუშეთი) - "ჭოჭის უბანი", ჭოჭე წყლიან, ჭაიბიან ადგილს ჰქვია. ხარიდათაღი საღ, სათიბი (ჯინალი, ხეწრული, მარხატეთი, გურნათელი) - "ხარის საწოლი", თურქ. yatak "საწოლი" (52, 256), ზეღ მაღლე სოფ. უბანი (ზაქიეთი) - "ზეღის უბანი", თურქ. mahalle "უბანი" და სხვ.

გენტიურ მსაზღვრელს დართული აქვს სხვადასხვა სუფიქსი და მხოლოდით რიცხვში დვას, იშვიათად - ნართანიან მრავლობითში, საზღვრულიც მხოლოდითშია, ძალზედ იშვიათად - მრავლობითში. საზღვრული რამდენიმე შემთხვევაში წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი -სი//სუ სუფიქსით. მსაზღვრელს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმონიანი ნაწილი მოკვეცილი აქვს:

ბაცაერა დერე ღელე (ყვირალა) - “*ბაცაერას ღელე*”, *გობიანთა დერესი* ღელე (სოფორო) - “*გობიანთის ღელე*”, *გობიანთა ჩირლარი* სათიბი (სოფორო) - “*გობიანთის მინდვრები, საძოვრები*”, *დავლათური ქოფრი* ხიდი (დასამობი) - “*დავლათურის ხიდი*”, *ფიქალთ დერესი* ღელე (ქოთეთრისი) - “*ფიქალთის ღელე*”, *ჩიხორული დაილა* იალადი (დასამობი) - “*ჩიხორულის იალადი*”, *ხეწრული დაილა* იალადი (ხეწრული) - “*ხეწრულის იალადი*”, *თენნარა დერესი* ღელე (ჯინალი) - “*თელნარის ღელე*”, *თენნარა თარლა* სათიბი (ჯინალი), “*თელნარის ყანა*”, *ტალახით ჩირ* სათიბი (ჯინალი) - “*ტალახითის მინდორი*”, *ვაჩიეთ ქოფრუსუ* ხიდი (სინკოთი) - “*ვაჩიეთის ხიდი*”, *ვაჩიეთ დერესი* ღელე (სინკოთი) - “*ვაჩიეთის ღელე*”, *ველათ დოლუ* გზა (სხლობანი) - “*ველათის გზა*”, *ქედათ დოლუ* გზა (სხლობანი) - “*ქედათის გზა*”, *ჭერნაულათ ორმანი* ტყე (შაეშთა) - “*ჭერნაულათის ტყე*”, *ფიქალთ ჩირ* სათიბი (სოფორო) - “*ფიქალთის მინდორი*”, *ბელეშეთ დუზი* საძ. (სათელელ-რაბათი) - “*ბელეშეთის ვაკე*”, *დედულეთ ორმანი* ტყე (ჯინალი) - “*დედულეთის ტყე*”, *დედულეთ ჩირ* სათიბი (ჯინალი) - “*დედულეთის მინდორი*”, *შიშშილაურ მაჰალესი*⁸³ სოფ. უბანი (ვერხვინალი) - “*შიშშილაურის უბანი*”, *შიშშილაურ დერესი* ღელე (ვერხვინალი) - “*შიშშილაურის ღელე*”, *ჭოლათ მაჰალესი* სოფ. უბანი (ვერხვინალი) - “*ჭოლათის უბანი*”, *ველთა ორმანი* ტყე (გურნათელი) - “*ველების ტყე*”, *ველებზე* გაშენებული ხელოვნური ტყე, *ქირიანდუზი* ტყე (დაბა) - “*ქერიანი ვაკე*” და სხვ.

გენეტიური მსაზღვრელი წარმოდგენილია თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით -ინ-//-ინ-//-უნ-. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიცხვი მსოფლიოშია, საზღვრული - იშვიათად მრავლობითში, საზღვრულს დართული აქვს პირის კუთვნილებითი აფიქსები -ი და -სი.

გარყელობინ დერესი მდინარე (ჭუარები) - “*გარყელობის მდინარე*”, *ველათინ დუზი* ვაკე (ხანთუშეთი) - “*ველათის ვაკე*”, *ვანთანინ ქილისესი* ეკლესია (ვანთა) - “*ვანთის ეკლესია*”, *ლეკინ დიბი* სათესი (დაბაკეთილი) - “*ლეკის ძირი*”, *მახარობინჩონინ ჩირლარი* სათიბი (ოქრობაგეთი) - “*მახარობლის ხევის მინდვრე*-

ბი”, *სორუნ დიბი* სათიბი (ჩართულეთი) - “სოჭის ძირი”, *შაქეთინინ სუღუ* ღელე (ბალვანა) - “შაქეთის წყალი და ა.შ.

მსაზღვრელი პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელია, საზღვრული-თურქული სიტყვა, ორივეს რიცხვი მხოლობითია: *საირმე ორძანი* ტყე (ვერხვინალი) - “საირმის ტყე”, *საღორა დიბი* სათიბი (ციხია) - “საღორის ძირი”, *საბახეა თეფე* მთა, საძოვარი (მორღელი) - “სახახეას სერი”, *საყორნიეთ ორძანი* ტყე (ჯინალი, ციხია) - “საყორნიეთის ტყე”, *სანადირო გოლი* ტბა (ციხია) - “სანადირო გოლი ტბა”, *საბუდარა ქოფრუსუ* ხიდი (მორღელი) - “საბუდარას ხიდი”. საბუდარა სოფელ მორღელის ერთ-ერთი დასახლებული უბანია, ადრე ცალკე სოფელი იყო, *საბზელეთ ღუზი* ტყე (ანკლია) - “საბპელეთის ვაკე”, *სარკინეთ ჩაირ* სათიბი (ჯინალი) - “სარკინეთის მინდორი”, *სართუმალა თარლა* სათესი (ჯინალი) - “სართუმალას ყანა” და სხვ.

მსაზღვრელი სახელზმნაა, საზღვრული - არსებითი სახელი, ორივეს რიცხვი მხოლობითია: *დაწვილი ღუზი* სათიბი (სვირევანი) - “დამწვარი ვაკე”, *ჩაკიდული დერე* ღელე (სინკოთი) - “ჩაკიდული ღელე” და სხვ.

მსაზღვრელი ზედსართავი სახელია, საზღვრული - არსებითი სახელი, მსაზღვრელად გამოყენებულია როგორც ვითარებითი, ასევე მიმართებითი ზედსართავები, ორივე მხოლობით რიცხვში ღვას: *დიდჩაირ* სათიბი (ზენდაბა) - “დიდი მინდორი”, ზუელი დათალი (←ძუელი დათალი← ძველი დათალი) სამ., სათიბი (ივეთი, ახალდაბა) - “ძველი საწოლი”, *კოკოლა სართი* სათიბი (ზენდაბა) - “კოკოლა სერი”, *პატარა სემთი* სათიბი (წეთილეთი) - “პატარა უბანი” და სხვ.

მსაზღვრელი ზმნიზედაა, საზღვრული - არსებითი სახელი, ორივეს რიცხვი მხოლობითია: *ზემო მეკელე* სოფ. უბანი (ბაზვირეთი) - “ზემო უბანი”, *ქვემო მეკელე* სოფ. უბანი (ბაზვირეთი) - “ქვემო უბანი”, *შუა მეკელე* სოფ. უბანი (დაბა) - “შუა უბანი” და ა.შ.

მსაზღვრელად გამოყენებულია თურქული ანთროპონიმული სახელი, საზღვრულად - არსებითი სახელი. კომპოზიტი უმეტესწილად ორშემადგენლიანი სახელია, ასეთი გაფორმების ტოპონიმები აღნიშნავენ ადგილის მფლობელთა ვინაობას:

მუსადედეს წყარო წყარო (უბე), *მუსაყანა* სათესი (წეთილეთი), *იოლუნის ყანა* სათესი (სვირევანი), *ფეზულას ვაკე* სათესი (ხოხლევი), *ჯანდარას წყარო* (ივეთი), *ჰაჯის აზო* სათესი (ველი), *ქენდუს ბარო* სათიბი (შავქეთი), *დაყუფა წყარო* (ზიოსი), *ალიბაშიწყარო* (ზიოსი), *ქილდირიზ აზო* სათიბი (ველი) და ა.შ.

დასახელებულ მაგალითებში მოცემულია პიროვნული სახელები და მეტსახელები: მუსადედე, მუსა, იოლუნი, ფეზულა, ჯანდარა, ჰაჯი, ქენდუსა, დაყუფა, ალიბაში, ქილდირიზა.

კომპოზიტის პირველი ნაწილი არსებითი, იშვიათად ზედსართავი სახელია, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი. ორივე მხოლოდით რიცხვში დგას.

ალთუნახეკ სათიბი (სინკოთი) - "ოქროს ხევი", *ბელუქ ჭოჭი* სათიბი (ზენდაბა) - "თევზის ჭოჭე, წყლიანი ადგილი", *ბოშყანათ^ასოფ.* უბანი (ახალდაბა) - "ცარიელი ყანები", *გოლყანა* სათესი (დაბაწვრილი) - "ტბის ყანა ანუ ტბის ირგვლივ მდებარე ყანა", *დარეთაფი* სათიბი (სვირევანი) - "ბექობის, მალლობის თავი", *მადერი ღელე* (სვირევანი) - "მადანის ღელე", *სარიპანტა* სათიბი (დაბაწვრილი) - "ყვითელი პანტა", *სარიჭალა* სათიბი (ზენდაბა) - "ყვითელი ჭალა" (შდრ.: სარიჩაირ - "ყვითელი ჭალა, მინდორი"), *ქილისკარი* ნაეკლ. (დასამობი) - "ეკლესიის კარი" და სხვ.

ბ) სამ და მმტფუქიანი ტოპონიმები

საკვლევ რეგიონში გვხვდება ორზე მეტფუქიანი, ძირითადად სამფუქიანი გეოგრაფიული სახელები, რომელთა გაფორმებაში მონ-

აწილებას ღებულობს როგორც ქართული, ასევე თურქული სიტყვები:

ასლანიყალეთავი საძ., (ხევწრული), “ასლანის ციხის თავი”, *აღმათიზირიღერე* ღელე (სვირევანი), “აღმართის ძირის ღელე”, *ღიღმერე ჭოფრი* ხიდი (სვირევანი) – “ღიღი მერის ხიდი”, *გარღჭალა ღერესი* ღელე (მამანელისი) – “გარღჭალას ღელე”, *ივანათგერმაძლე ორმანი* ტყე (ციხისძირი) – “ივანანთ უბნის ტყე”, *ოთხკლღე ჭოფრი* ხიდი (სვირევანი) – “ოთხი კლღის ხიდი”, *ტყაბრა თარღა სათიბი* (ჯინალი) – “ტყის პირა სათესი”, *ყარაჯღღი ჭალა* საძ., (ივეთი) – “შავი ქეღის ჭალა”, *ციფყაროთ ძაირეღი* სათესი (ჩაქეღთა) – “ცივი წყაროების საძოვრეღი”, *ჯაბჯარის წყარო წყარო* (ივეთი) – “მეჩეთის კარის წყარო” და ა.შ.

სამფუძიან სახეღებში პირეღელი ორი კომპღეღქსი ასრუღებს ერთი მსაზღვრეღის როღღს, საზღვრული ჩეუღღებრივ მესამე წვერია, წყობა-პრეპოზიციური. არ ჩანს პოსტპოზიციის შეღთხევეღი. მსაზღვრეღ-საზღვრული რიციხვი მხოღღობითია, იშვიათაღ საზღვრული მრავღობით რიციხეშია. მსაზღვრეღ წვერებს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი მოკეციღი აქღს, იშვიათაღ - შენარჩუნეღული.

3. ქართულ-თურქული მაწარმოღღებით ბაწორიღეღული სახეღებში

შეღეთ-იმერხევის გეოგრაფიულ ნომენკღატურაში მნიშენეღღვანი აღღიღი უჭირავს შერეული გაფორმეღის გეოგრაფიულ სახეღებს. ტოპონიმეღის გაფორმეღაში მონაწიღეღობას ღებუღობს როგორც ქართული, ასევე თურქული მაწარმოღეღელი. ასეთი გაფორმეღის სახეღებში გამოიყოფა შემღეღი ჯგუფი:

ა) სახეღწოღების ფუღე ქართულია, მაწარმოღეღელი - თურქული;

ბ) სახელწოდების ფუძე თურქულია, მაწარმოებელი - ქართული;

გ) ტოპონიმის ფუძე ქართულია, მაწარმოებლები - ქართული და თურქული.

ა) სახელწოდების ფუძე ქართულია, მაწარმოებელი - თურქული

ქართულ ფუძეს დართული აქვს თურქული სუფიქსები: -ლარ, -გილ, -ლულ, -ლი.

-ლარ მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელი სუფიქსია თურქულ ენაში. იგი დაერთვის როგორც მარტივ, ისე ნაწარმოებ ფუძეს: გორა-ლარ სამ., (მორღელი) - "გორები", მინდორ-ლარ სამ., (მორღელი) - "მინდვრები", ნაკაფ-ლარ სათესი (ვანთა) - "ნაკაფები", ნაფუზარ-ლარ სათესი (სხლობანი) - "ნაფუზრები". ბოლო ორ მაგალითში ლარ სუფიქსი დართული არის ოდენბრეუიქსით (ნაკაფი) და პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოებ (ნა-ფუზ-არ-ი←ნა-ფუძ-არ-ი) სახელებზე, მანტი-რალ სათესი (ჩართულეთი) - "პანტები", (ბეერათა გადასმა: ლარ//რალ), ჭოჭ-ლარ სათესი (დაბაკეთილი) - "ჭოჭეები" და სხვ.

-გილ სუფიქსის დართვით შტო-გვარის სახელები იწარმოება: აბრამ-გილ სოფ. უბანი (ციხისძირი) - "აბრამიენთი, აბრამანთი, აბრამის შთამომავლების საცხოვრისი ადგილი", გაღმე-გილ სოფ. უბანი (ჭუარები) - "გაღმიენთი, გაღმა უბანში მცხოვრებნი", გულ-გილ სოფ. უბანი (ჭუარები) - "გულოენთი, გულოსანი, გულოს უბანში მცხოვრებნი", ნადირ-გილ სოფ. უბანი (ტბეთი) - "ნადირანთი, ნადირაძის უბანში მცხოვრები", დათვა-გილ სოფ. უბანი (მამანელისი) - დათვის უბანში მცხოვრებნი. "დათვი/დათვა" აქ მამაკაცის სახელია.

-ლულ: თიზა-ლულ სათესი (დაბაწვრილი) - "თიხნარი", ფიჩხი-ლულ სათიბი (სოფორო) - "საფიჩხე, საფიჩხია"...

-ლი: ბარათა-ლი სათესი (დაბაწვრილი) - "ბარაქიანი, თელა-ლი ტყე (სოფორო) - "თელნარი, თელიანი" და სხვ.

ამ ჯგუფის სახელებში გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

1. სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები და 2. პრეფიქს-სუფიქსებით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები.

1. სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები:

-ი-ენ-თ-//ი-ეთ-: გოლლ-*ი-ეთ-ი* სოფ. უბანი (ზიოსი) - "სოფლის უბანი, სადაც ტბაა, ტბის უბანი", *აქჯ-ი-ენ-თ-ი* სოფ. უბანი (ხობლევი) - "მეთაფლის უბანი", თურქ. bal "თაფლი", *ხოჯ-ი-ენ-თ-ი* სოფ. უბანი (წყალსიმერი) - "სოფლის უბანი, სადაც ცხოვრობს სასულიერო პირი - ხოჯა", *აქჯ-ი-ენ-თ-ი* სოფ. უბანი (იფხრეკლი) - "სოფლის უბანი, სადაც წმინდა ადგილებში (მეჭა, მდინა) წასული კაცი ცხოვრობს" და სხვ.

-უბ: ინჯილ-*უბ-ი* სოფ. უბანი (წეთილეთი) - "მარგალიტები", თურქ. inci "მარგალიტი", *ორმან-უბ-ი* საძ., (ტბეთი) - "ტყეები", თურქ. orman "ტყე" და ა.შ.

-ურ-ა: ფუნდუკ-*ურ-ა* ტყე, საძ., (მიქელეთი), თურქ. findik "თხილი"...

-ა-თ-ა: სუ-*ა-თ-ა* წყარო (ქვ. სულისი), თურქ. su "წყალი".

-ურ-//ულ-: დერე-*ულ* სათესი (დაბაწვრილი), თურქ. dere "ხეობა, ხევი"...

2. პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები

ნა - - - ევ-//ნა - - - ავ: ნა-*ყალ-ვე* ტყე (ტბეთი) - "ნაციხარი", თურქ. kale "ციხე-სიმაგრე", ნა-*ქლის-აე-ი* ნაეკლ. (ხევწრული) - "ნაეკლესარი"..., თურქ. kilise "ეკლესია".

ნა - - - ი-ენ-თ-: ნა-*მ-ხოჯ-ი-ენ-თ-ი* სოფ. უბანი (წეთილეთი) - "ნახოჯარის, ხოჯად ნამყოფის ყოფილი საცხოვრებელი უბანი", მ - თანხმოვანი ფუძის თავში გაჩენილია...

სა - - - ე: სა-*ბიშ-ე* სათიბი (წეთილეთი)...

ვ) ტოპონიმის ფუძე ქართულია. ეაწარმოებლები - ქართული და
თურქული

ქართული სიტყვის ფუძეზე დართული არის ერთი თურქული და ერთი ქართული მაწარმოებელი.

-*ზე-ლარ*: *დულაბი-ზე-ლარ* სოფ. უბანი (მამანელიისი) - "დულაბიძეები", *თულა-ზე-ლარ* სოფ. უბანი (სხლობანი) - "თულაძეები", *ქორდე-ზე-ლარ* სოფ. უბანი (ციხისძირი), - ქორდიძეები-კორდიძეები, *ქოქნი-ზე-ლარ* სოფ. უბანი (სინკოთი) - "ქოქნიძეები", *ჭოლა-ზე-ლარ*, *ხალა-ზე-ლარ*, *კოპა-ზე-ლარ* სოფ. უბნები (დაბაწვრილი) - "ჭოლაძეები", "ხალაძეები", "კოპაძეები" და სხვ.

ოლღო-ებ (*//-ოღულ-ებ*), თურქ. oğul "ვაჟიშვილი".

გოჩ-ოღლ-ებ-ი სოფ. უბანი (ხევწრული) "გოჩაშვილები//გოჩიშვილები", *ყოჩაღ-ოღლ-ებ-ი* სოფ. უბანი (წყალსიმერი) - "ყოჩაღიშვილები" და სხვ.

4. უცნობი სემანტიკის ტოპონიმები

შავშეთ-იმერხევის ტერიტორიაზე ისტორიულ წარსულში ქართველებთან ერთად მრავალი ტომის ხალხი ცხოვრობდა (თურქები, ქურთები, სომხები, ბერძნები...). მათი ცხოვრების კვალი აისახა ტოპონიმიშიც. ამასთან ტოპონიმთა ერთი ნაწილი უძველესი წარმოშობისაა და მას არსებობის გრძელ მანძილზე იმდენი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სემასიოლოგიური ცვლილებები განუცდია, რომ მრავალი მათგანის სემანტიკის გარკვევა გაძნელებულია და მათი თავდაპირველი ფორმების აღსადგენად საჭიროა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მოშველიებით ღრმა მეცნიერული კვლევა-ძიების ჩატარება. ფაქტები ამისა უამრავია საზოგადოდ და ასევე ბევრია საკვლევე რეგიონის სინამდვილეშიც. აქ უხვად მოგვეპოვება ისეთი გეოგრაფიული სახელები, რომელთა

სახელდების მოტივაცია ქართველურია, მაგრამ დროთა ვათარებას ისე შეუცვლია ადგილის სახელისათვის ფორმა და შინაარსი, რომ, ერთი შეხედვით, უცხო წარმოშობისად მოგვეჩვენება. ამასთან დასტურდება ისეთი გეოგრაფიული სახელები, რომელთა ახსნა უცხო ენობრივ საფუძველზე გარკვეული კლავა-ძიების ჩატარების შემდეგ ხდება შესაძლებელი.

უცნობი სემანტიკის ტოპონიმებად მივიჩნით შემდეგი გეოგრაფიული სახელები: აბლიქ, ანთისათ, ანჭელაურნა, არმანთ, არიშეთ, ატატ, აჭრევანე, აღზრელა, აღოთ, აჩმა, ძაღრაღინე, ძაქუსა, ძირევი, ბოსნაქელ, ბოტორა, ბულუნთ, გადაგოთილა, განიკავა, გარამშულ, გეგვერა, ველწია, ვენეკაპურ, ვენეჯავრი, გონთანი, გონთი, გორდიღან, გორჩათ, გობოვრა, დაღათა, დათორბა, დამბასკარა, დაქყოშს, დაულ, დიღზანა, დისკ-არო//დისჯადრო, დრანკოლუ, ეარიყარ, ელიქაბთე, ენიქარე, ელრიოყუმ, ეპია, ვაკუფ, ვანდელა, ვარსლა, ვაჩექ, ვერლიან, ზემბურ, ზერაკაზო, ზოინელეფ, იანუქ, იენყალარ, დენაღორ, ილანლიქ, ილასაზოთი, ინჯესულ, კოეთი, კლიკვავრი, კომსივრი, კორწმან, ლეკვათ, ლესმანა, ლესფანა, ლეფენალარ, ლონკლაურ, მაინაღორ, მაზლამ, მაკალჯეუ, მაკეშულლარ, მარანჯიუ, მარიშვლა, მაქაქარა, მაქეერ, მეღისორ, მეთაბრა, მიჯაჯ, მოღეჯარ, მოშაძარა, მუქშებრა, ნათპორა, ნაიბეჯი, ნაინაზორ, ნალიჯავა, ნალოზ, ნარკოლა, ნასიფართი, ნაფის, ნაშარიგევაფ, ნახსა, ნახსით, ნიკრაჯრა//ნიჭრავლა, ნელეარ, ნეზშნარ, ომბოლიქ, ორომეოჯო, ოროქ, ოსომათი, ყოყეთა, რემეერლულ, რესმანათ, საღეენ, საჯღუჯერ, საჯლინე, სავორწიო, საზვერა, სათოვა, სამსანურ, სასალაზ, სასოფა, სატავალა, სატრიბუნთ, საფეთეგენა, საქოვარ, საღანანთ, საღოთი, საპარა, სებეზური, სეფიართ, სეჯედულ, სიმუშა, სინგურთი, სირმოლა, სოივრა, სორმაგულე, სორუსბელ, სოსნათა, სიქილა, სურსულათ, ტაბიკოვრა, ტამატაჰანა, ტიზათი, ტონტო, უკუღრილა, უმატა,

უმარაღულ, ფითაფირ, ფელელ, ფენქირეთ, ფეორა, ქავოთ, ქანიათ, ქალაქ, ქეცინერ, ქორთლიქოთ, ქუჯანთ, ღართი, ღაესნი, ღორზ, ღუნზურა, ღურეთმა, ყაისა, ყარნესაყლა, ყომსივრი, ყორნიქლე, შაპეუნ, შამაზოლი, შანგელი, შამფლოლ, შაულ, შაფეთა, შედათ, შეღამო, შოლობილა, შორაქ, ჩაგზელი, ჩეთულ, ჩენატ, ჩივერეთ, ჩილუ, ჩისათ, ჩოლეერნა, ჩულათ, ჩუტეს, ცაპა, წაწაპელა, წურ-გენფი, წორეფ, ჭიძრეეთი, ჭილოვრა, ჭუტესი, ზალასეთი, ზაფურ, ზოსგურთი, ზურაუთ, ზუნველა, ზრზოტა, ჯეგლიფურ, ჯეზ-ნარა/ჯეზნორა, ჯენქელეგ, ჯენჯუვან, ჯესკინ, ჯესნერა, ჯერმა, ჯმაქ, ჯონჩალო, ჯუქანთ, ჰათუ, ჰანევეურ, ჰევეტ, ჰოშოვრეთ.

ბევრი ზემოთ ჩამოთვლილი ტოპონიმი აიხსნება ქართველურ ენათა მონაცემებით. ამასთან, არ არის გამორიცხული, ამ ტოპონიმთა გარკვეული ნაწილის ახსნა უცხო ენობრივ (არაბულ, ბერძნულ, სპარსულ, თურქულ, სომხურ...) საფუძველზე.

ქირითადი დასკვნები

შავშეთ-იმერხევი საქართველოს ის უძველესი მიწა-წყალია, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ძლიერი ქართული სახელმწიფოს ფორმირების საქმეში. მაგრამ ისტორიული ბელუკულმართობის გამო ოთხ საუკუნეზე მეტია მოქცეულია უცხო სახელმწიფოს უღელქვეშ. მიუხედავად ამისა, დღესაც აქ ქართული ენა საერთოდ არ ამოძირკვულა. შავშეთის მთიან მხარეში – იმერხევი დღესაც ისმის ძველი, ჭეშმარიტი ტკბილქართული, აქაურებს არ დაუკარგავს თავისთავადობა და ეროვნული თვითშეგნება. ამასვე აღნიშნავდა გაზეთი “ივერია” ჯერ კიდევ გასული საუკუნის II ნახევარში: “ჩვენდა ნუგეშად ის არის, რომ შეილები თავის თავს ქართველებად აღიარებენ. ყველამ იცის და ახსოვს, რომ ძალადობით გაუმაჰმადიანებიათ და მოუგლეჯიათ საქართველოსაგან. სადაც ძველი ეკლესიებია, პატივსა სცემენ და სანთლები მოაქვთ დასანთებათა” (გაზ. “ივერია”, № 18, 1877 წ.). ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ის ფაქტი, რომ შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმის ძირითადი ფონდი წარმომავლობის მიხედვით ქართულია. თუმცა თურქული ენის ზემოქმედების შედეგად საკვლევი რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა თურქულენოვანმა და თურქული ენის გზით შემოსულმა სახელებმა.

შავშეთ-იმერხევის ქართული ტოპონიმური სახელები ისე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია საქართველოს სხვა კუთხეების გეოგრაფიული ნომენკლატურისათვის.

ჩვენ მიერ ადგილზე 1995-1998 წლებში საველე მუშაობის დროს მოპოვებული იქნა მნიშვნელოვანი ტოპონიმური მასალა. შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია სპეციალურად არავის უკვლევია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან აქამდე არ იყო საშუალება ადგილზე საველე მუშაობის წარმოებისათვის. დღემდე ჩვენ გვქონდა ნიკო

მარის მოგზაურობის დღიური. დიდი მეცნიერი აქ ჩვენი საუკუნის დამდეგს მოგზაურობდა. მან მნიშვნელოვან ტოპონიმურ მასალას მოუყარა თავი. რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურას ვხვდებით XIX საუკუნის ქართველი და უცხოელი მეცნიერებისა და მოგზაურების შრომებში. ჩვენს პერიოდში კი განსაკუთრებულია პროფ. შ. ფუტყარაძის ღვაწლი. მისი “ჩვენებურების ქართული” ახალი ათვლის წერტილია ამ ისტორიული ქართული მიწა-წყლის შესწავლის საქმეში. უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ამისა, აქამდე არ გვქონდა ამ რეგიონის ტოპონიმური ფონდის სრული აღწერილობა ცალკეული სოფლების მიხედვით. წინამდებარე ნაშრომი, ვფიქრობთ, ამ ნაკლის შევსების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იქნება.

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმურ ფონდში გამოყოფილი გვაქვს სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. ქართული ტოპონიმები;
2. თურქულენოვანი ტოპონიმები;
3. ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებული ტოპონიმები.

თავისი ადგილი მიუზღინეთ ზანური წარმომავლობის გეოგრაფიულ სახელებს და აგრეთვე იმ ტოპონიმებს, რომელთა სტრუქტურა და სემანტიკა გაურკვეველია.

წარმოების მიხედვით შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში გამოიყოფა მარტივი სახელები, აფიქსებით ნაწარმოები სახელები და თხზული ტოპონიმები. პროდუქტიულობით გამოირჩევა აფიქსური წარმოება. ხშირად დასტურდება როგორც პრეფიქსული, ისე სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების მაგალითები.

ოდენპრეფიქსებად გვხვდება ნა- და ლა- თავსართები. ნა- წინავითარების გამომხატველია, სა- დანიშნულებისა. სა- აწარმოებს მყოფადი დროის მიმღობას საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან, ნა- -ნამყო დროის მიმღობას.

გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებლად ხშირად გვხვდება სუფიქსები: -ა, -ია, -იან-, -ი-ენ-თ-, -ი-ეთ-, -ეთ-, -თ-ი-, -ურ-// -ულ-, -ნარ-// -ნალ-, -ოვან- და სხვ.

ამათგან განსაკუთრებით დიდია -ი-ენ-თ-, -ი-უთ- და -ეთ- სუფიქსებით ნაწარმოები სახელების ხვედრითი წილი. ისინი აღნიშნავენ კუთვნილება-შთამომავლობას და აწარმოებენ შტო-გვარის სახელებს.

რეგიონის ტოპონიმიში საკმაოდ შეზღუდულია -ის-, -ენ-, -ოთ- სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები.

შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიში ხშირია გეოგრაფიულ სახელთა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. ჩვეულებრივად, პრეფიქსებად გვაქვს წინა ვითარების გამომხატველი ნა- და დანიშნულების სათავსართები, რომლებიც ფუნქციით ძალზე ახლოს დგანან ერთმანეთთან. აღსანიშნავია, რომ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება დამახასიათებელია საკვლევი რეგიონის მიკროტოპონიმიისათვის. ასეთი გაფორმების მხოლოდ ერთი ოიკონიმი (სათაფლია) დადასტურდა.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სიტყვათშეერთებით ნაწარმოებ სახელებს, რომლებიც ჩვეულებრივ მსაზღვრელ-საზღვრული სახელებაა. გავრცელებულია პრეპოზიციური წყობის შემთხვევები. დასტურდება აგრეთვე სამფუძიანი, იშვიათად ოთხფუძიანი სახელები. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ გვაქვს სამ და მეტფუძიანი სახელები, რომელთა ყველა შემადგენელი ელემენტი ქართულია, ყველა ელემენტი თურქულია და არის ქართული სახელიც და თურქული სახელიც.

შავშეთ-იმერხევის ქართულ რთულ გეოგრაფიულ სახელებში თვალსაჩინო ადგილი უკავია საზღვრული ინდიკატორით გაფორმებულ სახელებს. ინდიკატორი იხმარება სხვადასხვა სინშირით. ინდიკატორებად გვხვდება როგორც არსებითი, ისე ზედსართავი სახელი. ხშირად დასტურდება ინდიკატორები: წყარო, ყანა, ღელე, ხევი, თავი, სერი, ძირი, ნაკლებად გვხვდება: დაბა, მერე, რუ, და სხვ. ინდიკატორია როგორც გეოგრაფიული, ისე ჰიდრონომიული ტერმინი.

სულ რთულ სახელებში გამოყოფილი გვაქვს სიტყვათშეერთების თორმეტი ჯგუფი.

საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიში საკმაოდ დიდია მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე გეოგრაფიული სახელების ზვედრითი წილი. დასტურდება როგორც ხე-მცენარეულისაგან, ასევე კულტურული მცენარეულისაგან მომდინარე ტოპონიმები.

შავშეთ-იმერხევი მეურნეობრივად დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა. აქ განვითარებული იყო მემინდვრეობა, მესაქონლეობა, მევენახეობა-მელვინეობა, ხელოსნობა. ეს დარგები აისახა საკვლევი რეგიონის ტოპონიმებშიც.

შავშეთ-იმერხევიში, ისევე როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ კუთხეებში, ჰიდრონიმებს სპეციალური სახელი არ გააჩნიათ. ჰიდრონიმები იწოდება იმ სოფლების, მთების ან სხვა ადგილების მიხედვით, რასაც ჩამოივლის, ან საიდანაც იღებს სათავეს. რაც შეეხება ტბებს, აქ დასტურდება საკუთარი სახელის მქონე გეოგრაფიული ობიექტები (ყარაგოლი//შავი ტბა, ყიზგოლი//გოგოს ტბა და ა.შ.).

შავშეთ-იმერხევი ძველი ზანების (მეგრულ-ჭანების) საცხოვრისი ტერიტორიაა. ამას მოწმობს გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც ზანური ენის სუბსტრატს წარმოადგენენ. დღეს შავშეთში დასტურდება ტოპონიმები: ოხორთი, ლაზიენთი, ჭანაური. შავშეთის სოფლის ჩაქველთას ერთ-ერთ უბანში, რომელსაც ლაზიენთი ჰქვია, დღესაც სახლობენ ლაზები. საერთოდ, ზანური ენის კვალი იმერხეულ მეტყველებაშიც ნათელია.

ქართული ენის იმერხეული დიალექტი, რომელიც შემორჩენილია აქ და რომელიც უძვირფასესი, გადარჩენილი განძია ჩვენი ბელუკულმართი ისტორიისა, ერთ-ერთი იმ დიალექტთაგანია, რომელიც ოთხ საუკუნეზე მეტია მოწყვეტილია ქართულ სალიტერატურო ენას და თავისი ინერციით განაგრძობს არსებობას. სწორედ აქაურმა ქართულმა ყველაზე მძიმედ განიცადა უცხო ენის გავლენა, რამაც თავისი ასახვა ჰპოვა რეგიონის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში.

თურქული ენის გზით აქ შემოვიდა თურქული, არაბული, სპარსული სახელები. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით საკვლევი რე-

გიონების ტოპონიმებში შეიძლება გამოვყოთ სამი ფენა: უძველესი, ძველი და ახალი.

უძველეს ფენას განეკუთვნება მარტივი სახელები და ქართულში უძველეს მანარმოებლად მიჩნეული ფორმანტებით (-თ-, -ი-ეთ-, -ი-ენ-თ-, -თა...) გაფორმებული სახელები, ძველ ფენას – ყველა სხვა დანარჩენი ქართული სუფიქსებითა და პრეფიქს-სუფიქსებით გაფორმებული სახელები.

ახალია თურქული ენის ბატონობის დროს შექმნილი გეოგრაფიული სახელები.

ქართულ-თურქულმა ენობრივმა კონტაქტებმა თავი იჩინა რეგიონის გეოგრაფიულ სახელებში. ქართულ ტოპონიმს ჯერ გამოუჩნდა თურქული ვარიანტი ნათარგმნის სახით, შემდეგ თურქული ენის მომძლავრების გამო, გაბატონდა კიდევ. ადგილის ქართული სახელი დავიწყებას მიეცა და საბოლოოდ საერთოდ გაქრა.

რადგან შავშეთში ქართულად აღარავენ ლაპარაკობს, რეგიონის ტოპონიმიაში მომრავლებულია თურქულენოვანი სახელები. საპირისპირო მდგომარეობაა იმერსეეში, სადაც ქართულ ენასთან ერთად დაცულია ქართული გეოგრაფიული სახელები და მათ გადარქმევა ან დავიწყება ჯერჯერობით არ უწერია. თუმცა თურქეთის ხელისუფლებამ ყველა ქართულ სოფელს ოფიციალურად გამოუცვალა სახელი და მიაკუთვნა თურქული ყაიდის სახელი.

სოფელთა სახელების გადარქმევას სამი პრინციპი დაედო საფუძვლად:

1. სოფლის თურქული სახელი თითქმის პირდაპირი თარგმანია ქართულისა;

2. სოფელს სახელი დაერქვა მისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით;

3. სოფლის სახელად შეარჩიეს ფლორონიმები.

სუფთა თურქულენოვან ტოპონიმებში გამოყოფილი გვაქვს სამი ძირითადი ჯგუფი:

1. მარტივი სახელები;

2. სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები;

3. სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები.

მეორე ჯგუფში პროდუქტიულობით გამოირჩევა შემდეგი სუფიქსები: -ლარ, -გილ, -ლი, -ლიქ// -ლუქ// -ლულ, -ჯი. თხზული გეოგრაფიული სახელები მსაზღვრელ-საზღვრული სახელია, წყობა - პრეპოზიციურია. ამავე ჯგუფის სახელებში გამოიყოფა შემდეგი ქვეჯგუფები:

ა) მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, საზღვრული - ჰიდრონომიული ტერმინი;

ბ) მსაზღვრელი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, საზღვრული კი ასახავს ადგილის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობას;

გ) კომპოზიტის პირველი ნაწილია არსებითი ან ზედსართავი სახელი, მეორე ნაწილი - არსებითი სახელი;

დ) მრავალფუძიანი (სამ და მეტფუძიანი) სახელები.

მსაზღვრელ-საზღვრული სახელები ერთმანეთთან დაკავშირებულია იზაფეტური წესის მიხედვით. I იზაფეტში - მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება ყოველგვარი მორფოლოგიური კავშირის გარეშე. II იზაფეტში მსაზღვრელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი, ხოლო საზღვრულს დართული აქვს მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსი -ი და III პირის კუთვნილებითი აფიქსი -სი; III იზაფეტში მსაზღვრელს დართული აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, საზღვრული კი წარმოდგენილია მესამე პირის კუთვნილებითი აფიქსით. საკვლევ რეგიონში სამივე იზაფეტის მაგალითები დასტურდება, მაგრამ უფრო ხშირია I იზაფეტის ხმარების შემთხვევები. ამ შემთხვევაში მსაზღვრელ-საზღვრული ერთმანეთს უკავშირდება მორფოლოგიური კავშირის გარეშე.

ქართულ-თურქული სიტყვებით გაფორმებულ სახელებში გამოყოფილი გვაქვს სამი ჯგუფი:

1. მსაზღვრელი ქართული სახელია, საზღვრული - თურქული;
2. მსაზღვრელი თურქული სახელია, საზღვრული - ქართული;
3. მრავალფუძიანი ტოპონიმები, რომელთა ფორმირებაში მონაწილეობას ღებულობს როგორც ქართული, ასევე თურქული სიტყვები.

საკვლევ რეგიონში დასტურდება შერეული გაფორმების გეოგრაფიული სახელები. ე.ი. ტოპონიმის ფორმირებაში მონაწი-

იღობს როგორც ქართული, ასევე თურქული ძირები და მაწარმოებლები. აქვე გამოიყოფა 3 ჯგუფის სახელები:

1. სახელწოდების ფუძე თურქულია, მაწარმოებელი – ქართული;

2. სახელწოდების ფუძე ქართულია, მაწარმოებელი – თურქული;

3. ტოპონიმის ფუძე ქართულია, მაწარმოებლები – ქართული და თურქული.

საკვლევ რეგიონში ცალკე გამოყოფილი გვაქვს უცნობი სემანტიკის ტოპონიმები, რომელთა ხვედრითი წილი საკმაოდ დიდია. აქვე აღვნიშნავთ, რომ მათი ახსნა შესაძლებელია როგორც ქართველურ, ასევე უცხო ენათა ენობრივ საფუძველზე.

როგორც ვხედავთ, შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმების ანალიზი მრავალფეროვან სურათს იძლევა. საკვლევი რეგიონის ძირითადი ტოპონიმური ფონდი მაინც ქართულია და გეოგრაფიული სახელები ისე იწარმოება, როგორც ეს დამახასიათებელია ქართული ტოპონიმისათვის. ქართულ-თურქული ენობრივი ერთიერთობების შედეგები შესაბამისად ასახულია რეგიონის გეოგრაფიულ სახელებში.

შავშეთ-იმერხევი დღეს საქართველოს სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთ დარჩენილი უძველესი ქართული ისტორიული რეგიონია, რომელიც ოთხ საუკუნეზე მეტია, რაც უცხო ენობრივ გარემოშია მოქცეული. ამ მხარეში გადარჩენილი ქართული გეოგრაფიული ნომენკლატურა გადარჩენილი განძია ჩვენი ენისა. სწორედ ამ პრინციპით ვმუშაობდით მეზობელ სახელმწიფოში ხუთი წლის განმავლობაში. შედეგიც სახეზეა, თუმცა გასაკეთებელი ჯერ კიდევ ბევრია. ვფიქრობთ, წინამდებარე ნაშრომი იმ საკვლევ-ეთნოგრაფიული მუშაობის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია, რომელიც შემდგომ პერიოდებში უნდა გაფართოვდეს და გაღრმავდეს, რათა ხელთ გვქონდეს თურქეთის ტერიტორიაზე მოქცეული ისტორიული ქართული კუთხეების სრულყოფილი გეოგრაფიული ნომენკლატურა. ეს სასწრაფო და საშური საქმეა, რადგან დღეს კიდევ შემორჩენილი ქართული სახელი ხვალ შეიძლება დაკარგული იყოს.

თაზო IV

ზავზეთ-მეორხვეის ტოპონიმი ა ლ ვ ჯ რ ი ლ ო ბ ა

ა *

აბაზათი	სათიბი	სინკოთი
აბანო	ბინ. წყალი	ჯინალი
აბანოხვე	სათიბი	ვანთა
აბაშიეთი	სათესი ტყე	წეთილეთი
აბაშიმაჰალე	სოფლ.უბანი	ანკლია
აბდულგილ	სოფლ.უბანი	სხლობანი
აბდულოღლუ	სოფლ.უბანი	კუჭენი
აბლიქ	სათესი	ჯინალი
აბრამათ	სათესი	მოქეთა
აბრამგილ	სოფლ.უბანი	ციხისძირი
აბრამიენთი	სოფლ.უბანი	ზევწრული
აბრაულ	სათიბი	დაბაწვრილი
აგარა	სოფლ.უბანი	ჩიხორი
აგარა	სოფლ.უბანი	წეთილეთი
აგარა	სოფლ.უბანი	დაბაწვრილი
აგარის დიალა	იაილა	წეთილეთი
აგაროსმანი	სოფლ.უბანი	მოქეთა
აღალარ	სათიბი	ჩართულეთი
ავაზანათ	სათიბი	ზენდაბა
ავაზანათი	სათესი	ვანთა
ავაზანათი	სათიბი	მამანელისი
ავაზანათი	სათიბი	წყალსიმერი
ავაზანყანა	სათესი	მანატბა
ავაზნისერი	ბთა	წეთილეთი

* პირველ სვეტში მოცემულია ტოპონიმის დასახელება, მეორეში — მისი დანიშნულება, მესამეში — სოფელი, ან მხარე, რომელშიც მდებარეობს ეს გეოგრაფიული სახელი. ნაჩვენებია სოფლების, სოფლის უბნების, ადგილების ქართული და თურქული სახელები.

ავგასვალთი
ავ გოლი
ავჰლანინ სუღუ
ავხოლარ
ავჯალა
ავჯალა
ავჯელავეურთ
აზრათი
აზრაზ
ათალარ//წითვეთი
ათიან ორმანი
აოგოლუ
აივაზგილ
აინალი ტორულ
აკენასერი
ალაბალუქ თესილერი
ალაგითავი
ალაგოზგილ
ალალექ ჩაირ
ალთუნახევ
ალიბაშიწყარო
ალიგილ
ალმაზ
ალოთლუ
ამოსავალი
ანგანდიგქოფრუსუ
ანთისათ
ანკლია
ანჭელავეურნა
არდიასწმინდა
არდიასწმინდა
ართვინ დოღლუ
არიშეთ
არიშეთ დერესი
არმანათ
არშუთ თარლასი
არშუთლუ//სამჯელი
არსიანი
არსიანი
არსიანდერე

გზა
საძოვარი
ღელე
სათიბი
სათიბი
იაილა
სათიბი
საძოვარი
სათესი
სოფელი
ტყე
ტყე
სოფლ.უბანი
ტყე
სათიბი
წყალსაცავი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
წყარო
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
გზა
ზიდი
საძოვარი
სოფელი
სათიბი
სოფლ.უბანი
საძოვარი
გზა
სოფლ.უბანი
ღელე
სათესი
სათესი
სოფელი
მთა
მთა
ღელე

წყალსიშერი
მამანელისი
ჩართულეთი
ჩართულეთი
ჩართულეთი
სოფორო
ზენდაბა
უბე
ტბეთი
შეშეთი
ახალდაბა
კუჭენი
მამანელისი
დაბაწყერილი
ზაქიეთი
შაგქეთი
წეთილეთი
სხლობანი
ჯინალი
სინკოთი
ზიოსი
ჯინალი
კარავათი
სინკოთი
ხეწრული
სხლობანი
კუჭენი
შეშეთი
ვერზვინალი
ჩიხორი
დასამობი
სინკოთი
ახალდაბა
ახალდაბა
ოქრობაგეთი
მორღელი
შეშეთი
სხლობანი
კარავათი
მიქელეთი

არსიან დაილა
არსიანტალი
არუა თარლასი
არუალი//ზენდაბა
არყიეთ
არყიეთ
არყინალი
არჩილაწყარო
ასალმეთ
ასამბიეთი
ასამბიეთი
ასკილუანი
ასკილუანთი
ასლანიყალეთავი
ასნივილ
ასნივურ
ასტარლარ
ატატ
ატიან
ატიანი
ატიანი
ატიანი
ატიანი
ატიანი
ატიანითეფე
აფთიურ
აქდამლა//ჩიხეთა
აქრევანე
აქჩაი დერესი
აღაგილ
აღაგილ მაჰალესი
აღაგილ მაჰალესი
აღანაგილ
აღაქალა
აღბულას დელე
აღვილაზირი
აღზნელა
აღმაღაღმა
აღმაღაღმა

იაილა
იაილა
სათესი
სოფელი
სოფლ.უბანი
სათიბი
ტყე
წყარო
საძოვარი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
ყიშლა
სოფლ.უბანი
სათიბი
ტყე
მთა
მთა
მთა
მთა
მთა
საძოვარი
სათესი
სოფელი
სათიბი
ღელე
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათიბი
ღელე
საძოვარი
სათიბი,წყარო
სათიბი
ყიშლა

წითვეთი
ციხე
ვანთა
შავშეთი
ზედა სულისი
დაბაწვრილი
წეთილეთი
იუხრეველი
ჭუარები
ხევწრული
ზაქიეთი
მანატბა
მანხატეთი
ხევწრული
ციხისძირი
ტბეთი
სხლობანი
ციხია
სინკოთი
ზაქიეთი
ივეთი
იუხრეველი
ზიოსი
დასამობი
ბაზვირეთი
ველი
იმურხევი
ჭუარები
ვერხვინალი
მამანელისი
მამანელისი
ვერხვინალი
ტბეთი
სხლობანი
იუხრეველი
ზაქიეთი
ტბეთი
ქოთეთორისი
ტბეთი

აღმა-ღალმა
 აღმადიზირ
 აღმათიზირ
 აღმათიზირის დერე
 ალოთ
 აშალი ვანთა
 აშალი დათალი
 აშალი- დათალი
 აშალი მაჰალე
 აშალი მაჰალე
 აშალი ქოიუნღოუ//
 //ზედა სულისი
 აშალი ყიშლა
 აშალი გონჯელექ
 აშლამალუხ
 აჩმა
 აჩმალარ
 აჩმალარ
 აჩმალარ
 აჩმაქორფი
 ახალგ ზისერი
 ახალდაბა
 ახალმეთ
 ახალკასრი
 ახალყანა
 ახალჭალა
 ახალჭალები
 ახაშენ
 ახვანთო//აკვანთ
 არხნალი//არყნალი
 ახო
 ახო
 ახო
 ახო
 ახო
 ახო
 ახო
 ახოები
 ახოთვაკე ტყე

სათიბი
 საძოვარი
 სათიბი
 ლელე
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათესი
 სოფლ.უბანი
 სოფლ.უბანი
 სოფელი
 ყიშლა
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი,სათიბი
 სათიბი
 ხედი
 საძოვარი
 სოფელი
 საძოვარი
 სოფლ.უბანი
 სათესი
 სათიბი
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 ტყე, სათიბი
 სათესი
 საძოვარი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 ტყე

კუჭქენი
 ჭუარები
 სვირეკანი
 სვირეკანი
 ზენდაბა
 ვანთა
 ველი
 ტბეთი
 გურნათელი
 ზედა სულისი
 შავშეთი
 ზენდაბა
 ჩართულეთი
 ზენდაბა
 დასამობი
 ვანთა
 ჩართულეთი
 მორღელი
 დასამობი
 ივეთი
 შავშეთი
 მამანელისი
 წითვეთი
 ზაქიეთი
 წეთილეთი
 წყალსიშერი
 ველი
 სხლობანი
 ხანთუშეთი
 ჯინალი
 მამანელისი
 ზიოსი
 უბე
 დასამობი
 წეთილეთი
 ხევწრული
 ჩიხორი
 ზაქიეთი

ბაბათური
 ბაბულიზე
 ბაბუით თარლა
 ბაგათ
 ბაგათსური
 ბაგათსური
 ბაგათხევი
 ბადარივილ მაჰალე
 ბადარი ჩაირ
 ბადიშოლლები
 ბადოები
 ბადრაღინე
 ბაზგირეთი
 ბაზიან
 ბათანა
 ბათაღმაჰალესი
 ბათიენთი
 ბაირამოღლი ორმანი
 ბაირამოღლი ორმანი
 ბაირ ახოლარ
 ბაირაზ ჭალა
 ბაირ თარლარ
 ბაკათი
 ბაკათი
 ბალაბალნარ
 ბალათავ
 ბალვანა
 ბალვანა
 ბალვანა ქოფრუსი
 ბალთუკანა
 ბალთახეველე
 ბალიეთი
 ბალიზირა
 ბალიქ გოლი
 ბალიქ გოლი
 ბალიქლი//წყალსიმერი

სათესი
 სოფლ.უბანი
 სათესი
 სათიბი
 საძოვარი
 საძოვარი
 ღელე
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათესი
 სათიბი
 სოფელი
 ტყე
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სოფლ.უბანი
 ტყე
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 საძოვარი
 სოფელი
 სათიბი
 ბიდი
 სათიბი
 ღელე
 სოფლ.უბანი
 საძოვარი
 ტბა
 ტბა
 სოფელი

მორღელი
 წყალსიმერი
 ჯინალი
 დაბაწვრილი
 ზაქიეთი
 ხევეწრული
 ზაქიეთი
 ტბეთი
 ტბეთი
 წეთილეთი
 სვირეკანი
 კარავათი
 იმერხევი
 სხლობანი
 დაბაწვრილი
 ზენდაბა
 წყალსიმერი
 გურნათელი
 ვანთა
 ზენდაბა
 შაქქეთი
 ტბეთი
 ხოხლევი
 ჯინალი
 ქოთეთრისი
 ხოხლევი
 შაქქეთი
 კარავათი
 ბალვანა
 მანხატეთი
 ჩიხორი
 ზიოსი
 ზაქიეთი
 ქევედა სულისი
 სხლობანი
 იმერხევი

ბელენქუაბი	საძოვარი	წეთილეთი
ბელემეთ	სათიბი	ვერხვინალი
ბელემეთ	სოფლ.უბანი	ველი
ბელემეთდუზი	დიდი ვაკე	სათლელ-რაბათი
ბელტიეთი	სოფლ.უბანი	ხევწრული
ბერაგოლა	საძოვარი	სინკოთი
ბერეველა	სათიბი	ზიოსი
ბერეზ ოთლუ	საძოვარი	ვანთა
ბერეკვილ	სოფლ.უბანი	წითვეთი
ბერიახო	სათიბი	სვირეევანი
ბერიახო	სათიბი	დაბაწვრილი
ბერიეთი	სოფლ.უბანი	ჩიხორი
ბერის ახო	სათესი	ველი
ბერულ	ტყე	დაბაწვრილი
ბერქედა	სათიბი	წყალსიმერი
ბერჯუათ	სათესი	დაბაწვრილი
ბეჭეთი	სოფლ.უბანი	ზიოსი
ბეჭირგილ	სოფლ.უბანი	წითვეთი
ბელელა	სათიბი	ახალდაბა
ბეჭვა	სათესი	სვირეევანი
ბეჭიკლდე	საძოვარი, კლდე	ბაზგირეთი
ბეჯითგილ	სოფლ.უბანი	წითვეთი
ბეჯითოილუ	სოფლ.უბანი	ციხისძირი
ბზათა	სოფლ.უბანი	წყალსიმერი
ბიბიან	სათიბი	წითვეთი
ბიეტულმაქალესი	სოფლ.უბანი	ზენდაბა
ბითაურ	სათიბი	დაბაწვრილი
ბინდიერი	საძოვარი	ბაზგირეთი
ბირეგი	ტყე	ყვირალა
ბირილ	ტყე	ტბეთი
ბილბილან	მთა	მამანელისი
ბილბილან დაილასი	იაილა	ხანთუშეთი
ბილბილან დაილასი	იაილა	გურნათელი
ბილბილან ტალი	მთა	ანკლია
ბილბილან ტალი	იაილა	სინკოთი
ბილიხევი წყარო	წყარო	იფხრეელი
ბლიგორთი	სათიბი	იფხრეელი
ბრიგორთის დელე	დელე	იფხრეელი
ბოგულან	სათიბი	ახალდაბა

ბოდღვეერახვეი
ბოდღვეერახვეი
ბოდღვეერახვეი ღველე
ბოიალი
ბოიალი
ბოიალი
ბოლოკა
ბოლო
ბოლოყანა
ბილოციისათ
ბორბალათი
ბორთა
ბოროტან
ბოროღალ
ბორცხვეი
ბორჯურ
ბოსელა
ბოსელთა
ბოსნაქელ
ბოსტანა
ბოსტანათი
ბოსტანახვე
ბოსტანლარ
ბოსტნიური
ბოსტაშ
ბოტორა
ბოქლუღერე
ბოღაგოლ
ბოღოზ თარღასი
ბოყოსმან//გუზელჯე
ბოშყანათ
ბოწნელ
ბოჯანუთი
ბოჯანუთი//პარეხტი
ბრაგი-ბრუგა
ბრაგი-ბრუგა
ბრავალთი
ბრავალთიღველე

ხეობა
ღველე
ღველე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სათიბი
ტყე
საძოვარი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
ტყე, იაილა
სათიბი
სათესი
საძოვარი
სათესი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი
ღველე
ტბა
სათესი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათესი
ციხე
ყიშლა,სათიბი
სათიბი
სათიბი
ღველე

წეთილეთი
მანატბა
წეთილეთი
ზენდაბა
სინკოთი
სათლელ-რაბათი
მამანელისი
დაბაწერილი
ანკლია
კუჭენი
წეთილეთი
იფხრეელი
ქვედა სულისი
ზენდაბა
ზაქიეთი
სხლობანი
ზაქიეთი
დაბა
დაბაწერილი
სვირევანი
ხვეწრული
ხანთუშეთი
მარხატეთი
კუჭენი
დაბაწერილი
ვანთა
სხლობანი
მორღელი
სხლობანი
ახალდაბა
მიქელეთი
წყალსიმერი
იფხრეელი
ჯინალი
ყვირალა
იფხრეელი
იფხრეელი

ბრილ
ბრილი
ბრილული
ბრინჯვალი
ბუბულათ
ბურულთი
ბუზლუხ
ბუილუქ არა
ბუიუქ ჩაირ
ბუიუქ ბაირ
ბუიუქ დერე
ბუიუქ დუზ
ბუიუქ დუზ
ბუიუქოვა
ბუიუქ უჩუჭურ
ბუიუქ ქუქნერ
ბუიუქ ჩოჩებ
ბუბულოდლუ
ბურმაღელე
ბურმახვე
ბურუგა
ბუჭათ
ბურღნავლი
ბუსუტური
ბუტიზე მაჰალესი
ბუქიზე
ბუქრიენტლები
ბულა გოლ
ბულა გოლ
ბულუნთ
ბუჯღურაზირი
ბუჩიგილ
ბუჭათ
ბუჭათ
ბუჭათი
ბუჭაღდუდი
ბუჭია
ბუჭე
ბუჭე

ტყე
სოფლ.უბანი
მთა
სათესი
საძოვარი
სათესი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სათესი
ღელე
საძოვარი
ვაკე
საძოვარი
სათიბი
ტყე
ტყე
სოფლ.უბანი
ღელე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
ტყე
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
ტბა
ტბა
სათიბი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი

სხლობანი
დასამობი
დასამობი
წეთილეთი
ჭუარები
ჩიხორი
სათლელ-რაბათი
ზედა სულისი
სხლობანი
ჭუარები
შაექეთი
ტბეთი
ჯინალი
ანკლია
დაბაწვრილი
ტბეთი
მამანელისი
სოფორო
ახალდაბა
ტბეთი
ყვირალა
ზოხლვევი
წყალსიმერი
იფხრეველი
იფხრეველი
წყალსიმერი
წეთილეთი
ტბეთი
კარავათი
ახალდაბა
ზაქიეთი
ტბეთი
ზოხლვევი
ვანთა
წეთილეთი
მარხატეთი
ბაზგირეთი
ზაქიეთი
ხევწრული

ბუჭები
ბუნრუკანი

ტყე
სათიბი

მანხატეთი
უბე

ბ

გაბილეთ
გაბლოთ
გადაგიდულა
გადაგიდულა
გადაგოთილა
გადამახო
გადალმა
გადალმა ყანა
გადაჭრილა
გადაჭრილი
გადაჭრილი
გადაჭრილი
გადმისავალი
გამბოსტან
გამეშეთი
განიკაეა
გადაკეთილ
გარზეყანები
გარმაშაულ
გარყელობინ დერესი
გარყილობი
გასაყარი
გასახევეი
გალმა ახო
გალმა საკაფი
გალმა ყანა
გალმა ყანა
გალმა წყარო
გალმა ჭალა
გალმა ჭალა

სათესი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
მთა
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სოფლ.უბანი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სოფლ.უბანი
ლელე
სოფელი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
წყარო
სათიბი
საძოვარი

კარავათი
მამნელისი
ჯინალი
ყვირალა
დაბაწვრილი
ველი
მოქეთა
სვირევანი
წეთილეთი
იფხრეველი
ზაქიეთი
უბე
მანხატეთი
დაბაწვრილი
ბაზგირეთი
სინკოთი
კუჭენი
ივეთი
ახალდაბა
ჭუარები
შეშეთი
ლიობანი
მანხატეთი
ივეთი
სვირევანი
ჩიხორი
წყალსიშერი
ხევწრული
სვირევანი
ბაზგირეთი

გალბიეკარი
გალბიენთი
გალბითა ახო
გალბითა ყანა
გალბევილ
გაჭრილი კლდე
გაჭრილი კლდე
გეგეკრა
გეგერთყანა
გელეთ
გელწია
გემალმას მაჰალესი
გენეკობურ
გენეჯაური
გენეჯაური
გენჯოლლარი
გერგავულ
გერმემა
გვალა
გვერდა
გვერდები
გვერდნალათი
გვერდწმინდა
გვიანურ
გვირგვინი
გზაგაყრილა
გზელა
გზელა
გზელა
გზელაგზირ
გიგიეთი
გიგიეთი
გლიხევი
გრილო
გრილოწყალი
გრილოწყალი
გრძელა
გობათ
გობანთა

სათესი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათესი
სოფლ.უბანი
კლდე
ტყე
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათესი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
ტყე
სოფლ.უბანი
სათესი
სათიბი
სათიბი
იაილა
სათესი
მთა
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
ტყე
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
ღელე
საძოვარი
წყარო
წყარო
საძოვარი
სათიბი
სათიბი

უბე
მანატბა
მანატბა
დასამობი
ჭუარები
ივეთი
მიქელეთი
კარავათი
კარავათი
ახალდაბა
ბალვანა
ტბეთი
ხანთუშეთი
ივეთი
დიობანი
კუჭენი
ქვედა სულისი
სოფორო
დასამობი
ხეწრული
წეთილეთი
ზაქიეთი
ხეწრული
ხოხლვევი
წყალსიმერი
უბე
დაბა
ზიოსი
სვირეევანი
მანხატეთი
დასამობი
ჩიხორი
იფხრეველი
ზიოსი
ჩიხორი
ზაქიეთი
ჩაქველთა
სათლელ-რაბათი
ჩართულეთი

გობიანთა დერესი
გობიანთა ჩაირლარი
გოგაშაური
გოგი დაილა
გოგლაზირი
გოგნაურ
გოგოლეუთი
გოგოფთ
გოგრაჯაეულა
გოღანაური
გოღორათ
გოზალარ
გოზალარ
გოზა ფულნარი
გოზეთლეგე ქილისესი
გოლაღზი
გოლლარ
გოლლარ
გოლლარ
გოლლარ
გოლლერ
გოლღერი
გოლღერი
გოლლი ჩაირ
გოლყანა
გოშები
გოშთ
გოშთ
გონთანი
გონიუთი
გონიუფ
გონთი
გორა
გორათი
გორალარ
გორანინ არღი
გორანინ დუზი
გორგვიეთი

ღელე
სათიბი
სათიბი
იაილა
სათესი
მთა
სოფლ.უბანი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
ტყე
ტყე
სათიბი
წყარო
ნაეკლესიარი
სათიბი
ტბეთი
ტბები
ტყე
ტყე
ტბა
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სათესი
სათიბი
ტყე, საძოვარი
ტყე
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
ტყე
მთა
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი

სოფორო
სოფორო
წეთილეუთი
ივეთი
იუხრეველი
ციხისძირი
ახალდაბა
დაბა
ჯინალი
წეთილეუთი
დაბაწერილი
დაბაწერილი
შაქეთი
შაქეთი
სინკოთი
ქველა სულისი
შაქეთი
დაბაწერილი
ოქრობაგეთი
ვანთა
კუჭენი
ვანთა
მამანელისი
სოფორო
დაბაწერილი
უბე
კუჭენი
ჭუარები
სვირევეანი
დაბა
ხევწრული
სინკოთი
სვირევეანი
დაბა
ჩაქველთა
მორღელი
დაბაწერილი
სინკოთი
უბე

გორგიეთი	სოფლ.უბანი	ხოხლევნი
გორგიეთწყალი	ღელე	მანხატეთი
გორგივაკე	საძოვარი	დაბა
გორგოვლი	სათიბი	დაბა
გორგომისერი	სათიბი	წეთილეთი
გორგუსალო	სათესი	ზენდაბა
გორდა	სათიბი	მორღელი
გორდილან	სათიბი	სხლობანი
გორია	საძოვარი	იფხრეველი
გორიელი	ტყე	ჩიხორი
გორუხეთ დოლ	გზა	ციხია
გორჩათ	სოფლ.უბანი	მოქეთა
გორჯოლოვათი	სათესი	იფხრეველი
გომიგილ	სოფლ.უბანი	ახალდაბა
გომოლლები	სოფლ.უბანი	ხევწრული
გოხოვრა	სათესი	ზიოსი
გოხფიქალათ	საძოვარი	ჭუარები
გუბათი	სათესი	ჩაქველთა
გუბიანთა ჩაირ	სათიბი	ქოთეთრისი
გუგულა	სათიბი	ახალდაბა
გუერდა	საძოვარი	მანხატეთი
გუერდად	საძოვარი	ხოხლევნი
გულგულოფორთ	საძოვარი	სახლობანი
გულილა	სოფლ.უბანი	წყალსიმერი
გულოვოლ	სოფლ.უბანი	ჭუარები
გულოკარ	სათიბი	ციხია
გუმისკარი	სათესი	ხოხლევნი
გუმურთ თეფესი	სათესი	ზენდაბა
გუმურ ორმანი	ტყე	ზენდაბა
გუნეჟ ყულესი	ნაციხარი	ხანთუშეთი
გუნდიგეთ	სათესი	მიქელეთი
გურნათელი	სოფელი	შავშეთი
გურნეველა	საიხვარი	ახალდაბა
გურჯი გჳიიდ დოლ	გზა	ხანთუშეთი
გურჯუნუნ ფეგი	ნასახლარი	ხანთუშეთი

დაბა
 დაბის დილა
 დაბაკათ
 დაბაკეთილი
 დაბაქმანე
 დაბაწერილი
 დაკლათი
 დაბურული ხედი
 დადათბა
 დაეთათ//არმუთელუ
 დაეთეთი//დაბურლუ
 დაეთეთი
 დაეთიან წყარო
 დებირჯი//დაბა
 დავლაური
 დავლაური ქორფი
 დათეავილ
 დათიკულდე
 დათორხა
 დათუთხილ
 დაიროლღებ
 დაულ
 დალკირმაზ//ან კლია
 დაღეწილი
 დაბასკა
 დაბლარ ყიშლა
 დაბალყანა
 დაბალწყარო
 დაბალწყარო
 დაპოუშს
 დარან
 დარანლარ
 დარან ქოფრუსუ
 დარბაზიენთი
 დარეთავი
 დარითავი

სოფელი
 იაილა
 სათიბი
 სოფელი, მდინ.
 სათიბი
 სოფელი
 სოფლ.უბანი
 ხიდი
 საძოვარი
 სოფლ.უბანი
 სოფლ.უბანი
 სოფლ.უბანი
 წყარო
 სოფელი
 სათესი
 ხიდი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სოფელი
 ტყე
 სათიბი
 ყიშლა
 სათესი
 წყარო
 წყარო
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 ხიდი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათიბი

იმერხევი
 დაბა
 მაძანელისი
 შავშეთი
 კელი
 შავშეთი
 დასამობი
 სვირეკანი
 ტბეთი
 ქვედა სულისი
 სვირეკანი
 დაბა
 სვირეკანი
 იმერხევი
 დასამობი
 დასამობი
 მაძანელისი
 ციხია
 ანკლია
 დაბაწერილი
 წყალსიმერი
 სინკოთი
 შავშეთი
 დაბა
 დაბაწერილი
 ჯინალი
 უბე
 წყალსიმერი
 ივეთი
 კელი
 მორღელი
 ხანთუშეთი
 მორღელი
 მანატბა
 სვირეკანი
 ხეწრული

დართარლა
დარიჭები
დარჩინეულა
დასამობი
დასაქან
დაუთოღლი სირთი
დაჩერულ
დაწვილი ღუზი
დაჭერულ
დაჭრილები
ღეგირმან ღერე
ღეგირმან ღერე
ღეგირმან ღერესი
ღეგირმანჯი მაჰალესი
ღეღატ
ღეღინური
ღეღულეთ ორმანი
ღეღულეთ ჩაირ
ღეგამების წყალი
ღეგე გოლ
ღეგე მთალი
ღეგრიშვილინ მაჰალე
ღეგრიშოღლი ქოფრუსუ
ღეგრიშენღარ ქოფრუსუ
ღეგრიში
ღელაოთლულ
ღელიქლი ტამ
ღელიღავზურ
ღემირყაფი/ყვირალა
ღემირყაფი ორმანი
ღილაზარ
ღილხანა
ღემურჯიგილი
ღემირჯიღარ
ღერიქღარინ ოგი
ღერე
ღერე
ღერე
ღერიეჩი//დასამობი

სათესი
სათიბი
სათიბი
სოფელი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
ვაკე
საძოვარი
საძოვარი
ხიდი
ღელე
ღელე
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
ტყე
სათიბი
ღელე
ტბა
საძოვარი
სოფლ.უბანი
ხიდი
ხიდი
სათიბი
საძოვარი
ტყე, სათიბი
სათიბი
სოფელი
ტყე
საძოვარი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
ღელე
ღელე
სოფელი

დაბაწვრილი
წყალსიმერი
ციხისძირი
იმერხევი
ჯინალი
ვანთა
დაბაწვრილი
სვირევეანი
სხლობანი
ზიოსი
კუჭენი
გურნათელი
შავქეთი
ზენდაბა
ციხია
სვირევეანი
ჯინალი
ჯინალი
უბე
ტბეთი
მოქეთა
ველი
კუჭენი
სოფორო
დაბაწვრილი
ტბეთი
დაბაწვრილი
შავმთა
შავშეთი
ჯინალი
ხოხლევი
ქოთეთრისი
სხლობანი
დაბაწვრილი
მამანელისი
მორღელი
დაბაკეთელი
ტბეთი
იმერხევი

დერემაჰალესინინ დერესი
დერეულ
დერე ჩაირ
დერე ჩაირ
დერე ჩაირ
დერე ხოზან
დერმან სუჯ
დეუანზირა
დიბსიზგოლლარი
დიბჩაირ
დიბჭოჭლარი
დიდართ
დიდართიწყარო
დიდახო
დიდახო
დიდახო
დიდბლიზირი
დიდგულიხევი
დიდგულიხევი
დიდიგ ზელა
დიდდარე
დიდვაკე
დიდვეკა
დიდველი
დიდველი
დიდველი
დიდველი
დიდველი
დიდველთი
დიდვერხევე
დიდკალოხევი
დიდკალოხევი თავი
დიდლოდი
დიდმერე
დიდმერე ქოფრი
დიდნაშევი
დიდრუნკუები
დიდსათიბი
დიდლელა

ლელე
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
წყარო
სათიბი
ტბეთი
სათესი
სათიბი
სათიბი,წყარო
წყარო
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათესი
სათესი
სათესი
ლელე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სათესი
ტყე
სათიბი
მთა
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
ხიდი
სათიბი
ტყე
სათიბი
ტყე, მთა

ტბეთი
დაბაწყრილი
ტბეთი
ხანთუშეთი
შავქეთი
ჩართულეთი
ტბეთი
იფხრევილი
დაბაკეთილი
ზედა სულისი
ხანთუშეთი
კარაეთი
წყალსიმერი
ჩიხორი
ზენდაბა
დიობანი
ხევწრული
ხოხლევი
მანხატეთი
დიობანი
ზიოსი
წეთილეთი
ჩართულეთი
უბე
წყალსიმერი
სვირეკანი
შაეშთა
მანხატეთი
ზაჭიეთი
დაბა
წეთილეთი
ივეთი
ზიოსი
სვირეკანი
სვირეკანი
წეთილეთი
დაბა
დაბაკეთილი
დაბაწყრილი

დიდღელე
დიდღელე
დიდღელე
დიდღელე
დიდჩაირ
დიდწისქვილები
დილაზარ
დილხანა
დიობანი
დიობანი
დიობნიღელე
დიობნიოწუერი
ღირგოთ
ღისაეურ
ღისკარო//ღისჯაღრო
ღიფხოზანლარ
ღოდობისქერ სუდ
ღოდოფლის წყარო
ღოდოფლის წყარო
ღოდოფლები
ღოდოყანა
ღოდოყანა
ღაბლაქვაბი
ღოლაბიყანა
ღოლაბლარ
ღოლაკალო ხევი
ღოღელარ
ღოღევანადუზი
ღორბლიან
ღოღლანური
ღოქუზფინარლი
ღრანკოლლუ
ღუბე
ღუბე ორმანი
ღუღუთა
ღუზღაღ
ღუზენლი//სოფორო
ღუზღოღ
ღუზღერ

ღელე
ღელე
ღელე
ღელე
სათიბი
სოფლ.უბანი
საძოვარი
სათიბი
სოფელი
საძოვარი
ღელე
მთა,საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
ღელე
წყარო
წყარო
ქვიანი ადგილი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათესი
გამოქვაბული
სათიბი
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
წყარო
სოფლ. უბანი
სათიბი
ტყე
ტყე
მთა, იაილა
სოფელი
საძოვარი
სოფლ.უბანი

მანატბა
მაჩხატეთი
ჩიხორი
ბაზგირეთი
ზენდაბა
უბე
ხოზღევი
ქოთეთრისი
იმერზევი
იფხრეველი
დასამობი
წყალსიმერი
მორღელი
ქოთეთრისი
სხლობანი
ჩართულეთი
ყვირალა
ზაქიეთი
დასამობი
სვირევანი
წეთილეთი
სვირევანი
ზაქიეთი
მიქელეთი
ველი
წეთილეთი
ციხისძირი
წყალსიმერი
წითვეთი
მანატბა
კარავათი
კუჭენი
ზაქიეთი
ქოთეთრისი
სვირევანი
სოფორო
შავშეთი
მამანელისი
ხანთუშეთი

დუზმაჰალე
დუზმეშა
დუზორბოკა
დუზფელუთლუ
დუთლუ//სვირეკანი
დუმათი
დუმათი
დუმათ-დერესი
დურაღაღ
დურნაგოლ
დუსტალი
დულაბიზევილ
დულაბიძე
დღვაბიზელა

სოფლ-უბანი
ტყე
სათიბი
ტყე
სოფელი
სათიბი
კლდე
ღელე
სათიბი
ტბა
იაილა
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი

მაძანელისი
ხანთუშეთი
ჩართულეთი
მორღელი
იმერხევი
მაძანელისი
მორღელი
სათლელ-რაბათი
წეთილეთი
ქოთეთრისი
ქოთეთრისი
მაძანელისი
წითვეთი
სვირეკანი

ე

ედეჰეგილ მაჰალე
ეზიზგილ
ეზიზოღღებ
ეთერგილ
ეგრიყარ
ეკელათ დერესი
ეკლერინ უსთუ
ეკლუანთ
ელიაწმინდა
ელიაწმინდა
ელიქაჯეთე
ელიქდერესი
ელმალი//ვანთა
ემინაღაგილ
ენაყაური
ენდროყანა
ენისლარ
ენიქავრე//ბენიჯავრო
ერათ
ერგახევი

სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
სათიბი
ღელე
სათიბი
საძოვარი
სასაფლაო, ნაეკლ.
ნაეკლესიარი
საძოვარი
სათიბი
სოფელი
სოფლ-უბანი
სათიბი
სათესი
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
სოფლ-უბანი
ღელე

ტბეთი
ბალეანა
წყალსიმერი
ტბეთი
დაბაწერილი
სინკოთი
ვანთა
ზოხლევი
იფხრევილი
ზაქიეთი
სხლობანი
ზედა სულისი
შაეშეთი
სხლობანი
ციხია
უბე
შაეშთა
სხლობანი
ველი
ჩაქველთა

ერდუართ წვერი
 ერიქლი/წეთილეტი
 ერძენნი ჰალილლარი
 ესკი ვეგნერი
 ესკი დაილა
 ესკი დაილა
 ესკი დაილა
 ესკი კალე//უსტამისი
 ესკი ყიშლა
 ესკი ყიშლა დოლლუ
 ეფენდიგილ
 ელიოოჟუმ
 ელიოოლუჯ
 ეპერილი ტაშ
 ეპთაშ
 ეპია
 ეპია ჩაილარი

საძოვარი
 სოფელი
 საძოვარი
 სათესი
 იაილა
 საძოვარი
 იაილა
 სოფელი
 იაილა
 გზა
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი

ზაქიეთი
 იმერხევი
 შავქეთი
 ყვირალა
 კუჭენი
 შავქეთი
 ჯინალი
 იმერხევი
 სხლობანი
 სხლობანი
 კუჭენი
 ზენდაბა
 ვერხვინალი
 ვანთა
 ზენდაბა
 სოფორო
 სოფორო

3

ვაკე
 ვაკე
 ვაკე
 ვაკე
 ვაკე
 ვაკია
 ვაკე-ვაკი
 ვაკეთი
 ვაკე კლდითავი
 ვაკია
 ვაკიბოლოს
 ვაკიბოლოთი
 ვაკითავ
 ვაკუფ
 ვალალევი
 ვან
 ვან
 ვანათ

საძოვარი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 საძოვარი
 სათიბი
 სათიბი
 საძოვარი
 საძოვარი
 სათიბი
 სათიბი
 ტყე
 სათესი, სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სათესი
 საძოვარი

დობანი
 კუჭენი
 კუჭენი
 სვირეუანი
 დაბაწვრილი
 ზაქიეთი
 იფხრეველი
 ზაქიეთი
 წეთილეტი
 წყალსიმერი
 ციხია
 ბაზვირეთი
 ხოხლევი
 დაბაწვრილი
 ზიოსი
 დაბაწვრილი
 სინკოთი
 სინკოთი

ვანათი
ვანდელა
ვანდერე
ვანთა
ვანთა
ვანთანინ ქილისესი
ვანისათიბ
ვანჩაირი
ვარდაჭალა
ვარდითი
ვარდლი
ვარდიყანა
ვარდიყანა
ვარდჭალა დერესი
ვარსლა
ვაშთაყან
ვაშლათ
ვაშლიჯილ
ვაჩექ
ვაჩეთ
ვაჩეთ დერესი
ვაჩეთ ქოფრუსუ
ვახათი
ვახათი თავი
ვახლანაჩირ
ველა
ველა
ველაგიზე
ველაგზელა
ველათი
ველათი
ველათინ დუზი
ველათ დოლუ
ველე
ველთ
ველთა ორმანი
ველი
ველიბოლოს
ველიბოლო

საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სოფელი
საძოვარი
ეკლესია
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სოფულ.უბანი
ტყე
სათიბი
სათიბი
ლელე
ტყე
სათესი
სათიბი
სათესი
სათიბი
სათიბი
ლელე
ხიდი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
ვაკე
გზა
საძოვარი
საძოვარი
ტყე
სოფელი
სათესი
სათიბი

მანატბა
ციხია
ჯინალი
შავშეთი
გურნათელი
ვანთა
ჩართულეთი
მამანელისი
მამანელისი
წეთილეთი
ღაბა
ჩიხორი
ზაქეთი
მამანელისი
ქოთეთრისი
ახალღაბა
ჭუარები
მიქელეთი
ღაბაწვრილი
სინკოთი
სინკოთი
სინკოთი
დიობანი
დიობანი
ქოთეთრისი
წყალსიმერი
წეთილეთი
წითვეთი
ჭუარები
ჯინალი
ყვირალა
ხანთუშეთი
სხლობანი
ჭუარები
მიქელეთი
გურნათელი
შავშეთი
ველი
უბე

ველითაჲ
ველიქოი//მერია
ველფდერესი
ვენახები
ვენახი
ვენახი
ვენახი
კერანა
კერაყირილ
კერლოიან
კერხვინალი
კერხვინალ დოლღუ
კერხვენალა
კერხვენალა
ვინგიშლიწყარო
ვირიგაჯრილა
ვირიზრუგა
ვირის საკვარა
ვირის საფლაუი
ვოსთოფრახლუნ
მაჰალესი
ვუხელლარ

სათესი
სოფელი
ღელე
სათესი
სათესი
სათიბი
სათესი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
სოფელი
გზა
ტყე
ტყე
წყარო
გზა
სათიბი
ტყე
საძოვარი

სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი

ველი
შავშეთი
მამანელისი
სეირეგანი
ჩაქველთა
წეთილეთი
დასამობი
ხანთუშეთი
მიქელეთი
სხლობანი
შავშეთი
კერხვინალი
ხეკწრული
კარავათი
უბე
უბე
მიქელეთი
მიქელეთი
უბე

ხანთუშეთი
სხლობანი

ზ

ზამზურათ
ზამიგილ
ზანაერა
ზანდერეხევე
ზაქათ
ზაქარეთ
ზაქარიხე
ზაქიეთი
ზალლიპირა
ზეგანი
ზეგნაურ
ზეგნი ახუები
ზეგნი ღელე

ტყე
სოფლ.უბანი
სათესი
საძოვარი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სოფელი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
ღელე

კუჭენი
ზენდაბა
წეთილეთი
ვანთა
იფხრეველი
ჯინალი
წყალსიძერი
იმერხევი
კარავათი
ჩიხორი
ქვედა სულისი
ჩიხორი
ჩიხორი

ზედა გაღმინთი
ზედა პარეხტი
ზედა სულისი
ზედა ყანა
ზედეკე
ზედეკეა
ზედუბე
ზელა
ზელა//უზუნ თარლა
ზელათ
ზელათ
ზელათლარ
ზელქელი
ზელქეთ
ზელქეთ
ზელი დათალი
ზელქეთ ორმანი
ზემბურ
ზემობანი
ზემობანი
ზემო მეჰელე
ზემონაგვარის წყარო
ზემონაგვარის წყარო
ზემო ნასყიდი
ზემოყანა
ზემო ჭალა
ზემსურევანი
ზენდაბა
ზენდაბა ქოფრისი
ზენდაბა ქოფრისი
ზერაკახო
ზერაული
ზეწნარი
ზიადოღულლარ
მაჰალესი
ზიათითი
ზიადლარ მაჰალე
ზიარეთ//წეწლაური
ზიზანაერი

სოფლ.უბანი
იაილა
სოფელი
სათესი
სათესი
სათესი
სათესი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
მთა
ტყე
ტყე
სათიბი
ტყე
საძოვარი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
წყარო
საძოვარი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათესი
სათესი
სოფელი
ზიდი
ზიდი
ტყე
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სათესი
სოფლ.უბანი
სოფელი
სათესი

ჩაქველთა
ხევეწრული
შავშეთი
წეთილეთი
ბაზვირეთი
ტბეთი
უბე
ქველა სულისი
სვირევანი
კუჭენი
მაძანელისი
ვანთა
მაჩხატეთი
სვირევანი
ჭუარები
ახალდაბა
ჯინალი
კარავათი
ზაქეთი
დაბა
ბაზვირეთი
იფხრეკლი
წყალსიმერი
წეთილეთი
დაბა
ხევეწრული
სვირევანი
შავშეთი
გურნათელი
ზენდაბა
სვირევანი
დაბაწვირული
დაბა
ტბეთი
სვირევანი
დაბაკთილი
შავშეთი
მაჩხატეთი

ზიზგაურ
ზირ ზინათი
ზინაური
ზილაურ
ზიოსი
ზმობილყანა
ზნელი წუერი
ზონელეფ
ზონელეფ
ზოლთ//ზევთ
ზორთ
ზორტენაულ
ზორყანა
ზრაქეთლარ
ზუარეთი
ზუელი ათალი
ზუელკარი
ზუელკარები
ზურგა

სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათიბი
სოფელი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სათესი
ყიშლა
სათესი
საძოვარი
სათესი
საძოვარი
სათესი

ვანთა
ახალდაბა
წეთილეთი
ციხია
იმერხევი
წყალსიმერი
მანატბა
ზენდაბა
ხანთუშეთი
მამანელისი
კუჭენი
კარავათი
მამანელისი
ციხისძირი
მიქელეთი
ივეთი
წეთილეთი
დასამობი
მამანელისი

თ

თავბერეთი
თავდალმართი
თავთაქაფ
თავკოლა
თავკოლა
თავშიყანა
თათუენთი
თათფალახხევე
თანთო
თარლაღარ
თაუზეთი
თაფლიწყარო
თამლი ბაირ
თეგერალექ
თეთისყანუთ

სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
დიდი ქვა
სათესი
სოფ.უბანი
ტყე
სათესი
სათესი
სოფ.უბანი
წყარო
მთა
გზა
სათიბი

დაბა
მაჩხატეთი
დაბაწვრილი
მოქეთა
მამანელისი
დასამობი
წყალსიმერი
დაბაწვრილი
ტბეთი
მორღელი
დაბაწვრილი
წყალსიმერი
შავექეთი
ტბეთი
ახალდაბა

თეთრათ
თეთრაკეთი
თეთროზეთი
თეთროზეთი
თეთრიეთი
თეთრი ქვა
თეთრი წყარო
თეთრობითავი
თეთრობითავი
თეთროფ
თეთროფ
თეთრხევი
თეთრქილდე
თეფოროდლე
ქოფრუსუ
თელაბოლაზი
თელალი
თელაწყარო
თელეკურა
თემუროღლები
თენიეთ
თენიეთური
თენნალა თარლა
თენნალა დერესი
თერძიგილინ მაჰალე
თერძული
თესლიხუთე
თესლუხთე
თეფებაში//ზიოსი
თეფექოი//ახალდაბა
თეფექოი დოლლე
თეფურა კლდითავი
თექ ჩამ
თითიოდლებ
თირვათ
თირვათ დერესი
თირქაულ
თიფისელა
თიფიჭალა

სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათესი
სათიბი
მთა
წყარო
საძოვარი
საძოვარი
ტყე
საძოვარი
სათიბი
სოფლ.უბანი

ხიდი
საძოვარი
ტყე
წყარო
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათესი
სათესი
ლელე
სოფლ.უბანი
სათესი
სათესი
სათიბი
სოფელი
სოფელი
გზა
საძოვარი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
ტყე
ლელე
საძოვარი
ტბა
სათიბი

ვერზენალი
ჩიხორი
წეთილეთი
მანატა
წეთილეთი
ჩიხორი
კარავათი
ხევწრული
ბაზგირეთი
სხლობანი
დაბაწერილი
ზაქიეთი
ციხისძირი

კუჭენი
ვანთა
სოფორო
უბე
დაბაწერილი
წეთილეთი
სინკოთი
ჩაქველთა
ჯინალი
ჯინალი
ტბეთი
ხევწრული
იფხრეველი
ზედა სულისი
იმერხევი
შაემეთი
ახალდაბა
ივეთი
მორღელი
წყალსიმერი
მამანელისი
მამანელისი
წითვეთი
ყვირალა
ყვირალა

თიქანლული
თიქაურ
თიქილი ტაში
თიყალუხ
თიხალულ
თიხლიჭალა
თიხნირა
თოვლართი
თოკისერი
თოსილარ
თოსილარ
თოფი დოლლუ
თოფი დოლლუ
თოფრაქ
თოფჩიგილ
თუზლუქ
თუთიღელე
თულაზელარ
თულიგილ
თურმანიძე
თურნაგოლლარი
თურნაგოლინ ღერესი
თურუდოლლან ჩაირ
თურუთლარ
თურში არმუდი დიბი
თურსული ყაია
თუქანლარ
თღნარ
თხინაღელე

სათიბი
სათესი
ქვიანი ადგილი
საძოვარი
სათესი
სათიბი
ტყე, სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
საძოვარი
გზა
ტყე
სოფლ.უბანი
სათიბი
ღელე
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სოფელი
ტბა
ღელე
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათესი
სათესი

ჩართულეთი
დაბაწვრილი
წეთილეთი
მამანელისი
დაბაწვრილი
შავექეთი
დაბაწვრილი
წყალსიმერი
ჩიხორი
მამანელისი
სოფორო
ვანთა
დაბაწვრილი
სხლობანი
მამანელისი
შავექეთი
ჩიხორი
სხლობანი
სხლობანი
შავეშეთი
კუჭენი
ჩართულეთი
ტბეთი
ტბეთი
ზენდაბა
სათლელ-რაბათი
სხლობანი
ტბეთი
ტბეთი

0

იავეუზქოი//მამანელისი
იავეურთ
იაზთანა
დათალი
დათალი
დათალი

სოფელი
სოფლ.უბანი
საძოვარი
საძოვარი
საძოვარი
საძოვარი

შავეშეთი
ახალდაბა
შავექეთი
წყალსიმერი
შავეშთა
მორღელი

დათალი
 დათახლარ
 დაილა
 იალანუს ჩამი
 იალანუსჩამ ტალლარი
 იამაგლი/მორიხოზი
 იაღლი/ზაქიეთი
 იაღლიზე
 იაღჯი
 იაღჯიოჯლები
 იაყუფა წყარო
 იამარ//დაბაკეთილი
 იანბეგი
 იანიქლი//ჩიხისხევი
 იანიქ ორმანი
 იანნალა
 იანნარა
 იანიხლარ
 იანსითიჯი ოღლუ
 იანუქ
 იანუხ ორმანი
 იანუხ ორმანი
 იანღუნ
 იანწყაროთი
 იბიშიენთი
 იდიღელი
 იენაღორ
 იენგი ჩაირ
 იენქი მაჰალე//
 სათლელ-რაბათი
 იენიქი გოლი
 იენყალარ მაჰალე
 იენიყიშლა
 იენიყიშლა დოღლუ
 იენჩხრიენთი
 იღლღულუნ სირთი
 იენათგერ
 იენათგერ მაჰალე
 ორმანი

საძოვარი
 სათიბი
 საძოვარი
 მთა
 მთები
 სოფელი
 სოფელი
 ტყე
 სოფლ.უბანი
 სოფლ.უბანი
 წყარო
 სოფელი
 სათიბი
 სოფელი
 ტყე
 სათიბი
 საძოვარი
 სათიბი
 გზა
 ტყე
 ტყე
 ტყე
 სათიბი
 წყაროები
 სოფლ.უბანი
 საძოვარი
 სათიბი
 სათიბი

ქალაქი
 ტბა
 სოფლ.უბანი
 იაილა
 გზა
 სოფლ.უბანი
 ტყე
 ყიშლა

ტყე

მამანელისი
 ხანთუშეთი
 იფხრეკლი
 მოქეთა
 ზენდაბა
 შავშეთი
 იმერხევი
 ყვირაღა
 მოქეთა
 იფხრეკლი
 ზიოსი
 შავშეთი
 დაბაწკრილი
 იმერხევი
 ვერხეინალი
 მიქელეთი
 წყალსიმერი
 შავქეთი
 ახალდაბა
 ვანთა
 სათლელ-რაბათი
 ხანთუშეთი
 ხანთუშეთი
 ზაქიეთი
 უბე
 წეთილეთი
 ხანთუშეთი
 შავქეთი

შავშეთი
 შავქეთი
 ზენდაბა
 სხლობანი
 სხლობანი
 წეთილეთი
 ჩართულეთი
 ციხისძირი

ციხისძირი

ივანური	სათესი	წეთილეეთი
ივეთი	სოფელი	იმერხვევი
იზილიენთი	სათიბი	სვირეევანი
ილანლიქ	სათიბი	დაბაწერილი
ილასახოთი	სათიბი	წყალსიმერი
ილეშბელი კარი	სათესი	სვირეევანი
ილიჯაა//ჯინალი	სოფელი	შავშეთი
იშნაძე	სოფლ.-უბანი	იფხრეველი
იმერყა	სათესი	ტბეთი
იმერხვევი	საძოვარი	იფხრეველი
ინგიშლიწყარო	წყარო	წყალსიმერი
ინჯეარაფგილ	ნაეკლესიარი	სხლობანი
ინჯესულ	სათიბი	კუჭენი
ინჯილეები	სოფლ.-უბანი	წეთილეეთი
დოლდან იფექ	სათიბი	ქვედა სულისი
დოლიანთა ბაირ	საძოვარი	ხანთუშეთი
დონჯალი//ციხია	სოფელი	შავშეთი
დორამგილ	სოფლ.-უბანი	ტბეთი
დოლუნის ყანა	სათესი	სვირეევანი
დოხარი გონჯელექ	სათიბი	ჩართულეთი
დოხარი ვანთა	სოფლ.-უბანი	ვანთა
დოხარი ათალი	სათიბი	ველი
დოხარი მაჰალე	სოფლ.-უბანი	ანკლია
დოხარი მაჰალე	სოფლ.-უბანი	შავქეთი
დოხარი მაჰალე	სოფლ.-უბანი	გურნათელი
დოხარი მაჰალე	სოფლ.-უბანი	ჩართულეთი
დოხარი ქოიუნლუ//		
ქვედა სულისი	სოფელი	შავშეთი
დოხარი ჩაირ	სათიბი	ტბეთი
ირიფ	სათიბი	შავქეთი
ირმიჭალა	სათიბი	სოფორო
ისაკოდლლარი	სოფლ.-უბანი	კუჭენი
ისპიროლლუ	სოფლ.-უბანი	კუჭენი
იუმრი თარლა	სათესი	სინკოთი
იფრანა	საძოვარი	წყალსიმერი
იფშიროდლები	სოფლ.-უბანი	იფხრეველი
იფხრანა	სათიბი	ჩიხორი
იფხრევანი	საძოვარი	სინკოთი
იფხრეველი	სოფელი	იმერხვევი

ოფხრეველის ციხე
იქითაჲ ჩანჩქერი
იქი სუინ არასი
იქი სუინ არასი
ილილი
იხტრიენტო
იჯარა

ციხე
ჩანჩქერი
ტყე
სოფლ.უბანი
მთა, იაილა
სოფლ.უბანი
სათიბი

იფხრეველი
ივეთი
მამანელისი
ხანთუშეთი
ჩართულეთი
წეთილეთი
მამანელისი

კ

კაბითაჲ
კაკაბაერი
კაკაბაერი
კაკაბაერიღელე
კაკინჩაირ
კაკლებისერი
კალო
კალოთანყანა
კალოპირა
კალოსერი
კანდითეფე
კაპანათი
კაპანბუზაღი
კარეთი
კარითავა
კარისათი
კაპანთაეი
კაპანი
კაპანი
კაპანი
კაპელაქელი
კარაეთი
კარაეთქელი
კარაპატი
კარვათურ
კარვეილ

ტყე
სათესი
სათესი
ღელე
სათიბი
საძოვარი
ტყე
სათესი
სათიბი
სათესი
საძოვარი
საძოვარი
ტყე
სათიბი
საძოვარი
მთა
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
ქელი
სოფელი
ქელი
სათესი
სათიბი
სოფლ.უბანი

ჭუარები
მარხატეთი
წეთილეთი
წეთილეთი
ჩართულეთი
დასამობი
ხევერული
წეთილეთი
ჯინალი
მარხატეთი
მოქეთა
უბე
სათელელ-რაბათი
ზაქიეთი
მარხატეთი
მიქელეთი
ბაზვირეთი
ზოხლევი
ხანთუშეთი
იფხრეველი
მარხატეთი
შაეშეთი
დასამობი
სვირევანი
ანკლია
მამანელისი

კარეთი
კარეთი
კარეთი
კარეთი
კარითავაღ
კარისათი
კარისათი
კარისათი
კარისათი
კარისათელეუ
კარისათ ტალი
კარნეკლა
კაროპილარ
კარჩხალეთხეუ
კარჩხალი
კარჩხლიზირთ
კარცხალი
კარწინა
კარწინათი
კარწნალი
კატარდუმათ
კატართ
კატაროლლუ
კატროვანი
კატრუანი
კაცსერი
კეეთი
კენჭიანი
კენჭიანი
კერულორმანი
კეფინწვერი
კეცეკერი
კეესაური
კეესაურითავი
კვირა დ წყარო
კვიროთი
კვიცის ფესი
კიბიაღ
კიდისწუერი

მთა
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
მთა
იაილა
იაილა
იაილა
ლელე
იაილა
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი,ლელე
მთა, ტყე
ტყე
სოფლ.უბანი
საძოვარი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
ტყე, სათიბი
ტყე
საძოვარი
საძოვარი
მწვერვალი
მთა
ტყე
საძოვარი
სათესი
სოფლ.უბანი
სათიბი
წყარო
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი

უბე
სვირევანი
ხეწრული
ზაქიეთი
მანხატეთი
მიქელეთი
წეთილეთი
ჩაქველთა
წეთილეთი
ხოხლევი
შაემთა
მამანელისი
წეთილეთი
მანხატეთი
ივეთი
წყალსიმერი
ბაზგირეთი
უბე
წეთილეთი
ივეთი
მამანელისი
ჯინალი
ციხისძირი
სვირევანი
წყალსიმერი
ზიოსი
უბე
ტბეთი
კარავათი
შაემთა
ზაქიეთი
დასამობი
ჩაქველთა
ჩაქველთა
იფხრევილი
იფხრევილი
სვირევანი
იფხრევილი
იფხრევილი

ტიკიურ
ტილდეტუკანა
ტილდი ზირთ
ტილდიკარ
ტილდიკარათ
ტინიჯვარი
ტინიჯუარი
ტარკატი სერი
ტირტან დათალი
ტიჭალა
ტიარჭას წყარო
ტილდეკარი
ტილდეტევ//ტილდეხევ
ტილდეშუაგ
ტილდითაეგ
ტილდითაევი
ტილდითაევი
ტილდეშუათის წყარო
ტილდიკარათ
ტილდომიწურაგ
ტილიკავრი
ტიბათორმანი
ტიბალაურ
ტიბალეურთ
ტიბიკარი
ტიღანა
ტიღითაე
ტიღისწყარო
ტიღიქეთაგ
ტიეთი
ტიზროლან
ტითულა
ტითულა
ტითულა
ტითულთი
ტითხევი
ტითხევი ქოფრუსუ
ტიკვეთი
ტიკვიეთი

სათესი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
ტიბა
წყარო
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
წყარო
სათიბი
სათესი
ტიყე
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სოფლ-უბანი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
იაილა
წყარო
სათიბი
სოფლ-უბანი
ხიდი
ტიყე
სოფლ-უბანი

ტიბეთი
წითვეთი
ქოთეთრისი
წყალსიბერი
ტიბეთი
ხონლევი
მანხატეთი
ივეთი
ხანთუშეთი
კარავათი
წეთილეთი
წყალსიბერი
ვერხენალი
იფხრველი
სვირვეანი
დასამობი
მიქელეთი
წეთილეთი
სხლობანი
მიქელეთი
წყალსიბერი
ყვირალა
კარავათი
ახალდაბა
ვერხენალი
ტიბეთი
დაბაწვრილი
სინკოთი
დასამობი
ივეთი
ქოთეთრისი
ხაჭიეთი
უბე
ზიოსი
წყალსიბერი
ახალდაბა
სინკოთი
ივეთი
უბე

კოკიშაური	ნაეკლ., ტყე	გურნათელი
კოკოლა	მთა, საძოვარი	წყალსიმერი
კოკოლა	ნაეკლესიარი	ზიოსი
კოკოლა	საძოვარი	უბე
კოკოლა სირთ	სათიბი	ზენდაბა
კოლოთათ	ვაკე	ოქრობავეთი
კოლოთათ//კოლათათ	ტყე	დაბაწვრილი
კოლოტიკარი	სათიბი	ჩიხორი
კომბაზე	სოფლ.უბანი	წყალსიმერი
კომსიერი	სათიბი	ზაქიეთი
კონაურ	სათიბი	კელი
კონკურა	სათიბი	დაბაწვრილი
კონცხი	საძოვარი	დიობანი
კოპაზელარ	სოფლ.უბანი	დაბაწვრილი
კოპიზე	სოფლ.უბანი	წყალსიმერი
კორდა	მთა	იფხრეველი
კორავლი	სათიბი	დიობანი
კორდები	ტყე	მარხატეთი
კორდობაღჩა	ბოსტანი	ტბეთი
კორკთი	წყარო	უბე
კორკითაევი	სათიბი	წყალსიმერი
კორკლაღ	საძოვარი	უბე
კორნათ	სათიბი	მორღელი
კორტოხ	სათიბი	ახალდაბა
კორტოხა	სათიბი	დაბაწვრილი
კორტოხაღ	სათესი	სვირეკანი
კორტოხირუ	სათესი	წყალსიმერი
კორტოხინთი	სოფლ.უბანი	უბე
კორძოელა	სათიბი	მანატბა
კორწიან	სათიბი	წითეეთი
კორხი	სათიბი	ხანთუშეთი
კორხი	სათიბი	ჩართულეთი
კორხი	სათიბი	დაბაწვრილი
კორხიელი	საძოვარი	ივეთი
კოსახოთ ფეკლივან	სათიბი	ჭუარები
კოსოლიენთი	სოფლ.უბანი	მანატბა
კოტათი	სათიბი	ჩიხორი
კოტაკნარ	საძოვარი	ბაზვირეთი
კოტაკნარ	საძოვარი	ბაზვირეთი

ლალარინ ქოფრუსი
 ლალუსქულეკ
 ლამაზსურები
 ლამაზწუერები
 ლაორმან
 ლარ
 ლასურიძე
 ლაშე
 ლაშეთი
 ლაშეთი
 ლაშეთ ქოფრუსუ
 ლამიოფლა
 ლეკვათ
 ლეკების სერი
 ლეკთუკანაგ
 ლეკთუკანა გ
 ლეკინ დიბი
 ლეკნართი
 ლელვან
 ლელვანა
 ლელვანა
 ლელისხან ჩაირ
 ლემგურ
 ლემორა/ლემპურ
 ლერწმან
 ლესმანა
 ლესმანა
 ლეფენალარ
 ლექთური
 ლეჩხო
 ლეწოლი
 ლიბანი
 ლოდიანი
 ლოდივაკე
 ლოდითავ
 ლოდიყანა
 ლოთოსანა
 ლოლიანთა
 ლომადეკ ქოფრუსუ

ხიდი
 სათიბი
 საძოვარი
 საძოვარი
 ტყე
 სათიბი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათიბი
 მინ. წყალი
 ხედი
 სათიბი
 სათიბი
 საძოვარი
 ტყე
 სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სოფლ.უბანი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი
 ტყე
 სათიბი
 ხიდი

ბალეანა
 სხლობანი
 უბე
 უბე
 მიქელეთი
 დაბაწვირლი
 წითვეთი
 კარავათი
 ბაზვირეთი
 კუჭენი
 კუჭენი
 ველი
 კუჭენი
 დასამობი
 უბე
 უბე
 დაბაკეთილი
 ზაქიეთი
 ახალდაბა
 შავქეთი
 კუჭენი
 ქოთეთრისი
 ოქრობაგეთი
 მიქელეთი
 მიქელეთი
 ხანთუშეთი
 ჩართულეთი
 შავქეთი
 წყალსიმერი
 ჩართულეთი
 იფხრეელი
 ჩიხორი
 სხლობანი
 ივეთი
 ახალდაბა
 კარავათი
 ბაზვირეთი
 ხანთუშეთი
 სხლობანი

ლომიეთი
ლომორა
ლონკლაურ
ლოგჯაურ
ლოლაზირ
ლოურჯა
ლოურჯველა

სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი

ხოხლევი
მოქეთა
დაბაწვრილი
სოფორო
დაბაწვრილი
სინკოთი
ახალდაბა

მ

მადენი//ბაზგირეთი
მადენიღელე
მაზმაგილ
მაზმაღ
მათიგილ
მაინალორ
მაიქლარ
მაკალჯუ
მაკეშულარ
მაკრატეულ
მამადიენთი
მამანელისი
მაძოგილ
მაძუქლარ
მანატბა
მანისყანო
მანსურათ
მანსურათ
მაპურნევ
მარალი დათალი
მარამული
მარანჯიუ
მარგაზები
მარიამწმინდა
მარიშევლა
მარკაზაულ
მარტოკატარ
მარჩიგილ

სოფელი
ღელე
სოფლ.უბანი
ტყე
სოფლ.უბანი
სათიბი
ტყე
სათიბი
სათიბი
ტყე
სათესი
სოფელი, მდინ.
სოფლ.უბანი
საძოვარი
სოფელი
ტყე
იაილა
მდინარე
სათესი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი, კლდე
სოფლ.უბანი

იმერხევი
სვირევანი
ქოთეთრისი
წითეეთი
შავშთა
ვანთა
ჩართულეთი
სოფორო
ქოთეთრისი
მიქელეთი
სვირევანი
შავშეთი
ტბეთი
ციხისძირი
იმერხევი
სინკოთი
ზედა სულისი
დაბაწვრილი
მოქეთა
კუჭენი
ზაქიეთი
კუჭენი
წეთილეთი
ჭუარები
მამანელისი
მამანელისი
შავქეთი
დაბაკეთილი

მასტალელე
მაქაქნარა
მაქუერ
მალალათ
მალალწყარო
მალარალარ

მალარანინ ონი
მალარევეულ
მალარეულ
მალლისეთ
მალნიღვე
მანიხვეი
მანიყანა
მანიხან
მანიხატეთი
მაჭავრალ
მაჭალა//ღმაჭალა
მაჭარავოლა
მაჭარელთა
მაჭუნა
მახარეულა
მახანთავი
მახარობიწო
მახარობიწონინ
ჩაირლარი
მახვილათა
მაჯლანა
მეგრელები
მელატურ
მელატურ ორმანი
მელისორ
მეზრე
მეზერლგინ ალთი
მეზერლული
მეთაბრა
მეთო
მეიდან
მეიდან

ღელე
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
წყარო
გამოქვეებული
სათიბი,
გამოქვებული
ტყე
სათიბი
მთა
ღელე
ტყე
სათიბი
სათიბი
სოფელი
ტყე
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
ტყე
სოფლ.უბანი

სათიბი
გზა
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სასაფლაო
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი

ახალდაბა
ხევწრული
ვანთა
ჭუარები
იფხრეკლი
კუჭენი

მამანელისი
ახალდაბა
ზენდაბა
ქოთეთრისი
ახალდაბა
დაბა
ლიობანი
შავმთა
იმერხევი
ახალდაბა
მიქელეთი
მოქეთა
სათლელ-რაბათი
ზაქიეთი
სხლობანი
წეთილეთი
ოქრობაგეთი

ოქრობაგეთი
ზიოსი
ახალდაბა
ხევწრული
ვერხვინარი
ვერხვინარი
დაბაწვრილი
მანიხატეთი
შავქეთი
მორღელი
ჩაქეელთა
შავმთა
შავქეთი
დაბაწვრილი

მეიდან	სოფლ.უბანი	ხანთუშეთი
მეიდანინ გოლი	ტბა	შავქეთი
მეიდანლარ	სათიბი	მამანელისი
მეიდანლარ	სოფლ.უბანი	სხლობანი
მელიქოლლები//		
მელიქიშვილები	სათესი	სვირევეანი
მერე	სათიბი	იფხრეველი
მერე	სათესი	წყალსიმერი
მერე	სათესი	დიობანი
მერეთა	საძოვარი	იკეთი
მერია	სოფელი	შავშეთი
მერია დოლლუ	გზა	სხლობანი
მერისმან	სათიბი	ველი
მერის წყარო	წყარო	ხოხლევი
მესარლუხ	ტყე	სოფორო
მესრის წყარო	წყარო	წეთილეთი
მესრის წყარო	წყარო	მანხატეთი
მესხათ	სათესი	ჭუარები
მესხევრა	სათესი	წეთილეთი
მესხიეთი	სოფლ.უბანი	ხოხლევი
მელმიენტლები	სოფლ.უბანი	წეთილეთი
მეშელი//დაბაწვრილა	სოფელი	შავშეთი
მეშელიქოი დოლლუ	გზა	სხლობანი
მეშემულა მაჰალესი	სოფლ.უბანი	ვერხვინარი
მეხრეკე	წყარო, ტყე	კარავათი
მეხრიენთი	სათიბი	ბაზგირეთი
მთი	სოფლ.უბანი	ოქრობაგეთი
მილიტონ	სათიბი	ოქრობაგეთი
მინარათ	სათიბი	მამანელისი
მინდორი	მთა	ჩიხორი
მინდორლარ	საძოვარი	ძორღელი
მინწურათ	სათიბი	დაბაწვრილი
მინწურათ	ტყე	ტბეთი
მირის საფლავეი	სათიბი	სვირევეანი
მირის საფლავეი	საძოვარი	დიობანი
მისიროლლები	სოფლ.უბანი	იფხრეველი
მისირლი//იკეთი	სოფელი	იმერხევი
მისკინაურ	სათიბი	წითვეთი
მიქაძეები	სოფლ.უბანი	ზაქეთი

მიქელეთი
მიქელეთი
მიქელეთური
მიქელკარიწყარო
მიქელყმაძე
მიქელყმიენთი
მიღმა წყარო
მიწროთ
მიწრო ღელე
მიჯაჯ
მოღრეკილაგ
მოლა ოსმანინ ჩაირინ
ალთი
მოლაშვილები
მოლეჯარ
მოლლაგილ
მოლლაგილ
მოლლა ოსმან
მოლლიეთი
მოშწენარაგ
მოშწენარას წყარო
მონასვილ
მორბედველა
მოროსოზი
მორღელი
მორჩენალათი
მორჩენალათი
მორჩენალა
მოსიზე მაჰალესი
მოსიენტლები
მოსიენტ ყანები
მოსიენტ წყარო
მოსიეხიდი
მოქეთა
მოქეთა გოლლუ
მოშაბარა დერესი
მოხობნი
მუთოლარ
მუნთოწყარო

სოფელი
სოფლ.უბანი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
წყარო
სათიბი
ღელე
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათიბი
სათიბი
სოფელი
სოფელი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სოფლ.უბანი
სოფლ.უბანი
სათესი
წყარო
ხიდი
სოფელი
გზა
ღელე
ტყე
სოფლ.უბანი
წყარო

შავშეთი
წყალსიბერი
ჯინალი
წყალსიბერი
ხევწრული
ზიოსი
მაჩხატეთი
ხოხლევი
ბაზგირეთი
ჭუარები
წყალსიბერი

შავქეთი
ჩაქველთა
სხლობანი
ჭუარები
ზენდაბა
დაბაწერილი
ზიოსი
ბაზგირეთი
ბაზგირეთი
ჯინალი
დაბაწერილი
შავშეთი
შავშეთი
უბე
დიობანი
იფხრეკლი
იფხრეკლი
წეთილეთი
წეთილეთი
იფხრეკლი
დიობანი
შავშეთი
მოქეთა
შავშეთა
ბაზგირეთი
ქოთეთრისი
ზიოსი

მუნჯეველა
 მურეშყანა
 მურყანი
 მუსადედეს წყარო
 მუსაყანა
 მუტრუკი კლდე
 მუტრუკი კლდე
 მუტრუკი კლდე
 მუქშებრა
 მულელა
 მუყალელარ
 მუყელოლლი
 მუჭურტანა
 მუხნერ
 მუხობანი
 მუხოგილ
 მუხორუნ გოლი
 მჭედრეული

სათესი
 სათიბი
 ტყე
 წყარო
 სათესი
 კლდე
 კლდე
 კლდე
 სათიბი
 სათიბი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 სათიბი, სათესი
 ტყე
 სოფელი
 ტბა
 ტბა
 სოფლის უბანი

ახალდაბა
 უბე
 კუჭენი
 უბე
 წეთილეთი
 მაჩხატეთი
 წეთილეთი
 წყალსიპერი
 შავბთა
 დაბაწვრილი
 დაბაწვრილი
 წითვეთი
 ჩართულეთი
 ქვედა სულისი
 შავშეთი
 კარავათი
 ტბეთი
 ჩიხორი

6

ნაასლევი
 ნაახუარი//ნაოხარი
 ნაბარდეველა
 ნაბერწი
 ნაბიკორთ
 ნაბოსკი ჩაირ
 ნაბოსლევე
 ნაბუკვარათი
 ნაგაბევე
 ნაგილეთი
 ნაგმურთ
 ნაგორა
 ნაგუთნი
 ნაგუთნი
 ნაგუთნითავე
 ნადარბაზევი

სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სამოვარი
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 სამოვარი
 სათიბი
 სამოვარი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სამოვარი
 ნანგრევები

დიობანი
 ივეთი
 სინკოთი
 ივეთი
 ტბეთი
 ტბეთი
 ტბეთი
 ხევწრული
 დაბაწვრილი
 სინკოთი
 ხანთუშეთი
 მამანელისი
 ჩიხორი
 ხევწრული
 ხევწრული
 ხანთუშეთი

ნამწუართი
 ნამხოციენთი
 ნამხუდარი
 ნანაჭირე
 ნანაჭრი
 ნანდრიეთი
 ნანიზჩაუშევი
 ნანოხორ
 ნაოსპარი
 ნარევიტყე
 ნარვალა რუ
 ნარვანი
 ნარიანახო
 ნარიასთ
 ნარიყოლა
 ნარკოლა
 ნარმუთ
 ნარმუთუნ დერესი
 ნარმუთუნ ორმანი
 ნარღვევი
 ნარღუევი
 ნარღუევიღელე
 ნასარათ
 ნასარევი
 ნასაყდრევი
 ნასახლევი
 ნასახლევი
 ნასახლევი
 ნასახლევი
 ნასახლევი
 ნასელკარი
 ნასერეველ
 ნასესხვე
 ნასვილაეთი
 ნასიფართი
 ნასუდარი
 ნასყიდი
 ნატბევი
 ნატბევი
 ნატბეკური/ნატბეკრი

სათიბი
 სოფლის უბანი
 სათესი
 საძოვარი
 საძოვარი
 ტყე
 ნაეკლესიარი
 სათიბი
 სათესი
 ტყე
 რუ
 საძოვარი
 სათესი
 საძოვარი
 სათიბი
 საძოვარი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი
 საძოვარი
 ღელე
 ტყე
 სათესი
 საძოვარი
 ღელე
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათიბი
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 ტყე კლდე
 სათესი
 წყარო
 ტბა
 საძოვარი

იფხრევილი
 წეთილეთი
 წეთილეთი
 კარაეთი
 წეთილეთი
 დასამობი
 მორღელი
 კელი
 ხეწრული
 წეთილეთი
 წყალსიმერი
 ხეწრული
 მანატბა
 კუჭენი
 ზენდაბა
 ანკლია
 ხანთუშეთი
 ხანთუშეთი
 ხანთუშეთი
 დასამობი
 ივეთი
 ივეთი
 კუჭენი
 დასამობი
 ხეწრული
 წეთილეთი
 ზაქიეთი
 მანატბა
 იფხრევილი
 ბაზვირეთი
 დაბაწერილი
 კელი
 წეთილეთი
 დასამობი
 მიქელეთი
 წეთილეთი
 კარაეთი
 წითვეთი
 ხეწრული

ნაყოროვ	სათიბი	შავქეთი
ნაყოლარ	სათიბი	ზენდაბა
ნაშარაგევი ტყე	ტყე	ხევწრული
ნაშარიგევაჯ	სათიბი	იფხრეკლი
ნაშენები	სათესი	დასამობი
ნაშერალები	სათიბი	უბე
ნაცარაჯ	სათიბი	წეთილეთი
ნაცუხარაჯ	სათიბი	ივეთი
ნაცქვალაათი	საძოვარი	წყალსიმერი
ნაწიბულო	სათიბი	ხევწრული
ნაწიბულო	საძოვარი	ხევწრული
ნაწისქვილავათი	საძოვარი	სვირეკანი
ნაჭარლები	სათესი	მანატბა
ნახსა	საძოვარი	ვანთა
ნახსა სუჯ	საძოვარი	ოქრობაგეთი
ნახსით	სათიბი	სოფორო
ნახსით ჩაირ	სათიბი	ჯინალი
ნახსით ჩაირლარი	სათიბი	სოფორო
ნაჯვარევი	სათიბი, ნაეკლ.	ზაქიეთი
ნაჯვარევი	სათესი	ხოხლევი
ნაჯვარევი	სათიბი	წყალსიმერი
ნაჯიბათ	სათესი	სინკოთი
ნაჯუარევი	სათესი	მანატბა
ნეკორცხოლარ	სოფლის უბანი	წითვეთი
ნელვარ	სათესი	ჩართულეთი
ნეფედელოფლიენთი	სათესი	მარხატეთი
ნეფედელოფლის		
წყაროსთავი	საძოვარი	იფხრეკლი
ნეფი ჴელი	სათიბი	წყალსიმერი
ნეხშნარ	სათიბი	ჯინალი
ნიგოზირ	სათესი	დაბაწერილი
ნიგოზირაჯ	სათიბი	წყალსიმერი
ნიკრაერა	სოფლის უბანი	ხანთუშეთი
ნიოლეთი	სოფლის უბანი	დასამობი
ნისლათა	მთა	კარავათი
ნისლაოთა	საძოვარი	წითვეთი
ნისლათა	ტყე	ციხისძირი
ნიქაბეზე	სათესი	ტბეთი
ნიქრაელა	ლეღე	ხანთუშეთი

ნიქრაული
ნიწკინაურ
ნუკრია

სათიბი
საძოვარი
საძოვარი

დაბაწერილი
კარავათი
სვირევანი

ო

ობა//უბე
ობნიენთი
ოგენა
ოგენა
ოგენა
ოგენანინ სუგუ
ოდაბაშვილ
ოთიოლი ორმანი
ოთლი ტამ
ოთლიჯა//სათაფლია
ოთხკილდე//ულუქენდ
ოთხკილდე ქოფრი
ომბოლიქ
ონაეურ
ოპიზარა
ორათეველა
ორბოზალე
ორბოკა
ორგზა
ორეთემენ ლოქმანი
ორთაგაილა
ორთამაჰალე
ორთამეშაორმანი
ორთამეჰელე
ორთაქოფრულარ
ორთმანაურ
ორთუალწყარო
ორთუაჩაირ
ორთუბათ გოლი
ორმანდაირესინ
ლოქმანი

სოფელი
სოფლის უბანი
სოფლის უბანი
სოფლის უბანი
საძოვარი
ღელე
სოფლის უბანი
ტყე
საძოვარი
სოფელი
სოფლის უბანი
ხიდი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
ადგილი
იაილა
სოფლის უბანი
ტყე
სოფლის უბანი
საძოვარი
საძოვარი
წყარო
ღელე
ტბა

ადგილი

იმერხევი
დიობანი
ზედა სულისი
ქვედა სულისი
დასამობი
ბალვანა
სხლობანი
ხანთუშეთი
ხანთუშეთი
შავეთი
სვირევანი
სვირევანი
დასამობი
ახალდაბა
სვირევანი
კუჭენი
დიობანი
ჩართულეთი
წყალსიმერი
შავქეთი
ხანთუშეთი
ანკლია
ზენდაბა
ზედა სულისი
დაბაწერილი
წითვეთი
მანხატეთი
ქოთეთრისი
ყვირილა

შავქეთი

ორმანები
ორმუანთ
ორომავლი
ორომავლის წყარო
ორომეოჯი
ორონიკეთი
ოროქ
ორპატიტა წყარო
ორსულა ღელე
ოსომათი
ოსყალ
ოფუები
ოქუზ დათალი
ოქულულანი
ოქურჩი წყარო
ოქრობაგეთი
ოღოგილ//ხოჭომაქალე
ოჭივარა
ოხორთი
ოხორთი

საძოვარი
სათიბი
სათესი
წყარო
სათესი
სათესი
სათესი
საძოვარი
წყარო
ღელე
სათიბი
სათესი
საძოვარი
ტყე
სათესი
წყარო
სოფელი
სოფლის უბანი
სათიბი
სათესი
საძოვარი

ტბეთი
ხოხლევი
უბე
უბე
ზაქიეთი
ზაქიეთი
ტბეთი
წყალსიმერი
სვირეკანი
ზაქიეთი
ტბეთი
მარხატეთი
ვანთა
შავქეთი
უბე
შავშეთი
ჯინალი
ჩიხორა
ივეთი
ზაქიეთი

3

პალიგილ
პალუხ ჭოჭდარი
პალჯიენთი
პანტირალ//პანტალარ
პანტის სერი
პაპანი თარლასი
პაპასათიბელა
პაპური
პაპუნაჭალა
პარეხტი
პარეხტი
პარიხტი
პატარა ვაკე
პატარა სემთი
პატარა ღელე

სოფლის უბანი
საძოვარი
სოფლის უბანი
სათესი
მთა
სათესი
სათიბი
სათიბი, სათესი
სათიბი
იაილა
კლდე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი

ხანთუშეთი
ხანთუშეთი
ხოხლევი
ჩართულეთი
ივეთი
ოქრობაგეთი
ბაზგირეთი
მამანელისი
სვირეკანი
ხევწრული
ზაქიეთი
წეთილეთი
წეთილეთი
წეთილეთი
ახალდაბა

პატარა ყანა
პატარა წუერი
პატარა წუერი
პატარევევეა
პატერეკა
პაფულალარ
პაწაჩიხორი
პაწახიდი
პაწაღელე
პერანეთ//ღემირჩიღელერ
პეტრიველი
პეტრიფანა
პიპინა
პირდაპირი
პირდაპირი
პირდაპირ//პირტაპირ
პირდაპირი
პიტაპიროვა
პიჭორატული
პოჭოტური

სათესი
ქელი
მთა
სათიბი
სათიბი
სოფლის უბანი
სოფლის უბანი
ხიდი
ღელე
სოფლის უბანი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი

გურნათელი
ჩიხორი
მაჩხატეთი
შავმთა
ტბეთი
ციხისძირი
ჩიხორი
დიობანი
დიობანი
სხლობანი
უბე
ჩიხორი
დასამობი
იფხრეველი
ოქრობაგეთი
ჩართულეთი
ზაქიეთი
ველი
ხანთუშეთი
ხანთუშეთი

ჟ

ჟიჟეთა

საძოვარი

ახალდაბა

რ

რაბათი
რაბათი
რათამ მოლლა
რამადანგილ
რომიეთ დერესი
რევაზა მაჰალე
რემფერღულ
რესმანათ
რიყეთ
რობანეთი

სოფლის უბანი
ნაეკლესიარი
საძოვარი
სოფლის უბანი
ღელე
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
ტყე

დასამობი
მამანელისი
ტბეთი
მოქეთა
მამანელისი
ხევწრული
მორღელი
მამანელისი
მამანელისი
მანატბა

რომიეთ
რორულუ ღუზ
როყლარ
რუბანეთი
რუთავ
რუთავ
რუთქილელები
რუს იქით
რუსმანაღელე
რუსყანად
რუტავ

სოფლის უბანი
ვაკე
სოფლის უბანი
სათიბი
სათიბი
სათესი
ღელე
საძოვარი
ღელე
სათესი
სათიბი

მოქეთა
სინკოთი
შავეთა
წეთილეთი
სხლობანი
ტბეთი
დასაძობი
დაბა
ხევეწრული
უბე
ზელა სულისი

ს

საავიდრო
საბადურ
საბადურ
საბადური
საბადური
საბადურთი
საბადური
საბარახევი
საბევიჯკარი
საბევიჯუალი
საბერწი
საბიშე
საბზელეთ ღუზი
საბძელათ
საბუდარა
საბუდარა
საბუდარა ქოფრუსუ
საბუზანკლე
საბუზანკლე
საბუზარა
საბუზარა
საბუზარი
საბუთალ
საბუთრია

საძოვარი
ტყე
ტყე
ტყე
ტყე
ტყე
იაილა, ტყე
ღელე
სათიბი
საძოვარი
ტყე
სათიბი
ტყე, სათიბი
სათესი, საძოვარი
მთა, საძოვარი
სოფლის უბანი
ხიდი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი
სათესი
სათიბი
საძოვარი

მანხატეთი
ქოთეთრისი
სოფორო
მამანელისი
მანხატეთი
წყალსიძერი

მანხატეთი
დაბა
უბე
დაბა
წეთილეთი
ანკლია
ჭუარები
ჩაქველთა
მორღელი
მორღელი
უბე
ივეთი
ჩიზორი
ზოისი
მანხატეთი
დაბაწვრილი
ზენდაბა

საბუქე ჭალა
საბუქრი წვერი
საბურავა წყარო
საბურთია
საბურთიათი
საგზურთი
საგიოლლლარი
საგლისაფრინავი
საგორავა
საგუნდული
სადეეარ
სადუენ
სავილ
სავილ მაჰალესი
სავარტყი
სავაშ//მოქვთა
სავაწითა
სავდუროლა
სავდუჭერ
სავლინე
სავორწიო
სავურეთ
საზამთრო
საზვირელი
საზელა
საზეპელი
საზეპელი
საზეერა
სათავე
სათავეუქეთ
სათამიდელე
სათარ
სათარ
სათარგმია
სათაფლია
სათობ
სათობია
სათობი წყარო
სათობახო

სათობი
საძოვარი
წყარო
საძოვარი
საძოვარი
საძოვარი
საძოვარი
სოფლის უბანი
კლდე
საძოვარი
ტყე
ტბა
საძოვარი
სათობი
სოფლის უბანი
საძოვარი
სოფელი
საძოვარი
სათობი
სათობი, ტყე
სათესი
ტყე
საძოვარი
საძოვარი
მთა, საძოვარი
ტყე
მთა
ტყე
სათობი
წყარო
სათობი
ღელე
საძოვარი
სათობი
საძოვარი
სოფელი
ტყე
საძოვარი
წყარო
სათობი

ივეთი
მანატბა
იუხრეველი
ჩიხორი
ხევწრული
ჩიხორი
ქოთეთრისი
ზაქიეთი
მანატბა
ივეთი
კარავათი
ლიობანი
ახალდაბა
ზენდაბა
წყალსიძერი
შავშეთი
წყალსიძერი
ყვირალა
შავშთა
ხევწრული
წეთილეთი
მამანელისი
წითვეთი
ბაზვირეთი
მორღელი
ივეთი
იუხრეველი
ზედა სულისი
უბე
ყვირალა
მანატბა
სინკოთი
გურნათელი
ლიობანი
შავშეთი
სხლობანი
სინკოთი
ბაზვირეთი
წყალსიძერი

სათიხე
სათლელი
სათლელ-რაბათი
სათოგა
სათრი პირი
სათხარა ხევი
საილიჯა//კარავათი
საირმე ორმანი
საინე ღელე
საინითავი
საკანჭე
საკანჯულა
საკარაკეთი
საკეცე
საკვირაზლო
საკირიართ//გუნდლარ
საკისვეურ
საკლდეკევი
საკლდეკევი წყარო
საკრავე
სალასიეთ
სალებეთი
სალებეთი
სალესვიენთი
სალევარდიეთი
სალიეთ
სალჯი//ჭუარები
სამადიდლო
სამათვალთიერო
სამალავათი
სამარილო
სამარილო
სამარხილო
სამაჩვე
სამაჩოთ
სამაცხოვრე
სამბროლა
სამელექეთი
სამელიენთი

სათიბი
სოფელი, მდინ.
ქალაქი
სათიბი
საძოვარი
ღელე, სათიბი
სოფელი
ტყე
ღელე
სათიბი
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სათესი
სოფლის უბანი
სათიბი
ღელე
წყარო
ტყე
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სოფლის უბანი
სოფელი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
ტყე
ყიშლა, ტყე
ნაეკლესიარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი

წეთილეთი
შავშეთი
შავშეთი
ხანთუშეთი
იფხრეელი
დიობანი
შავშეთი
ვერხვინალი
წეთილეთი
მანხატეთი
მანატბა
ზიოსი
მანხატეთი
ზიოსი
ხოხლევი
ახალდაბა
ზენდაბა
იფხრეელი
იფხრეელი
მანხატეთი
ტბეთი
ივეთი
წეთილეთი
ბაზვირეთი
ივეთი
შავშეთი
შავშეთი
ჩიხორი
მანატბა
ჩიხორი
კარავათი
დიობანი
ივეთი
წეთილეთი
ტბეთი
მანატბა
ზაქიეთი
ბაზვირეთი
მანატბა

სასუენიგ	წყარო	წყალსიძერი
სასულვია	სათესი	სინკოთი
სასროლა	სათიბი	ბაზგირეთი
სატავალა	მთა	ქველა სულისი
სატავალა	მთა	ზედა სულისი
სატრიბუანთ	სათესი	დაბა
სატყანა	საძოვარი	მორღელი
სატყვეარ	საძოვარი	წითვეთი
სატყეთ	სათიბი	მორღელი
საუბნო	სათიბი	ბაზგირეთი
საუზნიაგ	სათიბი	ბაზგირეთი
საურმა	საძოვარი, წყარო	მამანელისი
საფარათა გოლ	გზა	ხანთუშეთი
საფეთგენა	სათიბი	დაბაწვერილი
საფიატყე	ტყე	წეთილეთი
საფისეთ	სათიბი	ყვირალა
საფუზრიფერდი	საძოვარი	ზაქიეთი
საფურიფერდი ტყე	ტყე	ხვეწრული
საქაუქეთ გოლ	ტბა	ყვირალა
საქართი	სათესი	წყალსიძერი
საქინაური	სათესი	სვირევანი
საქიოლლარუნ მაჰალესი	სოფლის უბანი	ტბეთი
საქოვარ	სათიბი	ჯინალი
საქოთა	ტყე	დაბაწვერილი
საქოთნიხევი	სათიბი	იფხრეველი
საქოთნიხევი ღელე	ღელე	იფხრეველი
საქოლთა	საძოვარი	მამანელისი
საქორია	სათიბი	წითვეთი
საქორია	იაილა	ზიოსი
საქსელავ	სათესი	ზოხლევი
საღანნიანთ	სათიბი	მოქეთა
საღაქორი წყარო	წყარო	იფხრეველი
საღებავი	სათიბი	ზაქიეთი
საღლიქ ოჯადი	საძოვარი	შავექეთი
საღმარლარ//		
საღმაროლლი	სოფლის უბანი	ბალვანა
საღოით	სოფლის უბანი	ახალდაბა
საღორა დიბი	სათიბი	ციხია
საღრიზე	სოფლის უბანი	იფხრეველი

საღრიტყე	ტყე	დობანი
საყათ	სათიბი	ზედა სულისი
საყათ	სათიბი	ციხია
საყათ ორმანი	ტყე	ჯინალი
საყათ ორმანი	ტყე	ციხია
საყათ ჩაირ	სათიბი	ჯინალი
საყაბეთი	საძოვარი	ხანთუშეთი
საყანური	სათესი	მანატბა
საყანური	სათესი	მანატბა
საყდარისერი	სათესი	ივეთი
საყევარა	საძოვარი	ზაქიეთი
საყევრა	ტყე, საძოვარი	ტბეთი
საყერავ	წყარო	წითვეთი
საყველასერი	მთა, საძოვარი	მარხატეთი
საყინულე	სათიბი	წეთილეთი
საყენლა	სათესი	კარავათა
საყოია	სათიბი	ზენდაბა
საყორნიეთ	სათიბი	ციხია
საყორნიეთ ორმანი	ტყე	ციხია
საყორნიეთ ორმანი	ტყე	ჯინალი
საყუნდარ	მთა	დაბაწვრილი
საყურეთი	სათიბი	ზაქიეთი
საშეშე	საძოვარი, ტყე	ხეწურული
საშუიდე	სათიბი	მანატბა
საჩარხია	საძოვარი	იფხრეკლი
საჩილა	სათიბი	დაბაწვრილი
საწერნაგე	კლდე	ჩიხორი
საწილე	ტყე	მამანელისი
საწიწმიწვეერი	სათიბი	ზაქიეთი
საწკარუნებელა	საძოვარი	ბაზვირეთი
საწოლიფერდი	საძოვარი	წეთილეთი
საწყლიფერდე	სათიბი	წეთილეთი
სახადი	ტყე	ჩიხორი
საჯადი	ტყე	მარხატეთი
სახადური	სათიბი	ზაქიეთი
სახავიწე	ტყე	ივეთი
სახარა	მთა	მორღელი
სახახვია თეფე	მთა, საძოვარი	მორღელი
სახარა დაილა	იაილა	ბალვანა

სახარა ყაიბაში
სახბუეთი
სახბუეთი
სახელიხევი
სახელიხევი
სახნელა
სახუეწელ
საჯურეთ
საჰარა
საჰარა
საჰარა დაილა
საჰარა დაილა
სებეხური
სელავრი
სენათი
სერგიჯი ოლლარი
სერისათიბ
სერიყანა
სერიყანა
სერიყანა
სერნიგოზ
სერუკან
სეტუშე
სეფეთყანა
სეფირთ
სექვაჭალა
სეჯედულ
სვირევანი
სვირევნის ღელე
სიაწყარო
სიგრაულ
სივაკეთი
სიზხალათ ჩაირ
სილაურთი
სიმუშა
სინგურთი
სინექლი
სინკოთი
სინკოთ დოლუ

მთა
საძოვარი
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
გამოქვაბებული
სათესი
მთა
მთა
იაილა
იაილა
სათიბი
სათიბი
სათესი
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სათიბი
სათიბი
სათიბი
მთა
სოფელი
ღელე
წყარო
სათიბი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სოფელი
გზა

ვანთა
მიქელეთი
მანატბა
ბაზგირეთი
ზაქიეთი
წითვეთი
ივეთი
დაბაწყრილი
მამანელისი
შაქეთი
ოქრობაგეთი
კუჭენი
წყალსიმერი
იფხრეველი
ზოისი
კუჭენი
ჭუარები
შავმთა
ჩაქველთა
ჩიხორი
დაბაკეთილი
მარხატეთი
ხანთუშეთი
სვირევანი
ზენდაბა
ზიოსი
სხლობანი
იმერხევი
სვირევანი
მიქელეთი
დაბაწყრილი
წეთილეთი
ჯინალი
სვირევანი
მორღელი
ბაზგირეთი
ზენდაბა
იმერხევი
სინკოთი

სინკოთური
სინქოთური წყარო
სიონზითი
სიპირთ ორმანი
სირათ
სირათი დერესი
სირათი ქოფრუსი
სირა-სინკოთი
სირთ
სირალლა
სირთთარლა
სირითინგოლი
სირთმაჰალესი
სირმოლა
სისხანათ
სილმითი
სიხია დოლლუ
სოგუთ
სოიგრა
სოგქილარ
სოლაგ
სოლოსქარ
სომეხეთი
სომეხეთური
სომლიწუერი
სონალი
სონნარ
სორმაგულე
სოროები
სორუსბელ
სოსანეთ
სოსნათა
სოტიანი
სოუთლიგილ
სოუქსუდ
სოუხ ფუნლარ
სოფორა ოლლუ
სოფორო
სოქილა

საძოვარი
წყარო
სათესი
ტყე
სოფლის უბანი
ლელე
ხიდი
სოფელი
სათიბი
სათესი
სათესი
სათესი
ტბა
სოფლის უბანი
სათესი
სათიბი
სათესი
გზა
ტყე
სათესი
სათიბი
საძოვარი
სათესი
სოფლის უბანი
საძოვარი
საძოვარი, მთა
სოფლის უბანი
სათიბი
სათესი
გვირაბები
მთა
სათიბი
ტყე
სათიბი
ტბა
წყარო
სათიბი
გზა
სოფელი, მდინ.
სათიბი

დასამობი
ჩიხორი
ბაზგირეთი
ხანთუშეთი
ვანთა
ვანთა
ვანთა
იმერხევი
დაბაწვრილი
შაექეთი
ტბეთი
დაბაწვრილი
მოქეთა
დაბაწვრილი
ზენდაბა
ბაზგირეთი
სხლობანი
ტბეთი
გურნათელი
ჩართულეთი
ივეთი
დაბაწვრილი
წყალსიბერი
წეთილეთი
ჩიხორი
ჩიხორი
დაბაწვრილი
ლიბანი
იფხრეული
კუჭენი
ზენდაბა
ჭუარები
ზაქიეთი
კარავათა
შაექეთი
ზედა სულისი
სოფორო
შაექეთი
დაბაწვრილი

სოლითლიგოლ
 სოლუთლეუ მაჰალე//
 სათელელი
 სოჩნარა
 სოჩუნ დიბი
 სოჭნარ
 სუათა
 სუანეთი
 სუანეთი წყარო
 სუბუქიზე მაჰალესი
 სულანათ
 სულანათ
 სულანათორმანი
 სულენთურ
 სულუსუთარ
 სულიქუთუქ
 სულიყანა
 სუმაშვილ
 სურეკანი//ჯამე
 მაჰალესი
 სურსულათ
 სუსუზ//გურნათელი
 სუსუზ ყიშლა
 სრათაგოლ
 სხალთნამწუართი
 სხალნარ
 სხალნარ
 სხალნარ
 სხალნარი
 სხალნარი ღელე
 სხალფილა
 სხლოანთი
 სხლობანი

ტბა
 სოფელი
 სათიბი
 სათიბი
 ტყე
 წყარო
 სათიბი
 წყარო
 სოფლის უბანი
 სათიბი
 სათესი, სათიბი
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 საძოვარი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 სათიბი
 სოფელი
 ტყე
 ტბა
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სოფლის უბანი
 ღელე
 სოფლის უბანი
 სათიბი
 სოფელი, მდინ.

ახალდაბა
 შაეშეთი
 დაბაწერილი
 ჩართულეთი
 ახალდაბა
 ქვედა სულისი
 ივეთი
 ივეთი
 იფხრეელი
 კუჭენი
 მამანელისი
 ქოთეთრისი
 ტბეთი
 კუჭენი
 დაბაწერილი
 კარავათი
 წითვეთი
 სვირეკანი
 დაბაწერილი
 შაეშეთი
 სხლობანი
 სხლობანი
 იფხრეელი
 ციხია
 წითვეთი
 ხეწრული
 ზიოსი
 ხეწრული
 სვირეკანი
 წეთილეთი
 შაეშეთი

ტ

ტაბათ
 ტაბიკოვრა

სოფლის უბანი
 სათესი

ვერხენალი
 ზიოსი

ტავარ გოლი
 ტავერანოვლებ
 ტაეშანთეფე
 ტალახით ჩაირ
 ტამატჰანა
 ტამლი თარლა
 ტამპკლთ
 ტანჯუღეთი
 ტარბოლაზი
 ტარყულა ყაიასი
 ტამლა თარლა
 ტამლა დაილა
 ტამლი დაილა
 დოღლე
 ტამლი ოქუშ
 ტამლულ ჩაირ
 ტამფუნდარ
 ტამქოფრუ//იფხრეველი
 ტაღინ დოლა
 ტბადამჰალი
 ტბათი
 ტბიჯევი
 ტბეთი
 ტბეთ კათედრალი//
 ტბეთ ქილისესი
 ტვერი
 ტიზათი
 ტიტადარე
 ტონტო
 ტორულლი თარლა
 ტრილოფერდი
 ტუზური
 ტყაღ
 ტყათი
 ტყიმილიზირი
 ტყიპირა
 ტყიპირა თარლა
 ტყლაპიწყარო
 ტყუბლათწყარო

ტბა
 სოფლის უბანი
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათესი, სათიბი
 მთა
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 იაილა

გზა
 სათესი
 სათიბი
 სათიბი
 სოფელი
 სათიბი
 ტბა
 საძოვარი, ღელე
 ღელე
 სოფელი

ეკლესია
 ტყე
 საძოვარი
 ღელე
 სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 სათიბი
 საძოვარი
 სათესი
 წყარო
 წყარო, საძოვარი

ტბეთი
 წყალსიმერი
 მამანელისი
 ჯინალი
 ქოთეთრისი
 მორღელი
 ტბეთი
 კარავათი
 სხლობანი
 ქოთეთრისი
 ჭუკარები
 სხლობანი

 სხლობანი
 დაბაწერილი
 ტბეთი
 დაბაწერილი
 იმერხევი
 დაბაწერილი
 ზაქიეთი
 ზიოსი
 მანხატეთი
 შაქმეთი

 ტბეთი
 ტბეთი
 ზაქიეთი
 ზაქიეთი
 დაბაწერილი
 ზედა სულისი
 წყალსიმერი
 ზიოსი
 ზაქიეთი
 ზიოსი
 ხევწრული
 მანხატეთი
 ჯინალი
 წყალსიმერი
 ზაქიეთი

უბე
 უბური დაილა
 უზნართ ჩაირ
 უზნა ფაცახი
 უზუნ თარლა
 უზუნ თარლა
 უზუნ თარლასი
 უზუნ ულუქ
 უზუმლუ//მუზობანი
 ურზუთელაგოლ
 ურისაკლავი
 ურისაკლავი
 ურისსაკლავი
 ურჩხთ
 ურჩხთი წყალი
 უკანეთი
 უკანეთი
 უკანჭალა
 უკანჭალა
 უკუდჩილა
 უმატა
 უმუმაქარი
 უნგავარ
 უნიალები
 უსტამისი
 უსტამისის დაილა
 უსტამიქელი
 უღელტეხილი
 უღელტეხილი
 უღელტეხილი
 უღელტეხილი
 უღელტეხილის წყარო
 უყვთმაპალესი
 უმარელულ
 უჩყუდაჯი დერესი
 უჩაჯხევი

სოფელი
 იაილა
 სათიბი
 საძოვარი
 სათესი
 სათესი
 სათესი
 სათიბი
 სოფელი
 ტბა
 საძოვარი
 საძოვარი
 საძოვარი
 სათესი
 საძოვარი
 საძოვარი
 სათესი
 სათიბი
 საძოვარი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 სოფელი
 იაილა
 ტყე
 საძოვარი
 მთა
 სათიბი
 იაილა, ტყე
 წყარო
 სოფლის უბანი
 სათიბი
 ღელე
 სათიბი

იმერხევი
 ივეთი
 ჯინალი
 ბაზვირეთი
 ანკლია
 ჩართულეთი
 ვანთა
 კუჭენი
 შავშეთი
 ყვირალა
 ბაზვირეთი
 ზიოსი
 დასამობი
 წყალსიმერი
 წყალსიმერი
 ზიოსი
 წეთილეთი
 დიობანი
 ხევწრული
 ზაქიეთი
 ზენდაბა
 მანხატეთი
 ქედა სულისი
 ზაქიეთი
 იმერხევი
 ჩიხორი
 დაბა
 ბანხატეთი
 ზაქიეთი
 უბე
 დაბა
 უბე
 ჭუარები
 მორღელი
 შავშთა
 ზაქიეთი

ფანჩიძე	სოფლის უბანი	კარავათი
ფანჩატური	სათიბი	ხანთუშეთი
ფანჩატური	სათიბი	სხლობანი
ფირალი ტამ	საძოვარი	ჯინალი
ფართო ღელე	ღელე	ბაზვირეთი
ფარმუზლარ	სოფლის უბანი	ციხისძირი
ფარნუხ	სათიბი	ახალდაბა
ფარნუხ//ბაღბაში	სოფლის უბანი	სვირევენი
ფარჩიენთი	სათესი	ხოხლევი
ფარჩხუთი	სათიბი	წეთილეთი
ფატვანა	სათიბი	ციხია
ფაფათიკა დოლ	გზა	შეშთა
ფაფართი	მთა, მდინარე	ივეთი
ფაფასელა	სათიბი	კუჭენი
ფაფულარ	სათიბი	ბაღვანა
ფაშიღელე	ღელე	ბაზვირეთი
ფანხატეკლა	სათიბი	წეთილეთი
ფაცხა	სათიბი	წყალსიმერი
ფეგები	სათესი	მანხატეთი
ფეგლარ	სათიბი	ველი
ფეხულას ვაკე	სათესი	ხოხლევი
ფეთაღ ტბა	საძოვარი	ახალდაბა
ფელოკარები	საძოვარი	ჩიხორი
ფენქირეთ	სათესი	მამანელისი
ფენქირეთ	სათიბი	კუჭენი
ფეორა	სათიბი	ივეთი
ფერდათი	სათიბი	ხეწრული
ფერდათი	სათიბი	ბაზვირეთი
ფერდები	საძოვარი	ჩიხორი
ფერდიყანა	სათესი	მანატბა
ფერიაკლდითაეი	სათიბი	ივეთი
ფედილ	ტყე	ოქრობაგეთი
ფითათირ	სათიბი	დაბაწვრილი
ფინარლი//სხლობანი	სოფელი	შეშეთი
ფიქალ	ტყე	მორღელი
ფიქალეთი	სათიბი	მანხატეთი

ფიქალთ	სათიბი	ქოთეთრისი
ფიქალთა	საძოვარი	ზოხლევი
ფიქალთაეი	სათიბი	მარხატეთი
ფიქალთ დერესი	ღელე	ქოთეთრისი
ფიქალთი	მთა	წყალსიშერი
ფიქალთ ჩაირ	სათიბი	სოფორო
ფიქლისერები	სათესი	ივეთი
ფიქლუნ	სათიბი	მარხატეთი
ფიშნაფირ	სათესი	ტბეთი
ფიჩოური	სათიბი	ზაქიეთი
ფიჩხილული	სათიბი	სოფორო
ფიჩხილული დერესი	ღელე	სოფორო
ფიცარაულთ	სათიბი	ხანთუშეთი
ფონ	სათიბი	ჩართულეთი
ფონა	წყარო	სხლობანი
ფონა	სათესი	ტბეთი
ფონა	საძოვარი	დაბა
ფონა	ღელე	იფხრეკლი
ფონა გოლლე	გზა	სხლობანი
ფოსტან გოლ	ტბა	ტბეთი
ფოსტი	სათიბი	ბაზგირეთი
ფოხლი დერე	ღელე	შავექეთი
ფუკნარა	მთა	ჩიხორი
ფულათათ	სათიბი	დაბაწვერილი
ფულათათ	სათიბი	ციხია
ფუნდუკურა	ტყე	მიქელეთი
ფურეთა დერესი	ღელე	მორღელი
ფურათ	სათესი	გურნათელი
ფუჭათ	საძოვარი	უბე
ფხიკიური	სოფლის უბანი	დასამობი

ქ

ქაბილოღლე	სათიბი	კუჭენი
ქადაგულ	ყიშლა	ტბეთი
ქავაქლიქ	სოფლის უბანი	შავექეთი

ქავოზ ოღუღლარი
ქავოთი
ქაზაზოღღუ
ქანაქ თარღარ
ქაღდაეჭა/ქაღთაუჭა
ქაღის საფრინაევი
ქაღიძუძუთი
ქაღიწყარო
ქაღიწყარო
ქაღიწყარო
ქედ
ქეღა
ქანიათ
ქარაფ
ქარაფა
ქარაფა
ქარაფათი
ქარაფათი
ქატრუანი
ქაუზგიღ
ქაფან
ქაფარი
ქაფითაევი
ქაშათ
ქაშგიღ
ქინაერეეღა
ქინაერეეღა დერეესი
ქეღა
ქეღათ
ქეღათ
ქეღათ
ქეღათ დოღღღუ
ქეღატყე
ქეღელაურ
ქეღიკარი
ქეღისათ
ქეღქეღა
ქეღქეღი
ქეთანათ

სოფლის უბანი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სათესი
გზა
წყარო
საძოვარი
წყარო
წყარო
მთა
ტყე
სოფლის უბანი
სათიბი
საძოვარი
კღღე
ტყე
სათესი
სათიბი
სოფლის უბანი
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
სოფლის უბანი
სოფლის უბანი
სათიბი
ღღღე
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
სოფლის უბანი
გზა
ტყე
სათიბი
სათიბი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათიბი

ჭუარები
ზაქიეთი
ღაბაწერიღი
ღაბაკეთიღი
წყალსიშერი
სეირეეანი
უბე
წყალსიშერი
მაჩზატეთი
წეთიღეთი
კუჭენი
ზაქიეთი
ახაღღაბა
ღაბაწერიღი
ღიობანი
წყალსიშერი
ჩიზორი
სეირეეანი
მაჩზატეთი
ჭუარები
მოქეთა
ბიქელეთი
ჭუარები
ახაღღაბა
სხლობანი
სინკოთი
სინკოთი
იფხრეღი
ჭუარები
მაჩანელისი
სხლობანი
სხლობანი
ხეეწრული
კარაეათი
ხეეწრული
ტბეთი
სეირეეანი
წყალსიშერი
მოქეთა

ქეთეშუა
ქეთშიწვერი
ქეზინთლები
ქეზუქ ტამ
ქემერა
ქემერა
ქემერქოფრი
ქემერქოფრუ
ქემერქოფრუ ჩაირ
ქერაულ
ქერეველა
ქერიყანა
ქერმაული
ქესრაულ
ქესუქ ტამ
ქეჩალანან
ქეცინერ
ქვაბისთავი
ქვაბისკარი
ქვაბისხევი
ქვაკაცა სერი
ქვაშეწყობილი
ქვაწითელი
ქვედა პარეხტი
ქვედა სულისი
ქვეშარი
ქვიტავრები
ქიბარიან დერე
ქიზგოლ//ყიზგოლ
ქიზილზირეთი
ქილაქ
ქილდირიზახო
ქილისანინ თეფესი
ქილისე დერი
ქილისკარი
ქილისალარ
ქილისალარ
ქილისალარ
ქილისალარ

სათიბი
ტყე
სოფლის უბანი
ტყე
ტყე, სათიბი
ციხე
ხიდი
ხიდი
ლეღე, საძოვარი
სათიბი
სათიბი
ტყე
სათესი
სათიბი
საძოვარი
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
ტყე
ლეღე
მთა
სათიბი
სათესი
იაილა
სოფელი
საძოვარი
სათიბი
ლეღე
ტბა
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
ნაეკლესიარი
ნაეკლესიარი
ნაეკლესიარი
სათესი
ნაეკლესიარი
ნაეკლესიარი
ნაეკლესიარი

ახალდაბა
დაბა
წეთილეთი
ვერხვინალი
მამანელისი
კუჭენი
სვირევანი
მორღელი
მორღელი
დაბაწვრილი
წეთილეთი
მორღელი
სხლობანი
დაბაწვრილი
ვანთა
ქოთეთრისი
დიობანი
დაბა
ჩაქველთა
დასამობი
იფხრეველი
ივეთი
მანხატეთი
ხევეწრული
შავეშეთი
სვირევანი
წეთილეთი
სვირევანი
სხლობანი
ახალდაბა
ჭუარები
ველი
მოქეთა
კუჭენი
დასამობი
დაბაკეთილი
დაბაწვრილი
ველი
ციხისძირი

ქილისანინ დიბი	ნაკლეკსიარი	მოქეთა
ქუაბიკარაჯ	ტყე	ხეწრული
ქუაბიკარი	სათესი	წეთილეთი
ქირაზლი/ბალავანა	სოფელი	შავშეთი
ქირაზდუზი	სათიბი	შავშთა
ქირეჩლი//ქოთეთრისი	სოფელი	შავშეთი
ქირიანდუზი	ტყე	დაბა
ქირინთილარ	სათიბი	შავქეთი
ქირიქ	სოფლის უბანი	ოქრობაგეთი
ქირიჭი	სათიბი	სვირეკანი
ქობაკარი	სათესი	დიობანი
ქობითავი	სათესი	ჭუარები
ქოთანათი	სათიბი	ზაქიეთი
ქოთეთრისი	სოფელი	შავშეთი
ქობუზურ	სათიბი	კარავათი
ქომიენთი	სოფლის უბანი	ხოხლევი
ქომიენთი	სოფლის უბანი	წეთილეთი
ქომლარ	ტყე	ჩართულეთი
ქომოვრები	სოფლის უბანი	წეთილეთი
ქომოთქამორეული	სათიბი	წეთილეთი
ქომომთა	საძოვარი	ხოხლევი
ქომომთა	მთა	მაჩხატეთი
ქომოჯიენთი	სოფლის უბანი	ზიოსი
ქომურბოიუ	სათიბი	ხანთუშეთი
ქომურქუიუ	სათიბი	ვანთა
ქონიავეურ	საძოვარი	მორდელი
ქორბუდე	ტყე	ვერხვინალი
ქორდა	სათიბი	დაბაწვრილი
ქორდერე	ღელე, სათიბი	შავშთა
ქორდერე	ტყე	ოქრობაგეთი
ქორდეხელარ	სოფლის უბანი	ციხისძირი
ქორთლიქოთ	საძოვარი	დასამობი
ქოსაბეი//კუჭენი	სოფელი	შავშეთი
ქოსაყანა	ტყე	სხლობანი
ქოფიხერა	დიდი ქვა	დაბაწვრილი
ქოფითათ	სოფლის უბანი	ველი
ქოფითუროდლები	სოფლის უბანი	იუხრეული
ქოფერიბაში	სოფლის უბანი	ხანთუშეთი
ქოფერიბაში	სათიბი	ჩართულეთი

ქოფრიბაში გოლ
 ქოფურუბაში
 ქოფურუიაქა//ჯვარათი
 ქოქლიეთი
 ქოქნიზელარ
 ქოქომა
 ქოქუბე
 ქოშაწერები
 ქოჩარყიეთ
 ქოცითელა
 ქოწა
 ქოწადერე
 ქუაბთ
 ქუაბთაზირი
 ქუაბიკარად
 ქუაბიკარიდ
 ქუაბიკარი
 ქუაბთური
 ქუატაბლა
 ქუა ჯამა
 ქუბანური
 ქუზუქგოლ
 ქუზუქლარ
 ქუიანა
 ქულაქლიგოლ
 ქონდუს ხარო
 ქონონლარ
 ქუნლათ
 ქუნჩა
 ქურაღელე
 ქურდეკან
 ქურდიკეთი
 ქურდიყანა
 ქურთგილ
 ქურთგილ მაჰალე
 ორმანი
 ქურთგილინ მაჰალესი
 ქურთისაფლავეი
 ქურთიტყე

გზა
 სათიბი, სათესი
 სოფელი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 სათიბი
 დიდი ქვა
 სათიბი
 სათიბი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 ღელე
 სათიბი
 სათესი
 ტყე
 ტყე
 სათესი
 საძოვარი
 საძოვარი
 სათიბი
 სოფლის უბანი
 ტბა
 ტყე
 საძოვარი
 ტბა
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 სათიბი
 მთები
 სოფლის უბანი
 სათესი
 სოფლის უბანი

 ტყე
 სოფლის უბანი
 სასაფლაო
 ტყე

ხანთუშეთი
 ოქრობაგეთი
 შავშეთი
 დიობანი
 სინკოთი
 სხლობანი
 მამანელისი
 სვირეკანი
 ზედა სულისი
 ყვირალა
 ციხისძირი
 ციხისძირი
 ხოხლევი
 ჩიხორი
 ზეკწრული
 წყალსიმერი
 წეთილეთი
 დასამობი
 ხოხლევი
 წყალსიმერი
 ჯინალი
 სხლობანი
 ვანთა
 მიქელეთი
 სხლობანი
 შავქეთი
 ახალდაბა
 დაბაწვრილი
 ზეკწრული
 ახალდაბა
 მამანელისი
 წყალსიმერი
 წეთილეთი
 ციხისძირი

 ციხისძირი
 ტბეთი
 ივეთი
 ივეთი

ქურთიქეთ	სათიბი	ჩართულეთი
ქურთიყანა	სოფლის უბანი	კარავათი
ქურსველა	სათესი	ხანთუშეთი
ქურუნ დერე	საძოვარი	ხანთუშეთი
ქურუნ დუზ	სათიბი	დაბაწვრილი
ქურუნლარ	სათესი	სინკოთი
ქურუნს ორმანი	ტყე	მამანელისი
ქურციქეთ	სათიბი	სინკოთი
ქუსქათ გოლ	ტბა	ტბეთი
ქუფლუჯე//სინკოთი	სოფელი	შავშეთი
ქუფრულუ//ოქრობაგეთი	სოფელი	შავშეთი
ქუფრები	სათიბი	დასაშობი
ქუფრელარ	საძოვარი	სინკოთი
ქუშიან	საძოვარი	ტბეთი
ქუშროთა	სათიბი	დაბაწვრილი
ქუშხათ	ტბა	ველი
ქუჩათ	სოფლის უბანი	ვანთა
ქუჩუქ დუზი	საძოვარი	ტბეთი
ქუჩუქ დუზი	საძოვარი	ტბეთი
ქუჩუქ ჩაირ	სათიბი	დაბაწვრილი
ქუჩუქ ჩაირ	სათიბი	ველი
ქუჩუქ ჩაირ	სათიბი	მამანელისი
ქონამაჰალე ორმანი	ტყე	ციხისძირი
ქუჯანთ	სათიბი	ახალდაბა

ღ

ღავსნი	სათიბი	ახალდაბა
ღარა	ტყე	დაბა
ღარები	საძოვარი	მანატბა
ღართი	საძოვარი	ბაზგირეთი
ღარღალაღ	საძოვარი	იფხრეველი
ღვიფუ	სათიბი	წითვეთი
ღვეთ დერესი	ღელე	შავშთა
ღველეთარლა	სათესი	დაბაწვრილი
ღელე	სათიბი, ტყე	დაბაწვრილი
ღელე	ღელე	ჭუარები
ღელე	სათიბი	მამანელისი

ღელელა
ღელელა დერესი
ღელეყანა
ღელითავი
ღელითავი წყარო
ღელიყანა
ღერყანა
ღილა/გიგა
ღიჭველ
ღობიძირას//ღელიძირა
ღორხ
ღუნზურა
ღურეთა
ღურღულათი
ღურღულეთი
ღურღუმელა
ღურღულა ორმანი

სათესი
ღელე
სათესი
სათიბი
წყარო
სათიბი
სათიბი
საძოვარი
სათესი
სათესი
სათიბი
სათიბი, სათესი
სათიბი, ტბა
სათიბი
ტყე
იაილა
ტყე

ციხია
ციხია
ბაზგარეთი
იუზრეელი
იუზრეელი
ჭუარები
შავთა
სხლობანი
სხლობანი
ტბეთი
ზენდაბა
დაბაწვრილი
დაბაწვრილი
ტბეთი
მანატბა
ხანთუშეთი
ახალდაბა

ყ

ყაბაილი
ყაბახალინ ორმანი
ყავაყლი დუზი
ყავახლი ჩამ
ყავითავა
ყავღალი
ყავღალი პანტა
ყაიბაში//თურმანიძე
ყალდურმა
ყალეპოინ
ყაიბაში დოლლუ
ყაიაგილ
ყაიაგილ დერესი
ყაიაღიბი//ციხისძირი
ყაიაღიბი დოლლუ
ყაისა

სათიბი
ტყე
სათიბი
სათიბი
სათიბი
სათესი
სათიბი
სოფელი
ტყე, სათიბი
ციხე
გზა
სოფლის უბანი
ღელე
სოფელი
გზა
სათიბი

დაბაწვრილი
ვერხენალი
სინკოთი
ჯინალი
ანკლია
ტბეთი
დაბაწვრილი
შავშეთი
ჩართულეთი
სვირევანი
ახალდაბა
ჯინალი
ჯინალი
შავშეთი
ახალდაბა
ზენდაბა

ყალბაირჩაირ
 ყალბოინ
 ყვერელიენტ ღელე
 ყვირაღა
 ყაბბერინ ჩაირ
 ყაბიშგოღ
 ყაბიშყაია
 ყაბშიეთი
 ყაბჩიეთი
 ყანა
 ყანა მეშა
 ყანებე
 ყანდიურ
 ყანღითევე
 ყანღისათარ
 ყარაღღაჯ//ვერხვინაღი
 ყარაგოღ
 ყარაგოღ
 ყარაგოღ
 ყარაგოღ
 ყარაგოღ ღერესი
 ყარაგოღ ღაიღასი
 ყარაგოღ ღაიღასი
 ყარაღღიჩი
 ყარამეშა
 ყარამეშა
 ყარამეშა
 ყარამეშა
 ყარამეშა
 ყარამეშა ჩაირ
 ყარანუხ მეშა
 ყარაფაზარი
 ყარაფუნღარ
 ყარაფუნღარ
 ყარაფუნღარ
 ყარაფუნღარ ჩაირ
 ყარაქღიჭაღა
 ყარაქიღი//შავექეთი
 ყარაქიღინ ღაიღასინ

სათიბი
 ნაციხარი
 ღელე
 სოფელი, მღ.
 ტყე
 ტბა
 წყარო, სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სათესი
 ტყე
 ტყე
 სოფლის უბანი
 მთა
 ტყე
 სოფელი
 ტბა
 ტბა
 ტბა
 ტბა
 ღელე
 იაიღა
 იაიღა
 სათიბი
 სათიბი
 ტყე
 ტყე
 სათესი
 ტყე
 სათიბი
 ტყე
 სათიბი
 წყარო
 წყარო
 წყარო
 სათიბი
 საძოვარი
 სოფელი

ტბეთი
 ეელი
 ბაზგირეთი
 შავეშეთი
 სათლელ-რაბათი
 ქოთეთრისი
 ეელი
 სვირეუანი
 მანატბა
 ხონღლევი
 ვანთა
 ვანთა
 მორღელი
 კარაუათი
 ოქრობაგეთი
 შავეშეთი
 ხანთუშეთი
 ვერხვინაღი
 მოქეთა
 სხლობანი
 მოქეთა
 მამანელისი
 ვერხვინაღი
 ეელი
 სხლობანი
 მოქეთა
 მამანელისი
 გურნათელი
 ქოთეთრისი
 გურნათელი
 ჩართულეთი
 შავეშეთი
 შავეშეთი
 ყვირაღა
 ტბეთი
 ჯინაღი
 ივეთი
 შავეშეთი

ყორითავი
 ყორილთ
 ყორნათ
 ყორნიქლე
 ყორულუ
 ყორფუნღარ
 ყორალოღლებ
 ყუღრეთი
 ყუღრეთღარ
 ყუზნარა
 ყულათ
 ყუღაშეთი
 ყუღლიენთი
 ყუღოგილ
 ყურელა ღერესი
 ყურელას ღერე
 ყურთიუვასი
 ყურთღოლ
 ყურიღევა
 ყურილთ
 ყურიზიზან
 ყურუღერე//ღორღელი

საძოვარი
 მეზრე, ყიშლა
 სათიბი, სათესი
 სათიბი
 სათიბი
 წყარო
 სოფლის უბანი
 ტყე
 სათიბი
 სათიბი
 სათიბი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 სოფლის უბანი
 მღინარე
 მღინარე
 სათიბი
 გზა
 სათიბი
 ტყე
 სათიბი
 სოფელი

წეთიღეთი
 ტბეთი
 ჩართულეთი
 ხანთუშეთი
 გურნათელი
 ზენღაბა
 წყალსიღერი
 სხლოზანი
 დაბაწერილი
 ვერზენინალი
 ციხია
 ღიოზანი
 ღიოზანი
 შაეშთა
 ყვირაღა
 სვირევიანი
 დაბაწერილი
 ზენღაბა
 ციხია
 ტბეთი
 ჯინალი
 შაეშეთი

შ

შაბაეუნ
 შავი კლღე
 შავი კლღეზირი
 შავი საგორავი
 შაეშთა
 შაემორეზი
 შაეულ
 შაევეთი
 შაევეთინინ სუღ
 შაევეთლიენთი
 შაეტბა
 შაეტყე
 შაეტყე
 შაეშეთისწყალი
 შაეწყალათი
 შალიკგილ

სათესი
 კლღე
 საძოვარი
 სათიბი
 სოფელი
 სათიბი
 სათიბი
 სოფელი, მღინ.
 ღელე
 სოფლის უბანი
 ტბა
 ტყე
 ტყე
 მღინარე
 სათიბი
 სოფლის უბანი

სხლოზანი
 წყალსიღერი
 წყალსიღერი
 დასაზობი
 შაეშეთი
 წეთიღეთი
 ციხია
 შაეშეთი
 ბალვანა
 მანატბა
 კარავათი
 მანატბა
 ხევეწრული
 შაეშეთი
 უბე
 სხლოზანი

შალიკლარ	სოფლის უბანი	ჭუარები
შამაზოლი	წყარო	კარავათი
შამბალეთის წყარო	ღელე	იფხრეველი
შამფლოლ	ტყე	სხლობანი
შანაბაბურ	სათიბი	ზენდაბა
შანახევ	საძოვარი	ტბეთი
შანგელი	სათესი	სვირევეანი
შანგილითხე	ტყე	სვირევეანი
შანგელის ღერე	ღელე	სვირევეანი
შარაბიზელარ	სოფლის უბანი	წყალსიმერი
შარაბოვლა	სათიბი	ხოხლევი
შარაბოლა	სათიბი	დაბაწერილი
შარაბული	სათიბი	წეთილეთი
შარაბული	სათიბი	დასამობი
შარაგათი	საძოვარი	ხეკწრული
შარაგათი	სათიბი	ბაზვირეთი
შაულ	საძოვარი	კუჭენი
შაულ	სოფლის უბანი	ახალდაბა
შაფეთა	საძოვარი	სხლობანი
შაშუიდე	საძოვარი, ტყე	წეთილეთი
შახნაბადურ	სათიბი	ხანთუშეთი
შედათ	სათიბი	ციხია
შედაძო	სათიბი	დაბა
შეიდევლა	საძოვარი	დაბა
შენოჯაკაქ/ჩაქველთა	სოფელი	იმერხევი
შენქოი/შავმთა	სოფელი	შავშეთი
შერგილ	სოფლის უბანი	შავმთა
შერთული	მდინარე	იმერხევი
შერიფინ გოლი	ტბა	შაქეთი
შეჭრილი	ტყე	ივეთი
შვიდეულა	ღელე	სვირევეანი
შიგნიყანა	სათესი	წეთილეთი
შილთლარ	საძოვარი	ველი
შიშშილა	სათიბი	მამანელისი
შიშშილაურ ღერესი	ღელე	ვერხვინალი
შიშშილაურ მაპალესი	სოფლის უბანი	ვერხვინალი
შინდობანი	სოფლის უბანი	ანკლია
შირათხე	სათიბი	ანკლია
შირათხეცინ ღერესი	ღელე	ანკლია

შირინალავილ		
მაჰალესი	სოფლის უბანი	ვერხვინალი
შობერები	სოფლის უბანი	ზაქიეთი
შობულა დერესი	ღელე	მორღელი
შოლობილა	სოფლის უბანი	მორღელი
შოლტისხევი	სოფლის უბანი	წყალსიმერი
შოლტისხევის მთა	მთა	წყალსიმერი
შოლტისხევის ღელე	ღელე	წყალსიმერი
შორაქ	სათიბი	შავქეთი
შორაღ დერესი	ღელე	მორღელი
შორახლარ	სათიბი	ხანთუშეთი
შოსა	გზა	ჯინალი
შოსლივან//შოშლივან	სათიბი	ჭუარები
შოღლიეთყანა	სათესი	წეთილეთი
შუა გზა	გზა	სვირევანი
შუა გზა	სათიბი, გზა	წეთილეთი
შუა დიდი მერე	სათესი	სვირევანი
შუათხე	სათიბი	დაბაწვრილი
შუა მაჰალე	სოფლის უბანი	დაბა
შუა მექელე	სოფლის უბანი	უბე
შუა პარენტი	იაილა	ხევერული
შუბლაჯ	სათესი	ხევერული
შუბლათ ტყე	ტყე	ზაქიეთი
შუმანეურ	სათიბი	მორღელი

ჩ

ჩაგ ზელი	ტყე	ვერხვინალი
ჩაჯდარლი//წორწელი	სოფელი	შავშეთი
ჩათმაქფუნოორმანი	ტყე	ვერხვინალი
ჩაირ	სათიბი	დაბაწვრილი
ჩაილზი//სირა-სინკოთი	სოფელი	შავშეთი
ჩაისალოღლუ	სოფლის უბანი	კუჭენი
ჩაკიდულა	სათესი	სინკოთი
ჩაკიდულა	საძოვარი	ჩაქველთა
ჩაკიდულა	საძოვარი	ზაქიეთი
ჩაკიდულა დერესი	ღელე	სინკოთი
ჩაკიდული	საძოვარი	ხევერული

ჩამიარა	მთა, ტყე	ციხისძირი
ჩამიყანა	სათიბი	მამანელისი
ჩამლოჯა//ჩართულეთი	სოფელი	შაუშეთი
ჩამურგილ	სოფლის უბანი	შაუქეთი
ჩამურგილინ მაჰალესინ		
ქოფრი	ზიდი	შაუქეთი
ჩანჩა ღარა	საძოვარი	სხლობანი
ჩანჩქარა	ჩანჩქერი	ტბეთი
ჩანჩქერი	ჩანჩქერი	ივეთი
ჩანჩხარეთ	სათიბი	ოქრობაგეთი
ჩანჩხი	საძოვარი	ლიობანი
ჩანჩხრითაეი	სათიბი	წყალსიმერი
ჩარბანინ გოლი	ტბა	ბალუანა
ჩარბანინ გოლი	ტბა	შაუქეთი
ჩარბაშიგილ	სოფლის უბანი	შაუქეთი
ჩარდაღი	საძოვარი	ივეთი
ჩართულეთი	სოფელი	შაუშეთი
ჩაუშვილინ ყაფი	სათესი	ტბეთი
ჩაფაროზხანე დერესი	ღელე	გურნათელი
ჩაქალისნირთ მაჰალესი	სოფლის უბანი	მოქეთა
ჩაქველთა	სოფელი	იმერხევი
ჩაქველთას ციხე	ციხე	ჩაქველთა
ჩაქურიძეები	სოფლის უბანი	ზაქიეთი
ჩაღღიბი	საძოვარი	ჯინალი
ჩაღღაიან//ხევწრული	სოფელი	იმერხევი
ჩაღღიფინარ//ხოხლევი	სოფელი	იმერხევი
ჩახმახოღღებ	სოფლის უბანი	წყალსიმერი
ჩახჩახლი	სათიბი	ტბეთი
ჩედრეულ	სათიბი	დაბაწვრილი
ჩეთულ	სათიბი	დაბაწვრილი
ჩეიიტეველა	სათიბი	ზენდაბა
ჩედარი ღელე	ღელე	ახალდაბა
ჩელუ	საძოვარი	ვანთა
ჩერმიქ//მიქელეთი	სოფელი	შაუშეთი
ჩერმიქ	მინ. წყალი	მიქელეთი
ჩერმიქ ბოლაზი	ტყე	მორღელი
ჩერმიქ დერესი	სათიბი	ჩართულეთი
ჩექიდულა	სათესი	დაბაწვრილი
ჩექიდურა	საძოვარი	მორღელი

ჩეფერლი	სათიბი	ზენდაბა
ჩეჩატ	სათიბი	ანკლია
ჩეღელ	სათიბი	ოქრობაგეთი
ჩიდილა	საძოვარი	ზაქიეთი
ჩიდილა	ტყე	ზიოსი
ჩიდრი დუხ	სათიბი	ანკლია
ჩივერეთ	სათიბი	დაბაწვრილი
ჩივერთ	სათიბი	ზედა სულისი
ჩიკრეველა	სათესი	ზაქიეთი
ჩითლიგ	სათიბი	მორღელი
ჩიკრიკლარ	სოფლის უბანი	ციხია
ჩიჩილვაკე	სათიბი	წყალსიმური
ჩიმაგეთი	სოფლის უბანი	ჩაქველთა
ჩისათ	მთა	კუჭენი
ჩიხორული	მთა	დასამობი
ჩიტიზირას	სათიბი	ივეთი
ჩიტიყანა	სათესი	ჭუარები
ჩიფთლაიგი	სოფელი	შავშეთი
ჩილდები	საძოვარი	შავქეთი
ჩილდები	სათიბი	ბალეანა
ჩიხეთა//ჩიხეტა	სოფელი	იმერხევი
ჩიხისხევი	სოფელი, მდინ.	იმერხევი
ჩიხორი	სოფელი	იმერხევი
ჩიხორული დაილა	იაილა	დასამობი
ჩიხორული ღელე	ღელე	ჩიხორი
ჩორაქლი//გარყილობი	სოფელი	შავშეთი
ჩოქექ თარლა	სათიბი	ჩართულეთი
ჩოქექლარ	ტყე	სოფორო
ჩოქექლარ	სათიბი	მორღელი
ჩოქმინდერესი	ღელე	ზენდაბა
ჩოლვერნა	სათიბი	ყვირალა
ჩულათ	სათიბი	ახალდაბა
ჩურუქ გოლ	ტბა, სათესი	დაბაწვრილი
ჩურუქ გოლ	ტბა	ტბეთი
ჩურუქ ქოფრი	ტყე	მამანელისი
ჩურუქ ქოფრი	სათიბი	დაბაწვრილი
ჩურუქ ქოფრის	ნაეკლესიარი	სხლობანი
ჩუტეს	სათიბი, ტყე	სვირეკანი
ჩუქურ//ჩიხორი	სოფელი	იმერხევი
ჩხავრიეთი	სათიბი	მანატბა

ც

ცეცხლური	ნასოფლარი	შავშეთი
ცეცხლიეთი	სათესი	მანატბა
ციალეთი	სოფლის უბანი	ლიობანი
ციალზითი	სათესი	ბაზგირეთი
ციალი	ტყე	უბე
ცივი წყარო	წყარო	მანატბა
ცივი წყარო	წყარო	წყალსიშერი
ცივი წყარო	წყარო	იფხეული
ცივი წყარო	წყარო	დასამობი
ცივწყაროთ ბაირები	სათესი	ჩაქველთა
ცივწყაროლელე	ლელე	წყალსიშერი
ციიყელ	საძ. ნაციხარი	მიქელეთი
ციკატისური	საძოვარი	ივეთი
ციპა	სათესი	კუჭენი
ციხეყელი	ნანგრევები	ჩაქველთა
ციხია	სოფელი	შავშეთი
ციხიზირი//ციხისძირი	სათესი	სვირევანი
ციხისძირი	სოფელი	შავშეთი
ცხვარავლის ღელე	ლელე	იფხრეული
ცხერის საწოლი	საძოვარი	წეთილეეთი
ცხრაწყარო	საძოვარი	ლიობანი
ცხრაწყაროთი	საძოვარი	ხევწრული

ძ

ძაღლის აზო	ტყე	ხევწრული
ძველი ფეგები	სათესი	ხევწრული

წ

წაირთლელე	ლელე	დასამობი
წალკოთი	სათესი	ზაქიეთი
წალკოტი	სათიბი	დაბა
წამოსადექ	საძოვარი	ზაქიეთი
წამოსახეღავად	ტყე	ივეთი
წაროყანა	წყარო	კარაკათი

წაროწყალ//წყაროწყალ
წასადევი
წასადევი წყარო
წაწი პელა
წეთილეთი
წელფერავი
წეწლაური
წიახტი
წიახტი
წითვეთი
წითელა ზირი
წითელთი
წითელკლდე
წითელმიწიბოლო
წითელმიწიბოლოსევი
წითლობი
წითლობი
წიკარაულ
წინლიახო
წინობან
წინსაყართ
წისლოფ
წისქილთაუ
წისქვილის გზები
წისქვილკარი
წისქვილის ღელე
წიქარული
წიქრიეთი
წიქრული
წიწიკელ
წიწიკილდეგირმანი
წიწლობი
წიწმათლიოფუნდარ
წაჰლიხვე
წმინდა
წონათ
წონთი წყარო
წორიფ
წორაწელი

სათესი
სათიბი
წყარო
სათესი
სოფელი
სათიბი
სოფელი
საძოვარი
წყარო
სოფელი
სათესი
სათესი
კლდე
სათესი
სათიბი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
სათიბი
სათიბი, სოფლ. უბანი
სათიბი
საძოვარი
სათესი, საძოვარი
სათესი,
სათიბი
ღელე
საძოვარი
სოფლის უბანი
სათიბი
სოფლის უბანი
წისქვილი
საძოვარი
საძოვარი
სათიბი
ეკლ. ნანგრევები
სათიბი
წყარო
სათიბი
სოფელი

ჭუარები
იფხრეველი
იფხრეველი
ჩართულეთი
იმერხევი
წეთილეთი
შაშეთი
იფხრეველი
წეთილეთი
შაშეთი
წყალსიმერი
დასამობი
ზაქეთი
მაჩხატეთი
ივეთი
მაჩხატეთი
წითელეთი
დაბაწერილი
დაბაწერილი
დაბაწერილი
ზაქეთი
ტბეთი
ჭუარები
წეთილეთი
სვირევენი
წეთილეთი
ხვეწრული
ღიობანი
ივეთი
სხლიბანი
ველი
კარაეთი
ზედა სულისი
დაბაწერილი
მიქელეთი
წითვეთი
იფხრეველი
მაშნელისი
შაშეთი

ჭალიეს ყანა
ჭალუყ
ჭამოთ
ჭანაურ
ჭანჭახათი
ჭანჭახარ
ჭანჭახი
ჭანჭახი
ჭანჭახი
ჭარბიორმანი
ჭედლიგილ
ჭედრაულა
ჭითვიჭალა
ჭერეელა
ჭერნაულათ ორმანი
ჭერტელ
ჭერულა
ჭერულათ
ჭერულთ
ჭეჭეველას ღელე
ჭიდილა
ჭივიეთი
ჭივიქ ღერესი
ჭივიქლეთ თარღასი
ჭილავეურ
ჭილდეთურ
ჭილვანაგოლი
ჭილიეთ
ჭიმრეთი
ჭიმჭველური
ჭინკარა
ჭიოთის წყალი
ჭისხალათ
ჭილოერა
ჭოლათ მაჰალესი
ჭოლამაჰალე
ჭილგოლ
ჭილგოლი
ჭოლო

სათესი
სათიბი
სათიბი
სათესი
საძოვარი
სათიბი
მთა, საძოვარი
სათიბი
მთა, საძოვარი
სათიბი
სოფლის უბანი
საძოვარი
სათიბი
საძოვარი
ტყე
სათიბი
სათესი
ტყე
სათიბი
ღელე
საძოვარი
სოფლის უბანი
ღელე
სათესი
საძოვარი
სათესი
ტბა
მეზრე
სათიბი
სათიბი
ღელე
ღელე
სათესი
საძოვარი
სოფლის უბანი
სოფლის უბანი
ტბა
ტბა, სათესი
სოფლის უბანი

სვირევანი
შემთა
ველი
ჭუარები
უბე
ველი
მარხატეთი
შემთა
წეთილეთი
ბალვანა
წითკეთი
ღაოპანი
შეკოთა
ჭუარები
შეკოთა
ზენდაბა
ზიოსი
წითვეთი
ციხია
ღასამობი
წეთილეთი
უბე
ვარხკინალი
ვერხკინალი
სხლობანი
ტბეთი
ყვირალა
ტბეთი
ღაბა
ზაქიეთი
იფხრეგლი
მარხატეთი
ყვირალა
ღაბა
ვერხკინალი
ზედა სულისი
ზედა სულისი
ღაბაკეთილი
ქვედა სულისი

ჭოლო	სათიბი	დაბაწერილი
ჭოლოძარი	საძოვარი	ჩაქველთა
ჭომათი.	სათესი	უბე
ჭონჭონი	სათიბი	სვირევეანი
ჭორაბელთა	სათიბი	ჩართულეთი
ჭირველა	სათიბი	მოქეთა
ჭოროხეცე	სათიბი	ოქრობაგეთი
ჭორულთ	სათიბი	სოფლორო
ჭოლაზელარ	სოფლის უბანი	დაბაწერილი
ჭოჭე	საძოვარი	ჩაქველთა
ჭოჭე	სათიბი	მანხატეთი
ჭოჭე	სათესი	უბე
ჭოჭე	სათესი	დაბა
ჭოჭეწყალი	ტბა	მანხატეთი
ჭოჭლარ	სათესი	დაბაკეთილი
ჭოჭლარ მაპალესი	სოფლის უბანი	ხანთუშეთი
ჭოჭნარ	საძოვარი	კუჭენი
ჭუაეის საგორებელა	საძოვარი	დასამობი
ჭუარები	სოფელი	შავშეთი
ჭუარები	სათიბი	სვირევეანი
ჭუკანთ	ტყე	ტბეთი
ჭუნტა	სათიბი	შავმთა
ჭუნტა	საძოვარი	მიქელეთი
ჭურათ	სათიბი	ტბეთი
ჭურიპირად	სათესი	ივეთი
ჭურკვესიზე	სოფლის უბანი	იფხრეველი
ჭურხევი	სათიბი	ზაქიეთი
ჭუტყისი	სათიბი	დასამობი
ჭუტო	სათიბი	ზენდაბა

ხ

ხაბელლარ	სოფლის უბანი	სხლობანი
ხაესლი ქურუნ	ტყე, სათიბი	ხანთუშეთი
ხაზანგოლი	ტბა	ზენდაბა
ხალთეშუა	სათიბი	კარაჯათი
ხათანინ თარლასი	სათესი	მოქეთა
ხალაზელარ/ჯამე		

მაჰალესი	სოფლის უბანი	დაბაწვრილი
ხალასიეთ	საძოვარი, ტყე	სვირევეანი
ხალასითას ღერე	ღელე	სვირევეანი
ხალიეთ	სათიბი	დაბაწვრილი
ხალიფვილ	სოფლის უბანი	წითვეთი
ხალოვილ	სოფლის უბანი	ტბეთი
ხანღერესი	ღელე	ხანთუშეთი
ხარიდათალი	სათიბი	მანხატეთი
ხარისდათალი	საძოვარი	ხეწრული
ხანთეფესი	ძთა	ბალვანა
ხანთუშეთი	სოფელი	შეშეთი
ხანთუშეთ დოლ	გზა	ხანთუშეთი
ხანთუშეთ ქოფრუსუ	ხიდი	სანთუშეთი
ხანდოლ	სათესი	ჩართულეთი
ხანოვილ	სოფლის უბანი	ჭუარები
ხანორმანი	ტყე	სანთუშეთი
ხანძთა//ხოსტა	სათიბი, ნანგრ.	უბე
ხანქოფრუსუ	ხიდი	ხანთუშეთ
ხანჩაირლარი	სათიბი	ხანთუშეთი
ხარეღეველა	სათიბი	ზენდაბა
ხარი დათალი	სათიბი	გურნათელი
ხერცუათღელე	ღელე	წითილეთი
ხვალინთი	სოფლის უბანი	წყალსიმპრი
ხარისდათალი	საძოვარი	ჯინალი
ხარისაკლავი	სათიბი	უბე
ჯარისაწოლთი	საძოვარი	წყალსაძკრი
ხარშოვილ	სოფლის უბანი	ტბეთი
ხატილარ	სოფლის უბანი	ბალვანა
ხატურეთ მაჰალესი	სოფლის უბანი	ციხია
ხაფიზოლლარ		
მაჰალესი	სოფლის უბანი	ზენდაბა
ხაფურ	სათიბი	კარავათი
ხაფხაფის წყარო	წყარო	წითილეთი
ხაფხაფორმანი	ტყე	ჯინალი
ხაჯიგილ	სოფლის უბანი	წითვეთი
ხბოყურა	საძოვარი	ზიოსი
ხევა	სათიბი	ქოთეთრისი
ხევაღერესი	ღელე	ქოთეთრისი
ხეებნელად	სათესი	ბაზგარეთი

ხვევები	სათიბი	სვირევანი
ხვეი	ღელე	იფხრეელი
ხვეიშაჰალე	სოფლის უბანი	ზაქიეთი
ხვეიჭალა	სათიბი	ბაღვანა
ხვერიენთი	სოფლის უბანი	ზოხლევი
ხვეწრული/ხემწრული	სოფელი	იმერხევი
ხვეწრულის დაილა	იაილა	ივეთი
ხვეწრულის დაილა	იაილა	ხვეწრული
ხვეწრულის ღელე	ღელე	დასაძობი
ხელაიახოსერი	საძოვარი	იფხრეელი
ხეობა	ხეობა	მარხატეთი
ჰეობა	ხეობა	მანატა
ხერთვისი	სათიბი	ბაზვირეთი
ქერთვისი	სათიბი	ზოხლევი
ხერცკუთ	სათიბი	ზოხლევი
ხიდიწკერთ	ხიდი	ზაქიეთი
ხიდიწკერთ	ხიდი	ხვეწრული
ხიზანაურ	სათიბი	სსლობანი
ხიზანლარ	სათიბი	სსლობანი
ხიზარდუზუ	სათიბი	დაბაწვრილი
ხილვაზე	სოფლის უბანი	წყალსიმერი
ხილეუო	სათესი	მოქეთა
ხინზათ	საძოვარი	სათლელ-რაბათი
ხინზადერე	ღელე	ველი
ხოზანნარ	სათიბი	ზენდაბა
ხოროჩეგელი	სათიბი	ხანთუშეთი
ხორაჭყარლასი	სათესი	ქოთეთრისი
ხოსეურთი	სათიბი	ჩიხორი
ხოტლარ	ტყე	დაბაწვრილი
ხოჭოურა	სათიბი	ქოთეთრისი
ხოხობაურ	სათიბი	ჯინალი
ხოხლევი	სოფელი	იმერხევი
ხოხლევიღელე	ღელე	წეთილეთი
ხოხოლა	საძოვარი	იფხრეელი
ხოხონოლლი	სათიბი	შავეთი
ხოჯაგილ	სოფლის უბანი	ჭუარები
ხოჯაგილ	სოფლის უბანი	სსლობანი
ხოჯიენთი	სოფლის უბანი	წყალსიმერი
ზრაკლარ	სოფლის უბანი	ციხისძირი

ჯარუაგალ//ჯარგუალ	სათიბი	სხლობანი
ჯაფარი ზე//ჯაფარეთ		
მაპალე	სოფლის უბანი	იფხრეველი
ჯაყელლარ მაპალესი	სოფლის უბანი	ციხია
ჯინტალი	მთა	სხლობანი
ჯინშალარ	სოფლის უბანი	ციხისძირი
ჯირივილ	სოფლის უბანი	ტბეთი
ჯეარანავაზანი	სათიბი	ჩიხორი
ჯელღეთიღელე	ღელე	იფხრეველი
ჯენგილექ დაილა	იაილა	წითვეთი
ჯენგილექ დაილა	იაილა	ახალდაბა
ჯენაგლიენტო	სოფლის უბანი	ხოხლევი
ჯენგელეთი ტალი	იაილა	შავმთა
ჯენქელეთ	მთა	სხლობანი
ჯენჯუკვან	სათესი	სხლობანი
ჯერმა	ნაქალაქარი	მამანელისი
ჯერნაულ	ღელე	სხლობანი
ჯესკინ	სათიბი	მორღელი
ჯესნერა	საძოვარი	მორღელი
ჯეჯელა	ღელე	სვირევანი
ჯვარი	სათიბი	დიობანი
ჯვარი	სათიბი	სვირევანი
ჯვარისხვეი//სებზელი	სოფლის უბანი	სვირევანი
ჯიბუხები	სოფლის უბანი	ჩევეწრელი
ჯინალი	სოფელი	შავშეთი
ჯინალის ხიდი	ხიდი	სვირევანი
ჯირიენო	სოფლის უბანი	დიობანი
ჯირითღუზუ//კელი	სოფელი	შავშეთი
ჯირკნალა	სათესი	ზიოსი
ჯიჯანიეთი	სოფლის უბანი	მანატბა
ჯმაქ	საძოვარი	მოქვთა
ჯმაქინ ღერესი	ღელე	მოქვთა
ჯოლლუქ	სათიბი	შავქეთი
ჯოლნარი	ტყე	ივეთი
ჯონჩალ	საძოვარი	მოქვთა
ჯორაკეუ	სათიბი	კუჭენი
ჯორის ფეხი	საძოვარი	ოქრობაგეთი
ჯორისმელა	საძოვარი	ოქრობაგეთი
ჯუარი	საძოვარი	ზიოსი
ჯუარი	ეკლ. ნანგრევები	მიქტლეთი
ჯუმბულუნ დოლლუ	გზა	ვანთა

ჯუმბულუნ სირთ
ჯუმოგილ
ჯურღუმულათი
ჯუქანო

სათიბი
სოფლის უბანი
სათიბი
ტყე

ვანთა
ტბეთი
ხეწრული
სხლობანი

ჰ

ჰათუ
ჰაითაგილ
ჰაითა თარლა
ჰაითალარ
ჰალვაჯიგილ თარლასი
ჰალვეთ
ჰალოგილ
ჰანეგურ
.ჰანლი//ხანთუშეთი
ჰანოგილ
ჰაჯიენტწყარო
ჰაჯის ახო
.ჰაჯო
ჰოშოვრეთ
ჰევტ

სათიბი
სოფლის უბანი
სათესი
სოფლის უბანი
სათესი
სათიბი
სოფლის უბანი
სათიბი
სოფელი
სოფლის უბანი
წყარო
სათესი
საძოვარი
სათიბი
სოფლის უბანი

დაბაწვრილი
სხლობანი
დაბაწვრილი
კუჭენი
ტბეთი
დაბაწვრილი
შაეჭეთი
დაბაწვრილი
შაეშეთი
ჭუარები
იფხრეული
ველი
ჭუარები
ციხისძირი
შაემთა

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. უძველესი ფორმა *სათლე* (10, 679). ცნობილია სათლელოს ციხე შავშეთში. სათლელო საშრეთ-დასკლეთ საქართველოში დასტურდება ხშირად: ფოცხოვის სათლელო, ჩილდირის სათლელო, ახალციხის სათლელო - (156, 107).

2. მორღელის ერთ-ერთი უბანია, ადრე მას სოფლის სტატუსი ჰქონდა.

3. უძველესი ფორმა *გუნათლე* (41). ზ. ჭიჭინაძე მოიხსენიებს *გურანთელი* ფორმით (137, 285). ამჟამად დასტურდება *გურნათელი*.

4. პირველადი ფორმაა *მოროხოსი*.

5. ამჟამად ეს სოფელი აღარ დასტურდება.

6. *ჭათეთრისი* მიღებულია ქვათეთრისაგან ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად. ე.ი. ტოპონიმის ამოსავალი არის რთული სახელი *ჭათეთრი*, რომელსაც დართული აქვს —*ის* სუფიქსი. სოფელ ჩიხორში დავაფიქსირეთ ტოპონიმი *თეთრი ჭა* (127). ზ. ჭიჭინაძე ცალ-ცალკე ასახელებს ქვათეთრასს და ქვათეთრისს, რაც ერთი და იგივე სოფელია (137, 294).

7. ამჟამად ასეთი სახელწოდების ნასოფლარია შავშეთში.

8. ტოპონიმის ფუძეა *ძალ-ო*, დართული აქვს —*ოვან* და —*ა* სუფიქსები: *ძალი*—*ძალოვანი*—*ძალოვანა*—*ძალოვანა*. —*ოვან* სუფიქსის თავკიდური *ო* ხმოვანი მოკვეცილია.

9. რაბათის სახელწოდებით სამი დასახლებული პუნქტი იწოდებოდა შავშეთ-იმერხევში: 1. *სათლელოს რაბათი*; 2. *ფხიკიურის/ცხიკიურის რაბათი*; 3. *ოქრობაგეთის რაბათი*. საერთოდ ცნობილია სხვა რაბათებიც, კერძოდ, *ფოცხოვის*, *ჩილდირის* და სხვ. (115). “შავშეთში ყველა ქრისტიანული დასახლება რაბათად იწოდება. იგი წარმოსდგება სიტყვისაგან “*სამოთხე*” (106, 83). რაბათი მეორე მნიშვნელობით სავაჭრო ადგილს აღნიშნავს.

10. ასეთი სახელწოდების სოფელი კლარჯეთშია.

11. ქ. შავშეთის ერთ-ერთი უბანია. უძველესი ფორმაა — “*სამჭელი*”. იგივე “*სამჭედლო*”.

12. ტოპონიმის ამოსავალია ფუძე *ხოხლო/ხოხლა*, რომელსაც აქ ქვიან, ქვალორღიან ადგილს ეძახიან. ფუძეს დართული აქვს უძველესი —*უე* სუფიქსი. *ხოხლევი* იგივე *ხოხლებია*. აღსანიშნავია, რომ ამ სოფლის ერთ-ერთ უბანში სამშენებლო ქვის დიდი მარაგია. ზემო აჭარაში და

შაეშეთ-იმერხევი *ზოხლა* ანუ *ზუხულა სათამაშო* ნაგებობას ჰქვია. ამ სოფელს ზ. ჭიჭინაძე ასახელებს შაეშეთშიც და იმერხევიც, რაც შეცდომაა. სოფელი ზოხლევი იმერხევია.

13. ძველი ფორმა უნდა იყოს *წითლოეთი*, (137, 294), სადაც *წითლოა/წითლა* ძირია, —*ეთ* სუფიქსი. შესაძლოა, რომ იგი ანთროპონიმული სახელი იყოს. მითუმეტეს, რომ აქ დასტურდება გვარსახელი *წითელაძე/წითლოძე*. ე. ი. წითილეთი (წითლოეთი) წითელაძეების სოფელი (თურქ. “წითელოლი”).

14. იგულისხმება *ბჰათა*. ძირი *ბჰა*, —*თა* სუფიქსი.

15. ტოპონიმი წარმოსდგება პურეულის ერთ-ერთი სახეობისაგან, რომელსაც სვილი ჰქვია. სვილი იგივეა, რაც ჭვავი.

16. იგულისხმება სოფ. *ზოხა* *ძ-სა* და *ზ-ს* მონაცვლეობა ნიშანდობლივია ქართული ენის იმერხეულ დიალექტში.

17. სოფელს სახელი შერქმეული აქვს თავისი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით. *ხეწრილი* ვიწრო ხევი გაშენებული სოფელია. ამჟამად ფიქსირდება ფორმა *ხეწრული*.

18. *ბაძვირეთი/ბაზვირეთი* ფლორონიმია. წარმოსდგება სიტყვისაგან *ბაძვი*. პირვანდელი ფორმა ჩანს *ბაძვიერი*, *ბაძვი* → *ბაძვიერი* → *ბაძვიერეთი* → *ბაძვირეთი*. საბას მიხედვით. ბაძვარი არის “ეკლიანი, ჭყორნალი, ბარდნალი” (74, 96).

19. თეთრაკეთის ერთ-ერთი დასახლებული უბანია.

20, 25, 27 — ეს სოფლები ამჟამად ნასოფლარებია.

21, 23, 24 - სოფლები ლივანის ძირი, ზარსანა, გორგოტიხანა შედის კლარჯეთში. ზ. ჭიჭინაძე მათ შეცდომით იმერხევის სოფლების სიაში მოიხსენიებს (137, 294-297).

22. იგულისხმება სოფელი შავთა.

26. მიქელაძეების სოფელი. აქაურია გვარსახელი მიქელაძე. “ტბეთის სულთა მატთანეში” მოხსენიებულია მიქელისძე, მიქლასძე, მიქლაური (92, 415, 527, 540). ამჟამად მიქელეთი დასტურდება გვარსახელად არა სოფელ მიქელეთში, არამედ სოფელ დაბაში (127).

28. იმერხევის რამდენიმე სოფელში ჩვენი საუკუნის II ნახევრამდე იყვნენ ქრისტიანული აღმსარებლობის ადამიანები (127).

29. ქურთების ცხოვრების კვალი შეიმჩნევა საკლდევი რეგიონის ბეგრ სოფელში (ციხისძირი, ტბეთი, ივეთი, ხანთუშეთი). ამჟამად ქურთები შაეშეთში აღარ ცხოვრობენ.

30. იმერხველმა ინფორმატორებმა იმერხვეში ქართული ენის შემონახვის ერთ-ერთ ხელშეწყობ ფაქტორად აჭარასთან მჭიდრო ურთიერთობა დაასახელეს.

31. ეს სახელი ჰქვია სოფელს და მდინარეს, რომელიც მოედინება *ქურდევანის* მთებიდან. ისტორიულად სამწყარი შავშეთის სამხრეთი საზღვარი იყო. ამჟამად ეს სოფელი და ხეობა *არტანუჯში* შედის.

32. ისტორიულად *ნორვილი/ნორვიელი* შავშეთშია (41, 80). ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო იგი კლარჯეთისაკენ უფრო იხრება. ამჟამად შედის *არტანუჯის* რაიონში.

33. რუსეთ-თურქეთის საზღვრის ჩაკეტვის შემდეგ, სოფელ ჯინალის იალაღი დარჩა საქართველოს მხარეს, კერძოდ, ჩირუხნის მთაზე (შუახევის რაიონი).

34. შავშეთ-იმერხვეის სოფლების აღწერილობაში შესულია პატარა სოფლების, ე. წ. *“შეკელების/მაჰალების”* ტოპონიმები. კერძოდ, სოფელ დაბაწერილში შესულია *აგარის, თაუზეთის* გეოგრაფიული სახელები, *მორღელში - საუბუდარის, წეთილეთში - აგარის, დასამობში - ბრილის, ვივიეთის, დავლათის, ნიოლეთის, რაბათის, ფხიკიურის, წყალსიმერში - ბჰათის, შოლტისხევის, ჩიხორში - აგარის, ანდრაწმინდის/არდაწმინდის, თეთრაკეთის, ლიბანის, მჭედრეულის, უბეში - გორგვიეთის, დევაძევის, კოკვიეთის, ჭივიეთის, ხოხლეში - გორგვიეთის, ლომეთის, მესხეთის* ტოპონიმები. სოფლების ტოპონიმთა აღწერილობაში შესულია აგრეთვე საზაფხულო საძოვრების, მთების, იალაღების სახელები, რომლებიც ეკუთვნიან ამა თუ იმ სოფლებს.

35. ეს სოფლები *არტანუჯშია*.

36. აგარა ამჟამად წეთილეთის ერთ-ერთი უბანია. ამიტომაც ტოპონიმთა სისტემატურ აღწერილობაში აგარის ტოპონიმები შეტანილია წეთილეთის გეოგრაფიულ სახელთა ნომენკლატურაში.

37. ტოპონიმთა სისტემატურ აღწერილობაში *შოლტისხევის* გეოგრაფიული სახელები შეტანილია *წყალსიმერის* გეოგრაფიულ სახელებში.

38. შავშეთ-იმერხვეის ტოპონიმური მასალა ადგილებზე გადავამოწმეთ და შევავსეთ პროფ. შუშანა ფუტკარაძესთან ერთად თურქეთში ერთთვიანი სამეცნიერო ექსპედიციის დროს (4.11-29.11. 1998 წ.).

39. აქ *შ* თანხმოვანი გაჩენილი ჩანს. უნდა იყოს *სა-წყავი*, ე.ი. წყავიანი ადგილი. *წყავი* ბუჩქნარი მცენარეა, რომელიც იძლევა ბალზე უფრო მსხვილ ნაყოფს.

40. იგულისხმება ტყე, სადაც ყაყარისათვის ვარგისი ხეებია.

41. უდავოა, რომ ტოპონიმის ფუძეა ზედსართავი სახელი (“პატარა”),
პატარა→პატერა→პატერე→პატერეკი→პატერეკა. პატერეკა ადგილობრივ
ძალაღან პატარა ადგილს ნიშნავს, მიუთითებს ადგილის სიმცირეზე.

42. სოფელი მდებარეობს მდინარე შავშეთისწყლის მარცხენა მხარეს.
ცნობილია აგრეთვე სოფელი ანაკლოა სამეგრელოში, შავი ზღვის
სანაპიროზე. “ხალხური ეტიმოლოგიით ანაკლოა//ანარკოა: ანა (ქალი, დე-
და) - რკანს (კივის). თითქოს დედას (ანას) თურქებმა ქალიშვილი
მოსტაცეს და კვილი ატენა. აქედან მივიღეთ ანარკიანს (→ანაკიანს)//
(103, 51). შავშეთში დასტურდება ამ სახელის შეკვეცილი ფორმა -
ანკლოა.

43. სოფელს წარსულში თავისი მდებარეობის გამო დიდი სტრატე-
გიული მნიშვნელობა ჰქონდა. აქ იყო ციხესიმაგრე, რომელიც აკონტრ-
ოლებდა არტანისაკენ მიმავალ გზას. ამჟამად აქ შეიმჩნევა ციხის მხოლ-
ოდ ნანგრევები. სოფლის სახელწოდებაც აქედან მომდინარეობს: ციხეა-
→ციხია.

44. ათიანის/ატიანის მთა მრავალ მათა შორის გამოჩეულია
თავისი მწვერვალით.

45. არსიანის ქედის ერთ-ერთი უმაღლესი მწვერვალია. იგი მდებარეობს
უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში და მისი სიმაღლე შეადგენს
ზღვის დონიდან 3 104 მეტრს. შდრ.: კარწალო (3428 მ.).

46. კუტალა აქ გავრცელებული მსხლის ერთ-ერთი სახეობაა. აქედან
მიიღო სახელწოდება სოფლის უბანმა. შესაძლოა სახელი უკავშირ-
დებოდეს შტო-გვარ კუტალაძეს რომელიც აქ არ დასტურდება. ნ. მართან
არის “კუტალაძე” და “კუტალაძე” ფორმები (54, 32). კუტალები სათესია
სოფელ ხევწრულში, კუტალაზირი - მანატბაში.

47. ამ უბანში ცხოვრობენ ვარდიძეები. სოფლის უბნის სახელიც
აქედან წარმოსდგება.

48. შავშეთში ხშირად დასტურდება კუჭ ფუძისაგან სუფიქსებით
ნაწარმოები სახელები: კუჭაურა, კუჭენი, კუჭათი, კუჭანთი. ამათგან
კუჭენი სოფელია, დანარჩენი-მიკროტოპონიმების სახელები. ამოსავალი
ჩანს პიროვნული სახელი კუჭა. იგი შეიძლება ზედმეტ სახელადაც
მოვიაზროთ. კუჭა პატარა, ტანდაბალი ადამიანია, შდრ.: გაკუჭა-გაძრაზ-
და-გალოზიანდა.

49. სოფელ ტბეთში დღესაც არის ქვის დიდი საწნახელები. როგორც
ჩანს, თურქების მოსვლამდე აქ საუკეთესო ღვინოს აყენებდნენ. ინფორმა-

ტორებმა აგვიხსნეს, რომ ტბეთს სპეციალური ადგილი ჰქონია ღვინის შესანახად. სოფლის განაპირას მდებარე ადგილს, სადაც ჭურებისა და ქვევრების კვალი დღესაც კარგად ჩანს, *ჭურათი* ჰქვია.

50. მდრ.: *ჩაქე* დაბა ქობულეთის რაიონში. ჩაქე-ელ-თა ორმაგი მაწარმოებლიანი სახელია. ფუძე *ჩაქე* საძიებელია. ადგილზე დასტურდება სხვა ფორმითაც *ჩაქოლთა* (127).

51. მეგრელები ამ სოფლის ერთ-ერთი შტო-გვარის სახელწოდებაა. ინფორმატორთა მიხედვით: “იმერხეში ყველამ იციან მეგრელების *ინადი*” (*სიჯიუტენ-ც.*).

52. ღუნია//ღუნიალი მამაკაცის სახელია. მისი შთამომავლები იწოდებიან უნიალებად. ღ სიტყვის თავში დაკარგულია.

53. *ღარჭვი/ყლარჭვი* იმერხეში ზოგადად ბიჭს ჰქვია. ამ ტოპონიმში იგულისხმება ახალგაზრდებისათვის განკუთვნილი ადგილი: “*სათბელად ღარჭებისთვიან რომ არის ღარჩენილი*” (127).

54. “*გარყილობი/გარყლობი*” გზების გასაყარზე მდებარე დასახლებულ პუნქტს ჰქვია. ცნობილია, სოფელი *გარყილობი* და *გარყილობის* ციხე, რომელიც იმერხევისა და შვეშეთის გზების გასაყარზე მდებარეობს. სოფელი უძველეს წყაროში მოიხსენიება “*გარყილობა*” ფორმით (99, 292), სხვა მასალებში სხვაგვარად ფიქსირდება: *გარყლობ* (143^ა, 106), *გარყილობი* (54, 30). ამჟამად ადგილობრივ მეტყველებაში კი გვხვდება *გარყილობი* ფორმით (127). *გარყლობის ციხე* იხსენიება XI ს-დან (99, 292).

55. ხალხური ეტიმოლოგიით სოფლის სახელი მომდინარეობს შემდეგი შინაარსის ლეგენდისაგან: სოფლის “ჩრდილოეთის მხარეზე, მაღალ გორაზე, ცხოვრობდა და-ძმა. და გამოიქცა სათამაშოდ, ძმა გამოევიდა და დაინახა, რომ და ცეკვაუდა (და *სამობს*). აქედან წარმოსდგა სახელი *დასამობი*”. ასე ახსნა ნიკო მარის ინფორმატორმა სოფლის სახელი (54, 35) იგივე შინაარსის მასალა ჩავიწერეთ ჩვენ სოფელ დასამობში ადგილობრივი მცხოვრებლისაგან: “ერთი გოგო მოუპარვან, აქ ჩამოუყვანიან. სამი თანე ძმა ყოლია გოგოს. თოფებით წამოფისხებიან (უკან გამოდევნებულან -ნ. ც.) - გამოქცევილინა მოკლან, რაზე გააქციე ჩენი დაო. ჩამოიდენ აქა, რომ იმათი და სამობს დუგუნში (ქორწილში -ნ. ც.). ზამა ზმას უთხრა ქი. ესა ჩენი და ზორით (ძალით -ნ. ც.) არ წამოუყვანიანო, თავი დელად (თავისი ნებით -ნ. ც.) სამობს. ასე უთხრეს ამ სოფელს დასამობი”. 25/XI. 1998წ. სოფელი დასამობი. ინფორმატორი ხასან ჯარბიძე (იაშარ), 54 წლის. სოფლის სახელის მეცნიერული ეტიმოლოგია საძიებელია.

56. "თელაურა" თელიან ადგილად მოიაზრება. თელა→თელ-ვე-ი (=თელ-ებ-ი)→თელ-ვე-ური→თელ-ვე-ურ-ა.
57. ტოპონიმის ფუძეა პურეულის სახელი იფქოი, რომელსაც დართული აქვს რთული სუფიქსი -ვე-ურ-//ვე-ულ-, კერძოდ კი მისი შემოკლებული ფორმა -ველ-. ანალოგიური ძირისაა ტოპონიმები იფხრე-ვანი და იფხრანა.
58. თღნარ (←თიზ-ნარ). ფუძისეული ი მოკვეცილია, ხ კი გადაქცეულია ლ დ.
59. ბუხნერ (←ბუხ-ნარ). სუფიქსის ხმოვნითი ნაწილი შეცვლილია: ა→უ.
60. ტოპონიმის ფუძეა მორჩეო რაც სათიბის პირველი გათიბვის შემდეგ ამო-სულ ნორჩ ბაღასს ქვეა. დართული აქვს სუფიქსები: -ნაღა.
61. ფატეანა იგივე ფეტვ(ოვ)ანაა.
62. კოთხო იმერხეულ მეტყველებაში პატარა, ოთხკუთხა ფორმის სხეულის აღმნიშვნელი სახელია. ამ შემთხვევაში მას დართული აქვს მრავლობითის საწარმოებელი სუფიქსი -ვე. კოთხო-ვეი→კოთხ-ვე-ი.
63. ამ ოიკონიმის ამოსავალია რთული სახელი ქვათეთარი. თეთრი ქვა მთის სახელია სოფელ ჩიხორში. ქვათეთარისაგან ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად მიღებულია ქათეთარი, რომელსაც დართული აქვს -ის სუ-ფიქსი. ქვათეთარისი→ქათეთარისი.→ქათეთარისა.
64. იხ. შენიშვნა №48.
65. უნდა იყოს სასირე. სირი ზოგადად ჩიტს ნიშნავს. სა-სილ-ურ-სა-სირ-ე, ე. ი. სა-ჩიტ-ე ადგილი.
66. ტოპონიმი ფლორონიძია. ნაწარმოებია სამკურნალო მცენარისაგან. რომელსაც ნევო ქვეია. დართული აქვს სა - თავსართი და - მათი ბოლოსართები. სა-ნევე-თ-თი-სა-ნევე-უ-თ-ი-სა-ნევე-უ-თ-ი.
67. ფისა წებოვანი ნივთიერებაა, რომელიც ჩნდება წიწვოვანი მცენარეების ქერქზე. საფისეთი კი ის ადგილია, სადაც იყო წიწვნარი ტყე. რომელიც ამჟამად გაჩეხილია, სახელი კი შემორჩენილია.
68. ადგილის უძველესი სახელი უნდა იყოს საეგარეთი.
69. საჩილა მიღებულია საჩრდილა ფორმისაგან. ფუძეში ჩაგარდნილია რდ ბგერათკომპლექსი. საჩილა/საჩრდილა ჩრდილიანი ადგილია.
70. შავშეთ-იმერხეუმე ჩვენ მიერ ადგილზე მოპოვებული მასალის მიხედვით ნაფუზარი გეოგრაფიული ადგილის სახელად დასტურდება ცხრავერ (იხ. დანართი V).
71. ტოპონიმის ამოსავალი ფუძეა ომ-ი. ნამუარი ნაომარ ადგილს ნიშნავს. სახელი ნაწარმოებია ნა-ვე-არ- პრეფიქს-სუფიქსებით: ნა-ომ-ვე-

არ-ი→ნა-ოზ-(ე)ე-არი→ნა-ოზ-უ-არ-ი ფუძისეული თავკიდური ო ხმოვნის მოკვეცის შემდეგ მიიღება ნა-შ-უ-არ-ი

72. ტოპონიმის ფუძეა ბუჯი, რაც იმერხეულ დიალექტში ჰორს, უფრო ზუსტად ჰაროძას ნიშნავს. ფუძის ბოლოკიდური ე გაჩენილია. ფუძეს დართული აქვს ნა- — პრეფიქსი და — არ-ა-თ- სუფიქსები. ნაბუჯკარათს უპირობო, ფიცის გამტეხ პიროვნებაზე იტყვიან. სხვა მნიშვნელობით ბუ-კი მცენარეა. შღრ. ბუჯნარი სოფელი ქობულეთის რაიონში.

73. დიდველი ყველაზე ხშირად დასტურდება შავშეთ-იმერხევის თხზულ გეოგრაფიულ სახელებში (იხ. დანართი VI).

74. წყალსიბერი არის წყალს იმიერი ანუ წყალს იქითა მხარე. “წყალი”-ად აქ იმერხევისწყალი იგულისხმება. თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო წყალს იმიერი მამული, სოფელი. საზღვრული წვერი (მამული, სოფელი...) დაკარგულია. წყალსიბერი იმერხევის ერთ-ერთი დიდი და მნიშვნელოვანი სოფელია. ამ ბოლო პერიოდამდე იგი იმერხევის სამხარეო ადმინისტრაციული ცენტრი იყო. ამჟამად სამხარეო მმართველობა გადატანილია სოფელ დიოძანში (Meydancik - თურქული სახელი).

75. ინფორმატორთა ცნობით, ადგილის სახელია ტურის საკლავი. თავკიდური ტ დაკარგულია. ამ მიდამოებში “ზველად გლეხი და ტურდები ყოფილან ბევრად და საქონელი ენჩოდი (უფრო ხშირად — ნ.ც.) აქედან საღ-სალამათი ვერ მოდიოდნენ სახში. იმითეინ ებნევიან ურისაკლავ” (127).

76. ნიკო მარმა ეს ტოპონიმი დააფიქსირა ტურებში, ტურებ-უჯეთის გზაზე. ორი ფორმით “ქლისაფინავი” და “ქლისაფრინავი”. ამჟამად ეს სახელი სოფ. ტურების ტოპონიმურ აღწერილობაში არ ჩანს. ყოველ შემთხვევაში ჩვენ ორჯერ ვიყავით სოფ. ტურებში და შესაძლებლობის მიხედვით დაწვრილებით აღეწერეთ სოფლის ტოპონიმები. “ქლისაფრინავი” დაეაფიქსირეთ სოფელ სვირვეანში. ვფიქრობთ, ეს იგივე ტოპონიმია, რაც ნ. მარმა აღნიშნა, ოღონდ არა სვირვეანში, არამედ ტურებში. შღრ.: “დედაძრის საფრინავი” აჭარაში, ხულოს რ-ნი (86).

77. ნიოლეთი ადრე ცალკე სოფლის სახელად მოიხსენიება. ნ. მარმა ადგილზე “ნიალეთი” და “ნიალიძე” დაადასტურა (54, 79). ამჟამად ადგილზე გვხვდება ნიოლეთი და არა ცალკე სოფელი, არამედ როგორც სოფელ დასამობის ერთ-ერთი უბანი. ეს სოფელი მაინდა გიორგი ლეონიძეს თავის წინაპართა სამკვიდროდ (48). ლეონიძეები ცხოვრობენ აჭარაშიც (სოფ. ერგე, ხელვაჩაურის რ-ნი).

78. მცენარეთა ლათინური სახელწოდებანი და ქართული განმარტებები ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში და მოყვანილია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან (100) და ა. მაყაშვილის *“მოტანიკური ლექსიკონიდან”* (62).

79. იხ. შენიშვნა № 46.

80. *“წერნავი” – “საღებავი”* – ასე განმარტავს ნ. მარი (54, 78, შენიშვნა). წერნავი კლდის ძირას წითელი ფერის თიხიანი მიწაა, რომელსაც სხვადასხვა დანიშნულებისათვის იყენებენ. თურქულად ასეთ ადგილს *ბოჯალი* ჰქვია. თურქ. boyali *“საღებავი”*. შდრ.: *საწერნაქე* (86, 94).

81. *“პაწა ღელეზე გადებულ დევირმან (წისქვილს – ნ. ც.) ენჯოლი (ყველაზე მეტად – ნ. ც.) ბევრი ბუჭაია”*.

82. ამ ტყეში, ინფორმატორების ცნობით, განცალკევებით არის მალღობზე ბუჩქნარი, სადაც კურდღლები ბინადრობენ. ადრე ამ ბორცვს *კურდღლის ბორცვი* ერქვა. შემდეგ იგი *ტაეშან თეფუდ* გადაიქცა. თურქ. tavşan *“კურდღელი”*; tepe *“შეკერვალი, წვერი, ბორცვი”*.

83. სოფლის უბნის სახელი მომდინარეობს პიროვნულ სახელ *შიშლიასგან*, რომელსაც ეს ზედმეტი სახელი დაარქვეს სოფლებმა სულ სიღარიბეზე წუწუნის გამო (127).

84. ძველად აქ მხოლოდ *სოფ. აბჯღაძის* მცხოვრებთა სათესები იყო. იქ არავინ ცხოვრობდა, ადგილი ცარიელი, თავისუფალი იყო. (ხოჭ თურქ. *“ცარიელი”*). შემდეგ ახალდაბიდან მოსახლეობის ნაწილი გადავიდა და შეიქმნა აქ სოფლის უბანი, რომელსაც დაერქვა ეს სახელი.

ქართულ ნიადაგზე ნაფარმოები გეობრაჟიული სახელების თურქულ
სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმებთან რაოდენობრივი
შეფარდების სქემა

№	ტოპონიმთა წარმოშობა	ტოპონიმთა რაოდენობა	%
1	ქართულ ნიადაგზე ნაწარმოები ტოპონიმები	1 535	71,7
2	თურქული სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმები	605	28,3
	სულ	2 140	100

ქართულ ნადაგზე ნაწარმოებ ტოპონიმთა
სტრუქტურის სქემა

№	ტოპონიმთა წარმოების ტიპი	ტოპონიმთა რაოდენობა	%
1	2	3	4
1	მარტივი, უაფიქსო სახელები	85	5,51
2	აფიქსებით ნაწარმოები სახელები	825	53,75
	ა) პრეფიქსიანი	25	1,63
	სა -	11	0,72
	ნა -	14	0,91
	ბ) სუფიქსიანი	614	40
	--- ა	25	1,63
	--- ე	3	0,20
	--- ია	13	0,85
	--- იან-	13	0,85
	--- ი-ენ-თ- (// ი-ენ-თ-ლ-ებ-)	21	1,37
	--- ი-ეთ-	35	2,28
	--- ეთ-	47	3,06
	--- თი-ი-	48	3,13
	--- ა-თ-; --- ა-თ-ა-	104	6,78
	--- აღ-; --- აღ-ა	4	0,26
	--- თა	17	1,11
	--- ძე	19	1,24
	--- ებ-	33	2,15
	--- ობ-// ობ-ა	10	0,65
	--- უან-// უან-თ-	8	0,52
	--- ვე-// ვე-ურ-თ-	4	0,26
	--- ურ-(//ულ-); --- ურ-ა(//ულ-ა)	54	3,52
	--- ა-ურ-ა (//ა-ულ-ა)	45	2,93
	--- ოურ- (//ოულ-); --- ოურ-ა (//ოულ-ა)	8	0,52
	--- ი-ურ (//ი-ულ-)	6	0,38
	--- ვერ (//ი-ველ-); --- ვერ-ა (//ი-ველ-ა)	29	1,89
	--- ელ-, ი-ელ-	28	1,82
	--- ო	6	0,38
	--- ნარ - (//ნალ), --- ნარ-ა (//ნალ-ა)	20	1,30
	--- ოვან- // ოვან-ა	9	0,59
	--- ყვან-	3	0,20
	--- ოხ-, --- ენ-	2	0,13
	გ) პრეფიქს-სუფიქსიანი	186	12,12
	სა - - - ო	13	0,85
	სა - - - ე	23	1,5

1	2	3	4
	სა - - - ია	15	0,98
	სა - - - ეთ-	12	0,78
	სა - - - ურ- (//სა - - - ულ-)	8	0,52
	სა - - - ურ-ა (//სა - - - ულ-ა)	5	0,32
	სა - - - ა	8	0,52
	სა - - - ელ, სა - - - ელ-ა	7	0,47
	სა - - - არ-, სა - - - არ-ა	8	0,52
	სა - - - აე-	3	0,20
	სა - - - ი-ენთ-, სა - - - ი-ეთ-	4	0,26
	ნა - - - ეე-	35	2,28
	ნა - - - არ- (//ნა - - - ალ-)	19	1,24
	ნა - - - არ-ა (//ნა - - - ალ-ა)	3	0,20
	ნა - - - ებ-	4	0,26
	ნა - - - აე-	4	0,26
	ნა - - - ულ-ო	2	0,13
	ნა - - - აე-ა-თ-ი, ნა - - - არ-აე-ა-თ-ი	4	0,26
	ნა - - - ა, ნა - - - ურ-ა (//ნა - - - ულ-ა)	2	0,13
	ნა - - - ეულ-, ნა - - - ეულ-ა	2	0,13
	ნა - - - ი-ეთ-	1	0,06
	ნა - - - ელ-	1	0,06
	ნა - - - ეთ-, ნა - - - ი-ეთ-	2	0,13
	ნა - - - ათ	1	0,06
3	სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები:	625	40,71
	ა) არსებითი სახელი+არსებითი სახელი	52	3,32
	ბ) არსებითი სახელი+შედსართავი სახელი	10	0,65
	გ) შედსართავი სახელი+არსებითი სახელი	64	4,17
	დ) მზნიმედა+არსებითი სახელი	33	2,15
	ე) არსებითი სახელი+მზნიმედა	27	1,76
	ვ) სახელმზნა, დანიმზლებისა და წინავეთარების სახელი + არსებითი სახელი	18	1,17
	ზ) არსებითი სახელი+სახელმზნა	16	1,04
	თ) რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად	13	0,85
	ი) თანდებულების მონაწილეობით გაფორმებული ტოპონიმები	4	0,26
	კ) კოპულატიური და ფუძის გაორკეცებით გაფორმებული ტოპონიმები	13	0,85
	ლ) სამ და მეტყუდიანი ტოპონიმები	23	1,50
	მ) სხვა სახის სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები	352	22,93
	სულ	1 535	100

შაჟუშთ-თეარხეჟის მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები
(ცალკეული სოფლების მიხედვით)

(1990 წლის მონაცემებით)

№	სოფლის სახელწოდება		თურქული სახელწოდების მნიშვნელობა	მოსახლეობის რაოდენობა
	ქართული	თურქული		
1	2	3	4	5
1	ანკლით	Dallamaz	ტოტმოუშტერელი	335
2	ახილდობა	Tepeköy	ბორეიანი სოფელი	1226
3	ბაზტარეთი	Maden	შიდანი	453
4	ბაღენა	Kurazlı	ბაღენა	755
5	ტარყილობი	Goraklı	უწეიარი	667
6	ტურნითელი	Susuz	უწყლო	304
7	დიბა	Demirci	მჭედელი	212
8	დიბაკეთლი	Yazar	ძველი მცხოვრები	188
9	დიბაწერლი	Mefeli	ტყიანი	648
10	დისამობი	Dereci	ხეობის შიგნით	477
11	დიობანი	Meydancık	მიტარა მოედანი	838
12	ენთა	Elmalı	ვიშნაღენი	200
13	ეული	Cımdüzü	სიჯართო მინდორი	642
14	ვერხეინლი	Karaağac	შავი ხე	552
15	მაქეთი	Yağlı	მოსაღიანი	301
16	მენდება	Arpa	ქერიანი	448
17	მიოსი	Tepebaşı	შთსწერი	230
18	თურმანბე	Kayabaşı	კლდისწერი	159
19	ივეთი	Mislik	სიმინდოენი	338
20	თუხრელი	Teşekpır	ქეისიდი	651
21	კარიბთი	Seyliça	დიბთელი	151
22	კუჭინი	Kosabey	ქოსა ბატონი	737
23	მიმანელასი	Yavuzköy	დიუნდობელას სოფელი	1081
24	მერია	Veliköy	დიდკულოენის სოფელი	768
25	მიქელეთი	Çermik	იბანი	178
26	მოქეთა	Savaş	ბრძოლა	748
27	მორახობი	Yamaçlı	კლდეეთი	349
28	მორღელი	Kurudere	მშრალი ხევი	407
29	მუხობანი	Üzümlü	ვიზიანი	351
30	ოქრობატეთი	Köprüsü	ხიდიანი	238
31	სათაჟლას	Otluca	ბაღახოენი	242
32	სათლელი	Soğanlı	ბაღენი	689

1	2	3	4	5
33	სათლელ-რაბათი	Yemkoy	ახალსოფელი	3967
34	სამჯელი	Armutsu	მსხლნარი	468
35	სეირეანი	Dutlu	ბეონარი	783
36	სოფორო	Düzenli	ვაკე ბაკალი	418
37	სინკოთი	Küplüce	ქვევრები	383
38	სირა-სინკოთი	Çayağzı	მდინარის პარი	441
39	სულსი მეფა	Yukan Köyü	მეფა ცხვრბანი სოფელი	309
40	სულსი ქვედა	Aşağı Köyü	ქვედა ცხვრბანი სოფელი	270
41	სხლოზანი	Pınar	წყაროზანი	1590
42	ტბეთი	Cevizli	ნეგეზანი	1138
43	უბე	Oba	დასახელებული ბაკალი	220
44	უსტამისი	Eskale	ძველი ციხე	1269
45	ქოთეთრისი	Kareli	კირბანი	1193
46	ყირალა	Demirkapı	რკინისკარი	191
47	შეშეთი	Şenköy	მშენებრი სოფელი	236
48	შეშეთი	Karaköy	შავი სოფელი	284
49	ჩართულეთი	Çamlıca	ფიჭვნარი	254
50	ჩიქელთი	Şenocak	მშენებრი კერა	379
51	ჩიფთლიგი	Çiftlik	მამული	435
52	ჩიხუტა	Akdamlı	თეთრი წვეთი	464
53	ჩიხისხევი	Yarıklı	დამწყურბანი	1131
54	ჩიხორი	Çukur	ტფობი	703
55	ციხი	Yoncalı	იონჯიანი	616
56	ციხისძირი	Kayadibi	კლდისძირი	669
57	წუთილეთი	Etili	ქლაიეზანი	525
58	წეწილერი	Ziret	ზირეთი	394
59	წითეთი	Atalar	წინაპართა სოფელი	195
60	წორწელი	Çavdarlı	ჭვბიზანი	382
61	წყალსიმერი	Bahtlı	თეზიანი	870
62	ჭუარები	Şalçı	შალის მჭაროველი	491
63	ხანთუშეთი	Hanlı	სადგომი	642
64	ხეწრული	Çağlayan	ჩანჩქერი	390
65	ხოხლევი	Çağlıyınar	მოჩუხჩუხე წყალი	214
65	ჯარბათი	Köprüyaka	ხიდისყერი	255
67	ჯინბლი	Ilıca	წყალთბლი	795

* სათლელ-რაბათი ქ. შავშეთის ცენტრალური უბანია

მოსახლეობა. შარბოგბ

ართეინის ეოლაეთის მოსახლეობის რაოდენობრივი მარევენებლები და ფართობი ცალკეული რაიონების მიხედვით შემდეგია:

№	რაიონი	მოსახლეობა	ფართობი
1	ისეფელის რაიონი	39 692	2 327 კვ. კმ.
2	მავშეთის რაიონი	38 558	1 317 კვ. კმ.
3	ართეინის რაიონი	32 220	1 052 კვ. კმ.
4	ბორჩხის რაიონი	32 220	1 168 კვ. კმ.
5	ხოფის რაიონი	31 464	289 კვ. კმ.
6	არტანუჯის რაიონი	19 875	969 კვ. კმ.
7	არხაეის რაიონი	19 016	314 კვ. კმ.
8	მერღელის რაიონი	13 222	212 კვ. კმ.
	სულ	226 267	

შაგჟით-მეგრეის მოსახლეობის რაოდენობრივი მარევენებლები ცალკეული წლების მიხედვით

წლები	ქალაქის მოსახლეობა	სოფლის მოსახლეობა	სულ
1927			28 354
1935	669	33 368	34 037
1940	507	33 650	34 157
1945	537	35 993	36 530
1950	1 681	39 387	41 068
1955	1 506	42 582	44 088
1960	1 748	45 954	47 702
1965	2 301	46 616	48 917
1970	3 376	45 077	48 453
1975	3 078	42 612	45 690
1980	4 060	41 164	45 224
1985	5 124	33 434	38 558

ბანაიორუბაჲ სახელთა შუბარღუბითი სისჴირა

№	განშორუბაღი სახელუბი	რაოდენობა
1	2	3
1	მარტივი სახელუბი	
	ახო	6
	ეაკე, კორხი, ჴოჴე, ჴვარი	4
	ვენახი, ლელე, ჴანჴახი	3
	არსიანი, ბრიღი, ვანი, შერე, წალკოღი, წიახტი	2
2	აჴიჴსებით ნაწარმოები სახელუბი	
ა)	პრეჴიჴსებით ნაწარმოები სახელუბი	
	ნაკაჴი, ნაჴლატი	4
	ნაგუთნი, სასვენნი, სახაღი	2
ბ)	სუჴიჴსებით ნაწარმოები სახელუბი	
	ბგელა	6
	ჩაკიღელა	5
	ჴონა, კარეთი, ჴალათი, აეაზანათი, ჴალები	4
	სარგელა, კოკოღა, გუერღათი, კოთელა, გომთი, ბუჴათი, ჴელათი, ნისღათა, წითლობი, ხერთვისი, ლელეანა	3
	ქელა, ხევა, ველა, ჴუნგა, ბუჴე, ვაკია, ჴაია, კენჴიანი, ჴომიენთი, ასამბიეთი, არჴიეთი, უკანეთი, ბელეშეთი, თეთრობეთი, მიჴელეთი, ჴაერიეთი, ვაკეთი, ლაშეთი, ლუშათი, ვანათი, ველათი, ჴელათი, კოლოთათი, მორჩენაღათი, საბგელათი, ჴერღათი, ჴულათათი, ჴარაჴათი, შარაგათი, ვანთა, წყაროები, ჴუარები, თეთროჴი, ხეობა, კაკაბჴერი, არჴნაღი, ვერხენაღი, კოგაკნარი, სხანარი, ბაღეანა	2
გ)	პრეჴიჴს-სუჴიჴსებით ნაწარმოები სახელუბი	
	ნაჴუზარი	9
	საბაღური	6
	ნაჴურნევი, ნასახლევი, ნაჴეარევი	4
	სანაღირო, საბუღარა, ნაჴუზრები	3
	სამარილო, სამერცხლე, საბუზანკლე, საქორია, საბურთია, საღებეთი, სახბუეთი, სამღერელი, სამეჴელი, ნაგბევი, საიღევი, ნაღარევი, ნაგუსაღი, ნასეიღაეთი	2

1	2	3
3	თხზული ტოპონიმები	
	დიღეელი	5
	დიღღელე, ცივი წყარო, პირდაპირი	4
	დიღახო, ზეღეაკე, ურისაკლავი, აღმა-დაღმა	3
	აღოფანა, ბერიახო, ელიაწმინდა, არღიაწმინდა, დიდმერე, დიობანი, ააწა ღელე, პატარა წუერი, გაღმა ყანა, გაღმა ჭალა, ზემოხანი, უკან ჭალა, ქომოთა, შუაგზა, ეაკიბოლო. ველი-ბოლო, ლექთუკანაჟ, ციხისძირი, დამპალწყარო, ბრაგი-ბრუგა, დიდგულიხევი, დიდალი ხეუ	2
4	ინდიკატორი	
	წყარო (წყალი, წყაროთი)	62
	ყანა (ყანები)	48
	ღელე (ღელეები)	44
	ხეი/ჯეი	37
	თაგი, თაგა (თაგები)	35
	სერი (სერები)	21
	ძირი/შირი, ძირა/შირა	21
	ჭალა (ჭალათი, ჭალები)	20
	კარი (კარა, კარები)	17
	წერი (წური/წურები)	9
	კლდე/კილდე, ახო (ახოები/ახუები), ტყე	11
	ვაკე	10
	ქელი (ქეი, ქელა)	7
	წმინდა	8
	ელი (ელთი)	6
	ბოლო (ბოლოთი), ფერდი	5
	გზა (გზები), პირი (პირა), საფლავი, მთა, ხიდი	4
	ტბა, ჯვარი/ჯუარი	3
	დაბა, დარე, თუალი, მერე, რე, ქვაბი, ციხე	2

განმეორებად სახელოთა შუთარღებოთო სოსეშიტი

№	განმეორებადი სახელები	რაოდენობა
1	2	3
1	მარტივი სახელები	
	ახო	6
	ეაკე, კორხი, ჭოჭე, ჯვარი	4
	ვენახი, ლელე, ჰანჭახი	3
	არსიანი, ბრილი, ვანი, მერე, წალკოტი, წიახტი	2
2	აფიქსებით ნაწარმოები სახელები	
ა)	პრეფიქსებით ნაწარმოები სახელები	
	ნაკაფი, ნაფლატი	4
	ნაგუთნი, სასენი, სახალი	2
ბ)	სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები	
	გბელა	6
	ჩაკიდულა	5
	ფონა, კარეთი, ჰალათი, ავაზანათი, ჰალეხი	4
	სარტყელა, კოკოლა, გვერდათ, კოთელა, გომთ, ბუჭათი, ქელათი, ნისლათა, წითლობი, ხერთვისი, ლელენა	3
	ქელა, ხევა, ველა, ჰუნგა, ბუჭე, ვაკია, ჰაია, კენჭიანი, ქომინთი, ასამბიეთი, არყიეთი, უკანეთი, ბელემეთი, თეთრობეთი, მიქელეთი, ჯაყრიეთი, ვაკეთი, ლამეთი, ღუმათი, ეანათი, ველათი, ბელათი, კოლოთათი, მორჩენალათი, საბმელათი, ფერდათი, ფულათათი, ქარაფათი, მარაგათი, ვანთა, წყაროები, ჯვარები, თეთროფი, ხეობა, კაკაბაერი, არყნალი, ვერხენალი, კოტაკნარი, სალნარი, ბალენა	2
გ)	პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები	
	ნაფუბარი	9
	საბადური	6
	ნაფურნევი, ნასახლევი, საჯვარევი	4
	სანადირო, საბუღარა, ნაფუბრები	3
	სამარილო, სამერცხლე, საბუზასკლე, საქორია, საბურთია, საღებეთი, სახბეთი, სამღერელი, სამეპელი, ნაგბევი, საილევი, ნალარევი, ნატუსალა, ნასელიაეთი	2

1	2	3
3	თხზული ტოპონიმები	
	დიდელი	5
	დიდელე, ცივი წყარო, პირდაპირი	4
	დიდასო, ზედუაკე, ურისაკლავი, აღმა-დაღმა	3
	დოდოყანა, ბერიახო, ელიაწმინდა, არდიაწმინდა, დიდმერე, დიობანი, პაწა ლეღე, პატარა წუერი, გაღმა ყანა, გაღმა ჭალა, ზემობანი, უკან ჭალა, ქომოთა, შუაგზა, ეაკობლო, ველი-ბოლო, ლექუეკანაჟ, ციხისძირი, დამპალწყარო, ბრაგი-ბრუგა, დიდგულიხევი, დიდალი ხევი	2
4	ინდიკატორი	
	წყარო (წყალი, წყაროთი)	62
	ყანა (ყანები)	48
	ლეღე (ლეღეები)	44
	ხევი/ჯევი	37
	თაღი, თაღა (თაღები)	35
	სერი (სერები)	21
	ძირი/ზირი, ძირა/ზირა	21
	ჭალა (ჭალათი, ჭალები)	20
	კარი (კარა, კარები)	17
	წერი (წერი/წერები)	9
	კლდე/კილდე, ახო (ახოები/ახუები). ტყე	11
	ეაკე	10
	ქელი (ქელი, ქელა)	7
	წმინდა	8
	ველი (ველთი)	6
	ბოლო (ბოლოთი), ფერდი	5
	გზა (გზები), პირი (პირა), საფლავე, მთა, ხიდი	4
	ტბა, ჯვარი/ჯუარი	3
	დაბა, დარე, თუალი, შერე, რე, ქვაბი, ციხე	2

საგუგუთ-იამურჩიჩის ტოტოინიშეგე ვარეოვაველტობს მიხედვით
(რაოდენობრივი მაჩვენებლები ცალკეული სოფლების შესყავით)

№	სოფლის ქართული სახელი	თურქული სახელი	ქართული ტოპონიმი	თურქული ტოპონიმი	ქართულ- თურქული ტოპონიმი	მანერი ტოპონიმი	უცნობი ტოპონიმი	სულ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	აქლია	Dalkmaz	6	5	4	3	3	18
2	ახალდაბა	Tepköy	27	12	8	1	16	64
3	ბამგირეთი	Maden	47	1	4	1	3	56
4	ბაღვაწა	Kızılı	2	16	7	1	1	27
5	ჭურნითელი	Susuz	5	10	4		2	21
6	დაბა	Demirci	33		5		7	45
7	დაბაკეთილი	Yasar		8	4		1	13
8	დაბაწურთილი	Meşeli	62	35	19	1	32	149
9	დასამობა	Dereti	54		3	2	8	67
10	დათობანი	Meydanlık	35		3		3	41
11	ეძინა	Elmalı	6	22	10		7	45
12	ეფლი	Çaldıran	15	17	3	2	3	40
13	ჭურჩვინელი	Karaağac	9	13	7	1	6	36
14	მაქეთი	Yeşil	83		1	1	9	94
15	მუნღაბა	Arpalı	14	26	13		10	63
16	ბაოსი	Tepbaşı	42		4		4	50
17	ფეთი	Misiri	57		10	1	3	71
18	ფხვრეველი	Taşköprü	81	1	12		4	98
19	კარბეთი	Saylıca	37	6		1	5	49
20	კაჭვანი	Kosabey	28	24	4		10	66

1	2	3	4	5	6	7	8	9
21	მამნღასი	Yevazkoy	33	31	9		7	80
22	მეხელეთი	Çermak	22	2	6			30
23	მოქეთი	Savaş	10	12	6		8	36
24	მორღული	Karadere	16	20	6		14	56
25	ოქროსბეთი	Kaynarık	9	5	3	1	4	22
26	სადაღა-რჩხობი	Yeniköy	3	6	3		1	13
27	სეარენახი	Dutlu	68	4	12	1	13	98
28	სოფარი	Düzarık	7	9	10		4	30
29	სანკოთი	Kupluce	23	10	14		5	52
30	სულასი ბეზი	Yukarı Köyü	6	13	5	1	6	31
31	სულასი ბედი	Aşağı Köyü	9	8		1	1	19
32	სხაღობანი	Fırat	28	39	17		13	97
33	ტბეთი	Çavuş	44	47	14	1	9	115
34	უბე	Oba	63	1	4	3	6	77
35	ქოთორასი	Kareçin	12	11	10		5	38
36	ვარაღი	Demirkaya	10	7	6		4	27
37	შეფხი	Şenköy	8	10	10		6	34
38	შეფხი	Karaköy	4	44	3		5	56
39	მართულეთი	Çanaka	13	25	4	1	6	49
40	მეჭულთი	Şenocak	21		2	1	2	26
41	ჩაბარი	Çukur	51		1	1	1	54
42	ყობო	Yönice	19	2	11		3	35
43	კობასარი	Kuyudibi	6	14	9		1	30
44	წეთალეთი	Enlik	113	5	11	1	6	136
45	წითლეთი	Aktaş	22	9	4		2	37
46	წყალსაფარი	Dalış	90	4	13		4	111
47	ჭურჭები	Sarı	29	12	5	2	5	53
48	ხანთუშეთი	Hanlı	14	36	12		10	72
49	ხეწარული	Çağlayan	62	2	6		6	76
50	ხონაჯი	Çeşneli	34	1	4		3	39
51	ქანალი	Ilıc	21	19		1	5	65
52	მანაბა	Yedigöller	43		1		1	45
53	მარბაბეთი	Yedigöller	62	1	1		1	66

მანატა და მანხატეთი ისტორიულად დამოუკიდებელი სოფლები იყვნენ. 30-იანი წლებიდან თურქული ადმინისტრაციული დაყოფით კი სოფელ წეთალეთს შეუერთეს. ამჟამად ორივე გამოყოფილი წეთალეთს და სოფლის სტატუსი მიიღო, დაარქვეს თურქული ხანელი იემილჯე, თურქ. "Yedigöller" (150, 257). ასევე სოფ. სეირევანს გამოყოფილია ხანელი, ოთხკოლდე და ენოდა სეზელი, თურქ. "Seyvan" (150, 237).

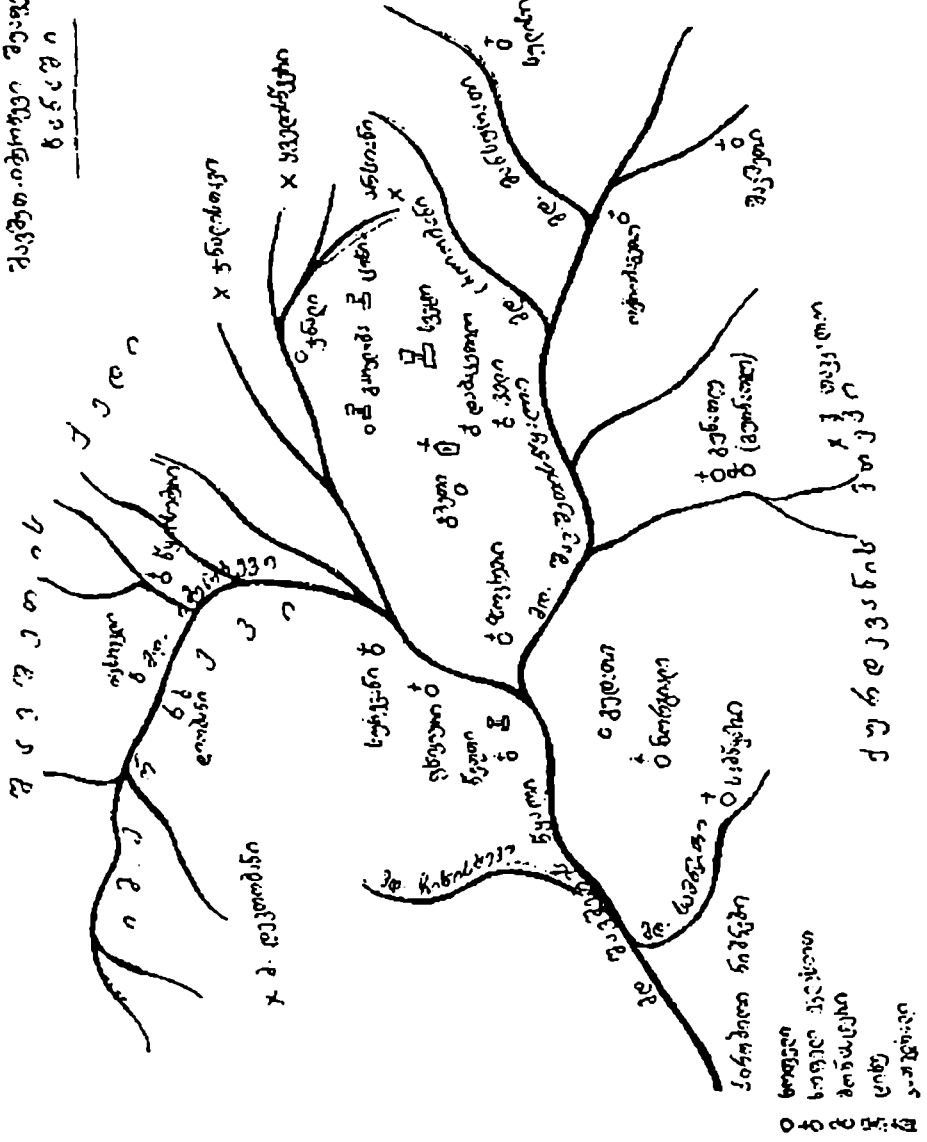
ჩვენი ინფორმაციები

N	სახელი, მამის სახელი, გვარი	ასაკი	საქმიანობა	საეზოვებელი ადგილი (სოფელი, მხარე)
1	2	3	4	5
1	ხანიფე ოსკარი (კახაბძე)	32 წ.		მამანელისი (შავშეთი)
2	თებელ ნურეთინის ძე ილიძე	39 წ.		ჭოთეთისი (შავშეთი)
3	იმდათ ილიას ძე აიღებირ			ციხია (შავშეთი)
4	ზულფიქარ ნურედას ძე ყაზაჯი	38 წ.		ეერხინალი (შავშეთი)
5	ჰაფით აჰმედის ძე ენიშ			შაჰთა (შავშეთი)
6	ზეჟი ფეზლის ძე ყოშარ	47 წ.		ზენდაბა (შავშეთი)
7	ზაფერ მუღლაბეგის ძე ჭოსა			ხანთუშეთი (შავშეთი)
8	ქერემ ჩელინყაია (მუზლაძე)	52 წ.	მასწავლებელი	ზაქეთი (იმერხევი)
9	მუჰთაზ თემიზ (ფაშჩიძე)	45 წ.	მასწავლებელი	კარავთი (შავშეთი)
10	სულეიმან ჩელიკი			ჭუარები (შავშეთი)
11	აიშე ჩელიკი			ჭუარები (შავშეთი)
12	ფაჰრეთი ქარახალთუნ	42 წ.		ახალდაბა (შავშეთი)
13	მეჰმედ ყაზაჯი	72 წ.	პენსიონერი, მასწავლებელი	სათლულ-რამათი (შავშეთი)
14	სულათინ ჩერმეჟი (მელიქიშვილი)	67 წ.	პენსიონერი, მასწავლებელი	სვირევანი (იმერხევი)
15	ნაზიმ ყაიალიძი	48 წ.	აგრონომი	სვირევანი (იმერხევი)
16	მუსტაფა დემირ	76 წ.	პენსიონერი	ანკლას (შავშეთი)
17	სულათინ დემირ	52 წ.	მეურნე	დაბა (იმერხევი)
18	მიქაილ თექეშვიძე	27 წ.	მეტყვევე	დიობანი (იმერხევი)
19	ახმედ ბუღბუღი (თელირაძე)	70 წ.		ხეცწრული (იმერხევი)
20	თელათ ნაფიზის ძე დემირალ	36 წ.		ენასა (შავშეთი)
21	ბაირამ აღის ძე აქდემირ	68 წ.		მოქეთა (შავშეთი)
22	როოსაღლეთ ნურბათის ძე იზნი	44 წ.		მორღელი (შავშეთი)
23	თურგაი შენიზილი (ხიმშიაშვილი)	33 წ.	ბიბლიოთეკარი	სათლულ-რამათი (შავშეთი)
24	ალი ილდირიმ (მიქლაძე)	65 წ.	მეტყვევე-ბუხსალტერი	ხეცწრული (იმერხევი)
25	ფეიზალ ჩელიკი	71 წ.	სოფლის გამგებელი	კუჭჩნი (შავშეთი)
26	დურსუნ ოზდევე	60 წ.	პენსიონერი, მასწავლებელი	წითვეთი (შავშეთი)
27	ოქესელ გეჩეჯი (ვარდიძე)	29 წ.	მეტყვევე	წითილეთი (იმერხევი)
28	ილმაზ აქალთუნ (მუზლაძე)	52 წ.		წითილეთი (იმერხევი)
29	მეღულე ინან		სასულიერო პირი	დოღისყანა (კლარჯეთი)
30	აჰმედ უზთურქი	57 წ.		მერთა (კლარჯეთი)
31	საი ილმაზ	32 წ.	მეურნე	ფორტა (კლარჯეთი)

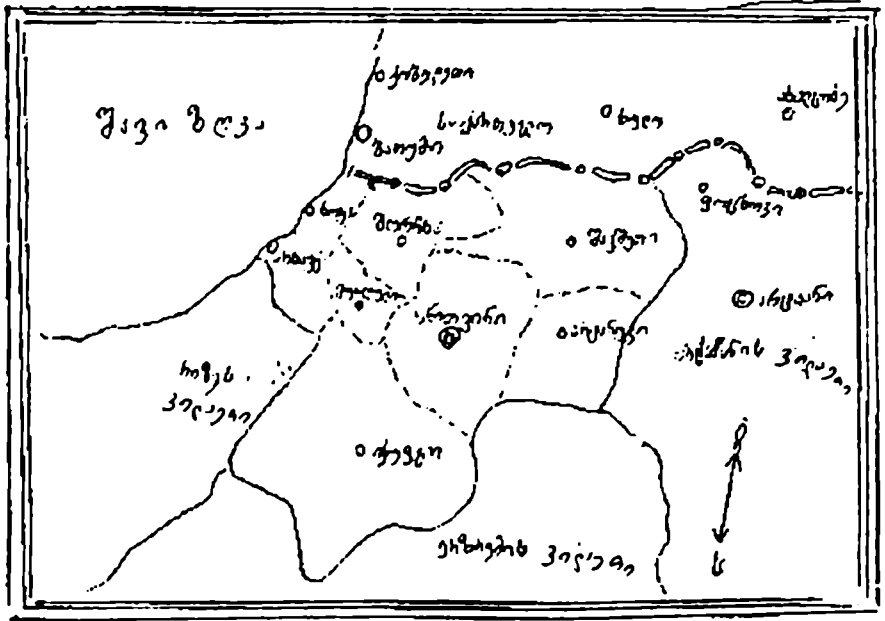

1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

არტვივის რაიონი

საბურთაოს რაიონის ნიშნები

- საბურთაოს მუნიციპალიტეტის საზღვარი
- მდ. საბურთაოს მდ.
- - - საბურთაოს მუნიციპალიტეტის საზღვარი
- ⊙ საბურთაოს მუნიციპალიტეტის ცენტრი
- საბურთაოს მუნიციპალიტეტის სოფელი

ТОПОНИМИЯ ШАВШЕТ-ИМЕРХЕВИ

Резюме

Шавшет-Имерхеви, одна из интереснейших исторических областей Юго-Западной Грузии, насчитывает несколько десятков больших и малых селений.

Основной фонд шавшет-имерхевской топонимии грузинский. Хронологически можно выделить три слоя: а) древние (древнейшие); б) средние; в) новые (новейшие). С точки зрения структуры имеются: 1. Топонимы с простой основой. 2. Аффиксальные. 3. Сложные наименования.

Простые имена занимают значительное место в шавшет-имерхевской топонимике. В номенклатуре географических имен они сохраняют древнейшую форму, редко подвержены корневым изменениям и передают интересную информацию о древнейшей истории местных имен.

Большинство однокорневых топонимов представлено формой именительного падежа (ახო ახო, აგარა agara, ველი veli, კახი kaxi...).

В шавшет-имерхевском топонимическом материале определенный удельный вес принадлежит однокорневым топонимам. Подобные географические наименования содержат интересные сведения об их происхождении, характеризуют окружающую среду и указывают на историческое прошлое и особенности местного хозяйства.

Шавшет-имерхевские названия деревень заменены турецкими наименованиями. Деревня სიქოთი sinkoti сегодня именуется Куплуджу Kuplucu, ველი - Джирутдузу Ciritduzu... Но этот процесс не затронул микротопонимы края, которые в основном сохраняют древнейшие исконные грузинские наименования.

Сложные имена, полученные словосложением, достаточно продуктивны в шавшет-имерхевской топонимике.

Имеется как препозитивное, так и постпозитивное строение. По способу образования выделяются несколько групп.

Часто обнаруживаются географические имена, оформленные приграничными индикаторами. Повторяемость индикаторов имеет разную частотность. В качестве индикаторов используются: წყარო//წყალი: ალიბაში წყარო Alibashi tskaro, თელა წყარო tela tskaro, ჭიოთის წყალი ciotis tskali..., ღელე: ჯარისათ ღელე carisat gele, ჩიხორული ღელე cihoruli gele; ყანა: მუსა ყანა musa kana, მურეშყანა mures kana; სერი: ავაზნის სერი avaznis seri, თოკი სერი toki seri; თავი: ვაკი თავი vaki tavi.

На исследуемой территории часто встречаются трёхкорневые и более топонимы. Расположение корней обычно препозиционное: ახალგზის სერი ahalgzis seri, მიქელკარის წყარო mikelkaris tskaro, წითელმიწი ბოლო ხევი tsitelnitsi bolo hevi, დიდკალო ხევი თავი didkalo hevi tavi...

Среди шавшет-имерхевских топонимов особой продуктивностью характеризуются суффиксальные образования. Самым продуктивным является суффикс -ეთ- -et- (ბაზგირ-ეთი Bazgir-et-i, გამეშ-ეთი Gamesh-et-i, დავით-ეთი Davit-et-i, თეტრაკ-ეთი Tetrak-et-i, ტბ-ეთი Tb-et-i...). В исследуемых топонимах более или менее часто встречаются суффиксы: -ი-ეთ- -i-et-, -თა, -ta. -ელ- -el-, -ურ-// -ულ- -ur-// -ul-, (ზაკი-ეთი Zak-i-et-i, ვან-თა Van-ta, სათლ-ელ-ი Sall-el-i, ცხიკიურ-ი/ფხიკიურ-ი Tsikiur-i, შერთ-ულ-ი Shert-ul-i). Ограничено употребление топонимов со словообразовательными формантами -ა- -a-, -ო -o. -ოთ- -ot-, -ობ- -ob-, -ის- -is-, -ოვან-ა -ovan-a. (ყვირაღა-ა Kviral-a, სოფორ-ო Sopor-o, სინკ-ოთ-ი Sink-ot-i, გარკლ-ობ-ი Garkl-ob-i, ბალ-ვან-ა//ბალ-[ო]ვან-ა Bal-van-a//Bal-[o]van-a). Имеются топонимы с двумя суффиксами, обозначающие местонахождение: ჩართ-ულ-ეთ-ი Tsart-ul-et-i, ჩაკე-ელ-თა Tsakv-el-ta.

Тюркоязычные имена занимают особое место в топонимии шавшет-имерхеви. Здесь наблюдаются слова чисто турецкого происхождения: Tikili tasi (воткнутый камень) Sarı Çair (жёлтая поляна), Yataki (постель), имена, оформленные по тюрко-грузинским словам: Okurci tskaro (родник быков пастуха), Arsiyan dere (Арсианская вода), и др.

Шавшет-Имерхеви более четырёх веков находится в турецком языковом пространстве, что оказывает определённое влияние на топонимику края. С течением времени географические наименования изменяются как с фонетической, так и с содержательной стороны.

შემოკლებათა ახსნა

- ადგ. — ადგილი, ადგილები;
 აკად. — აკადემიკოსი;
 ა. შ. — ასე შემდეგ;
 აჭარ. — აჭარული;
 ბოტან. — ბოტანიკური;
 გაზ. — გაზეთი;
 გამოქვ. — გამოქვეყნებული;
 გეოგრ. — გეოგრაფიული;
 გურ. — გურული;
 ე. ი. — ესე იგი;
 ეკლ. — ეკლესია;
 ეკლ. ნანგრ. — ეკლესიის ნანგრევები;
 ე. წ. — ვერეთ წოდებული;
 ზ. სულისი. — ზედა სულისი;
 თბ. — თბილისი;
 თურქ. — თურქული;
 იმერ. — იმერული;
 იხ. — იხილეთ;
 კვ. კმ. — კვადრატული კილომეტრი;
 კმ-ით — კილომეტრით;
 კუთხ. — კუთხური;
 ლიტ. — ლიტერატურული;
 მაგ. — მაგალითად;
 მღ., მღინ. — მღინარე;
 მონ. წყალი — მინერალური წყალი;
 მისთ. — მისთანა;
 ნაკლ. — ნაკლებსიარი;
 ნანგრ. — ნანგრევები;
 ოქტ. — ოქტომბერი;
 ჟურნ. — ჟურნალი;
 რ-ნი — რაიონი;
 საზ. სადგომი. — საზამთრო სადგომი;
 სათ. — სათიბი;
 სას. პირი. — სასულიერო პირი;
 სამ. — სამოყარო;
 სახ. — სახელობის;
 სახნ. — სახნავი;
 სხვ. — სხვა;
 სოფ. — სოფელი;
 სოფლ. უბანი, სოფ. უბანი — სოფლის უბანი;
 ტოპ. — ტოპონიმი;
 ფშ. — ფშაური;
 ქართ. — ქართული;
 ქვ. სულისი. — ქვედა სულისი;
 შდრ. — შეადარეთ;
 ძვ. — ძველი;
 ძვ. წ. აღ-ით — ძველი წელთა აღრიცხვით;
 ზეეს. — ზეესურული.

ლიტერატურა, წყაროები

1. აბულაძე მ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1971.
2. აბულაძე მ., თურქული ლექსიკური მასალის შესახებ *სულხან-საბა ორბელიანის* ქართულ ლექსიკონში: *ქ. კეკელიძის* სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომათა კრება, ტ. IV, თბ., 1962.
3. აბუსამარაძე ტაბუაშვილი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატრიანე. *ლ. მუსხელიშვილის* გამოცემა, თბ., 1941.
4. АГАРЯТ Тр., этимологический коренной словарь армянского языка. Ереван, 1973.
5. ალავეძე მ. ქვემო რაჭული ტოპონიმიკური ლექსიკონი: ქუთაისის *ალ. წულუკიძის* სახ. პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომათა კრება, ტ. XVII, 1975.
6. ალავეძე მ. ლეჩხუმური ლექსიკონი: ქართველურ ენათა ლექსიკა, თბ., 1938.
7. АЛИЕВА Ф., Туркизмы в средневековых грузинских источниках (На основе Грузинской летописи "Картлис Цховреба" Баку, 1992.
8. ანდრონიკაშვილი მ. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან. თბ., 1996.
9. აფრამიანი შ., შაჰალაშვილი შ. ქართული იოკონიკები: ტოპონიმიკა, II, თბ., 1980.
- 9ა. ასპლუაძე მ. ზოგადი ფონეტიკის შესავალი თბ., 1966.
10. ბაბრატონიძე პაპუაშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით *ს. ყაუხჩიშვილის* მიერ. თბ., 1973.
11. БАКРАДЗЕ Д., Заметка о Батумской области. ИКОРГО, VI, №2, 1880.
12. ბაქრაძე მ. ერწო-თიანეთის მაკროტოპონიმიკის საკითხები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია"), №2, 1972.
13. ბაქრაძე მ. ერწო-თიანეთის ტოპონიმიკა. თბ., 1980.
14. ბაქრაძე მ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი I, ისტორიული გეოგრაფია, თბ., 1964.

15. ბუაჩიძე თ. ნიკო მარის მოგზაურობა შაქმეთსა და კლარჯეთში. გაზ. "კომუნისტი", №181, 1983.
16. Burghardt A. I. Tshuwassische ortnamen, Wiesbaden, 1957.
17. ბაჩქალიძე თ. მატაპარანდო ზ. სონანტო სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. თბ., 1965.
18. ბაბუშიძე მ. ქართლის სამეურნეო ტოპონიმია (არაგვისა და ქსნის ხეობების მასალების მიხედვით). თსუ შრომები, XXXVII, 1949.
19. ბეჰინიშვილი ი. თოფურია ვ. მავსარაძე ი. ქართული დიალექტოლოგია. I, თბ., 1961.
20. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, თბ., 1962.
21. ბოზატოშვილი შ. საქართველოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ახსნა-განმარტებანი, თბ., 1981.
22. ბულიაშვილი მ. ზოგიერთი ქართველური ლექსიკური ელემენტების შესახებ თურქულ დიალექტებში. თსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, თბ., 1967.
23. ბურბანიძე ნ. აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში. თბ., 1973.
24. ДЯКОНОВ И. М. Ассиро-Вавилонские источники по истории Урарту: Вестник древней истории, №2, 1954.
25. ღიასაძე ზ. მარტივი სახელები. ჟურნ. "ჭოროხი", №4, 1987.
26. ДМИТРИЕВ Н. К., Турецкий язык, Москва, 1960.
27. ღიასაა ზ. აბაშისა და გვეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977.
28. ღიასაა ზ. სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ., 1989.
29. ღიასაა ზ. მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. თბ., 1997.
30. WEINREICH U., Languages in contact, Neu-York, 1953, 1963.
31. ზურაბიშვილი თ. ტოპონიმის შესწავლისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.
32. ზურაბიშვილი თ. ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა საკითხისათვის: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი LX, თბ., 1989.
33. Tarama sızışğı. IV, Ankara, 1969.
34. თაყაიშვილი აკაკი. 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960.
35. თაყაიშვილი აკაკი. არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლასისში და სოფელ ჩანგლში 1907 წელს: ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, "დაბრუნება", ტ. I, თბ., 1991.

36. **თაყაიშვილი ავტოლ** საპუსტიმანო საქართველო: ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, "დაბრუნება", ტ. I, თბ., 1991.
37. **თოფურია ვ.** გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I (ვ. თოფურიას რედაქციით) თბ., 1956.
38. **თუშვალთაძე ბ.** ზოგიერთი ქართული ნასესხობანი აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №4, 1978.
39. **თოფურია ვ.** ხევის ტოპონიმია, თბ., 1971.
40. **თაყაიშვილი ბ.** ქართული დიალექტი. I, თბ., 1974.
41. **თხეციანი ა.** გიორგი მერჩულე ქართველი მწერალი X საუკუნისა. თბ., 1954.
42. კავკასიის დაწერილებითი ტოპოგრაფიული რუკები (შებდგენელი - კავკასიის სამხედრო ოლქის ტოპოგრაფიული განყოფილება). XIX ს-ის ბოლო, XX ს-ის დასაწყისი.,
43. **ქახაძე მ.** -ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი სახელის ბრუნებისათვის ქვემო იმერულში. იკე, V, თბ., 1953.
44. **ქახაძე მ.** პურელის ლექსიკა ქართულში. თბ., 1987.
45. **ქახაძე ნ.** მაჭახლის ხეობის სამეურნეო ყოფა ტოპონიმის შუქზე: "მაცნე" (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო), №1, 1966.
46. **ქაშვარია მ.** ქვემო ქართლის ტოპონიმია. ავტორეფერატი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1998.
47. **ქობარია მ.** ზემო აჭარულის დარგობრივი ლექსიკა. საკანდ. დისერტაცია, თბ., 1998.
48. **ჯიშინი ბ.** ერთტომეული. თბ., 1980.
49. **ბაისურაძე მ.** მასალები სამცხის ტოპონიმებიდან: პუშკინის სახ., თბილისის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები. XVII, 1963.
50. **ბაქალაძე მ.** მრავლობითის უბ, -ნ სუფიქსთა მატოპონიმებული ფუნქცია: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №4, 1975.
51. **ბაქალაძე მ.** არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმია: ტოპონიმია, I, თბ., 1976.
52. **ბაქალაძე მ.** -ა ხმოვნის მასუბსტანტიველ-მატოპონიმებული ფუნქციისათვის ქართულში: თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1974.

53. **პანჯალაძე ა.** ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგიერთი სახელის ფუძის აგებულებისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

54. **МАРР Н. Я.** Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: "Георгий Мерчулс. Жизнь Св. Григория Хандзтийского", С. Петербург, 1911.

55. **МАРР Н. Я.**, Надпись Сардура II, сына Аргиштия, в Даш-Керпи на Чарлдиреском озере: Записки Кавкаского музея, серия 13, I, Петроград, 1919.

56. **МАРР Н. Я.**, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1926.

57. **МАРР И. Я.**, Яфетические названия деревьев и растений, Изв. АН, - С. П. 1915.

58. **МАРТИНЕ А.**, Распространение языка и структурная лингвистика, его предисловие к книге Вайнрайха "Languages in contact". Neu-York, 1953. მეორე გამოცემა The Hague, 1963.

59. **პარტიკოშვილი არ.** სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია). №1, 1976.

60. **პარტიკოშვილი არ.** იზნაიშვილი გ., ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956.

61. მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის. I, გამოსაცემად მოამზადეს **ზ. ალექსიძემ და ჯ. პურჯანაძემ.** თბ., 1964.

62. **პაპაშვილი ა.** ბოტანიკური ლექსიკონი. თბ., 1991.

63. **პილიაშვილი ბ.** ურარტუს სამეფო. ურარტული წყაროები, კრებ.: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია. თბ., 1990.

64. **МЕЛИКИШВИЛИ Г.**, Наир-Урарту, ТБ., 1954.

65. **პოთხაშვილი რ. თუმაშვილი ღ.** ბანას ტაძარი. თბ., 1989.

66. **მუსხაშვილი ღ.** საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. თბ., 1977.

67. **НИКОНОВ В. А.** Научное значение микротопонимики. Тезисы совещания, М., 1964.

68. **НИКОНОВ В. А.** Введение в топонимику, М., 1965.

69. **НИКОНОВ В. А.** Топонимика и сравнительно-историческая лексикология: Лексикографический сб., в. VI, М., 1963.

70. ნიჟარაძე ზ. აჭარის ტოპონიმიკის ძირითადი საკითხები. ბათუმის რუსთაველის სახ. პედინსტიტუტის შრომები, XV, 1969.
71. ნიჟარაძე ზ. ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, 1971.
72. OZDEDE D., KARGAL'DAN SAHARA'YA, ŞLVŞAT, Istanbul. 1990.
73. ირაპლიანი სულხან-საბა. ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1966.
74. ირაპლიანი სულხან-საბა. ლექსიკონი ქართული, II, თბ., 1993.
75. პაპიძე ბ. - ა სუფიქსის სიტყვათწარმოებითი ფუნქციები. ჟურნ. "ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში", №1, თბ., 1974.
76. ПОЛОВА В. И, Гидронимы Павлодарской области (Лингвистический анализ), საკანდ. დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდი, Томск, 1966.
77. ПАВЛИНОВ А., Экспедиция на Кавказ 1888 года. МАК, III. 1893.
78. შირვანდაშ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, I, 1893-1894.
79. შანიანი ს. გურული კილო, თბ., 1936.
80. რუსაძე ლ. რამდენიმე თურქული წარმომავლობის სიტყვისათვის ქართულში: აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბ., 1973.
81. რუსაძე ლ. თურქული ნასესხობანი ქართულ სალიტერატურო ენაში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №4, 1978.
82. საქართველოს რუკა, თბ., 1931.
83. საქართველოს ისტორიული რუკა. ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1923.
84. СЕРЕБРЕННИКОВ Б. А. О методах изучения топонимических названий: Вопросы языкознания, №6. 1959.
85. სანაძე მ. ჰიშია ს. საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან "მაცნე" (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო), №6, 1966.
86. სიხარულაძე ი. სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ტოპონიმიკა, წიგნი I, ბათუმი, 1958.
87. სიხარულაძე ი. სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ტოპონიმიკა, წიგნი II, ბათუმი, 1959.
88. სიხარულაძე ი. მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმიკა): საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, 1964.
89. სიხარულაძე ი. ნიგალი. ბათუმი, 1985.

90. ხისარულიძე მ. მაჭახლის სულთა მატანის ონომასტიკონისა და ტოპონიმიკისათვის: აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. V, ბათუმი, 1961.

91. ხისარულიძე მ. შავშეთ-იმერხევი, ბათუმი, 1988.

92. "ტბეთის სულთა მატანე", ტექსტი გამოსაცემად მოაწადა, გამოკლევა და საძიებლები დაურთო მ. მენაძემ. თბ., 1977.

93. Турецко-русский словарь (редакторы: Э.М.- Э. МУСТАФАЕВ и Л. Н. СТАРОСТОВ). М., 1977.

94. შარაშვილი ა. სამეზარო ჩანაწერები; კაკასია, აფხაზეთი, აჭარა, შავშეთი, მ., 1894 (რუს. ენაზე).

95. ფუტყარაძე შ. ჩვენებურების ქართული, I, ბათუმი, 1993.

96. შაშაშვილი შ. ზემოაჭარული მიკროტოპონიმიის წარმოების ზოგიერთი საკითხი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №1, 1978.

97. შაშაშვილი შ. ზემო აჭარის ტოპონიმი: აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII. თბ., 1992.

98. შაშაშვილი შ. ზემოაჭარული იოკონიმიების წარმოების ზოგიერთი საკითხი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაგნი", ტ. 90, №1, 1978.

99. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. შაშაშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

99^ა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ხ. შაშაშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959.

100. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. პრ. ნიჭუბაძის საერთო რედაქციით, I-VIII, თბ., 1950-1964.

101. ქართული სამართლის ძეგლები. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ. მ. ზოიძემ. თბ., 1965.

102. ლლონტი ალ. ჰიდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფებისათვის: "ორიონი", თბ., 1967.

103. ლლონტი ალ. ტოპონიმიკური ძიებანი, I, თბ., 1971.

104. ლლონტი ალ. მცხეთის ტოპონიმი. თბ., 1975.

105. ლლონტი ალ. ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1967.

106. შაშაშვილი შ. სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995.

107. შაშაშვილი შ. ალაპური მესაქონლეობა საქართველოში, თბ., 1969.

108. შანიძე ა. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

109. შანიძე ა. ქართული ენისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.

110. შანიძე ა. უე კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მოამბე", ტ. II, №8, თბ., 1941.
111. შანიძე ა. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზ. თორმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1980.
112. შანიძე ზ. ზოგიერთი გვაროვნული სახელი ტბეთის მატეანეში: მრავალთაფი, IX, თბ., 1981.
113. შარაშიძე ზ. გურული ლექსიკონი. თბ., 1938.
114. ЧЕРНЯЧОВСКАЯ Е. М. История разработки топонимических классификаций: История топонимики в СССР, Тезисы докладов, М., 1967.
115. ჩილდირის ეილაეთის ჯაბა დაეთარი (1694-1732წ.წ). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოცემად მოამზადა მ. აბუშაჰმა. გამოკვლევა დაურთო თ. შანიძემ. თბ., 1979.
116. ჩაქვაძე არნ. სახელის ფუძის უსქელესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბ., 1942.
117. ჩაქვაძე არნ. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი. ტფილისი, 1936.
118. ჩაქვაძე არნ. ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა: იკე, XIX, თბ., 1974.
119. ჩაქვაძე არნ. -ონ სუფიქსი მეგრულში: ტფილისის უნივერსიტეტის "მოამბე", ტ. VI, 1926.
120. ჩაქვაძე არნ. ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. ტფილისი 1938.
121. ჩაქვაძე არნ. ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
122. ჩაქვაძე ზ. ტოპონიმურ სახელთა წარმოება ლეჩხუმური მასალების მიხედვით: ჯეშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. VII, 1949.
123. ჩაქვაძე ზ. ტოპონიმური ლექსიკონი: თსუ შრომები, ტ. IX, 1939.
124. Чорохский край, Военно-стратегический очерк, выпуск 1, Составил генерального штаба полковник В. Я. ЛИСОВСКИЙ, Тифлис, 1887.
125. ჩუბინაშვილი მ. ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი, ტფილისი, 1940.
126. ჩენი საუნჯე, ტ. I, ბასში ზარზაშვილი სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, თბ; 1987.
127. ცაიხლაძე ნ. შავშეთ-იმერზევის ტოპონიმური მასალები. ხელნაწერი, ბათუმი. 1998.

128. ცაცხლაძე ნ. მარტივი და რთული სახელები შეფუთ-იპერხვევის ტოპონომური მასალების მიხედვით. პპმ შრომები, ტ. V, ბათუმი, 1997.
129. ცხადაძე პ. მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია. თბ., 1985.
130. ძმობაძე უ. ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი, თბ., 1985.
131. ძმობაძე უ. მახვილისა და ინტონაციის შესწავლისათვის ქართულ დიალექტებში: ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი. თბ., 1970.
132. ძმობაძე უ. ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
133. ძმობაძე უ. შესხური დიალექტის ადწერთი ანალიზი სხვა კილოებთან მიმართების თვალსაზრისით: ენიმკის "მომბე", X, თბ., 1941.
134. ძნულაძე რ. -ა და -უ სუფიქსების მატონომიებელი ფუნქციისათვის გურულში: ტოპონომური კრებული. თბ., 1993.
135. ძნულაძე რ. -ა, -იან, -ოვან სუფიქსთა ფუნქციისათვის და განაწილებისათვის გურიის ტოპონიმიაში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №1, 1981.
136. ჭინჭარაშვილი ალ. ხვესურულის თავისებურებანი. თბ., 1960.
137. ჭიჭინაძე ზ. მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი, 1913.
138. ჭიჭინაძე ზ. ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში (მუჰაჯირი). ტფილისი, 1912.
139. ჭაღლაძე ა. ჩრდილ-ცნების შემცველი ქართველური ტოპონიმები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3, თბ., 1976.
140. ჭუმბურიძე ზ. დედაენა ქართული, თბ., 1987.
141. ჭარაძე მ. თრიალეთის ძველი ქართული ტოპონიმები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), №6, 1972.
142. ხორნაშვილი მ. მთები და სახელები, თბ., 1983.
143. ხორნაშვილი მ. სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბ., 1984.
- 143^ა. ხუთვერსიანი რუკა.
144. ჯაპახიშვილი ი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, I, ტფილისი, 1930.
- 144^ა. ჯაპახიშვილი ი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, II, თბ., 1934.
145. ჯაპახიშვილი ი. თხზულებანი. ტ. II, თბ., 1983.
146. ჯანაშვილი ს. მრავლობითი რიცხვის -თა/-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის: შრომები, ტ. III, თბ., 1959.

147. ჰანაშაი ხ ჩერქეზული (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში: შრომები, III, თბ., 1959.
148. ჰანაშაი ხ თუბალ-თაბღი, ტიბარენი, იბერი; ენიქის მოაზმე, ტ. I, თბ., 1958.
149. ჰანაშაი ხ შრომები, ტ. II, თბ., 1952.
150. ჰანაშიძე ვ. ჰაშიაი ხ ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული მოკლე ლექსიკონი, თბ., 1973.
151. ჰანაშიძე ვ. ქართული სუბსტრატული ლექსიკა ართინ-შავშეთ-არტანუჯ-არტანის თურქულ მეტყველებაში. აღმოსავლური ფილოლოგია, V, თბ., 1983.
152. ჰანაშიძე ვ. ქართული ლექსიკა აზერბაიჯანული ენის ჩრდილო-დასავლეთ კილოკავებში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №4, 1978.
153. Cangıdze V., Anadolu Türk ağzlarında Cürçüce Sözlür (Türkiyede halk ağzından derleme sozlügüne göre) Journal of turkish studies, Turkluk Bildirisi arařtırmalarıv, 1982, ohan, Saik Çökay Armađanı, 1994.
154. ჰაჰანაშიძე ვ. წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის "მაცნე" (ენისა და ლიტერატურის სერია), №3, 1976.
155. ჰაჰანაშიძე ვ. ოე-ან სუფიქსი ქართულში: საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, პედაგოგიკა-ფსიქოლოგიის სერია, ტ. II, 1975.
156. ჰაშიაი ხ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. I. თბ., 1941.
157. ჰაშიაი ხ აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან. I, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, თბ., 1960.
158. ДЖИКИА С., О грузинско-Азербайджанских языковых взаимоотношениях, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, თბ., 1957.
159. ჰაშიაი ხ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ., 1958.
160. ჰაშიაი ვ. თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში, აღმოსავლური ფილოლოგია, III., 1973.
161. ჰორბანაძე ბ. კობაშიძე ბ. ბერიძე ბ. ქართული ენის მორფემებისა და მორფოლოგიის ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988.
162. ჰორბანაძე ბ. ონომასტიკური გულანი, თბ., 1993.
163. ჰორბანაძე ბ. ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.
164. ჰორბანაძე ბ. დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილებები ქართულ ტოპონიმიაში. ტოპონიმია, I, თბ., 1976.
165. Hançeriliođlu, Türk Edebiyatında Dil, Türk Dılı, № 164, 1965.

სარჩევი

ფინანსიტყვარობა	5
თავი I. 1. შეშეთის მხარის მოკლე ისტორიული მიმოხილვა და საისტორიო გეოგრაფიის საკითხები	9
2. შეშეთ-იმერხევის ტოპონიმური მასალები ქართულ და უცხოელ მკვლევარ-მოგზაურთა შრომებში	25
თავი II. შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმის სტრუქტურული ანალიზი	45
1. მარტივი, უაფიქსო სახელები	46
2. აფიქსებით ნაწარმოები სახელები	50
3. რთული გეოგრაფიული სახელები	71
4. ანთროპონიმული წარმომავლობის ტოპონიმები	91
5. მცენარეთა სახელები ტოპონიმებში	99
6. სამეურნეო საქმიანობის ამსახველი ტოპონიმები	104
7. ფონეტიკური მოვლენები გეოგრაფიულ სახელებში	107
8. შეშეთ-იმერხევის პიდრონიმია	112
9. ზანიზმები შეშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში	117
თავი III. ძართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობების ასახვა შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმიაში	119
1. თურქულენოვანი ტოპონიმები მარტივი სახელები	126
სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები	128
სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ტოპონიმები	132
2. ქართულ-თურქული სიტყვების მონაწილეობით გაფ- ორმებული რთული ტოპონიმები	142

3. ქართულ-თურქული მაწარმოებლებით გაფორმებული სახელები	147
4. უცნობი სემანტიკის ტოპონიმები	150
კირიტიანი დასახლები	153
თავი IV. 'გაგვით-ივარესკის ტოპონიმთა აღწერილობა უნიფიკაცია	160
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	266
შეჯამებათა ახსნა	268
ლიტერატურა. წყაროები	269

გამომც. რედაქტორი	ჯემალ ხოშენია
მხატვრ. რედაქტორი	გურამ გუჩაბიძე
ტექნ. რედაქტორი	რობერტ ლომაძე
უფრ. კორექტორი	ნანული წილოსანი
კორექტორი	გულნაზ სამინიძე
დამკავალმონები	ნატო ოსანაძე
ოპერატორები:	ხათუნა ვარჯანიძე
	მამუკი გუჩაძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.03.2000
ქალაქის მრეწველობის 60x84 1/16
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 15
ფიზიკური თაბახი 17,5
შეკე. №7
ტირაჟი 300

შანი სახელმწიფო

ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, გოგებაშვილის, 24

ს.ს. „გამომცემლობა აჭარის“ პოლიგრაფიული ცენტრი, კოსტაევა, 5

